TARİH NASIL YAZILIR?

Tarihyazımı için Çağdaş Bir Metodoloji

Editör
Ahmet Şimşek

Necmettin Alkan, İbrahim Hakkı Öztürk, Fahri Sakal, İbrahim Şirin
Fatma Acun, Cenk Reyhan, İbrahim Turan, Oktay Gökdemir
Gülin Karabağ, Nurcan Abacı, Ahmet Sait Candan, Levent Yılmaz
Yaşar Çoruhlu, Süleyman Faruk Göncüoğlu, Rahmi Deniz Özbay
Mehmet Suat Bal, Mehmet Salih Erkek,
Fethullah Uçar, Tuğrul Özcan

2. Baskı

Tarihçi Kitabevi

TARİH NASIL YAZILIR?

Tarihyazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji

Editör:

Ahmet Şimşek

İSTANBUL, 2011

Tarihçi Kitabevi

Tarihçi Kitabevi Sahibi ve Genel Yayın Yönetmeni
Necip Azakoğlu

Düzelti: Hadiye Yılmaz

Kapak tasarım: Kolektif Atölye
Sayfa tasarım: Güler Kızılelma

Birinci baskı: Eylül 2011, İstanbul

İkinci baskı: Kasım 2011, İstanbul

Boyutlar: 13.5 x 21 cm
Sayfa sayısı: 500

ISBN: 978-605-4534-04-3

Baskı ve cilt: Kitap Matbaacılık Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.
Davutpaşa Caddesi No: 123 Kat: 1
Topkapı / ZEYTİNBURNU-İSTANBUL
+90 (212) 482 99 10

Sertifika no: 16053

© Yayın hakları Tarihçi Kitabevi'ne aittir.

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Tarihçi Kitabevi
www.tarihcikitabevi.com

Moda Caddesi No: 104/A Moda / KADIKÖY-İSTANBUL

Tel: 0216 418 68 86
GSM: 0530 370 74 11
E-posta: info@tarihcikitabevi.com

TARİH NASIL YAZILIR?

Tarihyazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji

Editör:

AHMET ŞİMŞEK

Tarihçi Kitabevi

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ 11
Ahmet ŞİMŞEK

1. Bölüm
EFSANELERDEN AYDINLANMACI GELENEĞE TARİH DÜŞÜNCESİ 21
Necmettin ALKAN

2. Bölüm
BİLİMSEL (MODERN) TARİHTEN PARÇALANMIŞ (POSTMODERN) TARİHE 39
İbrahim Hakkı ÖZTÜRK

3. Bölüm
TARİHYAZIMINDA TEMEL KAVRAMLAR 67
Fahri SAKAL

4. Bölüm
GENEL TARİH ANLAYIŞLARI 93
İbrahim ŞİRİN

5. Bölüm
TARİH KAYNAKLARI 119

Fatma ACUN

6. Bölüm
TOPLUMSAL KURAM AÇISINDAN TARİHSEL MALZEME 151

Cenk REYHAN

7. Bölüm
TARİH ARAŞTIRMALARI İÇİN SANAL ARŞİV VE KÜTÜPHANE KULLANIMI 179

İbrahim TURAN

8. Bölüm
TARİHYAZIMINDA İKİ YENİ YAKLAŞIM: SÖZLÜ VE YEREL TARİH 199

Oktay GÖKDEMİR

9. Bölüm
DİSİPLİNLERARASI TARİH ÇALIŞMASI 223

Gülin KARABAĞ

10. Bölüm
BİR TARİH METNİ NASIL İNŞA EDİLİR? 259

Nurcan ABACI

11. Bölüm
TARİH METİNLERİNDE ATIF YAPMA VE DİPNOT GÖSTERME 281

Ahmet Sait CANDAN

12. Bölüm
BİR TARİHÇİNİN METNİNİ OKUMAK 299

Levent YILMAZ

13. Bölüm
ÖZEL TARİH ALANLARI NASIL ÇALIŞILIR? 317

Sanat Tarihi / *Yaşar ÇORUHLU* 319

Mimarlık Tarihi / *Yaşar ÇORUHLU* 331

Şehir Ve Semt Tarihi / S. Faruk *GÖNCÜOĞLU* 339

İktisat Tarihi / *Rahmi Deniz ÖZBAY* 351

14. Bölüm
USTA TARİHÇİLER NASIL ÇALIŞIYORLAR? 361

Mehmet Suat BAL / Mehmet Salih ERKEK

Eskiçağ Tarihi / *Oğuz TEKİN* 363

Ortaçağ Tarihi / *Ahmet Yaşar OCAK* 373

Yeniçağ-Yakınçağ Tarihi / *Halil İNALCIK* 385

Cumhuriyet Tarihi / *Mustafa YILMAZ* 391

Yakın Dönem Tarihi / *Çağrı ERHAN* 401

İktisat Tarihi / *Eyüp ÖZVEREN* 411

Kültür Tarihi / *Salim KOCA* 423

Ek
ARŞİV VE YAZMA ESER KÜTÜPHANELERİNDEN YARARLANMA KILAVUZU 435
Mehmet Suat BAL
Tuğrul ÖZCAN
Fethullah UÇAR

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA 455

DİZİN 477

"İlimlerin inkişafı ile muvazi olarak ilimlerin metodları da inkişaf etmiştir."

Zeki Velidi Togan

Doç. Dr. Ahmet Şimşek. 14.11.1975'te Konya Karapınar'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Karapınar'da tamamladı. 1997 yılında Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü'nden mezun oldu. MEB'te 2 yıl Sosyal Bilgiler ve Tarih Öğretmenliği yaptı. 1999'da Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Araştırma Görevlisi olarak göreve başladı. 2000 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Eğitimi alanında yüksek lisansını, 2006 yılında doktorasını tamamladı. 2007 yılında Ahi Evran Üniversitesi, 2008 yılında Marmara Üniversitesi, 2010 yılında ise Sakarya Üniversitesi'nde Yrd. Doç. Dr. olarak çalıştı. Nisan 2010'da Tarih Eğitimi alanında "doçent" unvanını aldı. Tarih eğitimi ve tarihyazımı/metodolojisi alanlarında çok sayıda makale ve bildirisi olan yazar, halen Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitim Bölümü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

SUNUŞ

Ahmet ŞİMŞEK*

Geçmişi açıklama ya da anlama gayesiyle şimdiki zamanda yeniden inşa etme süreci ve ürünü olan tarih, yazının icadı ile başlatılsa da öncü kabul edilen eser Herodotos'un meşhur kitabıdır. Çünkü Herodotos'la birlikte tarih, mitik hikâyelerden yaşanmış "insani gerçekler" alanına yönelmiş ve bunları yine insani kaygılarla kaydetmeye başlamıştır. Ancak tarih düşüncesi Herodotos'un belirlediği anlam ve çerçevede kalmamış, zamanla "dönemlerin ruhu"na bağlı olarak değişmiştir. Bu bağlamda her döneme ilişkin farklılaşan bir tarih düşüncesinin ve yazımının ortaya çıktığı söylenebilir.

Genel hatları ile bakılacak olursa tarih düşüncesi ve yazımı Herodotos öncesinde mitik ve efsanevi bir tarza sahipken, Roma'da retorik için söylemsel bir araç olarak kabul edilmiştir. Tarih, Ortaçağda dinlerin etkisi ile Tanrısal kaderin bir tasvirini ve dinsel ahlakiliğin didaktikliğini benimsemiştir. 18. yüzyılda Aydınlanma düşüncesiyle birlikte bir "dünya vatandaşlığı" için insani ilerlemenin izinin sürüldüğü malzeme olarak görülmüştür. 19. yüzyılda bir yandan bilimselleşme kaygılarıyla "belge"sel, diğer yandan uluslaşma gayretleri ile "milli romantik" bir çizgide seyretmiştir. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise modern bilime yönelik eleştirilerinden kaynaklı olarak "parçacıklı" (mikro, yerel) ve "izafi" vasıflar kazanmıştır.

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, simsek@sakarya.edu.tr

Türkiye'de bugün yaygın olarak varlığını sürdüren tarihçiliğin bir anlamda eski "vakanüvislik" ile modern "belgeciliği" harmanlayarak yeni bir gelenek halinde kendini yeniden üreten bir tarz olduğu söylenebilir. Bu tarz, Osmanlı'nın Batılılaşma süreci tarihyazımında etkili olmuş, Ahmet Cevdet Paşa, Ahmet Vefik Paşa, Hayrullah Efendi gibi öncülerin, Alman tarihçi Ranke[1] ile başlatılan modern tarihçiliğe yönelişleriyle hayata geçirilmiştir. Bu yöneliş başlangıçta modern metodoloji üzerinde bir tartışmayı birkaç istisna dışında neredeyse hiç içermemiş ve yeni anlayışa göre yazılmış örnek tarih eserleri üzerinden gerçekleşmiştir.

Türkiye'de modern tarihçiliğin metodolojisine ilişkin birkaç örnekten biri Ahmet Vefik Paşa'nın Darülfünun'da verdiği *Tarih-i Hikmet* dersidir. Bu ders, tarih felsefesi ve metodolojisine içermektedir. Bu girişimi, 1915 yılında Alman J. H. Mordtmann'ın yine Darülfünun'da ancak bu kez daha çok metodolojiye yönelik olarak *İlm-i Usül-i Tarih* adlı dersi takip etmiştir. Mordtmann derslerinde Bernheim'in metotçuluğunu benimsemiştir.[2] Bu dersler dışında aynı dönemden birkaç dikkat çekici yayına da değinmek mümkündür. Fuat Köprülü'nün 1913'te yayınladığı "*Bizde Tarih ve Müverrihler Hakkında*" adlı makalesi, Fransız Seignobos metotçuluğunun Türkiye'de ne kadar revaçta olduğunu göstermiştir. Aynı dönemden konuyla ilgili dikkate değer diğer bir makale ise Ziya Gökalp'in 1922'de yayınladığı *Tarih İlim mi Yoksa Sanat mı?* adlı kısa çalışmasıdır.[3]

1 "*Sadece olayların nasıl olduklarını göstermek*" şeklinde bir ayrımı net olarak ortaya koyan ve daha sonraki modern tarihyazımının (klasik historizm) neredeyse manifestosunu teşkil eden anlayış Ranke'nin eseridir.

2 Ahmet Şimşek, "Giriş ya da Herodotos'tan Bugüne Tarihyazımına Kısa Bir Bakış", *Türkiye'de Tarihyazımı*, Yeditepe Yayınevi, (Ed.) Vahdettin Engin ve Ahmet Şimşek, İstanbul, 2011, s.7.

3 Bu iki makaleye şu eserde yer verilmiştir: Ahmet Şimşek-Ali Satan, (Ed.) *Milli Tarihin İnşası*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011.

Gökalp makalesinde tarihin pragmatikliğini ve milliliğinin sınırlarını tartışmıştır.

Türkiye'de tarih metodolojisi konusundaki çalışmalar Cumhuriyet ile birlikte daha da belirginlik kazanmıştır. Bunda ulus devlet-milli tarih ilişkisinin etkili olduğu açıktır. 1931'de *Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti*'nin kurulması, 1933 yılında devlet eliyle "Türk Tarih Tezi" gibi bir projenin ortaya atılması tarih metodolojisi çalışmalarını daha da hızlandırmıştır. Bu dönemde önce Bernheim'in *Tarih İlmine Giriş, Tarih Metodu ve Felsefesi*[4] 1936'da, sonra da Langlois ve Seignobos'un *Tarih Tetkiklerine Giriş*'i[5] 1937'de Türkçeye çevrilerek devlet eliyle yayınlanmıştır. Böylece Cumhuriyet'in yetiştireceği genç nesle tarihi öğretecek yeni bir tarihçi zümre meydana getirme süreci de başlatılmış oldu.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarih anlayışı ve metodolojisi üzerinde çokça durulmasına rağmen, rahmetli A. Zeki Velidi Togan'ın *Tarihte Usûl* adlı kitabını 1950 yılında yayınlamasına kadar konuya ilişkin bir kitap boyutunda *telif* eser verilmediği görülür.[6] Bu anlamda Togan'ın, tarih felsefesi ve metodolojisini bir arada Türkçede, ilk kez derinlikli olarak ele alan kişi olduğu söylenebilir.

Togan eserinde, tarihe ilişkin her türlü *giriş* kavramını, kapsayıcı bir nitelikte ele almıştır. Bu çerçevede, "tarihin mevzu ve sahası"ndan "diğer ilimlerle ilişkisi"ne, "metod bilgisi"nden "iç ve dış kritik" konusuna, "yorumlama" ve "terkip"ten bunları etkileyen "amiller"e, "tarih felsefesi"nden ge-

4 E. Bernheim, *Tarih İlmine Giriş, Tarih Metodu ve Felsefesi*, Çev. M. Şükrü Akkaya, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları, Devlet Basımevi, İstanbul, 1936.

5 Ch. V. Langlois ve Ch. Seignobos, *Tarih Tetkiklerine Giriş*, Çev. Galip Ataç, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, Devlet Basımevi, İstanbul, 1937.

6 Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usûl*, (4. Baskı) Enderun Yayınevi, İstanbul, 1985, s.XI.

niş bibliyografya "listeleri"ne kadar pek çok konuya yer vermiştir. Dolayısıyla eserin, zengin ve tafsilatlı bir içeriğe sahip olması yönüyle önemli, ancak buna karşı genç bir tarihçi için pratik bir kılavuz olma durumundan ise bir hayli uzak olduğu söylenebilir. Daha sonraki yıllarda bu durum gerekçe gösterilerek, tabiri caizse daha "basit" ve "kolay anlaşılır" metodoloji eserleri kaleme alınmıştır. Ancak Togan'ın eseri, kendinden sonra yazılan "kolay" olma iddiasındaki çalışmaları da tarih anlayışı ve metodolojik bakış açısından derinden etkilemiştir. Rahmetli İbrahim Kafesoğlu'nun *Tarih Metodu Ders Notları,* kolaylaştırma bağlamında ilk deneme sayılabilir.[7] 1980'li yıllarda ise bu çalışmalardan bakış açısı bakımından farklı olmayan ama onların bilgi, anlatım yönüyle daha da kısaltılmışı, "hafifleştirilmişi" olan Mübahat Kütükoğlu'nun *Tarih Araştırmalarında Usûl*'ü[8], 1996 yılında İsmail Özçelik'in *Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler*'i[9] ve 1996'da Tuncer Baykara'nın *Tarih Araştırma ve Yazma Metodu* adlı kitabı yayınlanmıştır.[10] "Kolaylaştırma" ve sadeleştirme çabaları Gülçin Çandarlı'nın *Tarih Metodu (Araştırma Yazma)* adlı eseri ile de sürdürülmüştür.[11] Bu kitapların her biri başta Togan'ın eseri olmak üzere kendinden öncekilerden daha "kolay anlaşılır" olma iddiasını taşımışlardır. İçerikleri ve konuları ele alışları bakımından bunu kısmen başardıklarını söylemek mümkündür.

7 Bu eser daha sonra *Türk Milli Kültürü* adıyla pek çok baskı yapan ve Tarih bölümlerinde yaygın olarak okutulan meşhur kitabının da omurgasını oluşturmuştur.

8 Mübahat Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 1998

9 İsmail Özçelik, *Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler,* 72TDFO, Ankara, 1993.

10 Tuncer Baykara, *Tarih Araştırma ve Yazma Metodu*, IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.

11 Gülçin Çandarlı, *Tarih Metodu (Araştırma Yazma),* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2003.

Elinizde tuttuğunuz *Tarih Nasıl Yazılır?* adlı kitabımızın yazılış gerekçesi ise öncekilerden tamamen farklıdır. A. Zeki Velidi Togan'ın "tarihin ancak vakanüvislerden ve diğer yazılı vesikalardan tam olarak öğrenileceğini zannederek bütün himmeti o tarafa hasretmek büyük bir delalet"[12] olduğu değerlendirmesinden hareketle, ülkemizdeki mevcut tarihçilik anlayışının bazı istisnai çalışmalar dışında yeni bir ibdaya [oluşuma] ihtiyacı olduğu söylenebilir. Bu mütevazı metodoloji kitabı bu amaca katkı sağlamayı hedeflemektedir. Çünkü yazının girişinde değindiğimiz gibi bu kitapla, yaşadığımız "zamanın ruhu"na göre biçimlenen tarih düşüncesi ve algısına uygun çağdaş yaklaşımları Türk okuyucusuna öz ve pratik bir içerikle sunmak hedeflenmiştir. Ayrıca kitabın, hem tarih araştırmalarının değişen/gelişen bilgiye ulaşma yollarını örneklerle göstermesi, hem de "iletişim araçlarının araştırma ve yazma süreçlerinde sağladığı büyük imkân ve kolaylıkları dikkate alarak nasıl araştırma yapılır" ya da "tarihi metin nasıl inşa edilir" gibi temel sorulara cevap vermesi göz önünde bulundurulmuştur. Böylelikle Türkçe tarihyazımı ve metodolojisi literatürüne yaşadığımız dünya ölçeğinde bir bakışla katkı sağlamak, en önemlisi yeni başlayanlar ve meraklılar için bir *giriş* eseri vermek kaygısı güdülmüştür.

Kitabımız, birbirini adım adım destekleyen toplam on dört bölüm ve ekte verilen bir küçük kılavuzdan oluşmuştur.

Birinci bölümde Necmettin Alkan, tarih düşüncesinin efsanevi/mitolojik formundan çıkarak zamanla modern tarihe kadar nasıl insani bir içerik ve bakışa kavuştuğunu ele almıştır. *Efsaneler*, *Grek-Roma*, *Yahudi-Hıristiyani*, *İslami* ve *Aydınlanmacı* olmak üzere 5 ana dönemde özetlemeye çalıştığı tarih düşüncesi ve tarihçiliğin serüvenini, her bir çağının düşünce dünyasına uygun olarak başarılı bir biçimde aktarmıştır.

12 Togan, *a.g.e.*, s.109.

İkinci bölümde İbrahim Hakkı Öztürk ise ilk bölümün devamı niteliğinde olan bir incelemeyle tarih düşüncesi ve tarihçiliğin son iki yüzyıllık macerasını işlemiştir. Modern tarih düşüncesinin ortaya çıkışının ve özelliklerinin oldukça öz bir biçimde ele alındığı yazıda, 20. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan bilgi felsefesindeki paradigmatik dönüşümle modern yerine postmodern olanın ikame edilmesi gibi, tarihyazımı geleneğindeki değişimler ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde Fahri Sakal, tarihyazımının temel kavramları olarak *olgu, kaynak, araştırma, nesnellik, bakış açısı, eşzamanlılık, önyargı, empati, belge-yorum ikilemi, inşa-kurgu ilişkisi, tarih yazarının etik sorumlulukları* ve *intihali* açıklamıştır. Bûrada giriş niteliğinde değinilen bu kavramların kitabımızın ileriki bölümlerinin anlaşılması için bir anlamda anahtar olarak sunulduğunu hatırlatmak isteriz.

Dördüncü bölümde İbrahim Şirin, tarihyazımında geçmişten bugüne etkili olmuş, bu anlamda gelenekselleşmiş tarihyazım anlayışlarından en yaygın olanlarını ele almıştır. Özellikle Yapısalcı Tarih, Frankfurt Okulu, Bağımlılık Okulu, Maduniyet Çalışmaları gibi son yılların popüler tarihyazım yaklaşımlarına da yer vererek okuyucunun son gelişmelerden haberdar olmasını amaçlamıştır.

Beşinci bölümde Fatma Acun, tarihçilik ve tarihyazım süreçlerinde kaynak olgusunu işlemiştir. Kitle iletişim araçlarının yaygınlık kazanmasıyla artan kaynakların durumu ve birinci el-ikinci el kaynak ayrımının mantığının tartışıldığı bölümde, bir kaynaktan yararlanırken dikkat edilmesi gerekenlere de değinilmiştir.

Altıncı bölümde Cenk Reyhan, "Toplumsal Kuram Açısından Tarihsel Malzeme" başlığı ile tarihçiler için vazgeçilmez bir çalışma ortamı ve kaynak merkezi olarak arşivlerin epis-

tomolojik durumunu tartışmış, bir arşiv belgesinden toplumsal kuramlar bakımından nasıl farklı bağlamlarda yararlanılabileceği üzerinde durmuştur.

Yedinci bölümde İbrahim Turan, tarih araştırmalarında internet kaynağı olarak sanal arşiv ve kütüphane konusunu ele almıştır. Gelişen iletişim araçlarının ve biçimlerinin tarih araştırmalarında yarattığı farklılıklardan biri olarak "dijital tarihçiliğin" imkânlarının ve sınırlılıklarının tartışıldığı yazıda, Türkiye ve dünyaya ilişkin önemli arşiv ve kütüphanelerin web adresleri de verilmiştir.

Sekizinci bölümde çağdaş tarihyazım anlayışlarından olan "sözlü" ve "yerel" tarihçilik açıklanmıştır. Sözlü ve yerel tarihçiliğin dünyada ve Türkiye'de çıkış öykülerinin ele alındığı yazıda modern ulus tarihçiliğinin bazı epistomolojik sınırlılıklarına alternatif olarak bu yaklaşımlardan yararlanma biçimleri üzerinde durulmuştur.

Dokuzuncu bölümde Gülin Karabağ, Annales Okulu ile gündeme yerleşen disiplinlerarası tarih çalışmalarının Türkçede şimdiye kadar ele alınmadığı bir biçimde "nasıl gerçekleştirilebileceğini" işlemiştir. Sosyal bilimlerin yanında teknolojinin de tarih araştırmalarında ne kadar etkili sonuçlar sağlayabileceğinin ortaya konulduğu yazıda her bir disiplinin tarihçiliğe katkısı örnekler üzerinden gösterilmiştir.

Onuncu bölümde Nurcan Abacı, "Bir Tarih Metni Nasıl İnşa Edilir?" başlıklı yazısında bir ilke imza atmıştır. Türkçede şimdiye kadar hiç yazılmamış şekliyle bir tarih metninin kaynaklardan yararlanılarak nasıl oluşturulduğunu, 16. yüzyıl Bursa Şer'iyye Sicilleri'ne yansıyan hareketle, "Dimitri ve kızları"nın başına gelen ilgi çekici olaylar üzerinden anlatmıştır.

On birinci bölümde Ahmet Sait Candan, tarih araştırmalarında elde edilen bilgilere yazım aşamasında nasıl atıf yapılacağını ve nasıl dipnot gösterileceğini anlatmıştır. Bilimsel çalışmalarda atıf gösterme sistemlerinin nasıl yapılacağı konusunda çağdaş yaklaşımlar da dikkate alınarak bilgi verilmiş ve örnekler gösterilmiştir.

On ikinci bölümde Levent Yılmaz, bir tarih metninin nasıl okunup, nasıl eleştirileceğinin bir örneğini sunmuştur. Yılmaz, Cemal Kafadar'ın *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken* adlı değerli çalışmasını tarihçilik anlayışları ve yazarın duruşu çerçevesinde değerlendirmiştir.

On üçüncü bölümde genel tarih araştırmalarının biraz daha dışında görülen ama ortak paydası *geçmiş* olan sanat, mimarlık, kültür ve iktisat tarihi alanlarının kendine has olarak farklılaşan metodolojisi üzerine, alanın önemli isimleriyle soru-cevap biçiminde görüşmeler yapılmıştır. Sanat ve mimarlık tarihi alanında Yaşar Çoruh, şehir ve semt tarihi alanında Süleyman Faruk Göncüoğlu, iktisat tarihi alanında ise Rahmi Deniz Özbay katkı sağlamıştır.

On dördüncü bölümde Türkiye'de tarih kürsülerinde eserler vermiş, metodolojik açıdan sağlam duruşa sahip usta tarihçilerle söyleşiler yer almaktadır. Eskiçağ tarihi alanında Oğuz Tekin, Ortaçağ tarihinde Ahmet Yaşar Ocak, Yeniçağ-Yakınçağ tarihinde Halil İnalcık, Cumhuriyet tarihinde Mustafa Yılmaz, Yakın dönem tarihinde Çağrı Erhan, Kültür tarihinde Salim Koca ve İktisat tarihinde Eyüp Özveren ile yapılan söyleşiler aracılığıyla bu tarihçilerin bir konuyu nasıl belirledikleri, nasıl ön araştırma yaptıkları, nasıl konuyu araştırdıkları, nasıl veri topladıkları ve tüm bunları nasıl değerlendirdikleri sunulmuştur. Böylelikle tarihe merak duyan genç adayların, usta tarihçilerin nasıl çalıştıklarını görmeleri amaçlanmıştır.

Kitabımızın sonunda Mehmet Suat Bal, Fethullah Uçar ve Tuğrul Özcan tarafından "Türkiye'deki arşiv ve yazma eser kütüphanelerinden nasıl yararlanılabileceği konusu" ayrıntılı bir biçimde işlenmiştir. Türkiye arşiv ve yazma eser kütüphanelerinde çalışmayı düşünen genç tarihçilerin istedikleri belgeye nasıl bir süreç sonunda ulaşabilecekleri, arşivlerin çalışma sistemlerinin nasıl olduğu konusunda örnekler üzerinden bilgi verilmiştir.

Kitabımızın bölümlerinde yararlanılan eserlerin tam ve açık künyesi dipnotlarda verildiği için bölüm sonlarında kaynakça verilmemiştir. Ancak kitabımızın sonunda seçilmiş bir kaynakça sunularak meraklılarının konuya ilişkin daha ayrıntılı okuma yapabilmelerine de imkân tanınmaya çalışılmıştır.

Değerli yazılarını tarafıma göndererek kitabın ortaya çıkmasında katkılarından ve yazım sürecinde göstermiş oldukları anlayıştan dolayı tüm yazarlarımıza teşekkür ederim. Manevi desteklerinden dolayı Prof. Dr. Mehmet Alpargu'ya da teşekkür borçluyum. Kitabın içerik taslağının oluşması sürecindeki katkıları için Arif Bilgin'e, Ayten Kiriş'e, ön okumaları için Fatih Yazıcı'ya ve seçilmiş kaynakçanın oluşturulmasındaki katkılarından dolayı da Funda Alaslan Koca'ya teşekkür ederim.

1. BÖLÜM

EFSANEDEN AYDINLANMACI GELENEĞE TARİH DÜŞÜNCESİ

Necmettin ALKAN*

İnsanoğlunun yeryüzünde görünmesiyle başlayan tarihsel süreç, aynı zamanda "geçmiş" düşüncesinin de başlangıcı olmuştur. Tarihsel süreçte değişen veya dönüşen insanın geçmiş algısı, zamanla tarih düşüncesini doğurmuştur. Tarih düşüncesi de zamanla farklılaşmıştır. Dolayısıyla tüm tarihsel süreci açıklayan tek bir tarih düşüncesinden bahsetmek mümkün görünmemektedir. Tarih düşüncesinin ortaya çıkışından modern zamanlara kadar geçirmiş olduğu aşamalar, genel olarak beş başlık halinde ele alınabilir. Bunlar sırasıyla; *Efsaneler*, *Grek-Roma*, *Yahudi-Hıristiyani*, *İslami* ve *Aydınlanmacı* tarih düşünceleridir. Genelde her biri ayrı olmak üzere yedi ana dönemden bahsedilse de burada Grek ve Roma gelenekleri ile Yahudi ve Hıristiyani gelenekler aynı başlıkta ele alınmıştır.

Efsaneler Geleneğinde Tarih Düşüncesi

Bilinebildiği kadarıyla eski dönemi ifade eden kadim tarihten günümüze kadar gelen hemen her milletin ortaya koyduğu efsaneler,[1] kaynakları ve yazarları bilinmemekle

* Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, necmettinalkan@gmail.com

1 http://www.mythentor.de/, 10 Nisan 2009 tarihinde indirildi.

birlikte doğa olayları başta olmak üzere belli bir kültürün veya toplumun tarihini, geleneklerini, kurumlarını ve dini inançlarını konu edinmişlerdir.[2] Bunlar anlatıldıkları bölgenin coğrafi şartları ve insanların ihtiyaçları hakkında da önemli bilgiler ihtiva ederler.[3] Aynı zamanda, dünyanın başlangıcını ve insanların nasıl yaratıldıklarını izah eden ilk ve en eski metinler olma özelliğine sahiptirler.

Ünlü antropolog Malinowski'ye göre efsaneler yaratıcı olan topluluk için "*yalnız anlatılacak bir öykü değil, aynı zamanda bir gerçekliktir. Modern romanlarda anlatılan türde basit bir kurgu değil, yaşanan bir gerçekliktir; çünkü mitin altında yatan olayların uzak bir geçmişte ortaya çıktığına, dünyanın ve insanın yazgısı üzerinde etkisinin sürdürdüğüne inanılır*".[4] Kaldı ki, efsanelerde gündeme getirilen bazı kutsal inançların ve uygulamaların belli bir şekilde değişerek günümüze kadar geldiğini, bir başka ünlü antropolog Eliade, *Ebedi Dönüş Mitosu* adlı kitabında ilginç örneklerle anlatır.[5] Yazar aynı kitabında efsanelerin öneminden bahsederken büyük felsefi geleneklerin ortaya çıkardığı bazı kavramların kadim dünyada kelime olarak olmasa da, bunların "kendisi"nin mevcut olduğunu, ancak bazı "simgeler" ve "mitoslar" vasıtasıyla dile getirildiğinin altını çizer.[6] İşte bu simge ve mitoslar, bir şekilde, o toplumun tarih düşüncesini oluşturmaktadır.

2 Selçuk Budak (Yay.), *Psikoloji Sözlüğü*, 3. Baskı, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2005, s.509.

3 Osman Demir, "Argonautlar Efsanesi: Bir Mitosun Ardındaki Gerçekler ve Kolkhis", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 6, (2009), s.9-23.

4 Bronislaw Malinowski, *İlkel Toplum*, Çev. Hasan Portakal, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1999, s.102.

5 Mircea Eliade, *Ebedi Dönüş Mitosu*, Çev. Ümit Altuğ, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, s.21-154.

6 Elliade, *a.g.e.*, s.17-18.

Efsaneler her ne kadar "tanrılar" merkezli tek düze bir tarih kurgusunu[7] günümüze kadar taşımış gibi görünseler de, Eliade'nin ifadesiyle, aslında bunlar ifade ve anlam bakımından fazlasıyla zengindir. Yani tek bir ifadeye sahip değildir. Ayrıca tüm mitler içerik açısından örnek oluşturan bir şeyler yaratırlar, bir şeyleri duyururlar. Böylelikle efsaneye "örnek tarih" misyonu atfedilmek suretiyle, insanlar ideal olanı somut olarak "gerçekleştirmek" ve yeryüzünde de "sonsuzluk deneyimini" yaşamak istemektedirler.[8] Bu anlamda efsaneler geleneği, tıpkı diğer tarih düşüncelerinde olduğu gibi, toplumların gelecekleri için örnek prototipler veya çeşitli modeller sunarlar.

Bütün bunlardan da anlaşılacağı gibi, efsaneler halk arasında kullanıldığı anlamın çok ötesinde dünyanın ve insanlığın başlangıcı, insanların inançları, hayatları, duyguları ve düşünceleri hakkındaki bilgileri ve yorumları içerirler. Bu sebepten, başka bir ifadeyle efsaneler, tarih düşüncesinin başlangıcı veya ilk örnekleridir.[9] Fakat bütün bu bilgiler insanlar üzerinden değil, sembol olarak insan şeklinde düşünülen tanrılar üzerinden verilmektedir. Nitekim kadim efsanelerde geçen bütün tanrılar aslında insan gibidirler. Âşık olurlar, nefret ederler, kahramandırlar, kıskanırlar; evlidirler, çoluk çocuk sahibidirler, yerler, içerler; iyidirler, kötüdürler; birbirleriyle sürekli mücadele/ kavga/ çatışma halindedirler. Kısacası, asgari olarak *insanı insan yapan* her tür-

7 Robin G. Collingwood, *Tarih Tasarımı*, Çev. Kurtuluş Dinçer, 2. Baskı, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996, s.46.

8 Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, Çev. Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2003, s.409-410.

9 http://www.unikonstanz.de/FuF/Philo/Geschichte/Tutorium/Themenkomplexe Grundlagen/ Geschichtsphilosophie/Mythos_u__Apokalyptik/mythos_u__apokalyptik.html, 11 Nisan 2009'da indirildi.

lü olumlu veya olumsuz duyguya/donanıma sahiptirler. İlginçtir ki, yine insanlarda olduğu gibi, tanrıları konu edinen efsanelerde geçen mücadele gibi eylemler hep bu duygulardan veya bu duyguların çatışmasından çıkar. Böylece aslında tanrıların eylemleri ile insanların eylemleri bir şekilde örtüşür.

Kadim dünyada tarihsel süreç *dairevi/döngüsel*dir. Bu dönemde bilinen belli başlı milletler tarihsel süreci, genel olarak dairevi veya sarmal olarak akan "*belirli dönemlere göre kendini yenileyip duran döngüsel bir*" yapı olarak düşünmüşlerdir. Bir açıklamaya göre, doğada devamlı olarak yenilenen olayların gözlemlenmesi neticesinde keşfedilen ve toplumsal hayata da uyarlanan bu görüşün kaynağını, Antikçağ'ın evren modelinde ve daha önceki medeniyetlerin yaratılış öykülerinde bulmak mümkündür.[10]

Burada her şey bir *devinim* ve *tekrar* içindedir.[11] Buna göre insanların, toplumların ve devletlerin geçmişleriyle gelecekleri rastlantısal olarak dönen, "*bir sürekliliği olmayan*" şeylerdir. Hayat ise, "*belli devlet formları çerçevesinde rastlantısal olarak dönen, bu formalara göre tekrar eden, kesik ve birbirinden kopuk halkalardan ibarettir*".[12] Kadim birçok kültürde var olan döngüsel tarihsel süreç algısının diğer bir özelliği ise, bu sürecin *sonsuz* olmasıdır.[13] Bütün bunlardan anlaşılacağı gibi, efsaneler başlangıcı ve sonu belli olmayan döngüsel bir tarihsel süreç tasarımına sahiptirler.

10 Kubilay Aysevener, "Tarih ve Döngüsellik", *Felsefe Dünyası*, Sayı: 3, (1992), s.81.

11 A. Kadir Çüçen, "Ortaçağ Felsefesinde Zaman Kavramı", *Felsefe Dünyası*, Sayı: 20, (1996), s.75.

12 Bkz. Doğan Özlem, *Tarih Felsefesi*, 8. Baskı, Cem Kitabevi, İstanbul, 2004, s.25.

13 Kubilay Aysevener ve E. Müge Barutça, *Tarih Felsefesi*, Cem Yayınevi, İstanbul, 2003, s.16-20.

Grek-Roma Geleneğinde Tarih Düşüncesi

Efsaneler Grek-Roma geleneğinde devam etse de, buna paralel olarak insan merkezli tarih düşüncesine ve tarih yazıcılığına geçişte önemli gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle modern tarihçilik düşüncesinin alt yapısını oluşturacak tarih algısının bir anlamda temelleri atılmıştır. En önemli değişmelerden ilki hiç şüphesiz, tarihin "tanrıları" konu edinmekten çıkması ve bunların yerini doğrudan "insan eylemlerinin" almasıdır. İkinci gelişme ise, ele alınan tarihsel hadiselerin "tarihsiz" bir geçmişteki olayların yerini alması, yerini bilinen ve "tarihli" bir geçmişe sahip olaylara bırakmasıdır.[14] Bu şekilde faili, mekânı ve zamanı belli tarihsel olaylara dayanan bir tarihçilik başlamıştır. Romalı Tarihçi Cicero'nun (MÖ 106-43) iddiasına göre bu değişimin en önemli mimarları modern tarihin isim babası Herodotos (MÖ 490-430) ve bilimsel tarihin ilk örneklerini veren Thukydides (MÖ 460-400) gibi tarihçiler olmuştur.[15] Nitekim Ortaylı'nın tabiriyle, bu yazarlarla birlikte "efsane"nin tarihyazımından "çekilmesi" veya "düşmesi" gerçekleşmiştir.[16]

Her ne kadar efsane geleneği, tarih düşüncesinde görülen tanrılar ve eylemleri Grek-Roma tarih geleneğinde görülmeye devam etse de, tarih olaylarının nedeninin insan eylemleri olduğu düşüncesi artık ağırlık kazanmaya başlamıştır. Dolayısıyla tarih anlatısı, "insanın işlerinin, insanın amaçlarının, insanın başarılarının ve başarısızlıklarının tarihi" olmuştur.[17]

14 Collingwood, *a.g.e.*, s.49.
15 http://de.wikipedia.org/wiki/Geschichtsphilosophie, 11 Nisan 2009.
16 İlber Ortaylı, *Tarih Yazıcılığı Üzerine*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2009, s.27.
17 Collingwood, *a.g.e.*, s.74.

Roma tarih düşüncesi önemli oranda Grek geleneğinden etkilenmiştir.[18] Ancak farklılıkları da belirgindir. Bunlardan ilki, Roma tarih düşüncesinde "tarihe ve millete doğrudan doğruya bir misyon yüklenmesi" ve tarihin "daha bir siyasi ve ideolojik" düşünülmesidir.[19] Diğeri ise, Roma'nın "evrensel tarih" ve "sahiden tarihsel olan tek gerçekliğin" tarihsel olarak düşünülmesidir.[20] Bu düşüncenin ortaya çıkması, Roma İmparatorluğu'nun siyasi ve coğrafi tarihiyle fazlasıyla örtüşmektedir. Bu dönemdeki tarihsel zaman düşüncesi ise, tıpkı efsaneler döneminde olduğu gibi döngüseldir.[21] Bu bağlamda efsaneler geleneğinin etkilerinin devam ettiği söylenebilir.

Yahudi- Hırististiyani Gelenekte Tarih Düşüncesi

Kadim geleneklerdeki tarih düşüncesini gerek algı ve gerekse yapı olarak yeniden şekillendiren Yahudi-Hıristiyani gelenek olmuştur. Yahudi yazılı kutsal metinlerine dayanan Yahudi tarih düşüncesi, evrenin ve insanın yaratılmasını, dolayısıyla tarihsel sürecin başlamasını tek Tanrı'yla izah etmekte ve bu süreci, belli amacı gerçekleşme aracı, yani insanların imtihan edilmesi olarak görmektedir. Dolayısıyla tarihin akışı, belli bir amacı gerçekleştirmek için Tanrı'nın ortaya koyduğu kurguydu. Burada başlangıcı ve sonu belli olan bir süreç söz konusuydu. Tanrı, insanlardan "seçilmiş" bir millet, yani "Tanrı'nın çocukları" olan Ben-i İsrail'in faydasına tarihi organize etmekteydi.[22]

18 Mark T. Gilderhus, *Tarih ve Tarihçiler. Tarih Yazıcılığına Giriş*, Çev. Emine Sonnur Özcan, Birleşik Dağıtım Kitabevi, Ankara, 2011, s.30.

19 Ortaylı, *a.g.e.*, s.29-30.

20 Collingwood, *a.g.e.*, s.69.

21 Aysevener, "Tarih ve Döngüsellik", s.82.

22 Bertrand Michael Buchmann, *Einführung in die Geschichte*, Facultas Manuals, Viyana, 2002, s.94.

Buradan da anlaşıldığı üzere, Yahudi tarih düşüncesi her ne kadar evrenin, dünyanın ve insanın yaratılması gibi oldukça kapsayıcı başlamışsa da, nihai olarak, seçilmiş bir milletin tarihine indirgenmiştir veya odaklanmıştır. Dolayısıyla bunun evrensel bir tarih görüşü olmadığı söylenebilir. Zira bu şekilde İsrailoğulları tarihin merkezine yerleştirilirken, diğer toplumlar âdeta "tarihsizleştirilmekte", dolayısıyla yok sayılmaktadır. Bu haliyle Yahudi tarih düşüncesi, belli bir ırkı merkeze yerleştirirken diğerlerini dışlayan, ötekileştiren ve önemsizleştiren, daha da önemlisi buna dini bir açıklama getiren tarih düşüncelerinin ilk örneklerinden biri olmaktadır. Nasıl ki, bir sinema filmindeki bütün senaryo başroldeki karakteri ortaya çıkaracak şekilde oluşturulur ve ona göre diğer karakterlere bir rol biçilirse, benzer biçimde buradaki tarihsel süreç de Tanrı'nın çocukları olduğuna inanılan Ben-i İsrail'i ortaya çıkarmak için kurgulanmıştır. Tarihsel süreç, Ben-i İsrail dışında kalan diğerleri için önemsizdir, teferruattır.

Hıristiyani geleneğin tarih düşüncesinin oluşmasında ise bu Yahudi gelenek önemli bir yere sahip olmakla birlikte, Hıristiyani gelenek de kendine has birtakım özelliklere sahiptir. Bu özelliklerden ilki, gerçek anlamda *evrensel bir tarih* algısına sahip olmasıdır. Buna göre, "*hiçbir seçilmiş halk, hiçbir ayrıcalıklı ırk ya da sınıf yoktur. Bütün kişiler ya da bütün halklar Tanrı'nın muradının gerçekleşmesinde kapsanır. Bunun için de tarihsel süreç her yerde, her zaman aynı türdendir ve her parçası aynı bütünün parçasıdır*".[23] Bu anlamda Tanrı merkezli evrensel bir tarih düşüncesinin varlığından bahsedilebilir. Asıl olan Tanrı'nın isteğidir. Yeryüzünde boy gösteren her devlet veya her fert bu istek ve plan uya-

23 Collingwood, *a.g.e.*, s.82.

rınca var olmaktadır. Aslında burada Tanrı'nın isteğinden öte, bizzat kendisinin Hz. İsa'nın şeklinde "bedenleşerek" tarihsel sürecin içinde doğrudan yer alması[24] düşüncesi bulunmaktadır. Böylece tarih, tıpkı efsaneler döneminde olduğu gibi, açıkça kutsallaştırılmaktadır.

Tarihsel sürecin belli bir "amaç" doğrultusunda belli bir hedefe doğru "ilerlediği" görüşü, Yahudi-Hıristiyani geleneğin diğer bir önemli özelliğidir.[25] Amaçsal ilerlemeciliğe göre, tarihsel süreç gerçek anlamda günah işleyen insanın dünyaya sürülmesiyle başlamıştır ve onun kurtuluşuna kadar devam edecektir. İnsanın kurtuluşu, ancak bu süreç sonunda gerçekleşecektir. Burada bir "çöküş" değil, aksine kademeli olarak "insanlığın kolektif bir gelişme" yaşadığı düşüncesinden bahsedilebilir.[26]

Yahudi-Hıristiyani tarih geleneğinin en önemli özelliği, bu anlayışın tarihsel süreci "çizgisel/ hatti" olarak düşünmesidir.[27] Esas itibarıyla kökleri *Kitab-ı Mukaddes*'e, dolayısıyla da Yahudiliğe dayanan[28] bu düşünceye göre, tarihsel süreç belli bir başlangıca sahip olup, kıyamete kadar sürecek sonlu bir hattır. Çizgisel tarihsel sürecin merkezinde ise, Hıristiyani inanışta tanrısal özelliklere sahip olduğuna inanılan Hz. İsa'nın doğumu yer almaktadır. Hz. İsa'nın doğumuyla birlikte tarih, "her biri kendisine özgü belirli ve biricik karakteri olan iki parçaya" ayrılmıştır.[29] Tarihsel süre-

24 Ayhan Bıçak, *Tarih Felsefesinin Oluşumu*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2004, s.35.

25 Edward Hallett Carr, *Tarih Nedir?*, Çev. Misket Gizem Gürtürk, 10. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.125.

26 Bıçak, *a.g.e.*, s.41.

27 Özlem, *a.g.e.*, s.26.

28 Ayhan Bıçak, *Tarih Düşüncesinin Oluşumu*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2004, s.198.

29 Collingwood, *a.g.e.*, s.83.

cin bu şekilde çizgisel olarak düşünülmesi ve merkezine Hz. İsa'nın yerleştirilmesi, bugünkü anlamda tarihin çağlara ayrılmasında önemli bir pratik sağlamıştır. Bu pratik, daha sonraki süreçte modern tarih tasarımlarında da fazlasıyla kullanılmıştır.[30]

İslami Gelenekte Tarih Düşüncesi

Tarihyazımında köklü bir geçmişe sahip olan İslami gelenekteki[31] tarih düşüncesi, yeryüzünde var olmaya başlayan ilk insanın ve kıyamet günündeki son insanın eylemlerini kapsayan bir özelliğe sahiptir. Nitekim *Kuran-ı Kerim*'de geçen kıssalar her ne kadar isimleri belirli bazı toplumların ve şahısların hayatlarından belli kesitleri içerse, bunların olumlu veya olumsuz eylemlerinden bahsetse de, aslında bunlar üzerinden tüm zamanlardaki insanlara hitap etmektedir. Bu anlamda İslami tarih düşüncesi zaman, coğrafya, din, millet, sınıf ve cinsiyet üstü olup, herhangi tanrısal bir kurtarıcıya ve seçilmiş bir millete dayandırılmaz. Merkezinde sadece "özgür insan eylemleri" bulunur.

İslami geleneğin tarih düşüncesine göre, insanların veya toplumların tarihine yön veren, bir şekilde bu süreci belirleyen birtakım kanunlar, yani geleneksel tabiriyle "sünnetullah (Allah'ın sünneti)" bulunmaktadır. Özellikle de *Kuran-ı Kerim*'de kıssaları anlatılan Ad, Semud ve Lût gibi

30 Bkz. Necmettin Alkan, "Tarihin Çağlara Ayrılmasında "Üçlü" Sistemin "Hıristiyan Batı Avrupa" Kökleri", *Türkiye'de Tarih Yazımı*, (Ed.) Vahdettin Engin ve Ahmet Şimşek, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011, s.285-299.

31 Bkz. Şemseddin Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynaklar: Tarih ve Müverrihler*, Yayına Hazırlayan: Yüksel Kanar, Kitabevi, İstanbul, 1991, s.17-22; R. Stephen Humphreys, *İslam Tarih Metodolojisi. Bir Sosyal Tarih Uyarlaması*, Çev. Murtaza Bedir ve Fuat Aydın, Litera Yayınları, İstanbul, 2004, s.97-123.

geçmişteki toplumlar üzerinden gündeme getirilen bu tür kanunlar ve sünnetler, daha ziyade günlük hayatla doğrudan alakalı birtakım ahlaki ve dini yasakları içermekle birlikte nihai olarak siyasi, iktisadi ve sosyal hayatı da bir şekilde belirlemektedirler. Toplumların yükseliş veya çöküş nedenlerini açıklayan bu kanunlarda, zamana ve toplumlara göre bir değişiklik olamaz; bunlar kiyamete kadar geçerlidirler.[32] Nitekim İmamüddin Halil'in tespitine göre bu kanunlar ve sünnetler, insanı oluşturan "fıtrat, ahlak, düşünce, eğilim ve vicdan" gibi beşeri duygulardan kaynaklanmaktadır. Bundan dolayıdır ki, bu kanunlar ve sünnetler, tarihsel eylemleri "kapsamlarına" almaktadırlar.[33]

İslami gelenekteki tarih düşüncesinin diğer bir özelliği, geçmiş toplumların ve milletlerin hayatlarından belli kesitler sunarken, "canlı örnekler" olarak bunlardan ibret ve ders alınması amacını taşımasıdır. Yani, fert ve toplum olarak ideal bazı davranış kalıplarını kazandırmak için duruma göre kötü örnekleri hatırlatmak suretiyle, bunlardan ders alınması istenmiştir. Bu şekilde geçmişte yaşanan olayların yaşanan zamana taşınarak toplumun geleceğe hazırlanması amaçlanmıştır. Bu da geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman arasında ilginç bir bağ kurulmasını sağlamıştır.

İslami tarih geleneğinin başlangıcı belli olan sonlu tarih sürecine yani döngüsel olmayan, daha ziyade çizgisel bir tarihsel süreç düşüncesine sahip olduğu söylenebilir. Her ne kadar bazı yayınlarda, başta Birûnî[34] (973-1051) ve İbn-i Hal-

32 Abdülhamid Sıddıkî, *Tarihin Yorumu*, Çev. M. Beşir Eryarsoy, Düşünce Yayınları, İstanbul, 1978, s.119-120.

33 İmamüddin Halil, *İslâmın Tarih Yorumu*, Çev. Ahmet Ağırakça, Risale Yayınları, İstanbul, 1988, s.101-102.

34 Abdullah Duman, *Bîrûnî: İlmî Kişiliği, Tarih Anlayışı ve Yönetimi*, *Türk Dünyası İncelemeler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, (2010), s.25-28.

dun[35] (1332-1406) olmak üzere bazı tarihçilerin döngüsel tarih görüşüne sahip oldukları belirtilse de, bu tespite katılmıyoruz. Zira kadim efsanelerde karşımıza çıkan döngüsel tarihte, başlangıcı ve sonu belli olmayan ebedi bir süreç söz konusudur. Bu tür bir algı, İslami tarih düşüncesinde yoktur. Tam tersine başlangıcı ve sonu belli bir tarihsel süreç düşüncesi mevcuttur.

Toplumların, milletlerin, devletlerin ve medeniyetlerin yerlerini yenilerinin alması veya siyasi ve iktisadi olarak iktidarın belli şahıslar ve toplumlar arasında belli dönemlerde el değiştirmesi görüşü, sonsuz döngüsel bir akışa işaret etmez. Zira ortaya çıkan her yeni toplum, millet, devlet veya zümre farklıdır ve nev-i şahsına munhasırdır. Böylece tarihsel süreç bir genel sona doğru akıp gitmektedir. Buna göre, Birûnî ve İbn-i Haldun'un bu yaklaşımları klasik anlamdaki sonsuz döngüsel anlayıştan ziyade, sonlu çizgisel tarihe daha bir yakın görünmektedir. Fakat bu çizgisellik Yahudi-Hıristiyani ve Aydınlanmacı geleneklerdeki çizgisel tarih düşüncesine de benzememektedir. Yani arınmacı ve ilerlemeci değildir. Aksine bunda, gerek tarihsel sürecin bütününde ve gerekse milletlerin kendi tarihlerinde belli yükselişler, düşüşler ve çöküşler ardı ardına yaşanabilmektedir. Bunlarla ilgili örneklere günümüzde dahi fazlasıyla rastlanmaktadır.

Aydınlanmacı Gelenekte Tarih Düşüncesi

Rönesans'la birlikte, Tanrı fikri ve *Kitab-ı Mukaddes* devre dışı bırakılarak "insan" ve "akıl" merkezli evren ve doğa algısının belirmesi, tarih düşüncesinin de yeniden şekillenmesini sağlamıştır. Bu sürecin devamı ve son aşaması olan

35 Özlem, *a.g.e.*, s.42; Aysevener ve Barutca, *Tarih Felsefesi,* s.21-22.

Aydınlanma ile Doğa Bilimleri alanında yaşanan gelişmeler, özellikle de ulaşıldığına inanılan "*kesin bilgi*"[36] iddiası, döneminde ve sonrasında modern tarih düşüncesini ciddi olarak etkilemiştir. Bu şekilde bilim, dini yorumlardan nasıl arındırılmışsa, aynı şekilde tarih de dini yorumlardan "temizlenmiş", bunların yerine "doğa bilimlerinin metotları" ve "mekanik nedensellik" gibi hususlar ikame edilmeye çalışılmıştır.[37] Genel olarak 18.-19. yüzyıl Batı Avrupa'sında her alanda yaşanan bu "sekülerleşme" ve "laikleşme" furyasından tarih düşüncesi de fazlasıyla etkilenmiştir.

Aydınlanma ile birlikte tabiatta var olduğuna inanılan *mekanik nedensellik düşüncesi*nden hareketle, tarihin akışında da benzer bir mantık aranmıştır. Bu bağlamda özellikle fizik ve biyoloji gibi fen bilimlerinde yaşanan son gelişmeler neticesinde ortaya konan bazı yasalar, esin kaynağı olmuştur. Nitekim bu iddiaya göre "tarihsel değişmelerin ve bütün insan eylemlerinin altında yatan değişmez ilkeler"[38] bulunmaktadır. Bu şekilde doğa bilimlerinde olduğu gibi tarihte de, olaylara hükmeden ve bunları birbirine bağlayan bazı kanunlar aranmıştır.

Aydınlanmacı tarih düşüncesinin diğer bir özelliği ise, "ilerlemeci" tarih düşüncesine sahip olmasıdır. Tabiatta ve toplumların hayatlarında var olduğuna inanılan ilerleme düşüncesi, aynı şekilde "tarihte de bir ilerleme olduğu" inancını doğurmuştur.[39] Buna göre tarihsel süreçte toplumlar belli durum veya konumlardan daha iyi bir hale gelmekteydi. Bu tür bir algının pekişerek yaygınlaşmasının en önemli ne-

36 Buradaki kesin bilgiden kasıt, "olgular"la desteklenen veya olgulara dayanan "bilimsel bilgi"dir. Bilimsel bilgiye, "teoloji" ve "metafiziğin" reddedilmesiyle ve aynı zamanda "sekülerleşme/dünyevileşme"yle ulaşılmıştır.

37 Buchmann, *Einführung in die Geschichte*, s.122-125.

38 Bıçak, *Tarih Felsefesinin Oluşumu*, s.93.

39 Özlem, *a.g.e.*, s.58.

denlerinden biri Evrim Kuramı'dır. Charles Darwin'in 1859 yılında yayınladığı *Türlerin Kökeni* çalışmasıyla sistemleşen bu kuram, insanın kökenini açıklama iddiasıyla kalmamış, aynı zamanda insanın evrimsel oluşumu örneğiyle de ilerlemeci bir anlayışı ortaya çıkarmış, hatta dönemin kabulüne göre ispat da etmiştir. Bu şekilde Evrim Kuramı, "hem tarihsel ilerlemeyi hem de doğal ilerlemeyi kapsayan" genel bir kavram şeklini almıştır.[40] Evrimsel tarihsel süreç düşüncesi ise, tıpkı biyolojik evrimde olduğu gibi, basitten/ilkelden karmaşığa/gelişmişe doğru ilerlemiştir.

İlerlemeci tarih görüşü her ne kadar İngiltere'de seküler ve Fransa'da laik bir görüntüye sahip olsa da, İngiliz tarihçi Edward H. Carr'ın (1892-1982) ifadesine göre, "amaçsal" ilerleme görüşü asıl itibarıyla Yahudi-Hıristiyani geleneğe ait olmakla birlikte, Aydınlanmacılar bunu bir şekilde "laikleştirmişlerdir." Artık tarih, "insanın yeryüzündeki konumunun yetkinleştirilmesi hedefine doğru ilerleme haline gelmiştir."[41]

Aydınlanmacı tarih geleneğindeki ilerleme düşüncesine Immanuel Kant (1724-1804) ve George Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) gibi birçok önemli filozofta rastlanmaktadır. Kant'a göre ilerleme, insanlığın gelişmesine bir bütün halinde bakmak için başvurulması gereken "son derece yararlı" bir fikirdir. İlerleme, "ahlaksal" bir değer taşımakta ve tarihsel süreci daha bir "anlamlı" kılmaktadır.[42] İlerlemedeki nihai amaç, belirli aşamalardan geçerek insanın "gelişmesine", "yetkinleşmesine" ve "özgürleşmesine" vesile olmaktır.[43] Hegel'deki ilerleme düşüncesi de benzer

40 Collingwood, *a.g.e.*, s.166.
41 Carr, *a.g.e.*, s.125.
42 Özlem, *a.g.e.*, s.81.
43 Aysevener ve Barutca, *Tarih Felsefesi*, s.43.

özellikler taşımakla birlikte, "ruh" kavramı bu düşüncede önemli bir yere sahiptir. Tarihsel ilerlemenin amacı ruhun "kendi özgür gerçekleşmesini" tamamlamasıdır. Bu bağlamda insanlık tarihi, "bireysel özgürlüğün en üst düzeyde gerçekleşmesini sağlayacak" ruhun açılımıdır. Bu açılım Asya'da başlamış ve Avrupa'da son bulmuştur.[44] Bunların dışında Auguste Comte (1798-1857) ve Karl Marx (1818-1883) gibi önemli bazı düşünürlerin kurgusunda da ilerleme düşüncesi oldukça önemli bir yere sahiptir.

Bütün bunların, yani seküler/dünyevi ilerlemeci düşünceye sahip olanların birleştikleri veya işaret ettikleri ortak temel olgu ise *Avrupamerkezci* tarih algısıdır. Bunlara göre ilerleme neticesinde ulaşılan nihai nokta, bir şekilde modern Batı Avrupa'ya işaret etmektedir. "Bütün yollar Roma'ya çıkar" misali, tarihsel sürecin olgulaştığı ve her şeyi ile ideal bir ürün verdiği coğrafya Avrupa'dır. Yani "insanlık tarihi, her şeyi ile ideal dönemine ancak Avrupa tarihiyle ulaşmıştır". Bu düşüncenin işaret ettiği nihai tespit ise, tarihsel sürecin, bir şekilde modern Avrupa tarihini mevcut kazanımlarıyla ortaya çıkarmak için aktığıdır. Bu da aynı şekilde, Hıristiyani tarih düşüncesinin izlerini taşımaktadır. Bu geleneğin tarihsel süreç algısı çizgiseldir. Aslında bu düşünce de, Ortaçağ Hıristiyani çizgisel tarihsel süreç düşüncesinin bir şekilde sekülerleştirilmesinden başka bir şey değildir. Tarihsel kökleri *Kitab-ı Mukaddes*'e kadar geri giden ve St. Augustinus (354-430) gibi Hıristiyan Katolik Kilisesi büyüklerinin yorumlarıyla sistemleştirilen çizgisel tarih düşüncesi, Aydınlanmacı tarih geleneğinde dini motiflerden arındırılarak yani bir şekilde laikleştirilerek sürdürülmüştür.

44 Aysevener ve Barutca, *a.g.e.*, s.45-48.

Sonuç

Tarih, insanoğlunun yeryüzündeki eylemlerinin hikâyesi, bu hikâyenin araştırılması ve anlatılmasıdır. Bu hikâyenin başlangıcı ve sonuyla birlikte kapsadığı zaman dilimi tarihsel süreci teşkil etmektedir. Tarihin kendisini ve tarihsel süreci anlamlandıran, ona renk ve ton veren ise tarih düşüncesidir.

Görüldüğü gibi tarih düşüncesi, insanlık tarihi boyunca durağan olmamış, belli değişimler ve dönüşümler geçirmiştir. Kadim tarihten başlayarak günümüze kadar geçen süre zarfında, belli dönemlerde belli özellikler kazanmıştır. Bu özelliklerin kazanılmasında, içinde bulunulan dönemin dini, siyasi ve kültürel şartları etkili olmuştur.

Tarih düşüncesinin oluştuğu ve farklılaştığı dönemleri yukarıda olduğu gibi genel hatlarıyla beş dönemde (Efsaneler, Grek-Roma, Yahudi-Hıristiyani, İslami ve Aydınlanmacı) ele almak mümkündür. Fakat bunlar, birbirlerinden kopuk, birbirinden ayrı dönemler değil, aksine her biri diğerinin oluşmasına etkide ve katkıda bulunmuş dönemlerdir. Diğer bir tespitle buradaki "öz" aynı olup, bunun etrafında gelişen ve zenginleşen bir içerik söz konusudur.

Tarih düşüncesinin şekillenmesinde etkili olan pek çok faktör bulunmakla birlikte, sırasıyla din algısının, siyaset algısının ve doğa algısının daha belirleyici olduğu söylenebilir. Bunlar arasında dinin birinci sırada dile getirilmesinin nedeni insanın kökenini, var oluşunu, "niçin var olduğunu" ve "nasıl var olmaya devam etmesi gerektiğini", "doğa diye adlandırabileceğimiz insanın dış dünyasını nasıl anlaması gerektiğini" ve "onunla ilişkisinin nasıl olması gerektiğini" göstermesidir. Tarihin konusunu oluşturan insanın köke-

nini, varlık gayesini ve hikâyesini anlatan en eski ve en önemli metinler dinin bizzat kendisini teşkil etmektedir. Dolayısıyla tarih düşüncesinin tespit edilmesinde ve anlaşılmasında din ve dini metinler önemli bir yere sahiptir. Bu tespitler, Aydınlanmacı gelenek için de geçerli sayılabilir. Zira dinin ve dinle alakası olan şeylerin karşıtı veya anti-tezi olarak ortaya çıkan bu "laik" ve "seküler" gelenek, belli bir süre sonra işlev olarak kadim dini inançların ve izahların bizzat yerini almıştır. Böylece aslında "laik" ve "seküler" modern yeni bir "dünya dini" inşa edilmeye çalışılmıştır. Kaldı ki, yukarıdaki bazı örneklerde de görüldüğü gibi, modern Batı Avrupa'da, dolayısıyla dünyada var olan pek çok laik-seküler kabûl ve uygulama, aslında özünde Yahudi-Hıristiyani gelenekle bir şekilde bağlantılıdır. "Şekil" olarak yeni, fakat "öz" itibarıyla kadim ve dini olan bu anlayışlar, Batı emperyalizmi ve modernleşme vasıtasıyla neredeyse bütün dünyaya yayılmış, popüler kültürün ve anlayışın olmazsa olmazları arasına girmişlerdir.

Siyaset, tarih düşüncesinin belirlenmesinde ve şekillenmesinde ikincil öneme sahiptir. Özellikle de tarihsel olarak iddialı bir konuma gelen devletlerin ve toplumların, kendi durumlarına göre bir tarih düşüncesi inşa ettikleri görülmektedir. Buna en iyi örnek ise Grek-Roma geleneğidir. Grek- Roma geleneğinde tarih düşüncesi bu toplumların içinde bulunduğu duruma göre pragmatik bir anlayışla belirlenmiştir. Başka toplumların tarih algıları için de benzer tespitleri yapmak mümkündür. Özellikle de günümüzdeki tarih düşüncesinde siyasetin oynadığı rol, hemen hemen her konuda tespit edilebilir.

Doğa algısı tarih düşüncesinin değişmesinde ve dönüşmesinde üçüncü önemli faktör olarak dile getirilmiştir.

Doğa diye adlandırdığımız ve insanın yaşadığı dış dünya, tarihsel olayların en önemli hammaddesini teşkil etmektedir. Malum olduğu üzere, insanın yeryüzünde varlığını sürdürebilmesi, dolayısıyla tarihin konusu olabilmesi için, mutlak anlamda belli bir mekânda/coğrafyada, dolayısıyla da doğada var olması gerekmektedir. Doğa olmadan tarih olamaz. Somut bir olgu olarak doğa bilindik olsa da, kadim tarihten günümüze kadar doğa algısı da çok değişmiştir. Bu değişiklik bir şekilde tarih düşüncesini etkilemiştir. Bunun en güzel örneği yukarıda bahsedilen Aydınlanmacı gelenektir. Aydınlanmacı yaklaşımda *mekanik* olarak tasarlanan doğa ve işleyişi, aynen bu biçimde tarihe indirgenmiştir. Makro bağlamda doğa ve doğa olaylarında olduğu gibi *tümevarım* metoduyla, mikro olarak tarihsel olaylar açıklanmaya çalışılmıştır. Bu tarz ve üslûp modern tarih düşüncesinin en önemli özelliklerinden biri olmuştur.

Bir kez daha belirtmek gerekirse, tarih düşüncesi tarihsel sürecin başlamasıyla ortaya çıkmıştır. Fakat kayıtlı sembollerin ve metinlerin bir şekilde günümüze kadar ulaştığı dönemlerin tarih düşünceleri hakkında ancak bir şeyler söyleyebiliyoruz. İkinci tespit ise, tarih düşüncesi asıl itibarıyla tarihsel sürecin "kim için", "ne için" ve "nasıl" işlediğinin bir açıklamasıdır. Daha somut bir ifadeyle insanoğlunun geçmişte yapıp ettiklerinin arkasındaki asıl nedenleri ortaya koymaya çalışma gayretidir. Bu açıklama farklı dönemlerde ve coğrafyalarda belli farklılıklar taşısa da, özü itibarıyla benzerdir.

2. BÖLÜM

BİLİMSEL (MODERN) TARİHTEN PARÇALANMIŞ (POSTMODERN) TARİHE

İbrahim Hakkı ÖZTÜRK*

19. ve 20. yüzyıllardaki tarih düşüncesi ve yazımındaki değişim iki ana boyutta incelenebilir. Bunlardan ilki, 19. yüzyıldaki "bilimsel tarih" yaklaşımları ve 20. yüzyılda bilimsellik ve nesnellik algısı açısından yaşanan evrimdir. İkincisi ise 19. yüzyıldaki devlet ve siyaset merkezli tarih anlayışından 20. yüzyıldaki toplum ve kültür merkezli tarih yaklaşımlarına doğru yaşanan değişimdir.

Tarihçiliğin zaman içinde gelişmesi elbette ki fizik, kimya, astronomi gibi doğa bilimlerinde olan bilimsel gelişmelerden farklıdır. Örneğin doğa bilimlerinde 17. yüzyıldan bugüne değin yaşanan ilerlemeyle temel bilimsel prensipler, kanunlar ve araştırma yöntemleri neredeyse tamamen değişmiştir. Buna karşılık, İlber Ortaylı'nın vurguladığı gibi tarihyazımında, fizikte Newton veya Einstein'ın yaptığı gibi büyük bilimsel ilerlemeler söz konusu olmamıştır. Çünkü tarihte böyle bir gelişme çizgisinin zaten aranmaması gerekir.[1] Şüphesiz son iki yüzyılda tarihçilerin tarihe bakışlarında, kullandıkları yöntemlerde ve tarihe katkı sağlayan bilim dallarında önemli değişimler meydana gelmiştir. Ancak hemen

* Yrd. Doç. Dr., Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, ibra.ozturk@gmail.com

1 İlber Ortaylı, *Tarih Yazıcılık Üzerine*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2009, s.14-15.

belirtilmelidir ki bu, sürekli daha ileriye ve mükemmele doğru giden *doğrusal bir gelişme* değildir. Oysa 19. yüzyılda tarihçiler, tarihyazımını tam da bu niteliklere sahip "bilimsel" bir araştırma alanı haline getirmek için çalıştılar. Ancak bu çabalar tarihçiler arasında tarihin bilimsel temelleri ve yöntemleri konusunda bir uzlaşmayla sonuçlanmadı. Bu sebepten 19. ve 20. yüzyılda yaşanan değişimlerin bütün tarihçiler tarafından az çok kabul edilen ortak "bilimsel" bir tarih kuramı doğurmadığı kabul edilir.[2]

Son iki yüzyılda tarihyazımında kullanılan kuram ve yöntemler açısından tarihçiler arasında önemli farklılıklar ve tartışmalar yaşandı. Ayrıca bu süreçte tarihin toplumsal ve kültürel boyutuna getirilen çeşitliliği ve farklılıkları da unutmamak gerekir. Elbette ki, toplumların kendilerine özgü tarih anlayışları ve tarih yazıcılık gelenekleri vardı. 19. ve 20. yüzyıllarda Batı Avrupa'da ortaya çıkan tarihçilik yaklaşımları[3] bu yerel/milli geleneklerle birlikte bütün

2 Eckhardt Fuchs, "Conceptions of Scientific History in the Nineteenth-Century West", *Turning Points In Historiography: A Cross-Cultural Perspective* (Ed.) Q. E. Wang & G. G. Iggers, The University of Rochester Press, Rochester, 2002, s.157.

3 Dünya kültür ve uygarlığının gelişmesinde Avrupa'ya merkezi bir rol veren yaklaşımların tarihyazımı alanında da etkili olduğu görülmektedir. Batılı tarihçilerin birçoğu dünya tarihyazımının gelişimini Eski Yunan'la başlayan, Roma, Hıristiyan Ortaçağı, Rönesans, Aydınlanma dönemlerinden geçip, 19. ve 20. yüzyıllara gelen bir çizgide ve tamamıyla Batı tecrübesi üzerinden değerlendirmektedir. Çin, Hint ve İslam dünyası gibi diğer medeniyet alanlarının tarihyazımı gelenekleri göz ardı edilmekte, hatta buralarda akılcı ve eleştirel tetkike dayalı bir tarihyazını geleneğinin olmadığı iddia edilebilmektedir. Bu anlayış son 30-40 yıldır Batı'da da eleştirilmeye başlanmıştır. Tarihyazımının gelişimini kültürlerarası bakış açısıyla inceleyen ve açıklayan yeni yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımları yansıtan bir örnek için bakınız: Q. Edward Wang ve Georg G. Iggers (Ed.), *Turning Points in Historiography: A Cross-Cultural Perspective*, The University of Rochester Press, Rochester, 2002; Ahmet Şimşek ve Fatma Beritan "Tarihyazımında Avrupamerkezciliğin İzleri", *Türkiye'de Tarihyazımı,* (Ed.) Vahdettin Engin ve Ahmet Şimşek, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2011, s.301-315.

dünyayı etkiledi. Ancak her toplumda tarihçiliğin gelişimi yine de kendine has sosyo-kültürel ve tarihsel şartlar çerçevesinde gerçekleşti. Dolayısıyla farklı ülkelerde benzer akım ve yaklaşımlar etkisini gösterse de, her ülkenin tarihyazım geleneğinin kendine özgü yanları var olageldi. Diğer bir deyişle, dünya genelinde tarih yazıcılığının evriminden bahsederken, bunun her ülkeye türdeş bir biçimde yansıyan bir değişim olmadığını unutmamak gerekir.

19. Yüzyılda "Bilimsel" Tarih Arayışı

19. yüzyıl, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da bilimsel ve teknolojik gelişmelerin hızlandığı ve bu değişimlerin hayatın her alanında hissedildiği bir dönemdir. Bu zaman dilimine kadar fizik, kimya, biyoloji gibi doğa bilimleri ayrı disiplinler halinde gelişerek, kendi ilkelerini, yöntemlerini ve alt disiplinlerini inşa etmiştir. Sanayi Devrimi'yle birlikte bilimsel gelişmelerin ekonomiye ve günlük hayata yansımaya başlaması, insanlarda "bilimsel bilgi ve yöntemlerin evrenin tüm sırlarını çözeceği" ve "insanlığı daima ileriye götüreceği" yönünde büyük bir inanç oluşturdu. Bilimsel bilgi ve yöntemlerin büyük saygınlık kazandığı bu yüzyılda, tarihçiler de tarih yazıcılığını bilimsel ilke, kural ve yöntemlere oturtarak, bilimsel nesnelliğe sahip bir tarihsel bilgi üretmenin arayışına girdiler.[4]

19. yüzyılda "bilimsel tarih" arayışı temel olarak iki farklı yaklaşım üretmiştir. Bunlardan birine göre, geçmişin doğru ve bilimsel olarak bilinebilmesi, doğa bilimleri yöntemlerinin tarihyazımı alanında uygulanmasına bağlıydı. İkinci görüş ise, tarihin kendine özgü bilimsel yöntemleri olan bağımsız bir beşeri bilim dalı olması gerektiğini savunuyordu.[5]

4 Ernst Breisach, *Tarihyazımı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s.342.
5 Breisach, *a.g.e.*, s.406; Fuchs, *a.g.e.*, s.149-151.

Auguste Comte (1798-1857) öncülüğünde gelişen *Pozitivizm* yaklaşımı, doğa bilimlerinde uygulanan ilke ve yöntemlerin tarih gibi beşeri ve sosyal bilimlere de uygulanmasını savunuyordu. Buna göre her türlü bilgi, doğrudan gözlemlenebilen olgulara dayanmalı ve tüm bilimsel çalışmalar olguların temelinde yatan genel kanunların keşfine yönelik olmalıdır. Doğa bilimlerinde olduğu gibi insan topluluklarını inceleyen bilimlerde de tümevarım yöntemi kullanılarak gözlemlerden bilimsel genellemelere ulaşılabilirdi. Böylece doğa bilimlerinin doğanın kanunlarını bilimsel bir şekilde açıklaması gibi, sosyal alanlarda da bilimsel metotların kullanılmasıyla insanlık ve toplum yapısını belirleyen kanunlar bilimsel ve kesin bir şekilde ortaya konulabilirdi.[6] Pozitivist düşünür ve tarihçilere göre tarihin bir bilim olabilmesi için tek tek tarihsel olay ve kişilerle ilgilenmek yerine, doğa bilimlerinin yöntemlerini kullanarak *tarihsel gelişimin değişmez kanunlarını keşf*e yönelmek gerekmekteydi.[7]

Pozitivist tarih düşüncesi tarihçiler arasında yandaşlar bulduysa da pek yaygınlaşamamıştır. 19. yüzyıl tarihçilerinin çoğunluğu doğa bilim yöntemleri kullanarak tarihin değişmez kanunlarının keşfedilebileceği fikrini kabul etmemiştir. Çünkü bu yönde bir kabul tarihsel olguların doğasına aykırıydı. Bilindiği üzere tarihsel olgular münferittir; yani her olgu kendine özgüdür. Belki, benzer olguların karşılaştırılmasından bazı genel yorumlar oluşturulabilir. Fakat tarihte, doğa bilimlerinde olduğu gibi, her durumda geçerli ve tekrarlanabilir bilimsel genellemelere ulaşmak imkânsızdır.[8] Örneğin

6 Guy Bourdé ve Herve Martin, *Les Ecoles Historiques*, Editions du Seuil, Paris, 1997, s.112-116; John Tosh, *Tarihin Peşinde*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008, s.128-129.

7 Breisach, *a.g.e.* s.348-349.

8 Breisach, *a.g.e.* s.342; Evans, *a.g.e.*, s.59-64.

tarihçi farklı dönem ve ülkelerde gerçekleşen devrimlerin sebeplerini inceleyerek, bunlar arasındaki ortak noktaları ortaya koyabilir. Ama "devrimlerin sebepleri şunlardır; bunlar olursa devrim olur" gibi bir genellemeye ulaşamayacaktır.

Diğer yandan pozitivist tarih anlayışını kabul etmeyen tarihçiler de, belirli yöntembilimsel kurallara uygun olarak sürdürülen araştırmaların tarihin gerçekliğini nesnel ve bilimsel bir biçimde ortaya koyabileceği fikrini paylaşıyorlardı. Bu tarihçiler tarihi, doğa bilimlerinden farklı, kendine özgü belirli kural ve yöntemlere dayanan bilimsel bir araştırma alanı olarak algılıyorlardı.[9]

19. yüzyılda bu yaklaşımı savunanların ve tarihyazımını yönlendirenlerin başında Alman tarihçi Leopold von Ranke (1795-1886) gelmektedir. Ranke'ye göre tarihçi tarihi incelerken her türlü siyasi ve felsefi amaç ve değerden arınarak, tarafsız bir biçimde, sadece tarihin gerçekliğini ortaya koymaya yönelmelidir. Tarihin amacı geçmişi yargılamak veya ahlak dersi vermek değil, sadece tarihi olguları "*nasıl idiyseler öylece*" anlatmaktır.[10] Ranke pozitivistlerin, "tarihin her zaman geçerli olan belirli kanunlara göre ilerlediği" görüşünü kabul etmiyordu. Ona göre her tarihi dönemin özellikleri kendine özgüydü ve kendi şartları içinde anlaşılmalıydı. Tarihçi tarihi olguları o dönemin koşulları ve ölçütleriyle değerlendirmeli, kendi döneminin değerlerini ve yargılarını tarihyazımına yansıtmamalıydı.[11] Bunlar daha sonrasında modern tarihçiliğin bir anlamda manifestosu olarak da kabul edilmiştir.

9 George G. Iggers, *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s.2.
10 Breisach, *a.g.e.*, s.299.
11 Evans, *a.g.e.*, s.25.

Ranke, tarihyazımının "birinci el tarihsel belgelere"[12] ve bu belgelerin katı kurallara bağlanmış eleştirel incelemesine dayanması gerektiğini savunuyordu. Belgelerin kurallara uygun olarak incelenmesiyle geçmişin bilgisi bilimsel bir kesinlikte ortaya çıkarılabilirdi. Tarihçinin görevi, âdeta bir fotoğraf makinesinin olup biteni kaydetmesi gibi, tarafsız ve bilimsel bir şekilde tarihi olayları ve olguları ortaya koymaktı. Bu ilkelerden hareket eden Ranke önceki dönem tarihçilerini, kanıtları eleştirel bir gözle inceleme konusunda yetersiz olmakla eleştirdi ve birinci el kaynaklara dayanmayan her türlü tarih yazma girişimini yadsıdı.[13]

Tarih yazıcılığında belgelerin eleştirel olarak incelenmesinin gerekliliğini ilk kez öne süren ve uygulayan elbette ki, Ranke değildi. Eski çağlardan beri birçok tarihçi başvurdukları kaynakların ve tanıklıkların doğruluğunu sorgulamışlardır. Örneğin MÖ 5. yüzyılda yaşamış olan Atinalı tarihçi Thukydides olayların sebeplerini anlatırken kullandığı kaynakların gerçekliğini sorgulayarak, Yunan mitolojisinden gelen bilgileri ve rivayetleri ayıklamıştı.[14] Klasik dönem İslam tarihçiliğinde de, bazı tarihçiler dayandıkları kaynakların güvenilirliğini ve bilgilerin doğruluğunu sorgulayan *tenkitçi* bir tutum benimsemişlerdi.[15] Bu tarihçilerin en önemlilerinden birisi, 14. yüzyılda yaşamış olan İbn-i Haldun meşhur *Mukaddime*'sinde "*sadece nakle dayanıp, tarih ilminin prensiplerini uygulamadıkları, olayları halihazırdaki benzerleriyle karşılaştırmadıkları, akıl mihengine vurmadıkları, olayların doğasını bilmedikleri, düşünce süz-*

12 Tarihsel kaynakların niteliğine ilişkin geniş bilgi ve analiz için bu kitabın 5. bölümüne bakınız.

13 Iggers, *a.g.e.*, s.24-25; Bourdé ve Martin, *a.g.e.*, s.208.

14 Bourdé ve Martin, *a.g.e.*, s.26-31.

15 Sabri Hizmetli, *İslam Tarihçiliği Üzerine*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s.70-92.

gecinden geçirmedikleri" takdirde tarihçilerin hata batağına saplanacaklarını vurgulamaktadır.[16] Birinci el tarihi belgelere dayanan tarih yazıcılığı, Rönesans döneminden itibaren Batı Avrupa'da gitgide daha sistematik bir biçimde önem kazanmaya başladı. 18. yüzyıla gelindiğinde Avrupa'da belgeye ve belgelerin gerçekliğinin sorgulanmasına dayalı tarihçilik oldukça yaygınlaşmıştı.[17]

Ranke'yle birlikte gelen yenilik, birinci el kaynakların eleştirel bir biçimde incelenmesini öngören yöntemsel kuralların "tarih yazmanın olmazsa olmaz koşulu" olarak kabul görmesiydi. Ayrıca bu süreçte kaynakların eleştirel incelenmesinde yeni yöntemler de geliştirildi. Belgelerin gerçekliğini sorgulamak için dilbilim yöntemleri kullanıldı. İncelenen tarihsel olguyla ilgili tüm belgelerin eksiksiz taranması ve incelenmesi gereği kabul gördü. Böylece arşiv çalışmaları önem kazandı.[18] Sonuç olarak 19. yüzyılda birinci el belgelere ve eleştirel incelemeye dayanan tarihçilik geliştirilip sistemleştirildi. Böylece tarih alanına özgü sistemli bir metodoloji ortaya çıktı.

Ranke ve genel olarak 19. yüzyıl Alman tarihçiliğinin dünya tarihçiliğine bir diğer önemli katkısı, tarihin felsefe ve edebiyattan bağımsız bir akademik disiplin olarak kabul edilmesinde oynadıkları roldür.[19] 19. yüzyılda tarihçilik profesyonel biçimde yapılan ve kendine özgü yöntemleri olan bağımsız bir araştırma alanı haline geldi. Bu yüzyıla kadar tarih, Avrupa üniversitelerinde ayrı bir bilim dalı değildi. Öğrencilere uzun zamandan beri bazı tarih dersleri verilmiş-

16 Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İSAR Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s.386.

17 Breisach, *a.g.e.*, s.259-261; Bourdé ve Martin, *a.g.e.*, s.135-140.

18 Evans, *a.g.e.*, s.26.

19 Evans, *a.g.e.*, s.24; Mark T. Gilderhus, *History and Historians: A Historiographical Introduction*, Prentice Hall, Upper Saddle River, 2003, s.46.

se de, tarihçi yetiştirmeye yönelik eğitim ve tarih araştırmalarına yönelik programlar yoktu. Tarih dersleri ilahiyat, hukuk, felsefe gibi alanların çevresinde yapılıyordu. 19. yüzyılda Almanya'da üniversitede tarih araştırmaları kurumsallaştı ve tarihçi yetiştirmeye yönelik eğitim programları başlatıldı. Böylece tarihyazımında, yöntemsel eğitimden geçmiş yeni bir akademik tarihçiler kuşağı ortaya çıktı.[20]

Almanya'da ortaya çıkan bu yeni "bilimsel tarih" yaklaşımı diğer Avrupa ülkelerine de yayıldı. Alman etkisi önceleri Alman üniversitelerinde eğitim gören yabancı öğrenciler vasıtasıyla, daha sonra ise Fransa, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Hollanda gibi birçok Batı ülkesinde Alman modeli örnek alınarak üniversitelerde tarih araştırma programları ve bağımsız tarih araştırma kurumları kurulmasıyla yayıldı. Böylece tarih araştırmaları giderek uzman tarihçiler tarafından yapılan akademik bir alan haline geldi.[21]

Fransa'da oluşan *Metodik Okul* akımı, "bilimsel tarih" yaklaşımının gelişmesinde ve yaygınlaşmasında etkili oldu. Bu akım, Alman okulunun etkilerinin yanı sıra, Fransa'nın kendi tarihçilik geleneğinin etkisinde biçimlendi. Bu akıma mensup iki Fransız tarihçi, Charles-Victor Langlois (1863-1929) ve Charles Seignobos (1854-1942), 1898'de yazdıkları *Tarih Tetkiklerine Giriş* (*Introduction aux études historiques*) isimli eserde tarihin yöntembilimsel ilke ve kurallarını bütüncül ve sistemli bir biçimde ortaya koydular. Bunlar birçok tarihçi tarafından bilinen ve uzun zamandır uygulanan ilkeler olsa da, bu eser bu ilklerin kesin bir biçimde yerleşmesi ve yaygınlaşması açısından dönemin tarihçileri üzerinde oldukça etkili olmuştur.[22]

20 Breisach, *a.g.e.*, s.261, 299.
21 Fuchs, *a.g.e.*, s.151; Iggers, *a.g.e.*, s.27.
22 Bourdé ve Martin, *a.g.e.*, s.188-190.

Langlois ve Seignobos'ya göre tarih, yalnızca belgeye dayanılarak yazılabilirdi. "*Belge yoksa tarih de yoktur*" anlayışı keskin ifadesini onlarda bulmuştu.[23] Buna göre tarih araştırmasının birinci aşaması konuyla ilgili tarihi belgelere ulaşmaktı. Mevcut olan belgeler ne kadar eksiksiz bir biçimde elde edilirse tarih çalışması o kadar eksiksiz ve doğru bilgi verebilirdi.[24] Tarihçi geçmişin izlerini içeren belgeler üzerinde çalışarak tarihsel gerçekliği ortaya çıkarabilirdi. Bunun gerekliliğini şu şekilde açıkça ifade etmişlerdi: "Belge çıkış noktasıdır, geçmişin olgusu varış noktasıdır. Bu çıkış noktasıyla varış noktası arasında, sayısız hata yapma tehlikesi barındıran, birbiriyle bağlantılı bir dizi karmaşık akıl yürütme işleminin yapılması gerekir."[25] Tarih yönteminin kullandığı olguların belgeler üzerinden dolaylı gözlemi, doğa bilimlerinde kullanılan doğrudan gözleme göre şüphesiz bilimsel olarak daha zayıftı. Ama tarihçinin başka bir seçim şansı yoktu. Eğer tarihçi tarih yönteminin kurallarını doğru ve eksiksiz bir biçimde uygularsa "*bilimsel bir bilgiye*" ulaşabilirdi.[26]

Tarihsel belgelerin tarihçiyi kesin ve bilimsel doğruya götürebileceği fikri, bütün belgelerin gün ışığına çıkarılıp incelenmesiyle tarihin, belgelerin mevcudiyeti ölçüsünde, bütünüyle bilinebileceği inancını doğurdu. Buna göre tarihçiler belgeleri bulup inceledikçe tarihsel olgular tümüyle aydınlanacaktı. Hatta Langlois ve Seignobos bütün belgeler bilindiğinde ve incelendiğinde eleştirel tarih biliminin görevinin biteceğini düşünüyorlardı.[27]

23 Charles-Victor Langlois ve Charles Seignobos, *Introduction aux études Historiques*, Editions Kimé, Paris, 1992, (İlk baskı Librairie Hachette, Paris, 1898), s.29.
24 Langlois ve Seignobos, *a.g.e.*, s.30.
25 Langlois ve Seignobos, *a.g.e.*, s.66.
26 Langlois ve Seignobos, *a.g.e.*, s.66.
27 Evans, *a.g.e.* s.28.

19. yüzyılda ortaya çıkan Alman ve Fransız tarihçilere ait bu iki farklı "bilimsel tarih" yaklaşımını birbirinden kesin çizgilerle ayırmak pek mümkün değildir. Tarihçiler arasında Alman okulunun başını çektiği, tarihin doğa bilimlerinden farklı, kendine özgü yöntemleri olan bir bilim dalı olduğu yaklaşımı daha ağır bassa da, pozitivist yaklaşım bazı yönleriyle etkili olmuştur. Örneğin Fransız *Metodik Okulu* akımı hem Rankeci Alman geleneğinden, hem de pozitivizmden etkilenmiştir. Aynı şekilde pozitivizm İngiltere ve ABD gibi ülkelerde tarihçilik üzerinde etkili olmuştur.[28] Bu iki yaklaşımın ortak yanları da vardı. En önemlisi iki yaklaşım da tarihi, bilimsel bir disiplin olarak kabul ediyor ve tarih araştırmalarıyla geçmişin nesnel, bilimsel ve kesin bir biçimde bilinebileceğini öngörüyordu.

19. Yüzyıl Tarihçiliğindeki Yeni Oluşumun Türkiye'ye Yansıması

Batı Avrupa'da tarihçilikte yaşanan bu değişimler Osmanlı tarihçiliğine esas olarak 20. yüzyılın başında, II. Meşrutiyet döneminde yansımaya başlamıştır. Aslında Tanzimat'tan itibaren Osmanlı tarihçiliğinde önemli değişimler meydana geldi. Ahmet Cevdet Paşa gibi bazı tarihçiler klasik Osmanlı vakanüvisliğinin ötesinde, eserlerinde birinci el tarihi belgeleri eleştirel bir incelemeden geçirerek kullandılar. Batılı tarihçilerin Osmanlı tarihçiliği üzerindeki etkisi artmaya başladı. Ancak 19. yüzyılda, Batılı tarihçilerin ürettikleri tarihsel bilgiler ve siyasi yaklaşımlar çeviri ve uyarlamalar yoluyla Osmanlı tarihçiliğine yansısa da, Avrupa'da gelişen yeni tarih yöntemlerini uygulayan özgün ta-

28 Fuchs, *a.g.e.*, s.154-157.

rih araştırmaları pek gelişmedi.[29] Tarihçiliğin belirli metodolojik ilke ve kurallara riayet edilerek yapılan "bilimsel" bir faaliyet olarak algılanmasına ve Batı'da geliştirilen tarih araştırma metodolojisinin uygulanmasına yönelik çabalar esas olarak 1910'lardan itibaren başlamıştır.[30]

Bu dönemde Batı Avrupa etkisinin görüldüğü kanallardan birisi orta ve yükseköğretim düzeyindeki tarih öğretimidir. Birçok alanda olduğu gibi tarih alanında da ders kitapları Batı Avrupa, özellikle de Fransız etkisinde, bazen doğrudan yabancı eserlerden tercüme edilerek hazırlanıyordu.[31] İkinci Meşrutiyet döneminde Seignobos gibi Fransız Metodik Okulu'nun temsilcilerinin eser ve fikirlerinin Osmanlı tarih yazarları üzerinde önemli bir etkisi vardı. Hatta bu durum o kadar vurguluydu ki, Yusuf Akçura'nın ifadesiyle "*Meşrutiyet'le beraber Osmanlı mekteplerinde bir Seignobos saltanatı başladı*".[32] Bu dönemde "bilimsel tarih" anlayışının tarihçiler arasında yaygınlaştığı görüldü. Örneğin dönemin en önemli tarih ders kitabı yazarlarından Ali Reşat bu hususta şunları söylemektedir:

> "*Önceleri tarih edebiyata dahildi. Şimdi ise bir ilimdir. Ancak bu ilmin kendine has yöntemlerine riayet edilmesi şartıyla yazılan eserlere tarih denilebilir. […] Ta-*

29 Büşra Ersanlı-Behar, *İktidar ve Tarih: Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşması* (1929-1937), AFA Yayıncılık, İstanbul, 1996, s.51-57.

30 Mustafa Oral, *İmparatorluktan Ulus Devlete Türkiye'de Tarih Anlayışı (1908-1937)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2002, s.39-41.

31 Zeki Arıkan, "Ders kitaplarında Avrupa Tarihi", *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları* (Ed.) S. Özbaran, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998, s.158; İ. Caner Türk, *Osmanlı Devletinde Tarih Eğitimi (1839-1922)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2006, s.37.

32 Yusuf Akçura, "Tarih Yazmak ve Tarih Okutmak Usullerine Dair", *Birinci Türk Tarih Kongresi: Konferanslar, Müzakere Zabıtları*, Maarif Vekâleti, İstanbul, 1932, s.595.

rihçi bu kaynaklardan aldığı bilgiler ile tarih yazabilir. Fakat bu bilgileri nakletmekle hiçbir şey yapmış olmaz. Tarih kaynaklarının verdiği bilgilerden hangileri doğru, hangileri yalan veya yanlıştır? Tarihçinin bunu ilmi yöntemler uygulayarak ayırması sonra da tarihi olaylar arasındaki ilişkileri arayıp bulması, bunların sebep ve sonuçlarını göstermesi lazımdır. Şu halde tarihçi her şeyden önce tenkit fikrine sahip olmalıdır.[33]

Türkiye'de tarihin üniversitelerde kurumsallaşarak akademik bir araştırma alanı haline gelmesi süreci de yine bu dönemde başladı. 1910'lu yıllarda Darülfünun'da *Ulum-i Edebiye* şubesi içerisinde *Tarih* bölümü açıldı.[34] Fuat Köprülü gibi Cumhuriyet döneminin önemli tarihçilerinden bazıları akademik hayatlarına bu yıllarda Darülfünun'da başladı. Bu dönemde Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki yakınlaşma nedeniyle Darülfünun'a gelen Alman bilim adamlarının tarih araştırmalarının gelişmesinde katkısı olmuştur. Bu bilim adamlarından J. H. Mordtmann, Darülfünun'da tarih metodolojisi dersi vermiş ve bu dersin notları 1918'de *İlm-i Usul-i Tarih* adıyla yayınlanmıştır.[35]

Bu dönemde tarih araştırmalarının kurumsallaşmasına yönelik olarak atılan bir diğer önemli adım *Tarih-i Osmanî Encümeni*'nin kurulması olmuştur. 1909'da Sultan Mehmet Reşat'ın geniş kapsamlı bir Osmanlı tarihi yazılması isteği sonucu oluşturulmuş bir yazarlar komisyonu olarak çalışmalara başlayan Encümen, daha sonra bir tarih araştırma ku-

33 Hamza Keleş ve Ayten Kiriş, "Bir Osmanlı Tarihçisi Olan Ali Reşat'ın Hayatı, Eğitimciliği ve Tarih Öğretimi İle İlgili Görüşleri", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 2, (2006), s.573-574.

34 Yahya Akyüz, *Başlangıçtan 2001'e Türk Eğitim Tarihi*, Alfa, İstanbul, 2001, s.249; Oral, *a.g.e.*, s.82.

35 Oral, *a.g.e.*, s.87.

rumuna dönüştürülmüştür. Cumhuriyet döneminde *Türk Tarih Encümeni* adını alan bu kurum faaliyetlerine 1932 yılına kadar devam etmiştir. Encümen, amaçlanan Osmanlı tarihi eserini yazma çalışmalarının yanı sıra, *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası* isimli bir dergi çıkarmış ve *Tarih-i Osmanî Encümeni Külliyatı* adı altında monografi türünde araştırma eserleri yayınlamıştır. Ayrıca klasik dönem Osmanlı el yazma eserlerinin basılması ve arşiv dokümanlarının tasnifi gibi çalışmalar yapmıştır.[36]

İkinci Meşrutiyet döneminde tarih araştırmalarına yönelik başka yeni resmi kurumlar da ortaya çıktı. 1915'te kurulan ve üyelerinin çoğunluğunu Darülfünun'da görev yapan tarihçilerin oluşturduğu *Âsar-i İslamiye ve Millîye Tetkik Encümeni* bunlardan birisidir. Bu kurumun bünyesinde, Fuat Köprülü yönetiminde çıkarılan *Millî Tetebbular* dergisi kısa bir süre yayınlansa da akademik tarihçiliğin gelişimi açısından önemlidir.[37]

İkinci Meşrutiyet, Türk tarihçiliğinde kurumsallaşmanın, akademikleşmenin ve Batı'da çıkan yeni metodolojik yaklaşımların yaygınlaşması sürecinin başladığı bir dönemdir. Ancak, gerek dönemin siyasi ve ekonomik şartlarından kaynaklanan zorluklar, gerekse bu değişimin doğal olarak çok kısa bir sürede gerçekleşmemesi sebebiyle, bu dönemde tarih araştırmalarının ve yayınlarının sayısı bakımından önemli bir ilerlemenin olduğu söylenemez. Örneğin *Tarih-i Osmanî Encümeni* tarafından yazılması hedeflenen geniş kapsamlı Osmanlı tarihi eserinin sadece birinci cildi hazırlanabilmiştir. Ayrıca bu eser hakkında Fuat Köprülü ve

36 Hasan Akbayrak, *Milletin Tarihinden Ulusun Tarihine İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Kurumsal Tarih Çalışmaları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, s.49-141; Oral, *a.g.e.*, s.52-63.

37 Akbayrak, *a.g.e.*, s.166-173; Oral, *a.g.e.*, s.63-70.

Yusuf Akçura gibi tarihçiler, ilmi yöntemlere riayet edilmediği ve eski Osmanlı vakanüvislik yaklaşımının devam ettirildiği yönünde eleştirilerini dile getirmişlerdir.[38]

Türk tarihçiliğindeki değişim, Cumhuriyet döneminde hızlanarak devam etmiştir. Bir yandan, Darülfünun'un devamı olan İstanbul Üniversitesi'nde ve 1935 yılında Ankara'da kurulan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde akademik tarih eğitimi ve araştırmaları gelişmesini sürdürmüştür. Öte yandan, Cumhuriyet kendi tarih kurumlarını inşa etmiştir. Bu bağlamda 1931 yılında *Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti* kuruldu ve bu kurum 1935'te *Türk Tarih Kurumu* adını aldı.

Tüm bu değişimlerin siyasi ve ideolojik boyutlarının olduğunu da unutmamak gerekir. Batı Avrupa ülkelerinin 19. yüzyıl boyunca yaşadıklarına benzer bir biçimde, Türkiye'de de ulus-devletin kurulmasında tarihyazımı ve öğretimine hayati bir rol biçilmişti. İkinci Meşrutiyet'le birlikte yükselmeye başlayan Türk milliyetçiliği fikri Cumhuriyet döneminde hem tarihçilerin, hem de devletin tarihle ilgili politikalarının üzerindeki en etkili yaklaşım olmuştur.

Devletin Tarihinden Toplumun Tarihine

19. yüzyıl tarihyazımının en belirgin özelliklerinden birisi devlet ve siyasetin tarihin temel konusu olmasıdır. Siyasi tarih eskiçağlardan beri tarihyazımının en önemli dalıydı; ama bu yüzyılda daha da önem kazandı. Çünkü 19. yüzyıl, Avrupa'da ulus-devletlerin yükseldiği çağdı. Devletlerin oluşma süreci, devletlerarası ilişkiler, devletlerin anayasal yapılarının gelişimi gibi konular tarihçilerin en fazla ilgilendiği hususlardı. Bu dönemde ayrıca tarihçiler ulus-devlet ideolojisine uygun olarak "milli tarih anlatıları" kurma peşin-

39 Akbayrak, *a.g.e.*, s.102; Ersanlı-Behar, *a.g.e.*, s.81.

deydiler. Milli tarihte devletlerarasındaki rekabet, askeri zaferler ve büyük devlet adamları gibi konular ön plana çıkıyordu.[40]

Bu dönemde "sıradan" insanların tarihte pek yeri yoktu. 19. yüzyıl tarihçilerinin büyük çoğunluğu için işçi ve köylü gibi toplumsal gruplar, "başlarından sadece doğum, büyüme, iş tutma, evlilik, üreme, hastalık ve ölüm gibi alışılmış, beylik olaylar geçen adsız, sansız bir kitleydiler. Ara ara bu "sıradan" insanların başkaldırdığı veya bazı facialara kurban gittikleri olmuş, işte ancak o zaman, kısaca sözleri edilmişti".[41] Bu dönemde "halk" veya "millet" tarihin bir öznesi olarak ele alınsa da, tarihçiler bunu bir bütün olarak görerek, bireylerin ve farklı toplumsal grupların yaşamlarıyla fazla ilgilenmediler. Dolayısıyla milli tarih, devlet ve siyasetin etrafında şekillendi.[42]

Tarihçilerin devlet merkezli bir tarihyazımını benimsemelerinde kullandıkları kaynakların da etkisi vardı. 19. yüzyılda tarihyazımında birinci el tarihi belgelerin önemi arttıkça, tarihçiler, devlet arşivlerinden daha büyük ölçüde yararlanmaya başladılar. Devlet arşivlerindeki belgeler toplumsal ve kültürel hayattan çok, devlet ve siyasetle ilgili konuları ele alıyordu.[43]

19. yüzyılın sonlarına doğru devlet ve siyaset merkezli tarihyazımı anlayışı eleştirilmeye başlandı. Batı Avrupa ve ABD'deki tarihyazımında siyasi olaylar ve devlet adamları üzerinde yoğunlaşan anlayışı sorgulayan ve toplumun, ekonominin ve kültürün rolüne daha fazla önem veren yaklaşımlar ortaya çıkmaya başladı.[44] Ancak bu yaklaşımların

40 Tosh, *a.g.e.*, s.76-79.
41 Breisach, *a.g.e.*, s.344.
42 Breisach, *a.g.e.*, s.383-387.
43 Tosh, *a.g.e.*, s.78.
44 Iggers, *a.g.e.*, s.32-36.

etkisini görmek için 20. yüzyılın ilk yarısını beklemek gerekti. Bu yaklaşımlar içerisinde tarihyazımını en çok etkileyen oluşum 1920'lerde Fransa'da ortaya çıkan *Annales Okulu*'dur.[45]

Annales Okulu temsilcileri, dünyanın ekonomik bunalım geçirdiği bir zamanda sosyal bilimlerin de bir kriz içinde olduğunu düşünüyorlardı. Bu krizden bir çıkış yolu olarak sosyal bilimlerin birbirinden yardım alan çalışmalar yapması gerektiği üzerinde durdular. Sosyoloji, coğrafya, antropoloji, psikoloji, ekonomi gibi sosyal bilim dallarının yaklaşımlarını ve bilgi birikimlerini tarihe taşıyarak, siyasi tarihle sınırlı kalmayan, tarihi toplumsal, ekonomik ve kültürel yönleriyle bir bütün olarak ortaya koymayı hedefleyen bir yaklaşım geliştirdiler.[46] Bu tarihçilerin eserlerinde siyasetin rolü göz ardı edilmese de, tarihin esas belirleyicileri artık devletler, krallar ve diğer önemli tarihi şahsiyetler değil, toplumsal dinamikler oldu. Dolayısıyla tarihsel değişimin açıklanmasında siyasi olayların ve devlet adamlarının eylemlerinin rolü azaldı, farklı toplumsal grupların tutumları ve eylemleri, toplumsal zihniyetlerin değişimi, coğrafi faktörlerin rolü, ekonomik ve ticari gelişim, üretim tekniklerindeki değişim gibi faktörler ön plana çıktı. Ayrıca tarihin çalışma alanı oldukça genişlemiş, daha önceden tarihçilerin pek ilgi duymadıkları konular tarihyazımının parçası olmaya başlamıştı. Mesela kırsal kesim ve köylüler Annales tarihçilerinin en çok ilgi duydukları ve araştırdıkları alanlardan birisiydi.[47]

45 Annales Okulu hakkında daha ayrıntılı bilgi kitabımızın 5. Bölüm'ünde verilmiş, 10. Bölüm'ünde de disiplinlerarası (Annales tarzı) uygulamalar için örnekler sunulmuştur.

46 Peter Burke, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, Çev. Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s.15.

47 Burke, *a.g.e.*, s.40-60; Iggers, *a.g.e.*, s.51-57.

Annales yaklaşımının 19. yüzyılın tarihçiliğine önemli eleştirilerinden birisi bu tarihçiliğin tarihi sadece yazılı arşiv belgeleri üzerinden ve birbirini takip eden olaylar zinciri olarak okumasıydı. Yazılı belgenin kalmadığı veya yetersiz olduğu dönemin ve konuların tarihinin yazılamayacağı fikrini kabul etmiyorlardı. Arkeoloji, antropoloji, etnoloji ve dilbilimi gibi alanların yardımıyla bu dönemlerin de tarihleri ortaya çıkarılabilirdi. Dolayısıyla tarihyazımının, konularıyla birlikte kaynaklarının da genişlemesi söz konusuydu.[48]

Tarihin toplumsal, ekonomik ve kültürel yönlerini ön plana çıkaran tarihçiler sadece Annales akımı mensupları değildi. Farklı ülkelerde tarihçiler bu konularla ilgilenmekteydiler ve bu alanlarda birbirinden çok farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu değişim aslında bir anlamda dünyada yaşanan toplumsal ve siyasi değişimlerin bir izdüşümüydü. Demokratikleşmenin hızlanması ve giderek bir kitle toplumunun doğması nüfusun çok daha geniş kesimlerine ilgi duyan ve tarihi açıklarken onları da hesaba katan yeni bir tarihyazımı anlayışını zorunlu kılıyordu.[49] Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra toplumsal tarih yaklaşımları iyice yaygınlaştı, siyaset ve devlet odaklı tarih anlayışı tarihyazımındaki önceki ayrıcalıklı konumunu giderek kaybetti.

Toplumsal ve kültürel alanlara karşı artarak büyüyen ilgi, araştırma konularının giderek çeşitlenmesini ve yeni tarih alanlarının doğmasını sağladı. 19. yüzyıl tarihçilik anlayışı içerisinde "düşünülmesi bile imkânsız" konular (mesela korku, delilik, çocukluk, cinsellik, yiyecek ve içecekler, kokular, günlük alışkanlıklar, sapkınlıklar, hastalıklar, evcil hayvanlar, kitap gibi kültürel öğeler vs.) başlı başına tarih

48 Bourdé ve Martin, *a.g.e.*, s.218-219.
49 Iggers, *a.g.e.*, s.5.

araştırması konusu haline geldi. Evans'ın ifadesiyle, "*bugünkü insanlık için anlam ve önem taşıyan hemen hemen her şeyin şimdi artık yazılmış bir tarihi vardır. Ve bu demektir ki, yalnız güçlü ve eğitimli olan küçük bir elite değil, her türlü insana ilişkin, önem taşıyan her şey incelenmiştir*".[50]

Toplumsal tarih yaklaşımları, özellikle de Annales Okulu başlangıçta tarihi bütüncül bir biçimde açıklama amacındaydı. Yani tarihsel gelişimin sosyal, ekonomik, psikolojik, siyasi, kültürel, coğrafi gibi bütün boyutlarının birlikte ele alınmasıyla tarihsel gerçekliğin bütüncül bir biçimde ortaya konulması hedefleniyordu.[51] Ancak toplumsal tarih araştırmalarının gelişmesi tam tersi bir neticeyi doğurdu. Araştırma konularının gitgide çeşitlenmesi giderek birbiriyle çok ilgili olmayan alt dalların ortaya çıkmasına neden oldu. "Kadın tarihi", "zihniyet tarihi", "kent tarihi", "gündelik hayat tarihi" gibi yeni alt disiplinler oluştu. Farklı dallar giderek birbirinden uzaklaştı ve bütüncül bir tarih anlatısı oluşturmak eskisinden daha da zor hale geldi. Bu durumun bir diğer sebebi 1950'lerden sonra tarih araştırmalarının ve araştırmacılarının sayısının artmasıyla üretilen tarihsel bilginin muazzam derecede büyümesi ve giderek çok dar bir alanda uzmanlaşma eğiliminin yaygınlaşmasıdır. Sonuç olarak birbirinden büyük ölçüde kopmuş bir sürü alt disiplinin doğmasıyla tarih alanında bir parçalanma ve bölünmüşlük ortaya çıktı.[52]

Tarihyazımının kapsam ve konularındaki genişleme ve parçalanma yöntem konusunda da kendisini gösterdi. Sosyal bilim yöntemlerinin tarihe uygulanması çabaları tarihçilerce kullanılan birçok yeni yöntemin ortaya çıkmasını

50 Evans, *a.g.e.*, s.171.
51 Tosh, *a.g.e.*, s.106-107.
52 Evans, *a.g.e.*, s.175-178.

sağladı. 1950'lerden itibaren sayısal yöntemler özellikle ekonomi tarihi ve sosyal tarih alanlarında yoğun bir biçimde kullanıldı. Tarihçiler istatistik yöntemlerini kullanarak tarihsel olgular hakkında genellemelere varmaya çalıştılar.[53] Sayısal yöntemlerin kullanılması özellikle büyük kitleleri ilgilendiren tarihsel olgular hakkında daha doğru verilerin elde edilmesini sağladı. Daha önce bu tür olgular hakkında sadece genel izlenime ve kabaca tahmine dayanan sayılar öne sürülmüştü. Örneğin sömürgecilik boyunca Afrika'dan Amerika'ya taşınan Afrikalı kölelerin sayısı sayısal yöntemlerin kullanılmasıyla çok daha gerçekçi bir biçimde hesaplanmıştır.[54]

Sayısal yöntemler çoğu kez geniş bir coğrafyayı kapsayan ve çok sayıda insanı ilgilendiren konularda kullanılmıştır. Bazı tarihçiler ise çok daha dar alanları ve küçük insan gruplarını incelemeyi hedefleyen mikro-tarih yöntemlerine yöneldi. Bu yaklaşım, küçük kapsamlı örnekler (örneğin bir köy, hatta bazen tek bir birey) üzerinden toplumsal hayatın farklı yönlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Mikro tarih, özellikle gündelik hayatı inceleyen tarihçiler tarafından tercih edilmektedir.[55] 20. yüzyılda kullanılmaya başlanan yeni yöntemler bunlardan ibaret değildir. Yeni kuramsal yönelimler tarihçiler arasında birçok yöntemsel yeniliklerin ve farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca doğa bilimlerindeki gelişmelerin tarihe uygulanmasıyla yeni yardımcı teknikler ve disiplinler ortaya çıkmıştır.

53 Gilderhus, *a.g.e.*, s.119-120.
54 Tosh, *a.g.e.*, s.180-199.
55 Iggers, *a.g.e.*, s.104-107.

Öznelliğin Keşfi

Yukarıda incelendiği gibi, 19. yüzyıl tarihçileri tarih araştırmalarının tarafsız, objektif ve bilimsel tarihsel bilgiler üretebileceğine güçlü bir biçimde inanmaktaydılar. 20. yüzyılın başlarından itibaren bu düşünceyi zayıflatacak gelişmeler yaşanmaya başlandı. Aslında Nietzsche gibi bazı düşünürler daha 19. yüzyılda tarih araştırmalarının amacının tarihçinin ilgi ve eğilimleri tarafından belirlendiğini ve tarihçinin ürettiği bilginin kendi öznelliğinden tamamen bağımsız nesnel bir bilgi olamayacağını ileri sürmüştü.[56] Fakat bu düşünce ancak Birinci Dünya Savaşı'nda sonra yaygınlaşmaya başladı. 1918 sonrasında, savaşa katılan ülkelerde tarihçiler savaşın sebepleri üzerine yoğun bir çalışmaya girdiler. Çünkü herkes savaşın başlatılması sorumluluğunu kendi üzerinden atmak istiyordu. Almanya, Fransa ve diğer ülkelerin "bilimsel tarihe" inanan prestijli tarihçileri savaşın sebepleri hakkında kendi hükümetlerini savunan ve rakip devletleri suçlayan tarih araştırmaları ürettiler. Aslında 19. yüzyılda çoğunluğu ulus-devlet ideolojisini benimseyen tarihçiler her zaman kendi devletlerinden yana tavır koymuşlardı. Ancak bunun ayan beyan ortaya çıkması ve özellikle "bilimsel tarih" konusunda model olan Alman tarihçilerin buna karışması tarihsel bilginin tarafsızlığı ve nesnelliği konusundaki şüpheleri artırdı.[57]

1918 sonrası dönemde bu konularda kafa yoranlar tarihçiler değil, daha çok Benedetto Croce (1866-1952) ve Robin G. Collingwood (1889-1943) gibi tarih felsefecileriydi. Croce'a göre tarih geçmişteki olayların bilgisi olsa bile,

56 Iggers, *a.g.e.*, s.9.
57 Evans, *a.g.e.*, s.35-36.

aslında tarihle ilgili bildiklerimiz tarihçinin bugüne ait ilgi ve ihtiyaçları etrafında şekillenmektedir. Tarihsel bilgi kanıtların tarihçi tarafından seçilmesi, algılanması, yorumlanması ve böylece olayların tarihçinin zihninde yeniden canlandırılmasıyla oluşur. Tarihçi tüm bu işlemleri kendi zamanının şartlarının etkisi altında gerçekleştirir. Dolayısıyla, Croce'un meşhur cümlesiyle, "*her tarih çağdaş tarihtir*" ve her tarih eseri bir anlamda yazıldığı zamanı anlatır.[58]

Collingwood da benzer düşünceler ileri sürmüştür. Tarihçi anlattığı olayların görgü tanığı değildir. Olayların kanıtlarını bırakmış kişilere bütünüyle inanarak da olayları anlatmaz. Tarihçinin bilgisi ancak geçmişi kendi zihninde yeniden canlandırması ile ortaya çıkabilir. Bunu kanıtlar yardımıyla yapsa bile, sonuçta tarih diye bildiği şey, o kanıtlarda söylenenler değil, tarihçinin o söylenenlerden yola çıkarak kafasında yeniden canlandırdığı yaşantılar ve düşüncelerdir. Tarihçi için önemli olan şey tarihsel eylemlerin arkasında yatan düşüncelerin anlaşılmasıdır. Kısacası "bütün tarih, düşüncenin tarihidir."[59] Sonuçta, Collingwood "bilimsel tarih" yanlılarının ileri sürdüğü, kanıtların tarihçiden bağımsız olarak tarihi gerçekleri söyleyebileceği fikrini yadsımaktadır.

Tarihin tamamıyla nesnel ve bilimsel bir bilgi üretemeyeceği fikrinin tarihçiler tarafından kabullenilmesi pek kolay olmamıştır. Annales Okulu mensupları ve diğer toplumsal tarih yaklaşımları tarihin bilimsel bir disiplin olduğu, bilimsel ve nesnel bilgi üretebileceği düşüncesini büyük ölçüde devam ettiriyorlardı. Hatta tarih araştırmalarında

58 Robin G. Collingwood, *Tarih Tasarımı*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2007, s.272-273; Evans, *a.g.e.*, s.37-38; Jacques Le Goff, *Histoire et Mémoire*, Editions Gallimard, Paris, 1988, s.188.

59 Collingwood, *a.g.e.*, s.286-289, 366-367.

sosyal bilim yöntemlerinin, özellikle de sayısal yöntemlerin kullanılmasının tarihin bilimsellik iddiasını daha da artırdığına inanılıyordu. 1960 ve 1970'li yıllarda altın çağını yaşayan istatistiksel tarih yaklaşımını benimseyen tarihçilerin birçoğu geleneksel tarih yöntemlerine dayanan bilginin muğlak, eksik ve tahmini olduğunu, matematiksel yöntemlerle tarihin kesin, tarafsız ve bilimsel bir biçimde ortaya çıkacağını ileri sürmekteydiler.[60] Ancak aynı dönemlerde ortaya çıkan ve genellikle *Postmodern* tarih görüşü olarak isimlendirilen yaklaşım tarihin bilimsellik ve nesnellik iddiasını ciddi bir biçimde eleştirmeye başlamıştı.

Postmodern yaklaşımın temel düşüncesi, tarihyazımının gerçek bir tarihsel geçmişe gönderme yaptığının reddedilmesidir. Buna göre tarihyazımı kurgudan ibarettir ve bu açıdan tarih araştırma eserleri tarihsel romandan farklı değildir.[61] Postmodern yaklaşıma göre, geçmişin hakikatini bilmemiz ve nesnel bir biçimde yansıtmamız mümkün değildir. Çünkü bizler geçmişte neler olup bittiğini ancak elimizde bulunan tarihsel metinlere bakarak bilebiliriz. Metinlerde tarihçinin öznel anlatısı ile tarihi olayın nesnel bilgisini ayırmak imkânsızdır. Tarihi metni ve tarihsel bilgiyi oluşturan tamamıyla tarihçidir ve bu açıdan oluşturulan tarih öznel bir anlatıdır.[62]

Yukarıda vurgulandığı gibi, tarihin gerçekliğinin tamamen objektif bir biçimde bilinebileceği inancına dair kuşkular öteden beri vardı. Ancak bunları dile getiren filozofların ve tarihçilerin büyük çoğunluğu olgusal gerçekliği o zamana kadar tamamıyla reddetmemişlerdir. Yani tarihçi, tarihsel bil-

60 Breisach, *a.g.e.*, s.426-428; Evans, *a.g.e.*, s.44-50.

61 Iggers, *a.g.e.*, s.121.

62 Serpil Opperman, *Postmodern Tarih Kuramı: Tarihyazımı, Yeni Tarihselcilik ve Roman*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2006, s.7-8.

giyi kendi bakış açısından ve yaşadığı dönem ve çevrenin etkisi altında üretse de netice itibariyle bazı gerçek tarihsel olay ve olgulara dayanır fikri hâlâ güçlüydü. Sonuçta tarihçinin ürettiği bilgi belki eksik ve yanlı bir şekilde de olsa tarihin gerçeğini bir ölçüde yansıtırdı. Bu bağlamda, örneğin Carr'a göre, bir tarih eserini ele alınca ilk ilgilenilmesi gereken içindeki olgusal bilgiler değil, yazarıdır. Her tarihçi kendi çağının insanıdır ve eserlerinde kendi çağının zihniyetini mutlaka yansıtır. Ama bu demek değildir ki, tarihsel bilgi tamamen tarihçinin ürettiği yorumlardan ibarettir. Tarihçi ile tarihin gerçek olay ve olguları arasında karşılıklı bir ilişki ve etkileşim vardır. "Tarihçi olguların ne aciz bir kölesi, ne de zalim bir efendisidir". Tarihçi olayları ve belgeleri seçer, düzenler, yorumlar ve tarihsel anlatısını oluşturur. Bu süreçte tarihin olayları ve tarihi belgeler de tarihçinin düşüncesini ve üretimini etkiler. "Tarihçi olguları olmadan köksüz ve boş, olgular tarihçileri olmadan ölü ve anlamsızdır". Tarihsel bilgi tarihçinin öznel yorumları kadar, tarihin gerçekliğini de yansıtır. Sonuç olarak, Carr'a göre, tarih "*tarihçi ile olguları arasında kesintisiz bir karşılıklı etkileşim süreci, bugün ile geçmiş arasında bitmez bir diyalog*"tur.[63]

Postmodern tarih yaklaşımı ise çok daha radikal düzeyde öznel ve şüpheci bir anlayışı kabul etmektedir. Bu yaklaşımın önemli kuramcılarından Hayden White'a göre, "*tarihi istediğimiz gibi kavramakta özgürüz, tıpkı tarihle ne istiyorsak onu yapmakta özgür olduğumuz gibi*". Tarihle ilgili bilgimiz ve düşüncelerimiz ona hangi perspektiften baktığımıza bağlıdır. Bir tarihçinin eseri o tarihsel konuya bakılabilecek farklı ve her biri meşru perspektiflerin sadece birisini temsil etmektedir. Her tarihçinin tarihe kendine

63 Edward H. Carr, *Tarih Nedir*?, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s.29-37.

uygun düşen bir perspektiften bakma, tarihin içeriğini buna göre algılama ve buna uygun anlatısal açıklamalar inşa etme özgürlüğü vardır.[64] Bu yaklaşım her tarihsel görüşün kendi açısından haklı ve doğru olduğunu öngören aşırı göreceli bir noktaya ulaşmıştır.

Postmodern yaklaşımı benimseyen diğer bir tarih kuramcısı Keith Jenkins'e göre, geçmişin yeniden tasvir edilmesinin ve anlatılmasının sonsuz sayıda farklı yolu mümkündür. *Tarihten ne istiyorsak onu bulabiliriz.* Pek çok farklı tarih okuması vardır. Toplumdaki hâkim grupların ve ideolojilerin yanı sıra, muhaliflerin de, mağlupların da, ezilmiş grupların da ayrı tarih versiyonları mevcuttur. Tarihle ilgili bir şeyler söyleyen herkesin ister istemez kendini konumlandırdığı bir bakış açısı vardır. Bu farklı tarih anlatılarının birbirlerine doğruluk veya yöntemsel açıdan üstünlükleri yoktur. Çünkü sonuçta bunların kabul edilmesi temelde amaçlarımıza ve kültürel değerlerimize göre konumlarına bağlıdır. Bu durum "alan üzerinde hegemonya kurmaya çalışan" profesyonel akademik tarihçiler için de geçerlidir.[65]

Postmodern tarih yaklaşımının tarihsel bilgiyi tamamen öznel ve göreceli bir konuma taşıyan, tarihsel gerçekliğin bilinebileceğini reddeden bu görüşleri birçok tarihçi tarafından eleştirilmiştir. Iggers'a göre, postmodern kuramcıların haklı oldukları bazı noktalar vardır. Profesyonel tarihçilerin iddia ettikleri bilimsellik ve tarafsızlık iddialarının gerçeği tümüyle yansıtmadığı ve her tarihsel görüşün belirli ölçüde ideolojik ve kurgusal öğeler taşıdığı doğrudur. Ancak bu, tarihçinin ürettiği tarihsel bilginin hiçbir şekilde tarihi

64 Hayden White, *Metatarih: Ondokuzuncu Yüzyıl Avrupa'sında Tarihsel İmgelem*, Dost Kitabevi, Ankara, 2008, s.536.

65 Keith Jenkins, *Tarihi Yeniden Düşünmek*, Dost Kitabevi, Ankara, 1997, s.76-80.

gerçekliği yansıtmayacağı ve tamamen kurgudan ibaret olduğu anlamına gelmez. Yoksa dürüst ve titiz bir biçimde çalışan bir tarihçinin ürettikleri ile sırf propaganda için üretilmiş tarih yorumlarını aynı geçerlilik düzeyinde görmüş oluruz.[66] Evans'a göre, postmodernistlerin tarihsel metinleri herkesin farklı okuyabileceğine dair kabulleri doğru değildir. Tarihsel belgelerin her zaman kolay ve açık bir biçimde anlaşılamayacağı kuşkusuz doğrudur. Ancak bu durum bu belgelerden her isteyenin istediği anlamı çıkaracağı ve istediği kurguyu kurabileceği anlamına gelmez. "Olan gerçekten oldu ve biz çok titiz, dikkatli ve özeleştirel olabilirsek, gerçekte nasıl olduğunu öğrenebiliriz ve bunun ne anlama geldiği hakkında kimi kabul edilebilir ancak kesin olmaktan her zaman uzak sonuçlara ulaşabiliriz."[67]

Tarihçiler arasında postmodernistlerin bu aşırı göreceli tarih yaklaşımını benimseyenlerin oranı çok yüksek değildir. Fakat postmodernist olsun ya da olmasın, artık tarihçilerin çoğunun az çok üzerinde mutabakata vardığı bir husus vardır: 19. yüzyılın "bilimsel" tarihçilerinin ileri sürdüğü, tarih araştırmasının tarafsız ve bilimsel bir biçimde geçmişin mutlak gerçekliğini ortaya koyabileceği iddiası pek gerçeği yansıtmamaktadır.[68] Dolayısıyla, artık mutlak nesnellik 19. yüzyıl tarihçilerinin, ya da hâlâ 19. yüzyıl tarihyazımı zihniyetinde kalmış olan tarihçilerin gerçekleşmemiş hayallerinden başka bir şey değildir. Tarihsel bilginin nesnelliğinin (veya öznelliğinin) sınırlarının ne olduğu hakkındaki tartışmalar ise sürüp gitmektedir.

Tarihçinin tarihsel bilgi üretirken mutlak nesnelliği ve tarafsızlığı yakalayamaması tarihyazımının doğasından kay-

66 Iggers, *a.g.e.*, s.14.
67 Evans, *a.g.e.*, s.110-113, 255.
68 Iggers, *a.g.e.*, s.13-14.

naklanan bir durumdur. Tarihin oluşturulmasında geçmiş ile bugün arasında belirleyici bir ilişki vardır. Tarih geçmişin bilgisidir ama bugünden itibaren oluşturulur. Tarihsel olayları birebir gözlemleme gibi bir şansımız yoktur. Tarihçinin yaptığı elindeki belge ve kanıtlardan itibaren geçmişi yeniden inşa etmektir. Ancak tarihi bir olayın nasıl meydana geldiğini hiçbir zaman tam ve kesin olarak bilemeyiz. Yani tarihin ortaya koyduğu geçmiş, gerçekten yaşanmış olan geçmiş değil, onun bugün elimizdeki kanıtlardan itibaren oluşturduğumuz bir tasviri, bir yeniden inşasıdır. Tarihi bugün yazdığımız için, tarihe bakışımızı kaçınılmaz olarak bugünün şartları belirler. Tarihe sorulan sorular ve aranan cevaplar döneme göre devamlı değişir. Her dönemin tarihte aradığı farklıdır; dolayısıyla bulduğu da farklıdır. Tarih geçmiş olayları bugünün ihtiyaçlarına göre toplar, sınıflandırır ve organize eder. Böylece her dönem kendine özgü bir tarihe bakış ve tarih inşası oluşturur. Bu hiç bitmeyecek bir inşadır. Bir yandan, yeni tekniklerin gelişmesi ve yeni kaynakların ortaya çıkmasıyla, öbür yandan bakış açılarının değişmesiyle tarihi bilgi devamlı olarak dönüşür ve yenilenir. Tarih inşasındaki farklılıklar sadece dönemler arasında görülmez. Farklı kültür ve toplumlara mensup tarihçiler arasında, hatta aynı toplumdaki farklı dünya görüşüne sahip tarihçiler arasında da bazı farklılıklar her zaman mevcuttur.[69]

Yapılan çalışmalar, tarafsız ve bilimsel geçerliliği olan ve bir tarih bilgisi ürettiğini varsayan Ranke ve çağdaşlarının tarihyazımlarında gerçekte kendi dönemlerinin ideolojik yaklaşımlarının ve ön yargılarının etkisinde kaldıklarını göstermektedir. Örneğin bu dönemin Avrupalı tarihçilerinin büyük çoğunluğunun Avrupamerkezci bir tarih yaklaşımı be-

69 Le Goff, *a.g.e.*, s.188-191.

nimsedikleri görülmektedir. Dünya tarihinin ve medeniyetinin gelişimi Eski Yunan'dan başlayarak tamamen Batı tecrübesi etrafında açıklanmıştır. Breisach'ın ifadesiyle, "*dünya egemenliğinin zirvesindeyken, Batı kültürü dünya tarihini kavramak ve çözümlemek konusunda büyük zafiyet, kuşku, belirsizlik ve karmaşa sergilemiştir*".[70]

Sonuç

Günümüzde tarih, sınırları alabildiğince genişlemiş, paradigmaları, yöntemleri ve konularındaki çeşitlilikle parçalara ayrılmış bir disiplin, daha doğrusu bir disiplinler bütünü haline gelmiştir. Tarihsel bilginin ve tarih disiplininin doğası hakkında birbirine taban tabana zıt yaklaşımlar aynı anda varlığını sürdürebilmektedir. Bu konuda, tarihi "matematiksel yöntemlerle yapılan ve bilimsel bilgi üreten bir bilim dalı" olarak gören yaklaşımdan "tarih yazmanın roman yazmakla aynı şey olduğunu iddia eden" anlayışa kadar onlarca farklı düşünce dile getirilmektedir. Konuları itibarıyla kavuştuğu zenginlik, çeşitlilik ve alt dallar başka hiçbir bilgi alanının boy ölçüşemeyeceği kadar geniştir. Felsefi ve siyasi açıdan tarihyazımı her düşüncenin kendine göre ayrı bir dünya kurmaya çalıştığı bir yapboz tahtasıdır. Tarih en geleneksel yorumlarla en uç fikirlerin birlikte yaşadığı bir alandır.

Bu engin genişlik ve sürgit parçalanmışlıkla tarihin sistemli ve bütüncül bir bilim disiplini haline gelememesi belki bir esef vesilesi olarak görülebilir. Ama aslında bu, tarihin en "muhteşem" yönüdür. Tarih hiçbir kalıba sokulamayacak kadar karmaşık, hiçbir paradigmanın ağırlığını koyamayacağı kadar çeşitli ve hiçbir tanımın tüm yönleriyle

70 Breisach, *a.g.e.*, s.345.

kapsayamayacağı kadar geniştir. Tarihi diğer bilim dallarından ayıran en önemli fark, diğerlerinin insanı (veya doğayı) bir yönüyle ele alırken, tarihin insanı her yönüyle ve bütün yaptıklarıyla anlamayı ve anlatmayı amaçlamasıdır. İnsanlığın her eylemi ya tarihin konusudur, ya da bir süre sonra olacaktır. Dolayısıyla insanlığın bütün karmaşıklığının, zıtlıklarının, renkliliğinin ve çeşitliliğinin tarih alanına yansıması kaçınılmazdır.

3. BÖLÜM

TARİHYAZIMINDA TEMEL KAVRAMLAR

Fahri SAKAL*

Bu bölümde tarihyazımında kullanılan temel kavramlardan *olgu, eşzamanlama, kaynak, araştırma, nesnellik, bakış açısı, önyargı, empati, belge-yorum ikilemi, inşa-kurgu ilişkisi, tarih yazarının etik sorumlulukları* ve *intihal* ele alınmıştır.

Olgu: Tarih araştırmalarında konu olarak seçilebilecek her şeydir. Geçmişte yaşanmış, bitmiş ya da hâlâ süren ve toplumlar üzerinde etkiler meydana getirmiş her türlü olay, zihniyet, kurum ve yaşantı gibi tarihi vakıa, olgu olarak adlandırılır. Carr bundan dolayı olgular için "tarihin omurgasını oluşturan ve bütün tarihçiler için değişmez olan"[1] gelişmeler ifadesini kullanmıştır. Dolayısıyla onların seçiminde ve anlatılmasında titiz olunmalı, tarihçi geçmişi kafasında inşa ederken tarihsel sürecin yapısını iyi anlamalı, geçmişi önce kafasında resmedip onu gerçeğin resmi diye sunmamalı, diğer bir ifade ile olguların ruhunu çarpıtmamalıdır.[2] Çünkü olguları araştırırken taraflı davranan tarihçi, bilimselliğini en başta kaybetmiş sayılmaktadır. Olguları "boş çuvala" benzetenler, çuvalı tarihçinin doldurduğunu, ancak bu işi gerçeğin tarafını tutarak yapmasının gerekliliğini ısrarla belirtirler.[3]

* Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, fahris@omu.edu.tr

1 Edward H. Carr, *Tarih Nedir?*, Çev. Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yayınları, 5. Basım, İstanbul, 1996, s.15.

2 Robin G. Collingwood, *Tarih Tasarımı*, Ara Yayınları, İstanbul, 1990, s.175.

3 Carr, *a.g.e.*, s.16.

Ranke olguların "aslında nasıl olduysa aynen öyle" aktarılmasını söylemiş ise de, bu görüş bugün hem epistemolojik hem de metodik açıdan tartışma konusu olarak görülmektedir. Salt olgu anlatıcılığı ve kronolojik rivayet nakli yerine geçmişin toplumsal yapısının ve ilişkilerinin araştırılması daha önemli hale gelmiştir. Bu da olgulara kapılmadan, ancak onları dikkate alarak diğer toplum bilimlerinin de yardımıyla geçmişi açıklamaya çalışmak biçiminde tarif edilmiştir.[4]

Tarihçi hangi olguları araştıracaktır? Çalışmasının sınırını nasıl belirleyecektir? Genel tarih anlayışına göre sınırı belirsiz veya çok kapsamlı olan olgular konu olarak alınamaz.[5] Örneğin, din olgusu tüm zaman ve mekânları kapsayacak biçimde başlı başına bir bütün olarak alınıp incelenemeyecek kadar kapsamlıdır. Ama tarihçi, din olgusunun alt birim veya bölümlerini konu olarak alabilir. Aslında bir konu belirlerken önemli olan şey, olgunun zaman, mekân, kavram/tanımlanma ve kaynak açılarından yeterince nüfuz edilebilecek ve açıklanabilecek durumda olmasıdır. Zira kimse kaldıramayacağı taşın altına girmemelidir.

Kaynak: Tarihsel bir olgu hakkında bize bilgi sunan veya bilgiye dönüşebilme kapasitesi olan, bir fikir ilham eden soyut ve somut her şeye kaynak diyoruz. Kaynakların ayrıntılı tanım ve gruplandırması 5. Bölüm'de yapılacağından burada sadece onların kullanılma tarzı üzerinde durulmuştur.

4 Edward H. Carr-J. Fontana, *Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık*, İmge Kitabevi, Ankara, 1992, s.13-14; Jenkins, *a.g.e.*, s.45.

5 Annalesçiler, özellikle Fernand Braudel "uzun süreli dönem" anlayışı ve "denizin tarihi"ni medeniyetin tarihi olarak kabul etmekle bu görüşe karşı bir tez geliştirmiş ve büyük ölçüde de itibar görmüştür.

Bir tarih araştırmasında kullanılacak kaynakları mümkün olduğunca çeşitlendirmek, farklı ve hem birbirini destekleyen ve hem de karşıt fikirler sunanları kullanmak gereklidir. Araştırmada sayı ve yaklaşımca ne kadar çok ve çeşitli kaynak kullanılırsa, gerçeğe o kadar yaklaşılmış olacağı kabul edilebilir. Bir olayı, bir tek kanıt üzerinden yazmaya kalkmak elbette ki, doğru değildir. Bir olgu ile ilgili bütün kanıtlar aynı yönde bilgi sunuyorsa bile, yani bütün bilgi ve belgeler seçilen olguyu doğruluyorsa bile, bu noktada tam ve doğru bilgiye ulaşıldığına hükmedilmemelidir. Zira her zaman, müstebitlerin kusurlarını gizleyecek belgeler düzenledikleri varsayımı ile hareket etmek gerekir. Aleyhlerindeki bilgi ve belgeleri tamamen ortadan kaldırma iktidarlarına sahip olabildikleri için mevcut bütün kanıtlar olayın asıl faillerini aklayabilir. Tarihçi özellikle "demokratik" olmayan geçmişi değerlendirirken kendisini iktidarın söylemleriyle sınırlandırarak bilgi üretmekten kaçınmalıdır. Unutulmamalıdır ki, hiçbir despot kendisinin baskıcı ve adaletsiz olduğunu kabul etmez. Ancak bu iktidarlar tüm yazışmaları kontrol altında tuttukları için onların döneminden kalan belgeler tarihçiye "ak-pak" bir mazi görüntüsü ve bilgisi sunabilir.

Kaynak değerlendirmesi yaparken benzer dönemi, kişiyi, olguyu ele alan belgeler arasında mukayeseler yapmak çok önemlidir. Bu belgeler, uzmanı olmadığımız alanda ise değerlendirmek için başka bir uzmanın yardımı gerekebilir. İktisadi bir konuda alınmış bir kararı yorumlamak için mutlaka bir iktisatçının görüşü alınmalıdır. Zira çalışılan dönemde geçerli olan iktisadi kuram ve zihniyeti kavramak, bir iktisat politikasının hangi durumda uygulanacağını, sonucunda ne tür olayların gelişeceğini bilmek her tarihçi için bilinebilir konular olmayabilir. Aynı durum diğer alan-

lar için de geçerlidir. Bir kabilenin folklor ve etnografyası hakkında bilgi sahibi olunamayabilinir. Bu durumda o kabileyi veya benzer konuları incelemiş bir uzmanın yardımı tarihçi için karanlık yola fener tutmak demek olur. Kitabımızın 10. Bölüm'ünde ayrıntılı bir biçimde açıklandığı gibi tarih alanında disiplinlerarası (interdisipliner) çalışmalar çok daha fazla dikkate alınmalıdır. Hatta bu çerçevede sosyal bilimler içinde özellikle coğrafya, iktisat, sosyoloji, sosyal psikoloji, folklor ve etnografyanın "tarihe yardımcı bilim" anlayışı yerine, daha iddialı, örneğin "birlikte iş yapılan çoklu sosyal alanlar" gibi tanımlanabilecek kadar beraber ele alınmasında yarar görünmektedir.

Kaynaklar ve belgeler belli bir zamanın, coğrafyanın veya kültürün dilini ve ruhunu taşıdığından araştırıcı önce o kültürü tanımaya çalışmalıdır. Aksi halde kaynakların dilini anlamak ve ruhuna nüfuz etmek zor olacaktır. Kaynaklara nüfuzdaki ve onların değerlendirilmesindeki başarısızlık tarihçinin baştan başarısızlığa mahkûm olması anlamına gelir. Araştırma konusu olarak seçilen toplumda bazı değer yargılarının, kültürün, dinin, ekonomik ve toplumsal yapının belgelerde örtük birer ifadesinin bulunduğunu tarihçi unutmamalıdır. Tarihçi kendi muhiti dışında araştırma yapıyorsa, araştırdığı yöre veya kültürle arasında ciddi kültürel ve toplumsal yapı farkları söz konusuysa bu durumda da muhakkak bir kılavuza ihtiyacı olacaktır.

Kaynakların diline ve gizli anlamlarına tarihçinin hâkimiyetinin önemi artık herkesçe kabul edilmektedir. Ancak buna karşın, en güvenilir metinlerde bile çeviri hataları olabildiği de unutulmamalıdır. Tarihsel dönemlerde yazılan her türlü eser -velev ki doğrudan bir tarih kaynağı değil de atasözleri, deyimler, müzik sözleri ve diğer folklorik de-

ğerler olsun- mutlaka titiz bir biçimde incelenmeli ve içerik analizleri yapılarak yorumlanmalıdır.[6] Zira folklor, kültür ve edebiyat eserleri, halkın ve medeniyetin ruhunu günümüzde yaşatan diğer kaynaklardır.[7]

Bakış Açısı: "Her nesil tarihini yeniden yazar" diyenler, kişilere göre bakış açıları olduğu gibi devirden devire de farklı bakış ve algılar olabileceğine vurgu yaparlar. Gerçekten de tarihçinin sahip olduğu sosyal statüye, kişisel eğilimlere, menfaate, milliyetçi/vatansever duygulara, medeniyet anlayışına, dahil olduğu sınıfa, dine, mezhebe, kültür ve dünya görüşüne vb. göre bakış ve yorum farklılıklarının çalışmalara yansıması söz konusudur. Bu farklılıklar hem kaynaklarda hem de tarihçilerde görülmektedir.

Kaynaklar ve belgeler bazen tarihçiyi umulmadık bir biçimde yanıltabilirler. Bunun en tipik örneklerinden birini Leopold von Ranke yaşamıştır. Ranke başlangıçta güvenilir tarihçilik yaptığına olan inancından haraketle Alman-Venedik ilişkileri konusunda İtalyan tarihçileri tarafgirlikle suçlamıştı. Ancak Venedik arşivlerine girince, orada İtalyan tarihçileri haklı gösteren belgeler görmüş, bunun üzerine İtalyan tarihçileri onların arşivleri nasıl yanıltıyorsa kendisini de Alman arşivlerinin öyle yönlendirdiğini fark etmişti.

Kaynaklardaki çok yönlü tarafgirlik gibi tarihçideki yanlılık da başka önemli bir sorundur. Bunlar kasıtlı olanlar ve

6 Bir örnek Şerif Mardin, *Siyasal ve Sosyal Bilimler*, İletişim yay., İst., 1990, s.9-22. Burada *Halk Evleri* mecmuası *Ülkü*'deki semboller ve içerik analizi yapılarak bir dönemin resmi yayınlarında görülmesi mümkün olmayan totaliter eğilimin dergi içeriği incelenerek nasıl ortaya çıkarıldığı özellikle genç tarihçiler için ders mahiyetindedir. Diğer bir çalışma tarafımızdan yapılmıştır. Bkz. Fahri Sakal, "Folklor Ürünlerinin Tarih Araştırmalarında Kaynak Olarak Kullanılması", *Milli Folklor*, Sayı: 77, (2008), s.50-60.

7 Tarihi psikolojik, ruhi(tinsel) ve benzer faktörlerle açıklama çabası için bkz. Collingwood, *a.g.e.*, s.176-180.

farkında olmadan tarafgir olanlar diye ikiye ayrılabilir. Bazıları bakış açılarını gerçeği aramak için çeşitlendirir, bazıları ise kendi kafalarındaki önkabulü delillendirmek için farklı arayışlara girer.

Sonuç olarak bir tarih eserindeki bakış açısını, kaynağı ve belgeyi oluşturanlar, arşivi oluşturanlar, arşiv belgelerini inceleyen (tarihçi)ler olmak üzere üç grup insan belirler. Üstelik sonuncular hem kasıtlı olarak, hem de çağının ve şahsi eğilim ve kapasitesinin etkisiyle farklı bakış açılarına sahip olabilmektedir. Bu sebepten "suskun" nesneler olan kaynakları konuşturduklarını iddia eden tarihçiler, kendilerince dürüst ve titiz çalışsalar da sonunda ortaya farklı anlatılar çıkar.[8]

Araştırma: Tarihçilikte araştırma kavramı oldukça geniş bir tasarı, düşünce ve eylem alanını ifade eder. Kitabımızın 5-14 arası bölümlerinde bu kavramın farklı aşamalarına temas edileceğinden burada ana çerçevenin çizilmesiyle yetinilmiştir.

Bir tarih araştırmasının aşamaları konu ya da problem tespiti, ilgili olguların tanınması, alanın tanınması, sınırlama, konunun bölümlenmesi, okuma ve not alma, notların tasnifi, analizi, kritiği ve yazma gibi temel işlemlerden oluşur.

Araştırmacı öncelikle neyi araştıracağına karar vermeli, araştırma probleminin sınırlarını zaman, mekân ve mahiyet olarak belirlemelidir. Kişi eğer yeni başlıyor ise bunun için bir üstadın ve farklı görüşlerin kılavuzluğuna ihtiyacı vardır. Bundan sonra araştırma alanı hakkında tarihçilerin mevcut çalışmaları incelenmeli, farklı bakış açıları, özellikle birbirini destekleyenler ve karşı düşünce sergileyenler bir arada muhakeme edilerek değerlendirilmelidir. Diğer bir

8 Jenkins, *a.g.e.*, s.50.

ifade ile tarih araştırıcısı belgelere gömülmeden önce o alanda yapılmış bütün çalışma ve yorumları tanımalıdır. Sonra ilgili alana yakın diğer sosyal bilimlerin işimize yardımcı olabilecek konularında ciddi okumalara yönelmelidir. Örneğin bir demografi çalışmasında tarihi belgeleri incelemeye başlamadan önce yardımcı olacak beşeri coğrafya, sosyoloji, sosyal psikoloji, antropoloji, etnografya ve konunun özelliğine göre değişecek başka alanlara bir göz atmak çalışmanın kapsam ve derinliği konusunda fikir verici olacaktır. Sosyal ve beşeri hayatı tanımadan tarihçilik yapılamayacağına göre, bu alanı tanımak için ilgili bilim dallarına vakıf olmak tarihçinin vazgeçilmezidir.[9]

Tarihçi konusunu belirledikten ve onu tanıyacak yeterli okuma ve görüş alışverişinde bulunduktan sonra araştırması için bir yol haritası (çalışma takvimi) çıkarmalıdır. Böylelikle araştırmasıyla ilgili olarak neyi, ne zaman, nasıl yapacağı hakkında tahmini de olsa bir fikri ve planı olacaktır. Araştırmanın her bir aşamasına (bölümlemeye) geçebilirse de kaynaklar ve arşivlerden alınan bilgiler fişlendikçe bu bölümlenmelerde değişiklikler olacaktır. Diğer bir ifade ile konunun içine "daldıkça" daha iyi tanımasından kaynaklı, başlangıçta planladığı bölümlemelerde değişiklikler ortaya çıkabilecektir. Toplanan bilgi ve yazılan notların bölümlere göre dağılımı yeni bölümleme planlarına yönlendirecektir. Örneğin bir bölüm için 30, başka bir bölüm için 4 bilgi fişi bulunan araştırmacı, kitabının bölümlemesini yeniden gözden geçirerek küçük bölümü ayrı bir bölüm olarak almak yerine bu bölümü ona yakın başka bir bölüm içine serpiştirecektir. Bölümlerin son düzenlenmesi yazma safhasında ortaya çıkacaktır.

9 Bu konu için bkz. Julien Freund, *Beşeri Bilim Teorileri*, Çev. B. Yediyıldız, TTK Basımevi, Ankara, 1991.

Araştırma safhasının sürekli ve vazgeçilmez olanı, okuma ve not almadır. Başlangıçtaki okumalardan sonra gerekli kaynakların gözden geçirilmiş ve gereken notların alınmış olduğu düşüncesi belirebilir. Ancak yeni arşiv belgeleri tarihçiyi her an başka okumalara sevk edebilir. Belirlenmiş araştırma konusunda arşivlerde önceden öngörülemeyen farklı alanlarda bilgiler ortaya çıkabilir. Bu durumda o söz konusu yeni bilgilerin de yeniden literatür taraması ve okuma-not alma işlemlerini doğuracağı söylenebilir.

Notların tasnifi bir araştırmanın basit sanılan ama kompozisyon açısından en önemli safhasıdır. Bu işte başarılı olabilmek için notlara uygun başlıklar koyabilmek gerekir. Örneğin Osmanlı vergi sistemini araştırırken "tekâlif-i şakka" türünde bir uygulamadan bahseden bir belgeden veya tetkik eserden not alınıyorsa, bunun vergi boyutu (maliye-ekonomi) dikkate alınarak ona göre başlık verilmesi yeterli olmayacak, hukuki boyutu ve sosyolojik boyutu da dikkate alınarak notumuza bütün bunları gösterecek bir başlık gerekecektir. Bunları yapamazsak, o notu söz konusu alanlar için ayrı ayrı yapmak ve ilgili alanlara o notu koymak mutlaka gereklidir. Zira böyle bir bilgi o çalışmada birkaç yerde değerlendirilecek türdendir. Bunu yapmayanlar ya ilgisiz konulara da temas etmek zorunda kalırlar veya bir olgunun yorumunu ve sonuçlarını farklı açılardan değerlendiremezler. Notların tasnifi çalışma planının yavaş yavaş oluşmasını sağlar. Ancak yeni okumalar ve not almalar esnasında bu plan sık sık değişmeye uğrayacaktır. Başlangıçta tali bölüm olarak planlanan bir kesim, yeni bilgi ve belgelere ulaşılması üzerine esas bölüme dönüşebilir veya tersi de olabilir. Bütün bunlar gösteriyor ki araştırmada okuma ve not alma işlemleri tam olarak bitince

notları çok iyi tasnif etmeli ve plana son şekil verilmelidir. Bu aşamada tecrübesine güvenilen bir "usta" tarihçiden görüş almak en akıllıcasıdır. Zira sonradan bölümler arasında değişiklik yapmak eserin kompozisyonunda belirgin sorunlara neden olabilir.

Yorum: Modern anlayış, geleneğin getirdiği her şeye karşı sorgulayıcıdır. "*Artık geçmişten gelen her sesi teslim olmuş bir ruh hali ile dinlemez; sorgulayarak ve üstünde düşünerek onu köklerinin bulunduğu bağlama yerleştirir ve bu yolla önemini ve görece değerini saptar.*" İşte geçmişe karşı sorgulayıcı olan bu tutuma da *yorum* denir.

Yorum, bir tarihçinin çalışacağı konuyu seçmesi, buna ilişkin yöntem belirlemesi, veri toplama tarzı, elde ettiği verileri anlamlı bir hale koymak için başvurduğu çözümleme ve sentezlemede başvurduğu zihinsel alışkanlık, inanç, bakış açısı, beklenti gibi biçimlendirici unsurların ortaya çıkardığı, sınırları tam olarak çizilemeyen, geniş anlamı olan bir kavramdır. Yorumu beklenen şeyin dolayımsız açıklanmayacağı ve "gerçek" gizli anlamı keşfetmek için görünürdeki anlamın gerisine bakılması gerektiği söylenebilir. Bu genelleşen yorum kavramı Nietsche'ye kadar gider. Ona göre akla dayanan bütün önermeler yoruma açıktır, çünkü bunların gerçek veya doğru anlamları bize ideolojiler tarafından maskelenmiş ve çarpıtılmış olarak ulaşılır.[10]

Tarih, diğer sosyal bilimler gibi yorumla iç içedir.[11] Ancak tarihçi yorumunu, gerçeği kişisel ve toplumsal çıkarlara göre çarpıtmak için değil -diğer sosyal bilimlerde de olduğu gibi- geçmişteki gerçeği anlamak için kullanır. Belgelerden

10 Hans G. Gadamer, "Tarih Bilinci Sorunu", *Toplum Bilimlerinde Yorumcu Yaklaşım*, s.186-187.

11 Bir örnek için bkz. Paul Robinow- William Sullivan, *Toplum Bilimlerinde Yorumcu Yaklaşım*, Çev. Taha Parla, Deniz Yayınları İstanbul, 2008.

çıkarılan ham bilgilerin ve istatistiki verilerin değerlendirilmesi esnasında bir *yorum* öne çıkar ki, bu, yeraltından çıkarılan bir maden cevherinin işlenilerek sanayide kullanılacak hale getirilmesi gibi bir süreç ve üründür. Yeterli ve iyice yorumlanmamış olan belgelerle yazılan tarihçilik, belgelerdeki malumatın peş peşe dizilmesinden başka bir şey olamaz. Eski tarihyazımı metodu olan *olay anlatısı* anlayışının itibardan düşmesiyle birlikte *yorumcu yaklaşım*[12] güçlenmiştir.

Tarihsel yorumun çerçevesine ilişkin "nereye kadar" ve "nasıl" yorum sorusu tartışılmalıdır. Tarihçi bugünü anlamak için geçmişi anlamaya çalışan kişi[13] sayıldığına göre, geçmişi nasıl anlayacaktır? En basitinden somut bir belgenin bile tarihçilerce farklı yorumlanarak anlamlandırıldığı bilinir. Bu noktada tarihçilerin de "insan" olduğundan hareketle onların çalışmalarında "öznel ögeler" bulunması anlaşılabilir. Ancak bu sıradan bir insan öznelliği de sayılmamalıdır. Tarihçi sahip olduğu toplumsal değerlerin, yaşadığı çağın ve mekânın yarattığı bir bakış açısını gösterir. İşte bu, yorumdur.[14]

Bir tarihçinin yorum yapmaktan kaçınmak kadar belgelerin sunduğu verileri zorlayarak belli amaçlara göre anlamını aşan bir tavır ve uygulama çabasına girmesi de başka bir yanlıştır. Yani diğer bir deyişle "belge fetişizmi" kadar "yorum fetişizmi"nden de sakınmak gerekir. Ranke'nin meşhur söylemini bu bağlamda yeniden şöyle kurmak mümkündür: "Belge nasıl (hangi bağlamda, hangi anlamda) ise aynen öyle yararlanılmalıdır". Süreçte belgeyi ne tahrif etmek, ne de onu salt gerçek diye "kutsamaya" kalkışmamak gerekir. Ancak

12 Yorumcu tarih anlayışı ile ilgili kitabımızın 4. Bölüm'ünde daha ayrıntılı ve geniş bilgi verilmiştir.

13 Carr, *a.g.e.*, s.32.

14 Carr-Fontana, *a.g.e.*, s.14; Collingwood, *a.g.e.*, s.175.

belgelerin daima yoruma muhtaç olduğu, her belgede çağının ve toplumunun ruhunun görülebileceği, o ruha göre bir açıklama ve yorumun da kaçınılmaz olarak gerekeceği de unutulmamalıdır. Ünlü tarih felsefesici Will Durant "*Tarih kendisi hakkındaki genelleştirme ve kaideleri her an yıkabilir, kolay yorumlanabilir bir şey değildir*"[15] derken tam da bu gerçeği dile getirmiştir. Belgeyi üreten de arşivi düzenleyen de insandır. Tarihçiler bunu asla unutmamalıdır.

Yukarıda dile getirildiği gibi tarihçiler yorum yapmazlarsa belgelerdeki bilgileri peş peşe sıralamış olurlar ki, bu hem tarihçilik değildir, hem de o belgeleri bırakanların tuzağına düşmek anlamına gelir. Tarihi yapanlar (geniş anlamda "iktidar") aynı zamanda tarihi yazdırmaya veya yönlendirmeye de çalışmaktadırlar. Tarihçi bu gerçeği unutmadan kaynakları ve bilgileri ona göre değerlendirmelidir.

Tarih yorumu için araştırılan konuyu ilgilendiren bütün bilim dalları hakkında yeterli bilgi ve birikim vazgeçilmezdir. Daha açık bir ifade ile tarih araştırmalarına katkı sağlayıcı bilimlerde oluşan birikimden yararlanmaksızın yorum yapılması yanlış sonuçlar doğuracaktır. Örneğin temel anlamda ilahiyat bilgisi olmayan bir tarihçi, tarihteki bir inanç olayını nasıl sağlıklı yorumlayacaktır? Üstelik sadece ilahiyat bilgisi de bazen bu konuda yorum için yeterli değildir. Söz konusu çağın ekonomik ve siyasi ilişkileri de bir bütün olarak değerlendirilmedikçe yapılacak yorum eksik kalacaktır. Unutulmamalıdır ki, her dönemin çalışma, ahlak, sosyal ilişkiler, yardımlaşma, hukuk, dini inançlar vs. değerleri farklıdır. Bundan dolayı araştırılan dönemin kültür, din, ahlak, siyaset, folklor ve etnoğrafik anlayışının iyi bilinmemesi yanlış yorumlara götürecektir.

15 Ariel-Will Durant, *Tarih Üzerine*, Hülbe Yayınları, İstanbul, 1983, s.14.

Tarihçiye sağlıklı yorum yapabilmesi için keskin bir zekâ kadar, hayal gücü ve muhakeme kabiliyeti de lazımdır. Bazı düşünürler, tarihçinin bu güçten yoksun olduğunu zannetmişlerdir. Gerçekten geçmişle ilgili belgeler bize her şeyi eksiksiz olarak sunamazlar. Bu durumda olgular arasındaki boşlukları tarihçi his ve kuvvetli tahmin yoluyla doldurur.[16] Tarihçi, olayların birbiriyle ilişkisini görebilmeli ve özellikle normal insanların göremediğini sezmeye çalışmalıdır, ki bunu başaracak entelektüel kapasitenin tarihçilerin çok azında görüldüğü bir gerçektir.[17] Bazı belgeler çok güvenilir görülebilir. Tarihçi buna özellikle dikkat etmeli, bir hüküm varmadan önce her zaman diğer bilgi ve belgelerle karşılaştırmalıdır. Belgenin doğruluğunu diğer belgeler onaylamıyorsa belgelerin mukayeseli neşri ve değerlendirilmesi gerekir. Bu konuda iyi örnekleri genç tarihçilere okutmak, yorumlama başarılarını somut olarak göstermek gerekir.

Eşzamanlama (Senkronizasyon): Ele alınan bir olgunun gerçekleştiği zamanda başka coğrafyalarda konuya ilişkin nelerin, nasıl geliştiğinin bilinmesi dönemin ruhunun kavranması ve ele alınan olgunun daha sağlıklı anlaşılabilmesi için karşılaştırma imkânları sunar. Çünkü her çağın geçerli ve yaygın zihniyeti o çağ insanlarını kuşatan genel ortamın eseridir. İşte zamansal anlamda paralel bir düşünüşle aynı ya da benzer olguya ilişkin gerçekleştirilen çok yönlü karşılaştırmalar ya da anlamalardaki zamansal tutuma eşzamanlılık denir. Ancak araştırmaların çoğunda bu gözardı edilmekte, zamandaşlarıyla etkileşimin sonucunda neler olduğu, bazı kurumların zamana bağlı olarak nasıl ortaya çıktıkları ya da değiştikleri dikkatlerden kaçırılmaktadır. Çoğu zaman

16 Tosh, s.118.
17 Tosh, *a.g.e.*, s.117.

da eşzamanlı görünen bu karşılaştırmaların yanlış bir bakış açısının eseri olarak eşzamanlılığın tersi olan anakronizme yol açtığı görülmektedir. Örneğin ateşli silahların icadı Avrupa'da, Çin'de ve Türkiye'de benzer etkiyi yapınış, farklı coğrafyalardaki ortaçağdan kalma kurumları yıpratmıştır. Çünkü o kurumlar "ateşsiz silahlar dünyası"nın kurumlarıydı. Bunlardan Osmanlı coğrafyasında bulunan, kırsal kökenli askerler olarak tımarlı sipahiler, yeni tabiye usulleri gerektiren ateşli silahları kullanamayacaklardı. Bunu kavrayamayan yöneticiler; tımar, fief vs. adlarla anılan ortaçağ kurumlarını tasfiyede geciktiler. Bu gelişme Avrupa'da feodaliteyi bitirdiği halde, Osmanlı'da tımarın tasfiyesi konjonktürün etkisiyle gecikmiş, bu ortaçağ kurumu zamanla Osmanlı sistemini taşıyamaz olmuş, gerilemenin temel sebeplerinden biri sayılmıştı. Bu süreçte özellikle tımarlı sipahiler yerine ateşli silahları kullanacak şekilde kışlada eğitim alan düzenli birliklerin oluşturulması gerektiği anlaşılamamıştır.[18]

Tarih araştırmalarında zaman seçimi ve yönetimi tarihe yardımcı diğer bilim dallarının katkılarıyla daha sağlıklı yapılabilir. Örneğin kadınların çalışma hayatına katılımı, sanıldığı gibi kadın-erkek eşitliği eksenli bir sosyal tavır olarak başlamamıştır: Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarında tüm erkeklerin cepheye sürülmesi sonucu fabrika ve bürolarda kadınlar istihdam edilince, iş hayatına giriş yapmışlar ve savaşın azalttığı erkek nüfusun yerini doldurmuşlardır.[19] Buna karşılık tarihte görülen "çok eşlilik" olgusu büyük sa-

18 Tımar ve devletin tarımsal ekonomide mülkiyet sahipliği anlamına gelen diğer sistemler ateşli silahlar-öncesi dönemlerin kurumlarıdır. Bunları vakti gelince tasfiye edemeyen devletler kendilerinin tasfiyesine zemin hazırlamış oldular. Bkz. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK Yayınları, Ankara, 1984, s.22-39.

19 Görüldüğü gibi burada tarihçi başta sosyoloji ve iktisat olmak üzere diğer sosyal bilimlerden yararlanmalıdır.

vaşlardan sonraki yıllarda artmıştır.[20] Bu durum Türk toplumu gibi poligamiye izin verenlerde çokeşli erkek oranını artırmış, konuya ilişkin sosyal güvenlik politikalarının olmadığı toplumlarda ise korumasız ve güvencesiz kalan kadınların başkalarına gayri meşru bir şekilde mahkûm olmasına zemin hazırlamıştır. Bu da göstermektedir ki tarihte büyük olayların ortaya çıkardığı benzer sorunlar farklı ülkelerde sosyal doku ve kültürden kaynaklı olarak farklı biçimde çözülmeye çalışılmıştır.

Anlatı: "Raviyan-ı ahbâr rivayet ederler ki," diye başlayan eski Türk anlatı geleneği diğer dillerde de geçerli olan bir ilişkiye dikkat çeker. Arapçadaki usture sözcüğünün batı dillerinde *histoire-historie, istoriya, historia, history* (hikâye-tarih) gibi kavramlara dönüşmesi yanında, İngilizce *narration, narrative* (hikâye, rivayet) narrator (ravi=rivayet eden) kavramları tarihin eski olayları nakil ve hikâye etme, rivayetleri anlatma gibi anlamlarını göstermektedir. Bu hikâyeci, rivayetçi veya nakilci tarihçilik denen eski ve ortaçağ anlayışları Tukidides, İbn-i Haldun ve Michelet'nin kilometre taşları olduğu bir yolun sonunda salt olay anlatısını terk ederek günümüze ulaşmıştır. Özellikle Michelet, "olayın anlatısının olayın anlamının anlatısına dönüşmesini sağlayan bir devrim gerçekleştirmiş, içeriği değil, içeriğin anlamını bize anlatmaya çalışmıştır. Michelet'nin bu etkisini bazı metotçular "anlatı olmayan anlatı" olarak ifade etmişlerdir.[21] Yine de anlatı, bütün eleştirilere rağmen tarihyazımının vazgeçilmezlerinden biri olmayı sürdürmüştür.

20 Osmanlı dönemi Şeriye Sicillerinde vaktiyle yaptığımız ancak yayımlamadığımız araştırmada çokeşlilik olgusunun normal zamanlarda yüzde beşlerde olduğunu, ancak savaş sonrası dönemlerde yükseldiğini tespit etmiştik.

21 Hayden White, "Önsöz: Ranciére'in Revizyonizmi", Jacques Ranciére, *Tarihin Adları Bilgi Poetikası Alanında Bir Deneme* içinde, Metis Yayınları, İstanbul, 2011, s.18-19.

Ranciere vakanüvislikten kopmak isteyen tarihçilerin, tarihin adında bulunan çifte anlamlılıkla[22] savaşmak zorunda kaldıklarını söylüyor. Ona göre Annalesçilerle, özellikle Braudel ile birlikte yaşanan süreçte, özetle, kralların tarihinden denizin tarihine, yani uygarlık alanlarının, kitlelerin hayatına dair uzun sürelerin, iktisadi gelişme dinamiklerinin tarihine geçiş yaşanmıştır.[23] Bu gelişme sonunda kahramanların, özel isimlerin ve onların rol oynadığı olayların etkisi azalmış, kitleler, kurumlar, zihniyetler ve medeniyete beşiklik eden coğrafi mekânlar öne çıkmıştır.[24] Ancak buna rağmen Annales ekolünün bile anlatıdan tam kurtulamadığı kabul edilmiş, onlar, anlatıyı sorgulamak yerine farklı bir anlatıya yönelmiş olmakla suçlanmışlardır.[25] Tarih anlatısı, kronolojik olay hikâyesi ve rivayetleri nakletme manasında ise elbette bu ciddi olarak tartışılmalıdır. Ancak tarihsel olguları bir araya getirerek anlamlı bir geçmiş temsili sunma noktasında ise anlatı, bundan uzak durmak pek mümkün görünmemektedir.

Günümüzde anlatı tarzının yol açtığı sorunlardan dolayı ona karşı çıkanlarda bile anlatısız bir tarihin olamayacağı kanısı hakimdir. Hatta Ricoeur, "anlatıyla incecik de olsa bir bağı olmayan herhangi bir tarihin mümkün olamayacağı" düşüncesindedir.[26] Ancak anlatıyı eski olay anlatısı olarak anlamak, olguların ve çağın zihniyet ve kurumlarının ru-

22 Tarihin hikâye anlamı hemen hemen birçok dilde mevcuttur. İngilizcede story-history farkı istisna, diğer dillerde histoire (Fransızca), geschichte (Almanca) hem hikâye hem de tarih anlamındadır. Yukarıda yazıldığı üzere histoire-history-istoria da Arapça usture ile aynı kökten gelmektedir.

23 Ranciére,s.39.

24 *A.g.e.*, s.27-29.

25 Mustafa Safran-Ahmet Şimşek, Tarihyazımında Bir Sorun: Anlatı, *Türkiye'de Tarihyazımı* içinde (Ed.) Vahdettin Engin-Ahmet Şimşek, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2011, s.324.

26 Safran ve Şimşek, *a.g.e.*, s.328.

huna nüfuz edememek, gelişmelerin sebep ve sonuçlarını tahlil edememektir. Tarihçilik günümüzde artık kişi ve olay anlatısı anlayışını aşmıştır.

Sonuç olarak tarih düşünürü Chartier'nin dediği gibi tarihyazımının her türünde ister istemez anlatı az veya çok kaçınılmazdır. Çünkü tarihçi yaşanmış-bitmiş olguları anlatmak zorundadır. Zaten "salt olaylar tarihinin reddedilmesinin tarihyazımında anlatının da reddedildiği" anlamına gelmediği vurgulanmaktadır.[27] Modern tarihçilikle birlikte geleneksel anlatı çoktan terk edilmiş, ancak yerine farklı üst anlatılar doğmuştur. Bugün bu üst anlatılar da ciddi eleştiri altında olmasına rağmen tarihçiler, ne onunla ne de onsuz yapabilmektedir.

Nesnellik: Bilindiği gibi belgeler tarihçiye kendiliklerinden olayları anlatmaz ve bir yargıda bulunmaz. O belgeleri konuşturan, sorgulayan ve onlardan olgularla ilgili sonuçlar çıkaran ve zihninde inşa eden tarihçidir. Bir dönemin gerçeğini anlatma iddiasıyla zihninde bir geçmiş inşa eden tarihçinin bu geçmişi ne kadar gerçektir? O tarihçi gerçeği ne kadar anlayabilmiş, ona ne kadar nüfuz edebilmiştir?[28] Yani tarihçi olgular ve dönemler karşısında ne kadar nesnel olabilir?

Tarih ve diğer sosyal bilimler doğada izlenemez ve laboratuarda gözlemlenemez; aynen tekrarı da mümkün değildir. O halde tarihin nasıl cereyan ettiği, o insanların nasıl düşündüğü tam ve doğru olarak bilinemez. Geçmişteki bir olayın günümüzde tekrarı mümkün olsaydı, bu meraklısına gösterilir, "bakın böyle olmuştu" denerek tarih aydınlatılmış olurdu. Ama "ırmakta bir kere yıkanılır" misali,

27 Safran ve Şimşek, *a.g.e.*, s.317.
28 Safran ve Şimşek, *a.g.e.*

her tarihi yaşanmışlık diğerinden bağımsız ve biriciktir ve tekrar edilemez. Geçmişteki olguları önümüze getirip bir sinema perdesinden gözleyemediğimiz sürece tarih araştırmalarında taraflılık, yanlış ve yetersiz bilgi gibi riskler hep olacaktır.

K. Popper'a göre ne doğa ne de tarih bize ne yapacağımızı söylemez. Doğa bilim araştırmacıları gibi tarihçiler de araştırma konularını kendileri belirlerler. Üstelik tarihçiler, olguları da seçer, onlara bir maksat ve mana yükleyip ona göre yorumlarlar.[29] Yani tarihçi ne kadar nesnellik iddiasında bulunursa bulunsun, yaptığı iş, özü itibarıyla bir yanıyla her zaman özneldir. Örneğin bir şehirdeki bir günlük olayların ayrıntısını tam anlatacak ne yeterli belge bulunabilir ne de tarihçi onları hakkıyla açıklayabilir. Bulduğu sayısız belge içinden keyfi bir seçim yapacak ve kendi çağının değerleriyle geçmişi açıklamaya çalışacak olan tarihçidir. Bu alanda bilerek taraf tutmasa bile geçmişin olgularını açıklama yeteneği, içinde yaşadığı toplumun değerleri açısından olacak, siyasi ve fikri eğilimlerinden etkilenecektir.[30] Dolayısıyla tarihçinin isteyerek veya farkında olmadan taraflı davranabilme ve yanılma gibi zafiyetleri insan olma özelliğinden kaynaklanmaktadır.[31] Tarihte nesnellik konusuna ilişkin sorunların sebebini maddeler halinde şöyle açıklamak mümkündür:

1- Bilgi azlığı: Hem kaynak bilgisindeki hem de tarihçinin genel donanımındaki yetersizlik tarihçinin yanılma se-

29 Ahmet Güneş, "Tarih, Tarihçi ve Meşruiyet", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Sayı: 17, (2005). Online: http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/19/24.pdf

30 Carr-Fontana, *a.g.e.*, s.63-64.

31 İbn-i Haldun, *Mukaddime* I. cilt, Çev. Z. Kadiri Ugan, MEB Yayınları. İstanbul, 1954, s.4-90.

bebidir. Kaynak dillerini ve dönemin terminolojisini kavrayamama hali en önemli eksikliklerdir.

2- Tarihsel dönemi kavrayacak donanım eksikliği: Sosyal bilimler hakkında yetersiz tarihçiler mutlaka hataya düşerler. İktisat bilmeyen tarihçinin tarihlerdeki çarpıtma amaçlı istatistikleri gerçek sanması buna örnektir. İstatistikler, sorunlu rejimlerde gerçekleri saptırma, çarpıtma yoludur. Ayrıca dönem hakkında yeterli bilgisi olmayan bir araştırıcı, bütün arşiv bilgilerine vakıf olsa bile yanlıştan kaçınamaz. Mesela tarihi çağlardaki esnaf, işadamı ve çalışma anlayışı ile günümüzdeki farklıdır. Ortaçağda bizde ve Avrupa'da "çalışmak" pek de meşru sayılmayan, aşağılık bir meşguliyet sayılıyordu.[32] Bu fark üzerine bizde Ülgener,[33] Batı'da Weber,[34] Sombart[35] ve Bloch[36] yeterli açıklamalar yapmışlardır.

3- Güçlülerin tarihe müdahalesi: İktidarlar, devletler ve kiliseler gibi güç odaklarının tarihi yönlendirme ve gerçekleri saptırma güçleri tarihçiyi daima etkilemiştir. Eline tutuşturulan her kitabı "tartışmasız hakikatleri anlatıyor" sanan tarihçiler bugün de üniversitelerde görev yapmaktadır. Oysa antidemokratik rejimler, arşivleri "dikensiz gül bahçesine dönüştürerek" ondan sonra tarihçilere "işte tarih arşivi, gerçekler burada, al ve araştır" demektedirler.[37]

32 L. Febvre, *Uygarlık Kapitalizm ve Kapitalistler*, İmge Yayınları, Ankara, 1995, s.109-119.

33 Sabri F. Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, Der Yay. İstanbul, 1981. Ülgener'in bu konuda diğer kitaplarında da bilgi vardır.

34 Max Weber, *Die Protestantische Ehtik und der Geist des Kapitalismus* I, 1920.

35 Werner Sombart, *Der Moderne Kapitalismus*, 1928; W. Sombart, *Burjuva*, Çev. O. Adanır, DoğuBatı Yayınları, İstanbul, 2008.

36 Marc Bloch, *Feodal Toplum*, Çev. M. Ali Kılıçbay, Doğubatı Yayınları, Ankara, 2005.

37 Bu konuda ayrıntılı düşüncelerimiz için bkz. Fahri Sakal, "Türk Demokrasi Tarihi: Lüzumu ve Metodolojisine Dair", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, Yıl 2006 Cilt: 8, Sayı: 2, s.77-92.

4- İdeolojik ve siyasi tarafgirlik: Bu yaygın bir hastalık olmasına rağmen aşılması en kolay olanıdır. Tarihçiler arasında otokontrol sistemi ile bunun önüne geçilebilmektedir. Aynı konular farklı kişilerce tekrar tekrar alıp işlenebildiği sürece birilerini diğerleri, onları da başkaları eleştirecek ve sonunda çürük elmalar ayıklanacaktır.

5- Din ve mezhep taraftarlığı: En yaygın sorunlardan biridir. Çağdaş dünyada bunun etkisi azalsa da hastalıklı araştırmalar hâlâ sunulmaktadır. Yukarıdaki maddede anlatılan yolla buna da çözüm bulunmaktadır. Ayrıca dinin tarihte nasıl bir temel etken olduğu da din sosyolojisi ve benzeri yakın alanlara mensup kişilerce araştırılmaktadır. Onlardan yardım almak iyi sonuçlar doğuracaktır. Son zamanlarda Avrupa Konseyi'nin tarih eğitimine ilişkin tavsiyeleri, ülkeler ve toplumlar arası tarihsel diyalog çalışmalarına verdiği destekler yeni perspektiflerin ortaya çıkmasına katkı sağlayabilir.[38]

6- Devlet ve millet/milliyetçilik hesapları: Bu en yaygın sorundur. Özellikle ulus-devlet politikalarıyla arzulanan insan tipini yetiştirmek için milli eğitim ve milli tarih projesi olarak isimlendirilen politikaların etkisi büyük olmuştur. Yıllarca bu politikalarca desteklenen bir tarihçiliğin akademideki yapılanması başka sorunları da doğurmuştur. Devletlerin desteğini elde etmiş pek çok profesör, kendilerini çağdaş, bilimsel ve metotlu tarihçiliğin ustası olarak kabul ederler, ama maalesef bu hastalıkla maluldürler. Bu politik tarihçiliğe katılmayan kişinin akademik hayatta yükselmesi zorlaşır.

38 Bu konuda bir karşıt görüş olarak bkz. Ahmet Şimşek, "Türkiye'de Tarih Öğretimin Ulusallığı ve Avrupa Merkezcilik", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 1, (2007), s.9-38.

7- Hatır-gönül tarihçiliği: Bazı güçlü ve hatırlı kişilerin tarihsel bir olayın tarafı olması durumunda onları küstürmemek için veya sağladıkları menfaatten dolayı bazı tarihçiler kalemlerini gelişigüzel gibi kullanmayı seçebilir. Bu çerçevede tarihte rol oynamış kişilerin ve partilerin varisleri günümüzde etkili iseler tarihçiyi etkilerler.

8- Kişisel eğilimler ve zafiyetler: Bu kendiliğinden gerçekleştiği için çoğu zaman fark edilmeyen bir durumdur. Her bireyin tarihteki olguları farklı açıklayabileceğini bugün herkes kabul etmektedir. Ancak bazıları bunu aşırıya götürür, belgede kendini arar ve bulur. Bu aşırıcılar aynaya bakar gibi tarihe bakarlar. Oysa sırlı aynada kendimizi, normal cama bakınca da karşı tarafı görürüz. Kendisini doğrulayacak bilgileri arayan, örneğimize göre aynaya bakan orada kendisini görecek, yani tarihi kendisine göre çarpıtacaktır.

Kurgu: Tarih ne kadar belge ve bilgiye dayansa da daima tarihçinin zihninde canlandırdığı bir inşadır. Bu konuda bilimsel tarihçilik yapanlar sadece belgelere bağlı ve yüzde yüz yansız olduklarını iddia ederlerken Hayden White, tarihçilerin sanıldığı kadar objektif olamadıklarını ileri sürmüştür. White'a göre tarihçiler tıpkı şairler, romancılar ve oyun yazarları gibi geçmiş hakkında buldukları belgeleri kendi bakış açılarına göre kurgulamaktadırlar. Ne kadar belgelere sadık kalsalar bile sonuçta bir tasarımsal sunum (representation) söz konusudur. Tarihçi, kafasında planlayıp kurgular ve onu ispat etmek için yorumları, tasvirleri, seçip aldığı ve almadığı istatistiki değerleri kullanarak ortaya bir kurmaca metin çıkarır.[39] Bunu başkaları da benzer şekilde ifade etmişlerdir. Tarih, "*Günümüze ulaşabilmiş belgelere dayanarak geçmişin belirli parçalarının yeniden kurulmasıdır;*

39 Burke, *a.g.e.*, s.123-126.

bu parçalar da, onları yeniden kuran tarihçinin bugünkü koşullarıyla şu veya bu şekilde bağlantılı olanlardır."[40]

Barraclough okuduğumuz tarihin olgusal değil, kabul edilmiş yargılardan ibaret olduğunu düşünmektedir.[41] Gerçekten tarihteki olgular, tarihçinin gördüğü, yorumladığı ve kafasında biçimlendirdiği olaylar ve kurumlar olduğuna göre, tarihçi önüne gelen belge ve kalıntıları yorumlayarak bilgileri kafasında yeniden kurar. Yani tarih, ruh ve hissiyatı olan insanoğlunun eseridir. O belgeleri üretip arşive koyanlar da ruh ve hissiyatı olan kişilerdir. Üstelik onların, kendilerini tarih önünde aklamak için tarihçiyi yönlendirmek gibi anlaşılır bir nedeni de vardır. Özetle tarih öznel yönleri olan zihni bir inşa sürecidir ama tarihçi yaptığı işin nesnel olduğunu ileri sürer.[42]

Demek ki, insanlar ruhlarının çizdiği yoldan bizi geçmişe götürüyor ve biz ona tarih diyoruz. En azından Tukidides, İbn-i Haldun, Ranke, W. Dilthey, Hegel, Michelet ve Annalesçiler gibi otoriteler sayesinde bunun böyle olduğunu anlamış durumdayız. Mesela Gibbon, Roma'nın çöküşünü öyle anlatmıştır ki, âdeta Romalılarla çöküş sürecinde rol taksimi yapmış gibi geçmişi kendine göre kurgulamış ve inşa etmiştir. Hegel de Alman idealizmini ve o doğrultuda Alman tarihçiliğini yönlendirmiştir. Marx'ın "panekonomik"[43] tarihe katkısını, Weber'in Protestanlık ve kapitalizmin doğuşuna dair fikirlerini, Comte'un tarihçiliğe etkisini,[44] rasyonalist tarihçilerin ona itirazını vs. hatırlayınca inşa süre-

40 Tosh, s.136.

41 Carr, *a.g.e.*. S19-20

42 Collingwood, *a.g.e.*, s.175

43 Breisach, s.371-376. Panekonomik Tarih: Tarihin temel yapıcı faktörü olarak tümüyle ekonomiyi alan materyalist tarih anlayışına bazılarınca verilen ad.

44 Breisach, s.346-350.

cinin ardındaki sosyolojik ve ideolojik etkenleri daha iyi anlayabiliriz.

Tarihsel çalışmanın kurgusu ile tarihsel roman ve tarihsel film arasında inşa tekniği ve genel yöntembilim açısından farklar ve güçlü ortak yanlar bulunmaktadır.[45] Bunların en belirgini tarih çalışmasında yer, zaman ve olgular belgelere dayanırken, tarihsel romanda romancının muhayyilesi öne çıkmaktadır. Tarih kurgusunda olgular hakkında belgelere dayalı yorum yapılırken tarihi romanda muhayyel olgular üzerine sınırsız yorum ve tasvirler yapılabilmektedir. Tarihi belgesel ise, elde edilen belgelere sadık kalınarak olguların açıklanmasına, yorumu ve tasviri belgenin çerçevesi dışına taşırmadan yapan belgeye bağımlı olgu anlatıcılığına dayanmaktadır.

Empati: Son dönem tarihçiliğinde önemsenen diğer bir kavram da empatidir. Empatinin tarihyazım sürecindeki önemli rolüne şüphe yoktur. Ancak "ne kadar mümkündür?" sorusuna verilecek cevaplar farklı olabiliyor. Gerçekten tarihlerini anlattığımız kişilerin duygu ve düşüncelerini anlamaya çalışabiliyor muyuz?

K. Jenkins'e göre tarihsel empati mümkün değildir.[46] Tarihçinin belgeyi okurken oradaki kavramlara verdiği anlam ile o belgeyi bırakanların kastettiği acaba aynı mıdır? Zaman ve mekân içinde anlam kayması veya farklılaşması bir gerçeklik olduğuna göre, *duygudaşlık* nasıl oluşacaktır? Burada bir körler ve sağırlar diyalogu oluşması tehlikesi yok mudur? Gerçekten empatinin mahiyetini düşününce zorluklarını görüyoruz:[47] "Özel dünyalar arasında bir çeviri";

45 Bu farklılıklar konusunda özellikle tarih ve edebiyatı karşılaştıran bilgiler için bkz. Safran-Şimşek, *a.g.e.*

46 Jenkins, *a.g.e.,* s.51.

47 *A.g.e.*, s.53.

"geçmiş zamanın ontolojik paradoksu"; aklı bugün tarafından biçimlendirilmiş tarihçinin, kendisini modern yapan şeylerin karmaşasını gidermeden "geçmişe dönmesi"... Bütün bunlar empatinin karşılaştığı felsefi problemlerden bazılarıdır. Bütün bu zorluklarına rağmen tarihçi geçmişin hem kişisel hem de kolektif ruhuna nüfuz etmeye çalışmalıdır. Aynı dönemde bile nesiller arasında anlayış farkları ve değer yargılarında uçurumlar oluştuğuna göre, farklı asırlar ve farklı medeniyetlere mensup tarihçi ile tarihi olgular ve kahramanları arasındaki anlayış mesafesini kapatabilmek önemli bir sorundur. Farklı dinler, mezhepler, ideolojik gruplar, farklı çıkarı ve statüsü olanlar ve farklı uluslar birbirini anladığında ve "ötekileştirmeden" ifade ettiğinde tarihin birçok problemi hallolacaktır.

Tarihçi ve etik sorumluluk: Geçmişte kalmış ve artık tekrarı mümkün olmayan bir dönemi veya kurumu araştırdığına göre tarihçi vereceği hükümlerde son derece dikkatli olmalı, bir çağı, bir kişi veya gurubu, bir halkı veya bir zihniyeti haksız yere mahkûm etmenin ne derece ağır bir sorumluluk olduğunu akıldan çıkarmamalıdır. Değerlendirmelerde hakkaniyet, önyargıları terk edebilme ve araştırılan çağın kişi ve kültürü ile duygudaş olunması, onların farklı bir ruh ve davranış kalıplarına sahip olduklarını anlamaya çalışması tarihçinin vazgeçilmezi olmalıdır. Tarihçi nefret ve sempatiyi unutup *empati* yeteneğini geliştirmeli, araştırdığı çağın ruhunu anlamaya, insanlarını tanımaya çalışmalıdır. Bu anlama niyet ve çabasının eksikliği üzerine önyargı ve düşmanlık kültürü de eklenince "öteki"nin suçlanmasına zemin hazır hale gelmektedir. Bu suçlamalar nesilden nesle aktarıldıkça zamanla kültür haline gelmektedir ki, bu kültürün oluşmasına katkı yapan tarihçilerin sorumlu-

luğu çok büyüktür. Milletleri (devletleri) ve toplumları birbirleriyle savaştıran, silahlanma yarışını başlatan veya kendi halkı ve aydınları arasında birilerini ideolojik sıfatlarla suçlayan kültür iklimine tarihçi hizmet etmemelidir. Tarihi ve tarihçileri etnosantrizmden, ayırımcılıktan, ötekileşme kültürüne katkı ve savaş tamtamlığından kurtarmak için günümüzde devletlerarasında ve AB düzeyinde tarih öğretimini ve yazımını yönlendirme çalışmaları yapılıyor, ancak yapılanlar halen yetersizdir.[48]

İntihal: Ekonomideki "kötü para iyi parayı kovar" deyişi bazen akademik hayatta da benzer hastalıklarla hatırlanıyor. Birileri bilimsel araştırmanın çilesini çekerken, bazıları arşiv ve kütüphane görmeden ciltlerle kitap veya makale yazarsa buna ne denir? İntihal her alanda ve her şekilde görülen uyanıklık ve hırsızlık karışımı bir maraz halidir. Özellikle çevirilerin telif eserler gibi gösterilmesi en sıkça başvurulan intihal örneğidir. Bazen tam çalıntı olabildiği gibi, bazen de bir çalışmanın belli bölümleri göstermelik değiştirmeler ve birkaç kaynak ekleme çıkarma işinden sonra orijinal metinmiş gibi piyasaya sürülebilir. Bazen de metin başka bir çalışmayı örnek alarak tamamen sıfırdan yazılmış olabilir. Bu örnekte başka bir eserin kaynakları bir bir alınır; göstermelik veya gerçek okumalar yapılır, bilgiler fişlenir ve eser yazılır. İkinci eser sanki orijinalmiş gibi durur. Burada intihali görmek çok zordur. Ancak birinci eseri yazan kişi kendi eserinin yeniden ve taklidi olarak yazımı olduğunu görebilir. İntihalleri fark etmek bazen kolay, bazen zordur. Dikkatli bir okuyucu bile eğer ilgili alanın uzmanı değilse bunları fark edemeyebilir. Bu iş o alanın asıl uzmanlarına kalmaktadır.

48 Salih Özbaran (Yay. Haz.), *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.

Sıkça bu konu ile karşılaşılmakta, ancak maalesef basit bir sızlanmadan öte bir şey yapılmamaktadır. Halbuki bu konu yeni özgün eserlerin ortaya çıkması açısından ziyadesiyle önemlidir. Herhangi bir yüksek kurum bünyesinde[49] kurulacak bir birimle bu iş takip edilebilir. İntihal şüphelileri bu kuruma bildirilir, kurum o alanda güvenilen bir juriye bunu soruşturma görevi verebilir. Çalıntı ile ilgili ipuçlarına ulaşanların da delillerini bu araştırıcılara bildirmesi istenirse bu iletişim çağında hiçbir intihal suçu gizli kalmaz ve kimse de bu yanlışa tevessül edemez. İntihalcinin teşhirinin en etkili önlemlerden biri olduğu söylenebilir. Bunun yanında maddi, idari, akademik ilerleme yönünden cezalandırma da diğer etkili önelemler grubundan sayılabilir. İntihal konusunda ülkeler normal mahkemelerin dışında bir ihtisas mahkemesi kurabilir. Bu mahkeme sadece intihali değil, patent hırsızlığı ve telif hakları konusundaki hak gasplarını da değerlendirecek ve sonuca bağlayacak donanımda olmalıdır.

Bu alanda ülkemizde ve dünyada bazı akademik ve idari adımların atıldığını biliyoruz. Örneğin, Michigan Üniversitesi intihali takip için www.Plagiary.org adresli bir dergi bile çıkarıp konuyu gündemde tutmaktadır.[50] Türkiye'de de TÜBİTAK ve TÜBA tarafından benzer çalışmalar yapılmış ve bir bilim etiği komisyonu kurulmuştur. Bu çalışmalar sonunda şu tür ihlaller tespit edilmiştir: Uydurma (fabrication), çarpıtma (falsification), aşırma (plagiarism), aynı yayını farklı yayın gibi yineleme (dublikasyon), dilimleme (bir araştırma sonuçlarını birbirinden bağımsız yayınlar

49 Üniversitelerarası Yüksek Kurul, TÜBİTAK veya TÜBA olabileceği gibi, sadece bu iş için bir kurum da oluşturulabilir.

50 N. Özenç Uçak-H. Gülşen Birinci, "Bilimsel etik ve İntihal" *Türk Kütüphaneciliği*, Cilt: 22, Sayı: 2, (2008), s.189. Bu yazıda yayın etiği ve intihal konularında Türkiye'den ve dünyadaki uygulamalar ve önerilen çözümler ortaya konmuştur.

diye sunma), destekçileri belirtmeme (inkâr), yazar adlarında değişiklik yapma.[51] Ayrıca kaynak kullanma ve atıf esnasında da bazı bilim ve ahlak ilkeleri dışında tavırlar olabiliyor. Bu çerçevede Hacettepe Üniversitesi'nde "Bilimsel Yayınlarda Kaynak Gösterme İlkeleri" adıyla bir çalışma yapılmıştır.[52]

İntihalle mücadele hem akademik hem de genel ahlak açısından gereklidir. ABD üniversitelerinin bu sebepten dolayı öğrencilere etik kurallarla ilgili bir davranış sözleşmesi imzalattığı bilinmektedir.[53] Ancak ülkemizde öğrencisinin doktora tezinden birden fazla makale çıkarıp onunla profesör olanlar, bölüm laboratuarında yıl boyunca yapılan çalışmaları -ihtiyacı var diye- bir kişinin özel yayını olarak gösterenler vs. konusunda söylenceler maalesef hâlâ çok canlıdır. Bu reel durumda emeği çalınan o araştırma görevlileri hocalarını pek tabii ihbar edememekte, ancak bu mağduriyetin acısıyla "büyüyünce", ilerde kendileri de aynı yolu takip edebilmektedir. Bu da ruhen ve zihnen sakat bir akademiyi yeniden üretebilecektir. İntihalin en cüretkâr teşvikçisinin ideolojik tutumlar olduğu söylenebilir. Bu durumlar zaman zaman yaşanmasına rağmen insanların ideolojik yandaşını koruma eğilimine sahip olduğu bir yerde şikâyet etme imkânının da ortadan kalktığı düşünülmektedir.

51 Uçak- Birinci, s.189-190.
52 www.hun.edu.tr/duyuru/rekduy/bilimselyayın.pdf 06.05.2011'de indirildi.
53 Uçak-Birinci, s.196.

4. BÖLÜM

GENEL TARİH ANLAYIŞLARI

İbrahim ŞİRİN*

"Her kuşak ve her insan topluluğu tarihi kendi tarzında yeniden yazmalıdır."

R.G. Collingwood

Bir tarih eseri, pek çok faktörün etkisiyle biçimlenir. Bunların başında 1. ve 2. Bölümlerde kısaca ele alındığı gibi tarihsel süreç gelir. Tarihin kavranması, yani, geçmişin, anın ve geleceğin anlamı, farklı zamanlarda farklı şekilde kavramsallaştırılmıştır. Tarihyazımının diğer önemli biçimlendiricileri ise toplumların bu tarihsel süreçte meydana getirdikleri düşünce, din ve nihayet bunların bir toplamı olarak "kültür"dür. Bu bağlamda insanlığın ve uygarlıkların kaderinin, filozoflar ve dinler tarafından belirlenen ve tarihe atfedilen değerlerin damgasını taşıdığını söylemek abartı olmaz.

Geçmişten bugüne tarihyazımına yön vermiş anlayışlara (telakkilere) kısaca bir göz atacak olursak en belirgin olanının teokratik tarih olduğunu görürüz.

Teolojik Tarih Anlayışı

İlk tarih filozofu olarak da nitelendirilen St. Augustinus, teolojik tarih anlayışını temellendiren kişidir. Onun Hıris-

* Yrd. Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, sirinibrahim@gmail.com

tiyan teolojisi ışığında geliştirdiği tarih anlayışı, tüm Ortaçağ boyunca Kilise'nin resmi görüşü oldu. Augustinus'un tarih anlayışını *Tanrı Devleti* (Civitas Dei) adlı eserinde açıklıkla ortaya koyduğu bilinir. Bu tarih anlayışı özetle şöyledir: Tarih inananların devleti ile imansızların devleti (civitas diaboli) arasındaki gerilimin ve sonunda bunların birbirlerinden ayrılmalarının sürecidir. Bu süreç, kör bir kadere göre belirlenmemiştir. Tersine bu süreçte hem doğayı, hem de kurduğu devletlerle birlikte insanı belirleyen Tanrı'nın evresel öngörüsü egemendir. İnsanın amacı, yeryüzü devletinde geleceğin Tanrı devletinin yurttaşı olmayı hak edecek eylemlerde bulunup kurtuluşu sağlamaktır.[1]

Augustinus'un bu fikirleri, kendinden sonraki yüz yıllardaki Avrupa tarih düşüncesini âdeta belirledi. Batı düşüncesi ne kadar laikleşirse laikleşsin onun felsefesinden etkilendi ve hâlâ da etkilenmektedir.

Batı dünyasında Augustinus'un çerçevesini çizdiği bu teokratik tarih anlayışına karşılık gelebilecek bir İslami teokratik tarih anlayışından bahsetmek mümkün müdür? Rosenthal'ın dediği gibi *historia* kelimesinin Hıristiyan okuyucuda yarattığı çağrışımla, *tarih* kelimesinin Müslüman okuyucuda yarattığı çağrışım başkadır. Batı'nın tarih anlayışı ile Müslümanlarınki bir değildir.[2] Tarih, Müslümanlara dıştan, Yunan dünyasından gelmiş ilim değildir. Zaten Müslüman filozofların çok iyi bildiği ve bazılarının sıkı takipçisi olduğu Aristoteles'in ünlü ilimler sınıflamasında tarihin adı ne teoretik, ne pratik, ne de prodüktif ilimler arasında geçer. İslam dünyasında Yunancadan yapılmış çeviriler arasında Herodotos, Tukidides veya Ksenophanes gibi ünlü

1 Doğan Özlem, *Tarih Felsefeleri*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2000, s.25.
2 J. Rosental. *A History of Muslim Historiography*, Leiden, 1952 s.125.

Yunan tarihçilerin eserlerine rastlansa da İslam kültür ve düşünce geleneğinde tarihin ta başlangıcından beri her zaman "İslami" ilim olarak sayıla geldiği görülür.[3]

İslam, diğer tek tanrılı dinlerde olduğu gibi kendisine has bir tarih bilinci, tarih duygusu, hatta bir tarih felsefesi getirmiştir. Bu felsefe, öncekilerle benzerliklerinin yanında bazı farklılıklar da arz etmiştir. Özellikle Avrupa'da tarih yazıcılığı Rönesans'la başlayan süreçte "takdir-i ilahinin" tarih üzerindeki etkisinden kurtulunca Müslümanlardaki tarih kavramı ile arasındaki fark daha da büyümüştür. Değişim fikri Batı tarihlerinde önem kazandığında, tarihsel nedenselliğin esası olarak görülmüştür. Müslümanlara göre ise; nedensellik "Allah'ın hükmüne bağlıdır" ve Allah sadece insan iradesini yaratmakla kalmamış onunla uyum içinde olmuştur. Bu yönüyle İslam teolojisi Hıristiyan teolojisinden şu yönleriyle farklıdır: Batı teolojisinde Tanrı *yaratıcı* olmayıp şekil vericidir. Yani maddeyi yaratmayıp şekil vermiştir. Müslümanlara göre ise, Allah hem *yaratıcı* hem *şekil verici* bir iradedir. İslamiyet'in hâkim mezheplerince, her şey Allah'ın iradesiyle vücuda geliyorsa da Allah, her şeyi muayyen bir kanuna göre yapmak âdetini icat etmiştir. Bu onun kendi iradesinin bir neticesi olmasına karşın, Allah âdetini kolay kolay terk etmez.[4]

Tanrı tarafından saptanmış, geçmişi ve geleceği açıkça bilinebilir bir düzenin varlığından hareket eden Müslüman tarihçiler, tarihin Tanrısal bir plana göre gerçekleşeceği inancından dolayı ve erekselci (finalist) bir tutumdan hareketle bir tarihçilik geleneği oluşturdular. Onlar geçmişteki olay-

3 Ahmet Arslan, "İbn-i Haldun ve Tarih" *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 1 (1993), s.17; Bkz. İbn-i Haldun için aynı yazarın, *İbn-i Haldun,* Vadi Yayınları, Ankara, 1997.

4 Togan, *a.g.e.*, s.145.

ları, *Kuran*'dan ve Peygamber'in hadislerinden hareketle böyle bir tarih teolojisi altında yorumladılar.[5]

Müslüman düşünürlerden Biruni, Şems İci, İbn-i Miskaveyh ve de İbn-i Haldun bu teolojinin dışında tutulabilir.[6] Zira kitabımızın 1. Bölüm'ünde bunların geleneksel İslam'ın tarihsel zaman düşüncesi dışında yer aldıkları belirtilmişti. Bu tarihçilere daha yakından bakıldığında farkın sadece zaman anlayışlarıyla sınırlı kalmadığı görülür. Örneğin Biruni'ye göre tarihsel olaylar, farklı dinlere mensup kişilerin bakışlarının üstüne çıkabilen bir muhakeme usulü ile yapılabilir. Bu yüzden Biruni eserlerinde, "*ilimler insanın hayati ihtiyaçlarından doğduğu*" için tarih düşüncesinde iktisadi ve doğal etmenler ön plana çıkarılmış, dinin geleneksel etkisi geri planda değerlendirilmiştir.

Dini, tarihsel olaylarda başat güç olarak görmeyen bir diğer İslam düşünürü de İbn-i Miskeveyh'tir. O, eserine rasyonalist eleştiriyi hâkim kılarak, olayların açıklanmasında dini duyguların etkisinde kalmayarak, deneme ve karşılaştırmaya dayalı tenkit usulünü geliştirmiştir.

İbn-i Haldun ise hepsinden farklı bir yerdedir. Onun, ileride Batı felsefesinde ancak 19. yüzyılda yapılmaya başlayan *olan* ve *olması gereken* ayrımının bilincinde olduğu açıktır. O, insan toplumunun ne olması gerektiği ile değil, ne olduğu ile ilgilenen bir bilimin peşindedir. Bu sebeple, toplumu bir organizmaya benzeterek incelemiş, toplumsal olayları açıklamada ampirik bir yönteme başvurulmasını önermiş ve bunu eseri olan *Mukaddime*'de uygulamıştır. Bunun yanında İbn-i Haldun *Allah'ın kanunlarını tarihte arama* yoluna gitmiştir. O, olgu ve olaylar arasındaki ilişkileri tümevarımsal

5 Özlem, *a.g.e.*, s.13.
6 Togan, *a.g.e.*, s.137.

(endüktif) yoldan ortaya koyup yasalara ulaşmak istemesiyle, birkaç yüzyıl sonra Batı Felsefesinde ilk örneğini F. Bacon da göreceğimiz tümevarımcı nedenselci (illiyet) bilim anlayışının da tarihte ilk uygulayıcısı olmuştur.[7]

Pozitivist Tarih Anlayışı

Gerçek bilginin ancak beş duyu organı aracılığıyla elde edilebileceği temel tezinden yola çıkan pozitivizmin kurucusu 1798-1857 tarihleri arasında yaşamış August Comte'dur. Comte'a göre insanın tarihi yoktur, toplumun tarihi vardır. Sosyolojinin kurucu öncüsü olarak da bilinen Comte, tarihe ve topluma yönelen bilgi etkinliklerinin doğa bilim örneğine göre düzenlenmesi gerektiğini ortaya atmış ve buna uygun bir toplum bilim modelinin geliştirilmesini salık vermiştir. Burada toplum bilimini, doğa bilim tipine göre konumlandırır. Comte'nin *Üç Hal Yasası*'na göre; insanlık üç aşamadan geçer:

1. Teolojik Evre: İnsanoğlu bilmediği, anlamadığı, kavrayamadığı olayları-şeyleri hep *aşkın* bir durumla açıklamak istemiş, ilahi bir güç üzerinden tanımlamıştır.

2. Metafizik Evre: İnsanoğlu teolojik dönemdeki gibi yine tanımlayamadığı durum ve olayları bu kez ilahi olanla değil de metafizik olanla izaha çalışmıştır.

3. Pozitif Evre: İnsanoğlu bu aşamada aklıyla olup biteni kavramaya, anlamlandırmaya çalışır. Deneysel bilgi olgular arasındaki ilişkileri, yapıları, yasaları kavramaya yarayacak pozitif bir bilim doğuracak, bu bilim de insanoğlunun evreni anlamasına ışık tutacaktır. Her ne kadar bilim, doğa bilim ve toplumsal bilim diye ayrıştırılmışsa da toplumsal bi-

7 Özlem , a.g. e, s.28-29; Togan, *a.g.e.*, s.166.

lim de tek bilim tipine göre, doğa bilimlerinin yasalarına göre işlemektedir. Comte'a göre; tüm geçmiş ve bugün, sosyoloji adlı yasa biliminin konusudur. Comte, kendi sisteminde tarihe ayrı yer vermez. Çünkü onun sisteminde tarihin yerini sosyoloji almıştır.

19. yüzyıl Batı felsefesi içinde iki karşıt akım olarak gelişen Fransız Pozitivizmi ile Alman İdealizmi karşısında Osmanlı aydını seçimini pozitivizmden yana yaptı. Fransa'dan sonra ülkemizde sosyolojinin hüsnü kabul görmesinin en önemli sebebi bütün Osmanlı aydının, Batılıların *hasta adam* dediği Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarma düşüncesiydi. Bu dönemde Prens Sabahattin Le Play sosyolojisinin, Ahmet Rıza Comte'nin pozitivist sosyolojisinin, Prens Sabahattin'den sonra gelecek olan Ziya Gökalp ise Emile Durkheim sosyolojisinin takipçileri oldular.

Bu dönemde Ahmet Vefik Paşa'nın pozitif bir tarih felsefesi yapmaya çalışması bu açıdan dikkat çekicidir.[8] Ahmet Vefik Paşa'dan sonra Rıza Tevfik ve Cavit Bey tarihe pozitif bir gözle bakmaya çalıştılar. Bunlardan Ahmet Vefik Paşa, Comte'nin bakış açısından tarihsel olguların zamansal bir düzen içinde zincirlendiklerini, bilimsel yöntemin ise bu zincirin halkaları arasındaki ilişkiyi kurmakla yükümlü olduğunu belirtmiştir.

Bedi Nuri ve Mustafa Sâtı da *Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası* adlı aynı dergide pozitif anlayışın gelişmesi ve yaygınlaşması için çaba sarf ettiler. Özellikle "Fransız Po-

8 *Hikmet-i Tarih*, Ahmet Vefik Paşa'nın ilk eseridir. 1863 senesinde, *Tasvir-i Efkar*'da tefrika ettirdiği bu eser daha sonra kitap haline getirilip bastırıldı. Bunu Ebulgazi Bahadır Han'ın eserinden naklettiği, *Şecere-i Evşal-i Türkiye* takip etti. Tarih ile alakalı üçüncü eseri, rüştiyeler için yazdığı, *Fezlek-i Tarih-i Osmani*'dir. Milli tarihin diğer şubelerini hatırlatan eser olması itibariyle önemlidir. A. Hamdi Tanpınar, "Ahmed Vefik Paşa", *İ. A.*, MEB Yayınları, I. cilt, s.1209.

zitivistlerinin millet ile tarih eğitimi arasındaki yakın bağlantının altını çizmelerinin bunda etkisi vardır. Tarih bağlamında Osmanlı pozitivistleri üzerinde etkili olan Gustave le Bon[9] eserinde, tarih eğitiminin ortak bir kitle psikolojisi yaratmakta önemi üzerinde durmuştur.[10] Bu çabaların meyvesi Cumhuriyet'in kurulmasıyla kendini gösterdi. Cumhuriyet'in tarih anlayışı, bu gelenek üzerine inşa edildi. Bu *Pozitivist aydınlanmacı tarih yaklaşımının* Türkiye'de ilk temsilcileri Cumhuriyet'in ilk tarihçi kuşağından Enver Ziya Karal, Bekir Sıtkı Baykal, Reşat Kaynar ve Tarık Zafer Tunaya'dır. Bu tarihçiler, Osmanlı son dönemini pozitivist aydınlanmacı bir tarzda ele alıp incelemişlerdir.

Romantik Tarih Anlayışı

Romantizm, Alman idealizminden, özellikle de Fichte ve Schelling'den etkilenmiş bir akımdır. Romantik akımdan etkilenen Herder, Ranke ve Fichte gibi Alman tarihçiler için, milli kimliğin ruhu ve özü siyasetten ve siyasi geçmişten çok daha önemliydi. Fransız romantik tarihçiliğinin çarpıcı örnek tipi olan Michelet içinse tarih, bir bütündü ve vatan aşkı esas alınarak siyasi bir anlam kazanmıştı. Michelet gibi Thiers ve Guizot da eğitim ile milletin siyasi iradesi arasında yakın bir bağ olduğuna inanıyorlardı. Bu sebepten milletin kendine olan güvenini artırması beklentisi ile kültürel ve siyasi geçmişine daha çok önem verilmesi gerektiğini savunuyorlardı.[11]

9 Abdullah Cevdet, Paris'te Gustave Le Bon ile tanışmış ve onunla dostluk kurmuştu. Köprülü, Le Bon'dan tercümeler yapmış ise de Cemil Meriç'e göre kötüdür. Halil Açıkgöz, *Cemil Meriç İle Sohbetler*, Seyran Yayınları, İstanbul, 1993, s.105

10 Ersanlı-Behar, *a.g.e.*, s.54

11 Ersanlı, *a.g.e.*, s.27.

Romantik akımın tarihçilikte iki yönlü etkisi oldu. Bunlardan birincisi, geçmişi olduğu gibi ve sempatiyle ele almasıydı. İkincisi ise "milli kimlik" kavramını tarih eğitimine ve yazımına katarak, milli *irade*yi tarihin öznesi yapmaya çalışmasıydı.

Osmanlı aydınları arasında geniş yankı bulan romantik anlayış, vatanseverlik odağındaki düşünceleri biçimlendirdi. Örneğin bu akımın etkisinde kalarak tarih eserleri kaleme alan Namık Kemal, *vatan* kavramı etrafında Osmanlı milletini yeniden inşa etmeyi amaçladı. O, *Evrak-ı Perişan* ve *Osmanlı Tarihi* adlı eserlerini romantik Guizot'un etkisiyle kaleme aldı. Namık Kemal, tarih eğitimi ile vatanı kurtaracak nesli yaratmaya çabalamıştır. Bu çabasının ete kemiğe bürünmüş hali Mustafa Kemal ve arkadaşları olmuştur. Namık Kemal, Mustafa Kemal'in nesline vatan ve millet kavramlarını kazandırmış, onlara Atatürk'ün deyimi ile "heyecan katmıştır". Namık Kemal, Cumhuriyet'in önemli düşünce adamı Ziya Gökalp'i de fikirleriyle etkimiştir. Gökalp, tıpkı ustası Kemal gibi tarihyazımında romantik akımın etkisinde kalmıştır.

Cumhuriyet'in ilk kuşak bürokrat ve tarihçilerinde romantizmin belirgin etkisi vardır. Özellikle *Türk Tarih Tezi*'nde bu etki bariz olarak görülür. Atatürk'ün isteği ve katkısıyla yazılan *Türk Tarihinin Ana Hatları* kitabı romantik tarih anlayışının tipik bir ürünü olmakla birlikte dönemin diğer tarih araştırmalarını da etkisi altında bırakmıştır.[12] 1930'larda tarihyazımında görülen romantik milliyetçi tarihyazımı, yeni yaklaşım tarzlarının tarihçilerce benimsenmesi ile etkinliğini yitirmesine karşın biraz farklılaşarak da olsa yine de etkisini devam ettirmiştir. Özellikle Milli Eği-

12 Romantik tarih anlayışının Türkiye'deki etkileri için bkz. Oral, *a.g.e.*

tim lise ders kitaplarında romantik tarih yaklaşımının varlığını bugün dahi sürdürdüğünü söylemek mümkündür.

Tarihselci (Anlamacı) Tarih Anlayışı

Tarihselci tarih anlayışını temellendiren kuşkusuz J. G. Herder'dir (1744-1803). Herder, ilk kez 1774'te yayımladığı *İnsanlık Kültürü Tarihinin Felsefesi* isimli çalışmasında bunu dile getirdi. Herder, doğal olaylarla tarihsel olayların benzer bir şekilde gelişmediğini ileri sürdü. Ona göre tarihsel olaylar her şeyden önce bir defalık gerçekleşirler, tekrar edilmezler ve kendine özgüdürler. Doğa yasaları ile tarihsel olayları anlamanın imkânı olmadığı gibi, tarihi bütün olarak kavrayacağımız yasalar da yoktur. Ona göre her çağ, her dönem, her kuşak, geçmişi kendi ölçütleri altında yorumlamaktan, o dönem ve çağı kendi aklına göre kavramaktan başka bir şey yapamaz. Anlamacı ekolün öncüsü Herder'e göre insan, yine insani bir şey olan *gelenekle* oluşur. İnsan kendini ve başkalarını aynı anda *sarıp sarmalayan bir gelenek ağının içinde yaşar.* Gelenek bu yüzden "*bugünde yaşayan geçmiştir*". Geleneği olmayan insan ise bir doğa varlığı olarak kalır. Bu yüzden bir doğa varlığı olarak insanın, Homo Antropos'un bir tarihi yoktur; tarih içindeki insanın, yani Human'ın bir tarihi vardır. Bu sebeple her insan geçmişten aktarılan deneyimlerin ve bu deneyimlerin kuşaktan kuşağa geçtiği bir bağlam olarak insan türünün bir ürünüdür. Bizi insan kılan tek şey birikim yani gelenektir.[13]

13 Özlem, a.g.e, s. 55. Herder'in tarih anlayışı için ayrıca bkz. Macit Gökberk, *Kant İle Herder'in Tarih Anlayışı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997; Anlamacı tarih yaklaşımı ve Dilthey için bkz. Doğan Özlem, (Der. ve Çev.), *Hermeutik (Yorum Bilgisi) Üzerine Yazılar*, Ark Yayınları, Ankara, 1995; Wilhem Dilthey, *Hermeutik ve Tin Bilimleri*, Çev. Doğan Özlem, Paradigma Yayınevi, İstanbul, 1999.

Herder'in doğa yasalarının dışında insani olayları ancak insanın anlayıp yorumlayacağı yaklaşımı daha sonra W. Dilthey tarafından *tin bilimleri* başlığıyla, doğa bilimlerinden ayrı bir insan bilimleri olarak dile getirilecektir. Ona göre tinsel dünya, doğa bilimlerinde olduğu gibi *açıklamacı* değil *anlaşılmayı* bekleyen bir dünyadır.[14] Tin bilimlerinin konusu insandır. Doğa bilimleri açıklamacı, insan bilimleri ise anlamacı özelliği ile bir birinden ayrı iki farklı bilimdir. Tarih, bir doğa bilimi değil, insan bilimidir. Böylece tarih, Herder ve Dilthey ile doğa bilimlerinin tahakkümünden kurtulup *anlamacı* insan biliminin temeli haline geldi.

Doğa bilimlerinden ayrı ve farklı bu ikinci tip bilim modelini kurma ve temellendirme girişimleri, felsefe tarihinde İbn-i Haldun'un *Umran* ilmine, Batı düşüncesinde ise Vico'ya kadar giden bir geçmişe sahiptir. Ancak bu bilim modelini sistematik bir biçimde belirleyip temel özelliklerini saptama konusunda en önemli girişim Dilthey'den gelmiştir. Hermeneutiği, "anlamın anlamı üzerine felsefi bir reaksiyon" olarak tanımlayan Gadamar, Dilthey'i, takip etti. Gadamar, *Hakikat ve Yöntem* kitabında "*hakikatin keşfedilemeyeceğini ancak yaratılabileceğini*" ileri sürerek Batı felsefesi içinde bir devrim yapmıştır.[15] Bacon'dan başlayıp Locke, Hume, Comte üzerinden mantıkçı ampirizme kadar uzanan pozitivist bilim felsefesine karşı İbn-i Haldun'dan Gadamar'a uzanan çizgide tarihselci bilim felsefesi ile insani bilimler temellendirilmiştir.

14 Kurtuluş Dinçer, "Tarihte Açıklama ve Anlama", *Türkiye'de Tarihyazımı* (Ed.) Vahdettin Engin-Ahmet Şimşek, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2011, s.257-271.

15 Hans Georg Gadamar, *Hakikat ve Yöntem*, Çev. Hüsamettin Arslan ve İsmail Yavuzcan, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2008, C 1-2.

İdealist Tarih Anlayışı

İdealist anlayış, Platon'dan Ksenophanes'e kadar uzanan tarihsel bir geçmişe sahiptir. Ancak onu sistematikleştiren filozof hiç şüphesiz Immanuel Kant'tır. Kant (1724-1804) tarih yüzyılı olarak nitelendirilen 19. yüzyılın büyük tarih felsefelerini etkilemiş önemli bir düşünürdür. Onun sistemleştirdiği idealizme göre *ide* (fikir-düşünce), *eylemden* önce gelir. "Tarihi belirleyen düşüncedir" şeklinde kısaca özetlenecek bu anlayışa göre; doğa insana, başka organizmalarda bulunmayan akıl denen bir yeti armağan etmiştir. Bahşedilen bu akıl, insan yaşamını düzenlemektedir. İnsan doğal güdüleri ile değil, aklına dayanarak koyduğu ahlak yasaları ile ayakta kalabilir. Kant'a göre tarih, insan özgürlüğünün gelişmesi açısından anlam kazanabilir. Tarihe insan özgürlüğünün gelişme ve ilerleme süreci olarak bakmadığımız takdirde, tarih tümüyle çılgınlık süreci, bir anlamsızlıklar yığını olarak görülür. Oysa tarih dünya yurttaşlığı, evrensel birlik, cumhuriyetçi dünya devleti gibi bir ideye ve insanın özgürleşmesine doğru ilerleyen erekselci bir süreçtir.[16]

19. yüzyılı tarih yüzyılı yapan filozoflardan bir diğeri olan Hegel (1770-1831) de idealist felsefenin önemli filozoflarından biridir. Hegel, *Dünya Tarihi Felsefesinin Girişi*'nde insanın ancak örgütlenmiş toplumlar haline geldikten, yani devletli olduktan sonra ortak anılara ve kamusal bir geçmişe sahip biçimde tarih yazabileceğinden, bunu ortaya çıkaracak bir tarih bilincinin gerekliğinden bahsetmiştir. O da Kant gibi tarihi, "insanın özgürleşmesinin tarihi" olarak görür. İnsanın özgürleşmesinin tarih içinde tamamlanacağını, başlangıçtaki bir birlik ve özdeşlik olan

16 Kant'ın tarih anlayışı için bkz. Macit Gökberk, *Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.

tinin aynı zamanda Tanrısal akıl olduğunu, diyalektik oluş sürecinin bitiminde tüm evrenin ve tarihin yine bu birliğe, bu Tanrısal akla varacağını söylemiştir. Bu tanrı, Hıristiyanlığın Tanrısı'dır. Bu dünya tini, yani Tanrı, ona göre Grek, Roma ve Cermen gibi belli halklarda cisimleşir.[17]

Batı insanının efendilik ve sömürgecilik bilincinin gelişmesinde Hegel'in etkisi aranmalıdır. Zira Avrupamerkezci tarih anlayışı ve ideolojisinin kökeninde Hegel'in anlayışı yatmaktadır. Batı dışı toplumlar, ya Avrupamerkezci yaklaşımı benimseyip kendi toplumlarının tarihine Batılı bir ideolojinin gözüyle bakmakta ya da kendi uluslarını merkeze alarak değiştirmeye çabalamaktadırlar. Her iki çaba da kendi toplumlarının tarihine yabancılaşmakla sonuçlanmaktadır. Kendiliğinden oryantalist yaklaşım da, etnosentrik yaklaşım da Batı dışı toplumların tarihçileri için sağlıksız bir duruma karşılık gelmektedir. Batı dışı toplumlar, kendi toplumlarının tarihini yazmak için; kendi toplumlarının özgün koşullarını göz önünde bulunduran tarih anlayışı ve metotları geliştirmeye zorlandılar.[18] Daha sonra ayrıntılı olarak üzerinde duracağımız Bağımlılık Okulu ve Maduniyet Okulu, böylesi bir zorlanın sonucunda ortaya çıktı.

Hegel düşüncesi, hâlâ Batı düşüncesini etkisi altında tutan bir düşüncedir. Efendi-köle diyalektiğini aşma çabası 20. yüzyılın düşünme biçimlerini etkilemiş ve etkilemektedir. Ulus-devletin inşasında ve bu inşanın yapı malzemesi olarak tarihin kullanılmasında Hegel'in önemli bir katkısı vardır. Ulus-devletin bireylerinin bilinçlenmeleri ve ortak

17 G. W. F. Hegel, *Tarihte Akıl*, Çev. Önay Sözer, Kabalcı Yayınevi İstanbul, 1995.

18 Ayrıntılı tartışma için bkz. Fatma Beritan-Ahmet Şimşek, "Tarihyazımında Avrupamerkezciliğin İzleri", *Türkiye'de Tarihyazımı* (Ed.) Vahdettin Engin-Ahmet Şimşek, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2011, s.301-315.

yapay anımsamaların üretiminde yine Hegel'in tarih anlayışının katkıları aranmalıdır.

Hegel'in tarih anlayışına karşı en sert ve yıkıcı eleştiri Nietzsche'den geldi. Nietzsche, Hegelci tarihin "hayat" denilen yaşam ve yükselme mücadelesini körelttiğini, insanı silikleştirerek yaratıcılığını yok ettiğini, insanın mutluluğu için unutma kabiliyetinin gerekli olduğunu, tümüyle tarih bilincine sahip bir yaratığın ise dayanma gücünün olmasının mümkün olmadığını ileri sürdü.[19] Ancak Hegel düşüncesi sonraki zamanlarda kendini yeniden üretti. Bunlardan Yeni Hegelci tarih anlayışı, B. Croce ve R.G. Colingwood ile ses buldu. Colingwood'a göre tarihçi belli dönem ve çağı belli ideler altında bütüncül bir biçimde zihninde yeniden kurarak betimlemeye çalışır. Bu bağlamda "*tarih, tarihçinin zihni bir ürünüdür*" diyerek Yeni Hegelci yaklaşımı özetler.[20]

Pragmatik Tarih Anlayışı

Geçmiş olaylardan ders almak, geleceği doğru çizebilmek, okuyucuya ahlaki ve milli duygular aşılayabilmek maksadıyla yazılan bu tarz tarih kitapları, öğretici bir mahiyet arz ettiğinden öğretici veya pragmatik denilen tarihçilik akımı içinde değerlendirilir.[21] Pragmatik tarihin en bariz özelliği, tarihte ün yapmış şahsiyetlere büyük yer vermesi; bu şahısları idealleştirmesi, hatta insanüstü varlıklar haline getirmesidir. Bu usulde eser yazan ünlü tarihçilerin başında *Prens* adlı eseriyle Nicollo Machiavelli

19 F. Nietzsche, *Tarih Üzerine*, Çev. Nejat Bozkurt, Say Yayınları İstanbul, 1994, s.65-66.

20 Robin G. Collingwood, *Tarih Tasarımı*, Çev. Kurtuluş Dinçer, Gündoğan Yayınevi, Ankara, 1990.

21 Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usul*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s.6

(1469-1527) ve *Kahramanlar* adlı eseriyle İngiliz tarihçi Thomas Carlyle gelir. Bunlar, dünya tarihini, kişiler (kahramanlar) etrafında yorumlamışlardır.[22]

Pragmatik ya da Nietzsche'nin abidevi tarihi, yararlı olduğu oranda, zararlıdır da. Nietzsche'nin deyişiyle bu, "*Yararlı olanın zararıdır*". Pragmatik tarih, büyüklük idealinin aşılanmasında işe yarar. Böyle bir tarihi okuyan genç, büyük düşünmeye ve davranmaya teşvik edilir. Bu bir süreliğine yararlıdır. Süre uzadıkça bu tür bir tarih anlayışı, zararlı hale gelir. Bireyin kişiliği kahramanın varlığının altında kalır, ezilir. Nietzsche'nin dediği gibi kahramanlarını gerektiğinde gömemeyen toplumlar, yeni kahraman kazanmada başarılı olamaz. Kahraman sadece savaş meydanlarında yiğitçe dövüşen değildir. Şair, yazar, sanatçı, siyasetçi ve akademisyen, kısaca toplumun bütün kesimlerini içine alarak genişleyen bir kavramdır. Tarihçi, aynı zamanda elde kazma kürek kahramanı ortaya çıkartmayı vazife bildiği kadar, ortaya çıkardığı kahramanları gerektiğinde gömmeyi de bilendir.

Marksist Tarih Anlayışı

Hegel'in diyalektiği, düşünceyle başlayıp doğayla devam eder ve tin ile biter. Marks'ın diyalektiği, doğayla başlayıp düşünceyle devam eder. Hegel'in aksine varlığı ve tarihi belirleyen şeyin bilinç değil, bilinci belirleyenin varlık ve toplum olduğunu söyleyen Marks'a göre tarihi belirleyen şey tinsel bir öz olmayıp maddi ilişkiler ağıdır. Maddi hayatın üretim tarzı, genel olarak toplumsal, siyasal ve entelektüel hayat sürecini koşullandırır.[23] Ona göre, üretim

22 Togan, *a.g.e.*, s.3.

23 Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Çev. Sevim Belli, Sol Yayınları Ankara, 1976, s.25.

güçleri ile üretim ilişkileri arasında tam bir karşıtlık vardır. Tarih bu sınıfların savaşmasının tarihidir. Marks'ın tarihi de tıpkı Hegel'in tarihi gibi *dünya halklarının birliğine* doğru ilerleyen bir süreçtir. Marks'a göre; gerçek insanlık tarihi ancak özgürce üreten ve özgürce tüketen insanların oluşturacağı sınıfsız bir toplumun oluşumuyla başlayacaktır. İnsanı özgürleştirecek sınıf ise, burjuvaya karşı devrim yapacak olan proletarya (işçi-emekçi) sınıfıdır. Tarih bilimi, Marksizm'in merkezinde yer alır. Marks ve Engel, "biz bir bilim tanırız o da *tarihtir*" derler. Bu tek bilim tarih, emeğin tarihidir. Maddi üretim tarzları, toplumsal, politik, entelektüel yaşam sürecini baştan aşağı belirler. İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar.[24]

Klasik Marksist anlayış olarak tanımlanan bu ideolojinin içinde zamanla farklı tarzlar ortaya çıktı. Bunların başında 20. yüzyılın Marksist düşünürlerinden Gramsci, Lukacs, L. Althusser gelir. Onlara göre her çağın ana güdümleyicisi ekonomi değildir. Özellikle Gramsci, Marksizm'in her şeyi açımlayan bir din ya da tüm varlık alanlarını taşıyan bir ontoloji değil, bir genel tarih metodolojisi olduğunu ileri sürerek Marksizm'e eleştirel bir yaklaşım getirdi.

Türkiye'de Marksist tarih anlayışı çerçevesinde tarihyazımına 1960'larda rastlanmaktadır. Bu dönemde *Osmanlı toplum yapısı*na dair yapılan çözümlemeler daha çok Marks'ın *Asya Tipi Üretim Tarzı* kavramına dayandırılmaktadır. ATÜT-Feodalite tartışması Behice Boran, Niyazi Berkes, Doğan Avcıoğlu gibi aydınlar tarafından *Yön* Dergisi'nde tartışılmaya başlandı. Osmanlı'nın feodal bir toplum olmadığı, Osmanlı üretim tarzının Asya Tipi Üre-

24 Gerald A. Cohen, *Karl Max'ın Tarih Teorisi*, Çev. Ahmet Fethi, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998, s.41-42.

tim modeline daha çok uyduğu Sencer Divitçioğlu, Muzaffer Sencer, Selahattin Hilav ve İdris Küçükömer tarafından dile getirildi. Sencer Divitçioğlu, 1967'de kaleme aldığı *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Yapısı* adlı çalışmasında ATÜT kavramını etraflıca tartışarak Osmanlı üretim tarzının *ATÜT* oluşuna dikkat çekti. Muzaffer Sencer, *Osmanlı Toplum Yapısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, İdris Küçükömer, *Düzenin Yabancılaşması* çalışmalarında Asya Tipi Üretim Modeli üzerinden Osmanlı toplumsal düzenini açıklamaya çalıştılar. Tarihi roman alanında tartışmasız önemli bir yere sahip Kemal Tahir, ATÜT tartışmalarına 1967'de yayımlanan *Devlet Ana* romanı ile dahil oldu.

1970'lerde neo Marksist düşünür Wallerstein'in yakın çevresinde yer alan Çağlar Keyder ve Huricihan İslamoğlu, ATÜT tartışmalarını yeniden gündeme getirdiler. Ancak ATÜT'ün yaygın olarak dünyada terk edilişine paralel olarak bizde de ATÜT'ten vazgeçildiği görülmektedir.[25] İslamoğlu, 1991'de yayınladığı *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü* kitabında ATÜT'ün indirgemeci ve oryantalist yönünden dolayı kullanışsızlığına dikkat çekti.

1989'da kaleme aldığı *Kabileden Feodalizme* kitabıyla Halil Berktay, ATÜT-Feodalite tartışmalarında Osmanlı toplum yapısının feodal oluşuna dikkat çeker. Daha sonraki süreçte Halil İnalcık'ın Osmanlı üretim tarzının ne ATÜT ne Feodal olmadığı, sui generis, (kendine özgü, nev-i şahsına münhasır) olduğu yaklaşımını benimser görünmektedir.

Annales Okulu Tarih Anlayışı

Annales tarih yaklaşımı Lucien Febvre (1878-1956) ve Marc Bloch (1886-1944) adını taşıyan iki Fransız tarihçi ta-

25 Ayrıntılı tartışma için bkz. Suna Başak Avcılar, "Asya Tipi Üretim Tarzı'na Veda", *Bilig*, Sayı: 22, (2002), s.1-28.

rafından kuruldu. Okul ismini 1929'da kurulan *Annales d'histoire économique et sociale* (Ekonomik ve Sosyal Tarih Yıllıkları) dergisinden aldı. Annales tarih hareketi Febvre ve Bloch sonrasında da, Fernand Braudel (1902-1985) başta olmak üzere Georges Duby, Le Goff ve Emanuel Le Roy Laduire gibi dünya tarihçiliği üzerinde iz bırakmış başka tarihçiler yetiştirmeyi başardı. Zamanla bu hareketi takip eden tarihçilerin yaklaşımlarında değişimler ve kendi aralarında önemli farklılaşmalar meydana gelse de, günümüzde de hareketin mirasçıları hâlâ güçlü ve etkili bir tarih akımını oluşturdu.[26]

Bu döneme kadar tarih çalışmaları genel olarak siyasal tarihe odaklanmıştı. Daha çok imparatorlukların ya da yeni kurulmuş ulus-devlet modellerinin ideolojik reflekslerine geçmişten argümanlar üretmesi yoluyla sarayın ya da resmi ideolojinin meşruiyet araçlarından birisi olmuştu.[27] Annales Okulu'nun iddiası tarihi bu tarz bir siyasi meşruiyet kazandırma aracı dışında tanımlamak oldu. Bundan hareket eden Annales Okulu temsilcilerinden ekonomist François Simiand'a göre, tarihçi kabilesinin yıkılması gereken üç putu vardı: Birincisi "siyaset putu": Siyasi olaylara abartılı önem verilerek sürekli siyasi tarihle, siyasi olaylarla uğraşma. İkincisi "birey putu", başka bir anlatımla sözüm ona büyük adamlara verilen ölçüsüz önem. Son olarak "kronoloji putu", yani köken incelemelerine dalıp kendini kaybetme alışkanlığıydı.[28] Annales Okulu mensupları, tarihçi

26 Annales Okulu hakkında daha kapsamlı bilgi için: Peter Burke, *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2006; Erdem Sönmez, "Annales Okulu ve Türkiye'de Sosyal Tarihçilik", *Türkiye'de Tarihyazımı* (Ed.) Vahdettin Engin-Ahmet Şimşek, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2011, s.383-405.

27 Paul Thompson, *Geçmişin Sesi*, Çev. Şehnaz Layıkel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s.2.

28 Burke, *a.g.e.*, s.35.

kabilesinin üç putuna taarruzda bulunarak yeni ve özgün bir tarihyazımının imkânlarını aradılar.

Annales Okulu'nun üç evresi bulunmaktadır. 1920'li yıllardan 1945 yılına uzanan birinci evrede, geleneksel tarih anlayışı ve siyasi tarihe karşı radikal yıkıcı bir hareket hâkim olmuştur. İkinci evre, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde Braudel'in ağırlığını koyduğu, kendi kavramlarını ve metotlarını yerleştirdiği evredir.[29] Üçüncü evre ise 1968 yılı civarında başlayan ve okulun bazı mensuplarının sosyo-ekonomik tarihten uzaklaşıp sosyo-kültürel tarihe yönelirken, bazılarının siyasi tarihi yeniden keşfetmeye başladığı evredir.[30]

Annales Okulu'na göre tarih geçmişin tarihi değil, bugünün tarihidir. Marc Bloch'un "*tarih, zaman içinde insanların ilmidir*" ifadesi, tarihin sadece geçmişle ilgili olmadığını, bilakis yaşanan anla ilgili olduğunu gösterdi.[31] Tarih, geçmişle bugünün bir diyalogudur. İnsanın dramı olan tarih, ancak diğer sosyal bilim disiplinleri ile ilişki içinde anlamlı bir uğraş olabilir. Febvre, arkeoloji, dilbilim, folklorik malzemenin tarihyazımında ne denli önemli olduğunun altını çizdi. Annales Okulu, maddi yaşamın öğelerini ve zihniyetlerini araştırmayı hedeflerken sorun odaklı bir tarih araştırmasının da önünü açtı.[32]

29 F. Braudel'in kavramları için bkz. Braudel "Tarih ve Toplumsal Bilimler" Çev. Deniz Erksan, *Tarih ve Tarihçi* içinde, (Der.) Ali Boratav, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2007, s.115.

30 Burke, *a.g.e.,* s.25; Türkiye'de Annales Okulu'nun etkisi için bkz. Kurtuluş Kayalı, "*Annales Hareketinin Türkiye Serüveni O Kadar Açıklayıcı Ki…*" Burke, a.g.e, s.7-20.

31 March Bloch, *Tarihin Savunusu ya da Tarihçilik Mesleği*, Çev. M. Ali Kılıçbay, Gece Yayınevi, İstanbul, 1995, s.20.

32 Marc Bloch, "Avrupa Toplumlarının Karşılaştırmalı Tarihi İçin", *Tarih ve Tarihçi*, s.33-82; Lucien Febvre, "Başka Bir Tarihe Doğru", *Tarih ve Tarihçi…*, s.83-114.

Annales Okulu, tarihyazımında özellikle iki alanda etkili oldu. Bunlardan ilki Braudel ve Bloch'un etkisiyle sosyo-ekonomik tarihyazımı, diğeri Febvre'nin etkisiyle zihniyet (düşünce) tarihi araştırmalarıdır. Braudel'in *II. Felipe Dönemi Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, *Maddi Uygarlık, Ekonomi* ve *Kapitalizm XV-XVIII. Yüzyıllar Gündelik Hayatın Yapıları 1-2* ile Marc Bloch'un *Feodal Toplum* kitapları sosyo-ekonomik tarihyazımında çığır açtılar. Lucien Febvre, *Rönesans İnsanı*, Geoges Duby, *Erkek Ortaçağ: Aşka Dair ve Diğer Denemeler*, *Şövalye, Kadın ve Rahip*: *Feodal Fransa'da Evlilik*, Jacques Le Goff, *Ortaçağda Entelektüeller*, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, Emanuel Le Roy Ladurie, *Romans Karnavalı*, Marc Ferro, *Sinema ve Tarih* ve *Sömürgecilik Tarihi* çalışmalarıyla zihniyet tarihinin örneklerini verdiler.

Türkiye'de Annales Okulu daha belirgin bir şekilde sosyal ve ekonomik tarihyazımı üzerinde etkili oldu. Ömer Lütfi Barkan'ın 1943'te kaleme aldığı *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, Kanunlar* isimli eseri sosyo-ekonomik çalışmalarda öncü bir çalışma olarak dikkat çekicidir. Barkan'ın ardından Halil İnalcık, Mustafa Akdağ, Tayyip Gökbilgin ve Cengiz Orhonlu sosyo-ekonomik tarihe yönelip eserler verdiler. Onların takipçileri olan tarihçiler Halil Sahillioğlu, Mehmet Genç, Yavuz Cezzar, Tevfik Güran, Mübahat Kütükoğlu, Musa Çadırcı, Yücel Özkaya, Özer Ergenç, Suraiya Faroqhi, Bahaddin Yediyıldız Osmanlı sosyo-ekonomik tarihine yönelik yaptıkları çalışmalarla Annales'in etkisinde tarihyazımına katkıda bulundular. Onların takipçileri yeni kuşak tarihçiler de sosyo-ekonomik tarihyazımı kulvarında çalışmalarını sürdürmektedirler.

Zihniyet tarihi çalışmaları ülkemizde sosyo-ekonomik tarih çalışmaları kadar etkili olmadı. Zihniyet tarihi araştırmalarında öncü isim şüphesiz Fuat Köprülü'dür. Onun *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* çalışması çığır açıcı bir kitap oldu. Köprülü'nün takipçileri, başta Halil İnalcık ve Ahmet Yaşar Ocak, zihniyet tarihi çalışmalarına öncülük eden tarihçilerdendir. Hilmi Ziya Ülken, Sabri Ülgener, Şerif Mardin, Niyazi Berkes, Kurtuluş Kayalı farklı kuramsal ve siyasal tutumlarıyla Osmanlı-Türk felsefi, siyasi ve iktisadi zihniyetini ortaya çıkarmaya yönelik eserler kaleme aldılar. Ülgener'in özellikle *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası* çalışması, edebiyatın zihniyet tarihi araştırmalarında nasıl kullanılacağını göstermesi açısından önemini korumaktadır. Bir tarihçi olarak Kurtuluş Kayalı'nın mizah, Türk sineması ve edebiyatı üzerine öncü çalışmaları tarihyazımında belge kavramının çeşitliliğini gösterirken, tarihyazımına yeni bir renk ve soluk getirir.

1970'lerin sonunda neo-Marksist Wallestein'in çabalarıyla Annales Okulu ABD'ye taşındı. Wallerstein, Braudel Center'in uzun yıllar başkanlığını yürüttü. Annales'i neo-Marksist bir çizgiye çekti. Bu yeni çizgi Marksist üretim tarzı içinde en çok tartışılan Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) ile Wallerstein'in geliştirdiği *Kapitalist Dünya Sistemi* yaklaşımının bir sentezidir. Wallerstein bu sentezi, *Jeopolitik ve Jeokültür*, *Bildiğimiz Dünyanın Sonu*, *Sistem Karşıtı Hareketler*, *Modern Küresel Sistem*, *Sosyal Bilimleri Düşünmek: 19. Yüzyıl Paradigmasının Sınırları* kitaplarında sergiledi. Wallerstein ile birlikte çalışan Türk tarihçiler Çağlar Keyder, Huri İslamoğlu ve Reşat Kasaba bu yeni çizgiyi Osmanlı tarihi çalışmalarına yönelttiler. Çağlar Keyder'in, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, *Toplumsal Tarih Ça-*

lışmaları, Reşat Kasaba'nın, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi On Dokuzuncu Yüzyıl* çalışmaları ile İslamoğlu'nun, Osmanlı İmparatorluğu'nda *Devlet ve Köylü* çalışmaları bu yeni yaklaşımın etkisiyle yapılmıştır.

Yapısalcı Tarih Anlayışı

Yapısalcı düşüncenin oluşumunda dil bilimci F. De Sasure'nin önemli bir katkısı vardır. Pozitivist yaklaşıma karşıt bir yaklaşım olarak ortaya çıkan yapısalcılık 1930'lu yıllardan itibaren antropolog C. Levi- Strauss'un, *Irk ve Tarih*, *Hüzünlü Düşünceler* ve *Yaban Düşünce* gibi çalışmalarıyla yaygınlık kazanmaya başladı. Yapısalcılık kaynağını dilbilim ve etnolojide bulur. Bu anlayışa göre her tarihsel dönem, çağ ya da halk, kendi eş zamanlı yaşamı içinde yapısal özellikleriyle kavranabilir. Tarihçi, tarihe ancak biyoloji, fizyoloji, psikoloji, antropoloji, etnoloji ve dil bilim açısından eğilmelidir.

M. Bakhtin ve yapıbozucu bir düşünür olarak bilinen J. Derrida yapısalcılığa karşı eleştirel bir tutum takındılar.[33] Meta Tarih yazarı Hayden White, Roland Barthes, Jacgues Lacan ve Michel Foucault, yapısökümcü olarak nitelendirilir.[34] Foucault'un *Kelimeler ve Şeyler, Bilginin Arkeolojisi, Deliliğin Tarihi, Cinselliğin Tarihi, Hapishanenin Tarihi* bu kulvarda örnek çalışmalar olarak kabul edilir.

Frankfurt Okulu Tarih Anlayışı

Frankfurt Okulu veya resmi adıyla *Frankfurt Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü*, 1923 yılında Frankfurt Üniversite-

33 Burke, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, s.108-109.

34 Alun Munslow, *Tarihin Yapısökümü*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1997, s.206-236.

si'ndeki bir grup akademisyen tarafından kuruldu. Frankfurt Toplumsal Araştırmalar Merkezi, 1923'ten 1970'lere uzanan tarihinde farklı alanlara yönelerek Marksizm'in bıraktığı boşluğu doldurmaya çalışan bir faaliyet yürüttü. Disiplinlerarası incelemelerle birlikte öncelikle işçi hareketleri üzerine tarihsel ve toplumsal çalışmalar yaptılar[35]. Frankfurt Okulu'nun şekillenmesinde en önemli isimler Herbert Marcuse, Horkheimer ve Teodor Adorno idi. Walter Benjamin[36] okulla ilişkisini sürdüren ve okula önemli katkı veren isim olarak dikkati çekmektedir. Okul, özellikle Horkheimer'in çalışmalarıyla geleneksel pozitivist ve Marksist anlayışa karşı eleştirel kuram kavramını geliştirdi.

İkinci Dünya Savaşı yılları, Frankfurt Okulu üzerinde derin etkiler bıraktı. Savaş yılları, Enstitü üyeleri arasında görüş ayrılıklarına yol açtı. Savaşla birlikte enstitü üyeleri; Almanya'dan ayrılarak Enstitü'yü New York'a taşıdılar, savaş sonrasında tekrar Enstitü, Frankfurt'a döndü.

Frankfurt Okulu'nun başyapıtlarından olan 1947'de *Aydınlanmanın Diyalektiği* başlığıyla Horkheimer ve Adorno'nun birlikte yazdıkları metin, kapitalizm ve Batı uygarlığının eleştirisini içerdi. Herbert Marcuse, *Tek Boyutlu İnsan* yapıtıyla; Horkheimer ve Adorno'nun izinde aydınlanma ve ilerleme düşüncesinin dünyayı, doğayı, insanı nasıl bir nesneler dizisine dönüştürdüğünün, aklın nasıl bir tahakküm düzeni yaratıp insanı köleleştirdiğinin, tek boyutlu bir yaratığa dönüştürdüğünün altını çizdi.[37] Frankfurt

35 Thomas McCarthy, "Eleştirel Kuram ve Felsefe İle İlişkisi Üstüne" *Frankfurt Okulu* içinde, (Yay. Haz) Emre Bağce, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2006, s.55-83.

36 W. Benjamin'in özellikle "*Tarih Kavramı*" üzerine makalesi tarih yaklaşımının iyi bir özetidir. Benjamin, *Pasajlar*, Çev. Ahmet Cemal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

37 Frankfurt Okulu'nun tarihi için Bknz, Martin Jay, *Diyalektik İmgelem*, Çev. Ünsal Oskay, Ara Yayınları, İstanbul, 2005.

Okulu Türkiye'de siyaset bilimi, iletişim, psikoloji, sosyoloji ve felsefe alanında etki yaptı.[38]

Bağımlılık Okulu

Bağımlılık Okulu, 1960'larda modernleşme kuramına karşı eleştirel tutumlarıyla dikkat çeken Samir Amin, Immanuel Wallerstein, Fernando Cordoso, Andre Gunder Frank gibi düşünürlerden oluşur. Daniel Lerner, Seymor Matin Lipset, Samuel Huntington gibi akademisyenlerin savunduğu modernleşme kuramına göre: Batı dışı toplumlar Batı'nın geçirdiği aşamaları geçirmedikleri için gelişememişlerdir. İnsan hakları, serbest piyasa ekonomisi gibi Batılı değerler benimsenip yaygınlaştıkça Batı dışı toplumlar geleneksel yapılarından koparak gelişecek ve ilerleyeceklerdir. Bağımlılık Okulu mensupları ise modernleşmecilere karşı Batı dışı toplumların geri kalmışlığının, içsel dinamiklerin yokluğundan olmadığını, ancak bu geri kalmış ülkelerin bizzat Batılı ülkeler tarafından geri bıraktırıldığını ileri sürerler.[39] Wallerstein, *dünya sistemi* kuramında merkez ve çevre kavramı ile modernleşmeci düşünceye karşı çıktı. Ona göre, merkez ülkeler çevre ülkeler üzerinde hâkimiyetlerini gelişmiş kapitalist ekonomileri sayesinde yani merkezin çevreden ucuz hammadde alıp çevreye pahalı teknolojik ürünler satması yoluyla devam ettirmektedirler.[40]

38 Frankfurt Okulu'nun Türkiye'deki etkileri için bkz. *Zamanın Tozu: Frankfurt Okulu'nun Türkiye'deki İzleri*, (Ed.) Beybin Kejanlıoğlu De Kİ Yayınları, Ankara, 2011.

39 Korkut Boratav, Türkiye İktisat Tarihi, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s.231.

40 Nur Vergin, *Siyasetin Sosyolojisi*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008, s.200; Uzi Bayram, Lynda Carrol, "*Osmanlı Geçmişinin Geleceği*", *Osmanlı Arkeolojisi*, (Ed.) Uzi Bayram, Lynda Carrol, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004, s.26.

Dünya Tarihi kitabının yazarı McNeill, merkez-çevre modelini Osmanlı İmparatorluğu'na uyguladı. Şerif Mardin, merkez-çevre modelini Türk siyasetini ve modernleşmesini anlamak için anahtar bir kavram olarak kullandı.

Bağımlılık Okulu, Yön Hareketi ve sol hareket üzerinde etkili olurken neo-liberalizmin yükselişi ile etkisi azalsa da küreselleşmeye karşı tepkilerle birlikte yeniden gündeme gelmeye başladı. Batı dışı toplumların geri kalmışlığı ve toplumların Batı modeline göre ilerleyebileceği anlayışı bugün hâlâ Batı dışı toplumlarda sorgulanmaksızın kabul edilen yaklaşım olarak varlığını devam ettirmektedir. Francis Fukuyama'nın kaleme aldığı *Dünyanın Sonu* ve *Son İnsan* gibi metinler, Batı dışı toplumların bilincini belirlemekte, kapitalizme ve Batı modernleşmesine karşı alternatifsizlik aşılamaktadır. Merkez, çevrenin bilincini belirlerken, nasıl düşünmesi gerektiği gibi nasıl düşünmemesi gerektiğini de ima etmeye devam etmektedir. Batı dışı toplumlar Batı modernleşmesine uymadığında simgesel ve fiziksel şiddete maruz kalmaktadırlar.

Maduniyet Okulu

Subaltern Studies kelimesi Tükçeye "Maduniyet Çalışmaları" olarak çevrilmiştir. Madun kelime olarak dışlanan, ezilen, artakalan, sessiz, öteki anlamına gelir. Maduniyet Okulu'nun kurucu öncüsü olarak da bilinen Gramsci, madunu, "yönetici elitlerin oluşturduğu sistem içinde temsil edilmeyen, kamusal alanda söz sahibi olmayan, egemen sistemden dışlanmış" olarak tanımlar. Edward Said'in oryantalizm ve Avrupamerkezci tarihyazımına yönelik eleştirileri, Avrupa ve Avrupa dışı dünyada karşılık buldu. Özellikle Hindistan'da R. Guha, Partha Chatterje ve D. Chakrabarty gibi isim-

lerin öncülüğü ile Maduniyet Okulu oluştu. Maduniyet Okulu mensupları, sömürgecilik ve Ortodoks Marksist tarihyazımına karşılık geliştirdikleri eleştirel yaklaşımla dikkatleri üzerlerine çektiler. Necmi Erdoğan, "*Devleti İdare Etmek ve Maduniyet ve Düzenbazlık*"[41] başlıklı makalesi ve *Yoksulluk Halleri* kitabıyla Maduniyet Okulu'nun Türkiye'deki ilk temsilcisidir. Ahmet Yaşar Ocak'ın, *Kalenderiler, Zındıklar, Mülhidler yahut Dairenin Dışındakiler* çalışması ile Fikret Yılmaz'ın "XVI. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Mahrumiyetin Sınırlarına Dair" adlı makalesi de[42] Maduniyet çalışmaları içinde değerlendirilmelidir.

Sonuç

Yukarıda genel hatları ile ele aldığımız tarih anlayışlarının yanında cinsiyet ve cinsel rol, statü, toplumsal hareketlilik, gösterişçi tüketim ve sembolik sermaye, patronaj ve yiyicilik, iktidar, hegemonya ve direniş gibi pek çok toplumsal ve siyasal kuram, tarihyazımına yeni yaklaşımlar getirdi.[43]

Ele aldığımız tarih anlayışları dikkate alındığında ne kadar çok sayıda ve bir birine zıt ya da bir birini tamamlayan pek çok yaklaşım olduğu görülür. Her bir tarih anlayışının, belli bir yaklaşımın ekseninde kalmasından ötürü bazı öğeleri dışta bıraktığı fark edilir. İnsanın tarihi anlama, anlamlandırma, yorumlama gayreti tarih boyunca hiç eksik olmamıştır. Bundan sonraki süreçte de insanoğlunun daha kuşatıcı, daha evrensel tarih anlayışına ulaşmasına kadar bu çaba devam edecektir.

41 Necmi Edoğan, "Devleti İdare Etmek ve Maduniyet ve Düzenbazlık" *Toplum ve Bilim*, 2000, Sayı: 83, s.8-31. Dergi dosya olarak Osmanlı'da Muktedirler ve Madunlar başlığı ile yayınlandı.

42 Fikret Yılmaz, "16. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırları" *Toplum ve Bilim*, 2000, Sayı: 83, s.111-132.

43 Bu kuramlar için ayrıntılı bilgi için bkz. Burke, *Tarih ve Toplumsal Kuram*.

5. Bölüm

TARİHİN KAYNAKLARI

Fatma ACUN*

Tarih, geçmişe dair kaynakların belli metotlarla çalışılarak bilgi üretilmesi faaliyeti olarak tanımlandığında kaynaklar da geçmişe dair izleri muhafaza eden materyaller şeklinde tanımlanabilir. O halde tarihçinin yaptığı iş, en sade ifadeyle, geçmişe dair izleri muhafaza eden bu kaynaklardan yararlanarak bilgi üretmektir.

Tarihte olaylar yaşanırken çevresinde bir dizi iz bırakır. İşte, bu izlerin bırakıldığı nesneler tarihin kaynaklarıdır. Tarihsel bilgi üretirken, kaynaklarda bırakılan izler canlandırılarak, tarih yeniden inşa edilir. Bu yeniden inşa sürecinin geçmişte yaşanılan olayları temsil etmesi veya büyük ölçüde benzemesi, olayların teferruatlı kayıtlarının tutulmasıyla ve bu kayıtların iyi muhafaza edilmesiyle mümkün olur. Bu bağlamda tarihi kaynaklar arasına, geçmişte olaylar yaşanırken üzerine olayın izlerini bıraktığı veya olayın kayıtlarının tutulduğu her türlü materyal dahil edilebilir. Bu manada kaynağın en önemli niteliği, geçmiş olaylara dair doğrudan veri/malumat içermesidir. Kaynak materyalin türü, olayın gerçekleştiği döneme ve kültüre göre yazılı, sözlü veya görsel nitelikte olabilir. Örneğin, yazının icadından önceki döneme ait görsel kaynaklar (üç boyutlu)

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, facun@hacettepe.edu.tr

mevcut iken, ileriki dönemlerde yazılı materyaller çoğunluktadır. 19. yüzyıl sonrasından günümüze doğru geldikçe, teknolojinin de gelişmesiyle, görsel ve sözel kaynaklar giderek ağırlık kazanır.

Geçmiş döneme ait yazılı belgelerin dili, günümüz tarih araştırmacısı için çoğu zaman anlaşılması güç ve tuzaklarla doludur. Bu sebeple, tarihsel kaynakların, özellikle de uzak geçmişe ait kaynakların çözümlenmesi ve günümüz dilinde anlaşılır hale getirilmesi, ayrı bir uzmanlık alanını oluşturur. Tarihçi, çalıştığı dönemin, uzmanlık alanlarına hâkim, dönemle ilgili yazılı kaynakları çözümleme ve günümüz okuyucusuna anlaşılır halde sunma becerisine sahip olmalıdır. Tarihçinin, çalıştığı döneme ilişkin yazılı belgeleri okuma ve anlamlandırma konusunda bütünüyle başkalarının uzmanlığından istifade etmesi, hoş karşılanan bir durum değildir. Diğer yandan, kaynakların ihtiva ettiği bilginin değerlendirilmesi ve tarihi gerçekliği bağlamında değerlendirilmesi de, bilgi ve beceri gerektiren durumdur. Tarihçi ancak, çalıştığı dönemin geneline dair bilgisi ve olaylara geniş açıdan bakan perspektifiyle bunun üstesinden gelebilir. Bunu yaparken de, tek bir bakış açısının yeterli olmadığını, çeşitli açılardan bakmanın gerekliliğini mutlaka göz önünde bulundurmalıdır.

Tarih araştırmasında ve tarih yazıcılığında esas unsuru tarihsel kaynaklar teşkil eder. Tarihsel bilgi üretmeyi hedefleyen tarih araştırması ve tarihin nasıl çalışıldığı ve çağlar boyunca nasıl aktarıldığı ile ilgilenen tarih yazıcılığı, kaynak materyalleri kullanır. Bunu yaparken de, kaynakların oluşumu, orijinalliği ve güvenilirliği gibi noktaları öncelikle göz önünde bulundurur. Diğer bir ifadeyle, hem tarih araştırmacısı, hem de tarih yazıcısı, kaynağın içeriğini olduğu

gibi almak yerine, onu belirli bir bağlama yerleştirir. Bu, kaynağın oluşumundaki faktörlerin araştırılması ve kaynağın niteliğinin belirlenmesi, yani kullanılacak kaynak materyalin sorgulanması anlamına gelir. Tarihi kaynakların bu şekilde sorgulanarak ve üretildiği bağlama oturtularak değerlendirilmesi, tarihi olayların yeniden inşasını da kolaylaştırır.

Tarihsel olaylar cereyan ederken, iki türlü veri oluşur. İlkinde, veriler tabii olarak oluşur: Olay cereyan ederken, fiziki çevrede izler meydana gelir. Tarihçi bu izleri takip ederek olayı yeniden inşa etmeye çalışır. Örneğin, yakın bir dönemde meydana gelen bir savaşta evler, köprüler yıkılmış, çevrede tahribat oluşmuştur. Tarihçi bunları inceleyerek savaşın boyutları ve bıraktığı tahribat hakkında fikir edinmeye çalışır. Savaş sonunda anlaşma imzalanır. Tarihçi bu anlaşmayı inceleyerek, savaşın ulusal ve uluslararası neticelerini tespit etmeye çalışır. Veya geçmişte bir medeniyet zirvede iken, mimarisi ve sanatı gelişmiştir. Tarihçi bunları inceleyerek, o medeniyetin ulaştığı zirveyi tespit etmeye çalışır.

İkincisinde ise, veriler bilinçli olarak oluşturulur: Olaylar cereyan ederken ya da hemen sonrasında kayıtlar tutulur. Bunlar çoğunlukla resmi kayıtlardır. Şahısların da tuttuğu özel kayıtlar mevcuttur. Tabii olarak oluşan ve bilinçli olarak oluşturulan bu materyaller, tarih araştırmasının âdeta laboratuar ortamını teşkil eder. Tarihsel olaylar cereyan ederken iki şekilde oluşan bu materyaller, döneminde tutulan, orijinal veya birinci elden kaynaklar olarak adlandırılır. Olayın katılımcıları tarafından daha sonra tutulan kayıtlar da birinci elden kaynaklar arasına dahil edilir. Katılımcı veya gözlemcinin bireysel bakış açısını yansıtan hatıralar, bu tür kaynakların en güzel örneğidir. Birinci el-

den kaynaklar tarihçilerce daha meşru ve daha güvenilir kayıtlar olarak görülür. Bunlar araştırmacıya, tarihsel bir olay veya dönem esnasında gerçekte ne olduğuna dair doğrudan bilgi verebilir.

Orijinal kaynaklardan derlenen kayıtlar ise, ikinci elden kaynaklar olarak nitelendirilir. İkinci elden kaynaklar, birinci elden, orijinal kaynaklarla aynı değer ve güvenilirliğe sahip olarak görülmez. Çünkü olayları aktarma esnasında kayıplar veya hatalar meydana gelmiş olabilir. Bir örnek verilecek olursa, trafik kazası esnasında trafik memurunun tuttuğu kayıtlar kazaya dair birinci elden, orijinal kaynaktır. Ertesi gün bu kazayla ilgili gazetede çıkan haber ise, ikinci elden kaynaktır.

Kaynak Tasnifi: Birinci El mi Yoksa İkinci El mi?

Tarihin akademik bir disiplin olarak çalışılmasında birinci elden kaynaklar esastır. Birinci elden kaynaklar, üzerinde çalışılan döneme, şahsa ve olaya en yakın kaynaklardır. İlgili dönemde olay cereyan ederken tutulan belgeler veya diğer tür kayıtlar, söz konusu dönem ve olay hakkında orijinal bilgi kaynağını teşkil eder. Birinci elden kaynaklar, bunlar üzerine yorum ve değerlendirme yapan, onları zikreden ikinci elden kaynaklardan farklıdırlar. İkisinin arasındaki fark, geçmiş dönemler için daha belirgin ve kesindir. Fakat yakın dönem tarihi söz konusu olduğunda bu belirginlik ve keskinlik azalır. Hatta kullanıma bağlı olarak kaybolabilir. Neticede, çalışılan konuya ve tarihsel bağlama göre, bir kaynağın birinci el veya ikinci el olduğuna karar verilir.

Tarihçi, ideal olarak ve öncelikli olarak, döneminde ve ilgili şahıslar tarafından tutulan birinci elden kaynakları değerlendirir. Ancak, kayıtların tamamı tarihçinin yaşadığı dö-

neme ulaşmamış, imha edilmiş veya araştırmaya kapalı olabilir. Bazı durumlarda ise, ilgili olay ve şahsa dair kayıtlar, on yıllar veya yüz yıllar sonra yazılmış olabilir. Örneğin, Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna dair ilk kaynaklar yüz yıldan daha fazla zaman sonrasına aittir. Yakın dönem için söz konusu olduğunda, politikacılar hatıralarını emekli olduktan sonra yazmak isterler. Her iki durumda, birinci elden kaynaklarla ilgili potansiyel sıkıntılar mevcuttur.

Birinci elden kaynaklar, özellikle de yeni keşfedilmiş olanlar, tarih araştırmacısına yeni sorular sorma ve tarihsel problemlere yeni çözümler bulma konusunda yeni perspektifler sunar. Hem uzak hem de yakın dönem tarihi üzerine yapılan çalışmalar, yoğun arşiv malzemesi kullanımına dayanır. Eğer akademik bir çalışma sadece ikinci elden kaynaklara dayanılarak yapılmış ise bu, orijinal araştırmanın yapılmadığı anlamına gelir. Dolayısıyla, pek ciddiye alınmaz.

Birinci elden kaynakların, özellikle de 20. yüzyıldan önceki dönemlere ait olanlarının, pek çok görünen veya görünmeyen sınırlamaları mevcuttur. Öncelikle, birinci elden kaynaklar genellikle parça parçadır, karmaşıktır ve tahlil edilmesi ve yorumlanması güçtür. Terminolojiye dair sorunlar bunların başında gelir. Bilinen bir terimin eski dönemlerde farklı manaya gelmesi, özellikle tarih araştırmasına yeni başlayan biri için kurulmuş bir tuzaktır. Bu sebeple, birinci el kaynakların tercüme edilmesi ve yorumlanması, lisans ve lisansüstü düzeydeki derslerde öğretilir. Birinci elden kaynakları araştırma materyali olarak değerlendirirken, güçlü ve zayıf yönleri, problemleri ve tuzakları iyi değerlendirilmelidir.

Birinci elden kaynakların mevcut olmadığı durumlarda araştırmacı, dikkatli biçimde ikinci elden kaynakları kul-

lanmaya yönelebilir. Birinci elden kaynaklar, ikinci elden kaynaklardaki, kaynağın yazarının önyargılarını yansıtan ilave problemlere sahip değildir. Diğer yandan, birinci elden kaynaklar, mutlaka nihai otoriteye sahip veya ikinci elden kaynaklardan daima daha iyi değildir. Birinci el kaynaklar da tarihsel veriyi gölgeleyen önyargıyı barındırabilir. Birinci elden kaynaklardaki bu türden hatalar, ikinci elden kaynaklardan yardım alarak düzeltilebilir.

Akademik tarihçi, birinci elden kaynakları, özellikle de arşiv malzemelerini, objektiflik düzeyi yüksek belgeler olarak kabul eder. Ancak onları da diğer birinci elden kaynaklar gibi sıkı bir objektiflik testine tabi tutmalıdır. Birinci elden kaynak, özellikle de bir şahıs tarafından yazılmışsa, yazarının bakış açısını ve önyargılarını yansıtır. Bireysel görüşün tarihi belgelere yansıdığı bu durumda belgeler gerektiği kadar doğru, kesin ve tamam olmayabilir. Yazarı, kendi imajını ve önemini artırmak için olayları yanlış anlamış veya gözlemlemiş, dolayısıyla da yanlış aktarmış olabilir. Şahısların bu türden şahsi tesirleri zaman içinde artarak sübjektif belgeler oluşmasına yol açmış olabilir. Bu sebeple, ister birinci ister ikinci elden kaynak olsun, araştırmacı önce bir kaynaktaki önyargının türünü ve miktarını iyi tespit etmeli, sonra da bu önyargının mevcut olaya etkisini ayıklayabilmelidir. Örneğin resmi bir kaynak genelde doğru ve önyargısız olarak kabul edilir. Oysa bu resmi kaynak propaganda, örtbas etme, güvenlik gibi sebeplerle sansür edilmiş veya değiştirilmiş olabilir. Araştırmacı kaynağa yapılan bu tür müdahaleleri tespit edebilmeli, kaynağı da bu müdahaleler ışığında değerlendirmelidir.

Bir kaynağın birinci veya ikinci elden olduğu, kaynağa ilişkin mevcut bilginin durumuna da bağlıdır. Örneğin bir

kaynak, daha önce keşfedilmemiş bir mektup veya eserden bahseder ve ona atıfta bulunursa, bu, söz konusu mektup ve eser için birinci elden kaynak olarak değerlendirilir. Çünkü o an için, orijinal kaynağa en yakın olan odur. Zaman içinde, söz konusu mektup veya eser keşfedilirse, o zaman da ikinci elden kaynak durumuna düşer.

Tarihçiler bazı durumlarda tahrif edilmiş belgelerle çalışmak durumunda kalabilirler. Bu tür tahrifat çeşitli sebeplerle yapılmış olabilir. Belgelerin orijinal olup olmadığı veya tahrif edilip edilmediği ile diplomatik bilimi uğraşır. Tarihçi araştırmasında, özellikle tartışmalı durumlarda, önce belgenin orijinal olup olmadığını tespit etmelidir. Ardından da, tahrifat yapılıp yapılmadığına bakmalıdır.

Birinci elden, orijinal kaynakları okumak ve değerlendirmek başlı başına ilgi çekici bir uğraştır. İlk elden bilgi veren orijinal kaynaklar araştırmacıyı geçmişe götürür, geçmişteki bir olayı anlaması, yorum yapması ve yaptığı yorumu destekleyen tartışma üretmesi için veriler sunar. Dolayısıyla, orijinal kaynaklar üzerinde çalışan araştırmacı geçmişte ne olduğunu anlamakla kalmaz, geçmiş hakkında geliştirdiği tartışmalara ve sorduğu sorulara da cevap bulur. Diğer yandan, birinci elden kaynaklar kendilerini kolayca açığa vurmazlar, yorumlanmayı gerektirirler. Tarih araştırmacısı birinci elden kaynağın ne anlatmaya çalıştığını hemen anlayamayabilir, özellikle de bu kaynak farklı bir kültüre ait ise durum daha da karmaşıklaşabilir. Bu sebeple kaynağın, meydana geldiği bağlam içerisinde değerlendirilmesi, ardından da, geçmişe dair kendisine ne söyleyebileceğinin tespit edilmesi gerekir.

Birinci elden kaynakları değerlendirmek için aşağıdaki adımlar sırasıyla takip edilebilir:

1. Önce kaynak, kendi tarihi bağlamına oturtulmalıdır. Bunun için şu sorular sorulabilir:

- Kaynağı kim yazmıştır ve yazar hakkında neler bilinmektedir?
- Kaynak nerede ve ne zaman yazılmıştır?
- Kaynak niçin yazılmıştır?
- Kaynak kime hitaben yazılmıştır? Hitap ettiği kitle hakkında neler bilinmektedir?

2. Kaynak tasnif edilmelidir. Bunun için şu sorular sorulabilir:

- Kaynak ne tür bir belgedir?
- Kaynağın amacı nedir?
- Kaynağa hakim olan önemli gelenek ve inançlar nelerdir? Kaynak hangi tarihi, siyasi, felsefi, hukuki vb. geleneğin bir parçasıdır?

3. Kaynak iyi anlaşılmalıdır. Bunun için şu sorular sorulabilir:

- Kaynaktaki anahtar kelimeler nelerdir ve ne anlama gelmektedir?
- Kaynağın yazarı ne anlatmaya, ne iddia etmeye çalışmaktadır?
- Kaynağın yazarı, iddiasını desteklemek için hangi delilleri sunmaktadır?
- Kaynak hangi değer yargılarını yansıtmaktadır?
- Kaynak hangi problemlere hitap etmektedir? Bu problemler tarihi bir durumla ilişkilendirilebilinir mi?
- Kaynağın yazarı, çalışmasının ne tür bir netice vermesini beklemektedir? Kaynak, bu neticeye ulaşmak için ne tür yönlendirmeler yapmaktadır?

4. Kaynak, tarihi bilgi kaynağı olarak değerlendirilmelidir. Bunun için şu sorular sorulabilir:

- Kaynak ilgili dönemi ne ölçüde temsil etmektedir?
- Kaynak döneminde hangi oranda kullanımdadır?
- Dönemindeki diğer kaynaklarla hangi problemleri, tartışmaları, fikirleri ve değerleri paylaşmaktadır?
- Neticeleri kuvvetlendirmek için başka hangi deliller bulunabilir?

Yukarıdaki adımları takip eden araştırmacı, birinci elden kaynakları bütün yönleriyle değerlendirir, en iyi biçimde kullanarak güvenilir bilgi üretir ve geçerli yorumlar yapar. Tarihsel kaynakları değerlendirmek ve bunlar üzerinden tarihi yorumlamak, geçmişi anlamlı hale getirmektir. Tarihsel kaynaklar iyi değerlendirildiği, tarih de iyi yorumlandığı sürece anlamlıdır. Diğer türlü her ikisi de veri yığınından ibarettir. İyi yorumlanmış bir tarih, sadece geçmişi açığa çıkarmaz, günü açıklar, geleceğe dair de çıkarsamada bulunur.

Tarihi yorumlamada tarihçinin kendisi de önemli bir faktördür. Her tarihçi geçmiş hakkında farklı sorular sorar, her tarihçi farklı değer ve inanca sahiptir ve kaynağına farklı dünya görüşü ile yaklaşır. Bu ve benzeri sebeplerle tarihçiler aynı olay hakkında farklı yorumlar üretirler. Örneğin, bazı tarihçiler Fransız İhtilali'ni eşitlik ve özgürlük düşüncelerinin neticesi olarak görürken, diğerleri yükselen orta sınıfın ekonomik talepleri olarak görür. Tarihçilerin yaptığı farklı yorumlar değerlendirilirken eleştirel yaklaşılmalıdır.

Tarihsel Kaynak Çeşitleri

Tarihi kaynaklar, durumlarına göre genelde üç ana grupta değerlendirilebilir:

1. Yazılı kaynaklar; her türlü yazılı belge.

2. Görsel kaynaklar; iki boyutlu (fotoğraf, film, resim) ve üç boyutlu (heykel, müze eşyalar ve her türlü eşya) nesneler.

3. Sözlü kaynaklar; sözlü kayıtlar ve hikaye, şiir, destan, fıkra vb.

Hemen belirtmek gerekir ki bu kaynak türlerinin her birinin kullanımında bir dizi avantaj ve dezavantaj bulunmaktadır. Özellikle yakın dönem tarihi söz konusu olduğunda, birden fazla kaynak türünden istifade edilmesi mecburi hale gelmekte, kaynakların birbirini tamamlayacak biçimde kullanılması gerekmektedir.

1. Yazılı Kaynaklar

Yazılı kaynaklar tarihçilerin en fazla müracaat ettiği materyal türüdür. Öyle ki, tarih yazının icadıyla başlatılır ve yazılı kaynaklarla sürdürülür. Yazılı kayıtlar, resmi veya özel arşivlerde muhafaza edilen, tarihçiye sunulan en büyük veri grubunu oluşturur. Arşivler geçmişteki resmi faaliyetlerin belgelerini saklama ihtiyacı sonucu oluşturulmuştur. Araştırmacılar içinde arşive en çok ihtiyaç duyanlar, belki de tarihçilerdir. Yazılı belgelerin saklandığı arşivlerde bulunan her şeyin hakikat olduğunu söylemek yanlıştır. Arşivlere olan güven, arşivde saklanan belgelerin, yazıldığı zamanda ve dönemin şartlarında oluşturulmuş olmasındandır. Bu sebeple ele alınan bir belgeyi en doğru şekilde kullanmak için belgeyi yazan kişinin konumu ve niçin yazdığı araştırılmalıdır.[1] Belirtilmesi gereken önemli bir nokta da, arşivde yalnızca olayın cereyan ettiği zamanda yazılan

1 Kitabımızın 10. Bölüm'ünde bu konu geniş bir perspektifle tartışılmıştır.

belgelerin bulunacağıdır. Yani, bir iş telefonla veya görüşme yoluyla halledilmiş, bu da bir yere kaydedilmemiş ise, ondan haberdar olunması mümkün değildir. Toplantıda konuşulan ve kaydedilmeyenlerden de, aynı şekilde, haberimiz olamaz. Veya kayıt işi belli bir maksada göre yapılmıştır, olayların sadece önemli görünen kısımları kaydedilmiştir. Gerçekte tarihsel veriler, tarihçinin rahatça kullanması için hazırlanmamıştır. Tarihçi her zaman eksik veriyle karşı karşıyadır ve eksik veriyle çalışmak zorundadır. Eksik verilerden tarihsel olayları yeniden inşa ederek gerçekte ne olduğunu anlamak ise tarihçiye düşer.

Tarihçiler ilgilendikleri dönemin atmosferini teneffüs etmek, olaylarını ve insanlarını anlamak ve olayları yeniden inşa etmek için arşiv belgelerine müracaat ederler. 20. yüzyıl başlarından günümüze doğru giderek artan biçimde görsel ve sözlü tarihe yönelme olmuştur. Günümüzde büyük kuramlardan (grand theories) büyük ölçüde vazgeçilmesiyle birlikte daha çoğulcu bir kaynak kullanımı söz konusu olsa da belge yönelimli tarihçilik hâlâ yaygınlığını korumaktadır.

Arşiv belgeleri içinde en büyük yeri hiç şüphesiz devlete ait kayıtlar tutar. Bürokrasinin işleyişi esnasında meydana gelen kayıtlar, resmi belgeleri oluşturur. Üzerinde en fazla araştırma yapılan bu kayıtlar arasında, resmi yazışmalar, raporlar, tutanaklar, alınan ve gönderilen mektuplar, tebliğler, yabancı ülkelerde görev yapan elçilerin yazıları ve raporları önemlidir. Özellikle, kendi ülkesine düzenli biçimde rapor vermekle yükümlü olan elçilik görevlilerinin yazıları, dış politika konusunda çok önemli belge niteliğindedir. Mahalli idareler, kamu kurum ve kuruluşları, siyasi partiler, sendikalar vb. resmi hüviyete sahip kuruluşlar tarafından tutul-

muş olan ve her geçen gün sayısı ve hacmi hızla artan resmi kayıtlar, tarihçiler için önemli bir kaynak grubunu oluşturur.

Kurumlar kadar bireyler de, faaliyetlerinin neticesinde, yazılar yazarak, fotoğraflar çekerek, filimler yaparak, günlükler, raporlar veya diğer tür belgeler tutarak kayıt oluştururlar. Arşiv değerini taşıyan bu kayıtlar, geçmiş hakkında, gerçekte ne olduğuna, niçin ve nasıl olduğuna dair önemli bilgiler ihtiva ederler. Arşiv materyalini diğer kayıtlardan ayırt eden en önemli nokta, kayıtların sürekli olarak saklanmasıdır. Kütüphanelerin aksine, arşivler basılı olmayan materyali muhafaza eder. Arşiv materyalleri birinci el kaynak olarak da bilinir. Arşiv kaynakları, tek nüshalı ve yerine konulamaz belgelerdir. Tabiatı gereği, arşiv materyalleri, kolayca zedelenebilen, uygunsuz kullanıma duyarlı belgelerdir. Bir arşiv materyali kaybolur, çalınır, tahrip edilir veya yanarsa içindeki bilgi de, geri getirilemeyecek biçimde kaybolur. Bu nedenle, arşivler belirli güvenlik uygulamalarına tabidir. Yine aynı nedenle, arşiv materyali kontrol altında, özel okuma salonlarında kullanıma sunulur.

Arşivler, muhafaza ettikleri materyaller, hizmet sundukları kullanıcılar ve materyalleri saklama ve araştırmacıya sunma biçimleri bakımından çeşitlidir. Oluşturulmaları bakımından, tarihi belgelerin saklandığı *tarihi arşivler* ve kamu ya da özel kurumların faaliyetleri esnasında ürettikleri belgelerden oluşan *kurum arşivleri* olarak; bulundukları ortam bakımından ise, *fiziki ve elektronik arşivler* olarak ikiye ayrılabilir.

Tarihsel arşivler fiziki mekânlarda muhafaza edilmektedir. Kamu veya özel kurum arşivleri ise başlangıçta fiziki mekânlarda oluşturulmalarına rağmen gelişen teknoloji sa-

yesinde elektronik ortamlara aktarılmaktadır. Elektronik arşivlere, *Açık Erişim Arşivi* de denilmekte ve daha çok kurumlar tarafından benimsenen bu arşiv türünde, belgeler elektronik ortamlarda saklanarak İnternet üzerinden kullanıma sunulmaktadır.[2] *Açık Erişim Arşivi*, bir kurumun ürettiği her türlü evrakın ve yayınların elektronik ortamlarda toplandığı, tasniflendiği, saklandığı, korunduğu ve erişiminin sağlandığı hizmetler dizisini içeren veri tabanıdır. Örneğin, Türkiye Makine Mühendisleri Odası'nın 50 yıllık geçmişinde yayımlamış olduğu tüm dergiler, bültenler, kongre, sempozyum kitapları, çalışma raporları gibi 40.000 sayfaya ulaşan dokümanlar İnternet üzerinden ulaşılabilir hale getirilmiştir. Bu belgelerin tamamı http://arsiv.mmo.org.tr adresinde mevcuttur ve kelime taraması yapılabilmektedir. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün bünyesinde muhafaza edilen Osmanlı ve Cumhuriyet dönemine ilişkin pek çok kaynak kataloğu taramaya açılmıştır ve http://www.devletarsivleri.gov.tr adresinden ulaşılabilmektedir. TBMM ve Genelkurmay Arşivi kataloglarına İnternet'ten ulaşılabilmektedir. Dünyada ise genelde, arşiv belgelerinin hemen tamamı İnternet üzerinden okuyucuya sunulabilmekte, araştırmacılar bir "tık" mesafesinde belgeye ulaşabilmektedir.[3]

2 Fatma Acun, "Milli Mücadele ve Atatürk Dönemi Kaynaklarının Toplu Değerlendirilmesi", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 2, (2007), s.3-4.

3 Bu konuda İngiltere çok ileridedir. Büyük, küçük, genel veya mahalli hemen bütün yazılı ve görsel arşivlerini, devlet destekli bir proje kapsamında, dijital ortama aktararak araştırmacı ve meraklıların kullanımına sunmuşlardır. Arşivlerin dijitalleştirilmesi ve İngiltere'deki dijital arşivler konusunda yazarın takip eden makalesine bkz. Fatma Acun, "Küresel Rekabette Dijital Kültür", *Türkiyat Araştırmaları*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Sayı: 9 (2008), s.9-46. Konuyla ilgili kitabımızın 8. Bölüm'ünde daha ayrıntılı bilgi verilmiştir.

Tarihçi için arşivleri kullanmanın zorlukları vardır. Bunlar, arşivlerin kaynak olarak kullanılması, belgelerin arşive nakledilince düzenlenip araştırıcıya sunulması ve kullanıcıya açık tutulması ile ilgili zorluklardır. Bir diğer zorluk da, modern devlet mekanizması tarafından üretilen belgelerin çok fazla sayıda olması, bu nedenle tamamının değil yalnızca bir kısmının saklanmasıdır.[4] Resmi belgelerin araştırıcıya sunulması için geçmesi gereken zaman sınırı dünyada otuz yıldır. Bu zaman, yarı gizli ve gizli belgeler için elli yıl veya daha fazladır. Bu durumda, yakın dönem tarihçisi için arşivler en az kullanılan kaynak haline gelir. Zaman sınırlamalarının düşürülmesinin tarihçileri yakın dönemi çalışmaya çekeceği muhakkaktır. Bazı belgeler araştırmacıya süresiz kapalı tutulabilmektedir. Bu durum, tarihçinin ilgili belgeyi, dolayısıyla da konuyu çalışması için gerçek bir engeldir. Ülke güvenliğiyle veya özel şahıslarla ilgili olarak belgelere erişimin kapalı tutulduğu durumlarda tarihçinin tek seçeneği dolaylı belgeleri dikkatlice kullanmaktır. Diğer yandan, arşiv belgelerinin kısa süre sonra araştırmacıya açılacak olmasının bazı sakıncaları da mevcuttur. Örneğin, on onbeş sene sonra ortaya çıkacağı bilindiği için belgelere her şey kaydedilmeyebilir; belgeler tahrif edilebilir veya hiç belge oluşturulmayabilinir. Dolaysıyla yakın döneme ilişkin belgeleri inceleyen araştırmacı, belgenin açılım süresini de bir faktör olarak dikkate almalıdır.

Arşivler sayısız türden belgeyi muhafaza etmektedir. Bu sebeple arşivdeki belgeleri türlerine göre sınıflandırmak ve burada tamamı hakkında bilgi vermek haddinden fazla yer kaplayacaktır. Bunu yerine, arşivlerimizdeki belge türleri hak-

4 Nicholas Cox, "Public Records", *Contemporary History Practice and Method*, (Ed.) Anthony Seldon, Oxford, 1988, s.70-88.

kında yapılmış çalışmalara atıfta bulunulması tercih edilmiştir. Okuyucunun, yukarıda arşiv kaynaklarının niteliğine ve kullanımına dair verilen bilgi ve atıfta bulunulan çalışmalardaki belge türlerine dair edineceği malumat sayesinde, kaynak materyaller hakkında araştırma yapacak düzeyde bilgi sahibi olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda, Osmanlı tarihine dair belgeler konusunda ilk zikredilecek eser Mübahat Kütükoğlu'nun *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*'dir.[5] Osmanlı araştırmalarına rehber niteliğindeki bu eserde Osmanlı arşivi, diplomatiği ve yazı malzemeleri; belgelerde kullanılan mühür ve işaretler; ferman ve beratlar vb. devlet ileri gelenlerinin arz ve emirlerine dair teferruatlı bilgi bulunabilir. Suraiya Faroqhi'nin, önce İngilizce sonra Türkçe olarak yayınlanan, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir? Kaynaklara Giriş*[6] adlı eseri, Osmanlı tarihinin kaynak materyali ve çalışılmasına dair, başlangıç düzeyindeki araştırmacılara olduğu kadar uzmanlara da hitap eden önemli bir çalışmadır. Hem kaynaklara, hem de kaynakların çalışılacağı konulara dair bilgi vererek araştırmacıya gerçek bir destek olan bu eser, Osmanlı tarihi araştırmalarına da giriş mahiyetindedir. Giderek daha kolay erişilebilir hale gelen Osmanlı arşiv belgeleriyle birlikte görsel ve anlatısal kaynaklarını tespit eden ve değerlendiren Faroqhi eserinde, Osmanlı tarihi hakkındaki mevcut bilgi birikimimize de vurgu yapmaktadır. Osmanlı tarihinin yorumlanmasında birinci el ve ikinci el kaynakların nasıl kullanılacağına dair bilgi vererek, Faroqhi, bu alanda çalışan acemi ve uzman araştır-

5 Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)* Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1998.

6 Suraiya Faroqhi, *Approaching Ottoman History: An Introduction to the Sources*, Cambridge University Pres, 1999; Türkçesi *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir? Kaynaklara Giriş*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007.

macıları belgelere yakınlaştırmayı amaçlamakta, âdeta *belge sevgisi* aşılamaktadır. Hem arşiv belgelerini hem de anlatısal ve görsel materyalleri ele alarak bunların hangi amaçlarla ortaya çıktığını göstermekte ve kullanımındaki tuzaklara araştırmacıların dikkati çekmektedir. Osmanlı tarihine dair belge türleri ve bu belgeleri çalışma yöntemleri hakkında kılavuz niteliğindeki bu eser, sahaya yeni giren her araştırmacının okuması gereken bir çalışmadır. Benzeri türde Cumhuriyet tarihi için tavsiye edilebilecek en kapsamlı ve yetkin çalışma ise Semih Yalçın'a aittir. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1 Kaynaklar*, (Siyasal Yayınevi, Ankara, 2004) ve Türkiye *Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları* (Berikan Yayınevi, Ankara 2007) adlı eserlerinde Yalçın, yakın dönem tarihinin kapsamına giren Milli Mücadele ve Cumhuriyet tarihine ait bütün yazılı belgeleri türlerine göre tasnif etmiş ve haklarında ayrıntılı bilgi vermiştir. Sözlü ve görsel materyallerden ise sadece bahsetmiş, bu konuların çalışılmasını ileriye bırakmıştır. Milli Mücadele ve Cumhuriyet tarihine dair birinci elden kaynakları kullanarak araştırma yapacaklar için müracaat eseri mahiyetinde olan bu çalışma, arşive gitmeden önce her araştırmacı tarafından mutlaka okunmalıdır. Milli Mücadele dönemine ilişkin kaynakların toplu biçimde değerlendirildiği, makale ölçeğindeki bir çalışma da Fatma Acun'a aittir.[7] Milli Mücadele ve Atatürk dönemi ile ilgili bütün kaynak türlerinden ne tür bilgiler ihtiva ettiği ve tarihçinin bunları nasıl kullanması gerektiğinden bahsedilen bu makale, konuya özel, örnek bir çalışmadır.

Devlete ve kurumlara ait olan arşivlerin yanı sıra, özel arşivler de bulunmaktadır. Özel arşiv ile şahıslar tarafından bi-

7 Fatma Acun, "Milli Mücadele ve Atatürk Dönemi Kaynaklarının Toplu Değerlendirilmesi", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 2, (2007), s.1-21.

riktirilen ve muhafaza edilen, şahsa ait belgeler kastedilmektedir. Örneğin, bir politikacının özel belgeleri, ailesi, arkadaşları ve meslektaşları ile yazışmaları, gayri resmi toplantıların notları, çeşitli müsveddeler ve görevde bulunduğu dönemden kalan bu türden belgelerdir.

Özel belgeler arasında mektuplar önemli bir yer tutar. Şahsa özel yazılmış, yalnızca yazılan kişiyi ilgilendiren mektup, özellikle telefonun icadından önce, sıkça müracaat edilen iletişim aracıdır. Resmi mektupların yanı sıra, bu kategoride değerlendirilmesi gereken diğer tür de, siyasi aktörlerin ve bireylerin özel hayatlarıyla ilgili mektuplar ve yazışmalardır. Her iki tür mektup da, tarih belgesi olarak, özellikle siyasi tarihçiler için önemli kaynaklardır. Siyasetçilerin özel mektupları ve yazışmaları, resmi kayıtlarda değinilmeyen pek çok şeyi açığa çıkartması bakımından önemlidir. Özel mektuplar, eğer mevcutsa, şahısların kişilikleri ve fikirleri konusunda teferruatlı bilgi sunan günlüklerle birlikte değerlendirilmelidir. Önde gelen şahısların diğer şahıslara ve devlet kurumlarına kendi el yazıları ile kaleme aldıkları, tarih belirterek imzaladıkları, çoğu zaman önemli olayların konu edildiği mektuplar da, büyük önem taşıyan yazılı arşiv belgeleridir. Mektuplar, özellikle biyografi çalışmalarında mutlaka görülmesi gereken belgelerdir.

Özel belge koleksiyonlarının bütünlüğü, çeşitli etkenlere bağlıdır. En önemlisi, sahibinin düşüncelerini netleştirme ve diğer kişilerin iletişim aracı olarak yazıyı kullanma derecesidir. Bazı politikacılar yazmak yerine konuşmayı tercih eder. Dolayısıyla, bu tür kişilerin elindeki belgeler sayıca çok değildir. Teknoloji de, bir diğer etkendir. Önemli görüşmeler bile günümüzde telefonla yapılmaktadır. İnsanların belge biriktirme alışkanlıkları değişiktir. Bazıları

her şeyi biriktirir; Winston Churchill gibi bazıları da, olayların sonucuna dair hiçbir şeyi saklamaz. Bazıları ev değiştirince veya emekli olunca belgeleri imha eder; bazıları da hatıralarını yazacağı zaman düzenler. Bu tür özel belge koleksiyonları ilginç veriler sağlar, fakat sahibinin faaliyetlerinin tamamını kapsadığı söylenemez. Belgeler bol miktarda saklanmış olsa bile, bilinçli olarak veya olmayarak bazı kurgular yapılmış olabilir. Örneğin hayatın üzüntülü, başarısız veya sıkıcı olan kısımlarına ait daha az belge bulunması muhtemeldir. Dolayısıyla, tarih araştırmacısı, bu tür belgeleri değerlendirirken, bu noktalarda dikkatli ve temkinli olmalıdır. Bu sebeplerden dolayı özel belgeler kullanım potansiyeli sınırlıdır. Tarih araştırmacısı, birbirini tutmayan bilgileri açıklamak için epey zaman ve çaba harcamak zorundadır. Özel belgelerin tasarrufu, tamamıyla şahsa aittir. Başka kimsenin kanuni veya ahlaki kullanma hakkı yoktur. Sahibi, belgelerinin tamamını veya bir kısmını göstermeye razı olabilir, bu tamamıyla kendisine kalmıştır.[8]

2. Görsel Kaynaklar

Bu gruptaki kaynaklar, görüntüye dayalı, gözün görebildiği, geçmişe ait her tür veriyi kapsamaktadır. İki ve üç boyutlu olarak ikiye ayrılan görsel kaynaklarda iki boyutlular, fotoğraf, resim, minyatür, afiş gibi basılı materyallerdir. Üç boyutlular ise, nesneleri ifade etmektedir. Arşivlerde iki boyutlu görsel materyaller saklanmakta, tarih araştırmalarında da genellikle bunlar kullanılmaktadır. Müzelerde ve müze dışında (heykel, bina, kullanılan eşyalar vs.) muhafaza edilen üç boyutlu materyalin tarihçiler tarafından

8 Angela Raspin "Private Papers", *Contemporary History Practice and Method*, (Ed.) By Anthony Seldon, Oxford,1988, s.89-100.

kullanımı oldukça nadirdir. Teknolojik imkânların artmasıyla birlikte, günümüzde olayların görüntü kayıtları da alınmakta ve gelecek araştırmalar için veri biriktirilmektedir. Bu sebeple, günümüze doğru yaklaştıkça görsel materyal sayısı giderek artmaktadır. Görsel kaynaklarda yazı ya hiç yoktur ya da asgari düzeydedir. Film, video kaydı olarak düşünüldüğünde ise yazı bir anlamda sesle birleştirilmiş durumdadır.[9] Aşağıda, görsel veri türlerine değinilmiştir. Görsel verilerin İnternet ortamına aktarılması ve araştırmacıların hizmetine sunulması, çeşitli ülkelerde oldukça gelişmiş olmasına rağmen, ülkemizde henüz başlangıç düzeyindedir. Bu manada tespit edebildiğimiz tek görsel tarih arşivi web sitesi, *Görsel Tarih Arşivi*'dir.[10]

Depolandıkları ortama göre farklılıklar gösteren görsel veri türleri şunlardır:

a. Fotoğraflar ve Fotoğraf Albümleri

Sağladığı görüntü anlık olmasına rağmen, fotoğraflar tarih araştırmacısına, hiçbir zaman şahit olamayacağı olayların ve görmesi mümkün olmayan şahısların görüntülerini sunar. Fotoğraf makinesinin 1839 yılında keşfiyle birlikte birikmeye başlayan ve günümüze doğru yaklaştıkça sayıları

9 Görsel veriler hakkında yazarın takip eden makalesine bkz. Fatma Acun, "Görsellik ve Yakın Dönem Tarihi Araştırmalarında Kullanımı", *Kebikeç*, Sayı: 18 (2004), s.95-118.

10 Bkz. www.gorselarsiv.org. TÜBİTAK destekli bir proje kapsamında hazırlanan ve 5 binin üzerinde görsel verinin yer, tarih, kişi adı, fotoğrafı çeken fotoğraf ebadı, konusu vb. bilgilerle tanımlı olarak sunulduğu Görsel Tarih Arşivi'ne üyelik ücretsizdir. Araştırmacılar fotoğrafları kendi bilgisayarlarına indirebilmekte, fotoğraf hakkında bilgi edinmekte, kendileri yorum yazabilmekte ve ellerindeki fotoğrafları da siteye yükleyerek, diğer araştırmacı ve meraklılarının kullanımına sunmaktadır. Yakın döneme ilişkin görsel verilerin dahil edildiği arşiv İnternet üzerinden erişime sunulan Türkiye'nin ilk görsel tarih arşividir.

giderek artan fotoğraflar, 19. ve 20. yüzyılın önemli veri kaynaklarıdır. Görüntünün kaydedilmesi demek olan fotoğraf ile tarih araştırmacısı, şahit olmadığı olayları görür, şahısları da tanır hale gelmiştir. Bu, nerdeyse devrim niteliğinde bir değişmedir; Görsel veriler yakın dönem tarihinin vazgeçilmez kaynakları haline gelmiş, değerlendirmek için de metotlar geliştirilmiştir. Genelde görsel veriler sembol olarak değerlendirilerek, sembolleri analiz etmek üzere, sembol bilimi olan semiotike müracaat edilmiştir. Görsel veriler âdeta metin gibi okunarak, sembolize ettikleri anlam analiz edilmiş ve bilgi üretilemye çalışılmıştır. Tarihçiler için yeni bir alan olmasına rağmen, bu yolla geçerli ve güvenilir bilgi üretilmesi, özellikle yakın dönem tarihçileri için gerekli hale gelmiştir. Örneğin Milli Mücadele dönemini çalışan bir araştırmacı için, Milli Mücadele ve Atatürk dönemi olaylarının, sivil ve askeri şahısların, devlet büyükleri ve idarecilerinin tek veya grup halinde veya halk arasında çekilmiş fotoğrafları, görmesi ve şahit olması mümkün olmayan şahıs ve olaylara dair görsel kaynaklarıdır. Fotoğraflar tek başlarına da önem taşımakla beraber, albüm şeklinde bir araya getirildiklerinde, daha anlamlı ve kullanışlı hale gelir. Döneminde çekilmiş fotoğrafların tematik biçimde bir araya getirilmesiyle oluşturulan ve belirli bir kronolojiyi takip eden (bu her zaman olmayabilir) fotoğraf albümleri, tek fotoğrafa nazaran, daha fazla görsel veri sunan kaynaklardır. Bu tür fotoğraf albümlerinde, mevcut her bir fotoğrafın çekim tarihine ve yerine, fotoğrafta yer alan kişilerin adları ile birlikte, fotoğrafın konusu ve diğer bazı özelliklerini açıklayan notlara da yer verilmektedir. Döneme ait mevcut fotoğrafların sonraki yıllarda bir araya getirilmesiyle ve ilgili açıklamalar eklenerek yayınlanmasıyla oluşturulan al-

bümler, geçmişin anlık görüntülerini tarihçilere sunar. Milli Mücadele ve Atatürk dönemi, fotoğrafların oldukça bol olduğu fakat tarih araştırmalarında nadiren kullanıldığı dönemdir. Genelde, metini desteklemek üzere fotoğraflara müracaat edilir. Bilgi üretmek için ise, neredeyse hiç kullanılmaz. Fotoğraflar ve seri fotoğraflardan oluşan fotoğraf albümleri, görsel verileri işlemek üzere geliştirilen metodlar uygulanarak incelenmelidir. Semiyotik (sembolizm) ve içerik analizi bunlardan en fazla kullanılanıdır.

b. Haritalar, Planlar, Taslaklar, Krokiler ve Tarih Atlasları

Harita, plan, taslak, kroki ve atlaslar, daha ziyade 19 ve 20. yüzyıl tarihinin verileri arasındadır. Günümüze doğru yaklaştıkça bu türden verilerin sayısı ve kalitesi artmaktadır. Osmanlı döneminde yapılmış haritalar, Cumhuriyet'in ilk yıllarında, özellikle de Milli Mücadele dönemindeki askeri harekâtlarda kullanılan harita ve planlar ile hazırlanan taslak ve krokiler, çok önemli ve orijinal görsel arşiv materyali arasındadır. Bu tür materyallere, coğrafi bilgi gerektiren çalışmalarda ve harp tarihi araştırmalarında mutlaka müracaat edilmesi gerekir. Osmanlı döneminde yapılmış yer adlarını gösteren haritalar ile Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılmış nüfus, eğitim, öğretim vb. gibi konularda tematik bilgileri içeren atlaslar, tarih çalışmaları için önemli veriler sunan görsel kaynaklardır. Bu kategorideki materyaller, tarih araştırmalarının yanı sıra tarih eğitiminde kullanıldığında, öğrenimi kolaylaştırmanın yanı sıra etkin ve kalıcı olmasını sağlayan eğitim materyalleridir.

c. Pullar

Küçük karede büyük anlamlar ifade eden pullar, çıkarıldıkları dönemdeki önemli gelişmeleri yansıtan görsel malzemelerdir. Osmanlı döneminden beri çıkarılmakta olan pullarda, özellikle Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişi görsel olarak takip etmek mümkündür. Hatıralar (örneğin Atatürk'ün ölümü, 27 Mayıs Anayasası Hatırası) ve yıldönümleri için çıkarılanların yanı sıra, belli seriler halinde yayınlananları mevcuttur. Pullardaki resim ve desenler, büyüklükleri, renkleri, sayıları incelenerek, ait oldukları dönemin olaylarına dair önemli ipuçları elde edilebilir.[11]

d. Afişler, İlanlar, Reklamlar

Yakın dönem tarihinin verileri arasında bulunan, dönemin önemli olaylarını halka duyurmak amacıyla hazırlanmış olan afişler, ilanlar (el, gazete, duvar ilanları) ve reklam amaçlı hazırlanmış materyaller tarih araştırmalarında, özellikle propaganda, seçim ve söylem çalışmalarında kullanılan önemli kaynaklardır. Ancak, arşivlerde bu tür materyale çok az oranda rastlanır veya hiç rastlanmaz. Küçük alanda çok bilgi vermeyi amaçlayan bu tür kaynaklarda, mesajlar semboller yoluyla iletilmeye çalışıldığından, semiyotik (sembolizm) tekniklerinin kullanılarak çözümlenmesi gerekir.

e. Sessiz/Sesli Sinema ve Film Görüntüleri, Video Kayıtları

Yakın dönemin olaylarını ve toplumun çeşitli yönlerini yansıtan, döneminde veya hemen ardından çekilmiş

11 Osmanlı'nın son dönemi ve 20. yüzyıl başlarından 1960 yılına kadar çıkarılmış olan pullara, tanımlamalarıyla birlikte takip eden İnternet adresinde ulaşılabilir. Bkz. Görsel Tarih Arşivi, www.gorselarsiv.org

sesli/sessiz filmler, görsel kaynaklar arasında değerlendirilmektedir. Arşivlerde çok az karşılaşılan veya hiç karşılaşılamayan bu görüntü türleri, tarihi bilgi üretme açısından üzerinde hiç çalışılmamış kaynaklardır. Benzer şekilde, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren, özellikle Halkevleri'nin aktif olduğu dönemde sahnelenmiş tiyatro ve oyunları da bu kategoriye dahil etmek mümkündür. Bu tür kaynaklar arşivlerde yok denecek kadar az olmakla birlikte, sözlü bilginin daha yaygın olduğu bir topluma verilmek istenen mesajları anlamak bakımından önemlidir.

Olayları anında kaydeden video filmleri yakın dönem tarihçisi için önemli kaynaktır. Geçmiş dönem tarihçisi için mevcut olmayan bu imkâna, yakın dönem tarihçisinin ayrıcalığı diyebiliriz. Bildiğimiz gibi tarihte olayları tekrar etme imkânı yoktur. Fakat eğer olay filme alındıysa, tarihçi olayı tekrar tekrar görme imkânına sahiptir ve belgelerde rastlanmayan ayrıntıları yakalayabilir. Tarihçiye şahit olmadığı olayları görme fırsatı sunan bu tür materyaller, önemli veriler sunan kaynaklarıdır.

f. Radyo ve Televizyon

Radyo ve televizyonda hazırlanan programlar, bu programlarda olayın şahitleri ile yapılan görüşmeler yakın dönem tarihçisi için önemlidir. Yakın dönemi anlamada televizyon radyodan daha az yeterlidir. Resme olan ihtiyaç mesajı bozar düşüncesi hâlâ geçerlidir, fakat bunda bazı istisnalar mevcuttur. Aktüel konuları işleyen programlar, belgesel diziler bunlardandır. Televizyonda hazırlanan programlar, özellikle de haber programları olayın belli yönlerini aktararak kamuoyunun düşüncesini şekillendirme amaçlı olmaktadır. Örneğin, Körfez Savaşı sırasında Irak'tan yayın

yapan CNN televizyonunun, bir tek sivil ölümü bile göstermemesi, Körfez Savaşı'nı, Amerikan ve dünya kamuoyunda meşrulaştırma çabasının sonucudur. Dolayısıyla, yalnızca televizyon seyrederek savaşta sivil kayıp olmadığına karar vermek yanlış olur. Radyo ve televizyon programlarının belli amaç ve hedefleri gerçekleştirme doğrultusunda hazırlandığı akıldan çıkarılmamalıdır. Ayrıca medya haberleri, kitleler için tüketilmek üzere hazırlanmıştır, kolayca maniple edilebilir. Yapımcıların "rating yükseltme" endişelerinin de olduğu hesaba katılmalıdır. Yakın dönem tarihçisi, medyanın verdiği bilgi ile çoğu zaman çatışabilir. Yakın dönem tarihçisi, doğru bilgi ile olduğu kadar yanlış bilgi ile de karşı karşıyadır. Bu yanlış bilgi kaynaklarından biri de modern medyadır. Yakın dönem tarihçisinin medya aracılığıyla yapılan her türlü yayını, güvenilirliği kesin bir kaynak gibi kullanması yanlıştır. Bunların, olayların doğal yansıması değil kurgu olduğu akıldan çıkarılmamalıdır.

Basın-yayın ürünleri ile ilgili olarak radyo ve televizyon hakkında yukarıda verdiğimiz bilgiler dahilinde özetle şunları söyleyebiliriz. Günlük haber verme, gündemi yakalama endişesi içinde olan bu ürünler tarihçiye, resmi belgelerin yokluğunda gerekli verileri sunarlar. Bu veriler hakikati içerdiği gibi aynı derecede yalan ve yanlışı da içerebilir, tarihçiyi yanıltabilir. Tarihçi bu tür verileri, her zaman olduğundan daha fazla titizlik göstererek değerlendirmelidir.

g. Tablo, Resim, Gravür ve Minyatürler

İster uzak dönemlere, ister yakın dönemlere ait olsun tablo, resim, gravür ve minyatür gibi görsel materyaller büyük öneme sahiptir. Dönemin sanatçıları tarafından ya-

pılan eserler, dönemin sanat anlayışı ile birlikte, sanat aracılığıyla topluma verilmek istenen mesajları tespit etmek için değerlendirilmesi gereken önemli görsel kaynaklardır. Örneğin, Cumhuriyet'in ilk yıllarında sanatçılar tarafından yapılmış tablo, resim, gravür, minyatür vb. ile Atatürk ve diğer önde gelen devlet adamlarının portreleri, ilgili olayların ve şahısların toplum nazarında yaratılmak istenen imajlarını tasvir etmede kullanılır.

ğ. Müzeler

Müzeler, eskiyi temsil ettiği, değerli ve ilgi çekici olduğu düşünülen nesnelerin, bunlara dair bilgilerin toplandığı, muhafaza edildiği ve sergilendiği binalardır. Müzeler, halka ve araştırmacılara ilham almaları, öğrenmeleri ve araştırma yapmaları için çeşitli kültür nesnelerini ve numunelerini sunar. Kâr amacı gütmeyen ve toplumun hizmetinde olan müzeler halka açıktır. Belli bir dönemi kapsayan müzeler olduğu gibi, belli temaya yönelik müzeler de mevcuttur. Teknolojinin yarattığı imkânlardan istifade edilerek, günümüzde müzeler sanal ortamda ziyaretçilere açılmaktadır. Müzeler tarih araştırmacılarına, belli dönemlerde ve belli olaylar esnasında şahıslar ve halk tarafından kullanılan çeşitli nesneleri görme imkânı sunar. Bu suretle araştırmacının incelediği dönemi daha iyi anlaması, tasvir etmesi ve tarihi yeniden inşa etmesi süreci daha gerçekçi bir zemine oturur. Üç boyutlu görsel materyal diyebileceğimiz, olaylar esnasında kullanılan veya sonradan inşa edilen bu gruptaki nesneler araştırmacılara, dönemin olaylarını ve fiziki şartlarını anlayabilmeleri için dolaysız veriler sunar.[12]

12 Bu konuda kitabımızın 6. Bölüm'ünde daha ayrıntılı bilgi verilmiştir.

Üzerlerinde çok az yazılı bilgi olan, bazen de hiçbir yazılı bilgi içermeyen müze materyalleri, tanımlanması (tarihi, kime ait olduğu, kullanıldığı olay ve yer) konusunda kesin bilgiler olmadığı durumlarda bile, genel bir tanımlamayla, özellikle eğitimde etkinliği ve kalıcılığı sağlayan nesnelerdir. Bu gruptaki materyal tümüyle görsel kaynaklardır ve araştırmalarda kullanılabilmesi için, tanımlanmasının ardından, hangi dönemlerde ne tür malzeme, eşya vs.nin kullanıldığı gibi konularda ön çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Müze dışı ortamlarda sergilenen anıt, heykel ve kabartmalar, yapıldıkları dönemin sanatını ve sanat aracılığıyla topluma verilmek istenen mesajları yansıtan önemli eserlerdir. Toplumsal değişimi, yeniliklerin halka benimsetilmesinde takip edilen yöntemleri izlemek için başvurulması gereken önemli kaynaklardır. Ancak, bu tür sanatsal değeri olan eserleri değerlendirenler, genellikle sanat tarihçileridir. Tarihçilerin, sanat tarihçilerinin bu türden çalışmalarından istifade etmesi uygun görünmektedir.

h. Bilgisayar Ağları ve İnternet[13]

Bilgisayar ağları ve İnternet, sadece yakın dönem tarihçisinin kullanımına açık olan, yeni bir veri türüdür. Zamanımızda hızla gelişen bilgisayar teknolojisi tarihçilere yalnızca verilerini daha kolay işlemeleri için yazılan programlar sunmaktan çıkıp, iletişim ve haberleşmede de önemli bir araç haline gelmiştir. "Kablolu dünya" diye adlandırılan günümüz yaşamında insanların hareketleri bilgisayarlara kaydedilmektedir. Örneğin ATM'den para çektiğinizde, kredi kartı ile alışveriş yaptığınızda, elektronik posta ile haberleştiğinizde, İnternet'te web sitelerini dolaştığınızda, tele-

13 Bu konuda kitabımızın 8. Bölüm'ünde daha ayrıntılı bilgi verilmiştir.

fonu kullandığınızda bunların hepsi, sizin haberiniz olmadan bilgisayara kaydedilmektedir. Yine pek çok firma müşterileri ile ilgili adres, meslek, yaş vs. gibi bilgileri bilgisayarda tutmakta, bu bilgiler sizin haberiniz olmadan, başka firmalara satılmaktadır. Öyle ki, bilgisayar başına oturan bir kişi birkaç saat içinde, yalnızca isminiz ve adresinizle, sizin hakkınızda ayrıntılı pek çok bilgiye ulaşabilmektedir. Özel hayatın ihlali haline gelen bu durum insanları rahatsız edecek düzeye ulaşmıştır. Fakat olaya yakın dönem tarihini incelemek açısından bakıldığında, bu kayıtların, yakın dönem tarihçisi için veri kaynakları olduğu görülmektedir.

İnternetteki tartışma listeleri ve haber gruplarına dünyanın her yerinden insanlar üye olabilmekte, bilgi alışverişinde bulunmakta ve bu alışverişlerle ilgili bilgiler yine İnternet üzerinde herkese açık arşivlerde saklanmaktadır. Kütüphanelerde ve arşivlerde klasik usulde saklanan bilgilerin de hızla İnternet ortamına aktarıldığını, ayrıca Türkiye'dekiler dahil binlerce günlük gazete ve derginin İnternet'te elektronik versiyonlarının yayınlandığını unutmamak gerekir. Bunlar vasıtasıyla, sıradan insanların bilgiye ulaşması daha ucuz ve kolay hale gelirken bunları değerlendiren yakın dönem tarihçisi için de İnternet, müracaat edilmesi gereken kaynaklardan biri haline gelmektedir. Mektuplaşma ve haberleşme işleri çoğu kez İnternette elektronik posta aracılığıyla yapılmaktadır. Kişiye ait özel belgeleri incelerken artık bilgisayar bağlantılarının olup olmadığına, bilgisayarda saklanan bilgilere, İnternet aracılığıyla yapılan haberleşmelere bakmak gerekir. Kişilerin İnternet'e her girişlerinde gezdikleri web siteleri, hatta sitenin hangi sayfasını ne kadar süreyle incelediği, yazdıkları elektronik postalar, kısaca kişilerin siber uzayda dola-

şırken bıraktıkları ayak izleri kaydedilmekte ve tarama motorları (search engines) denilen programlar kullanılarak da bu bilgilere anında ve kolayca erişilebilmektedir. Tarama motorları ile konu başlıklarından hareketle tarama yapılabildiği gibi anahtar kelime veya deyim vermek suretiyle tarama da yapılabilmektedir. Tarama motoru bu anahtar kelimenin (mesela bir kişi adı) veya deyimin geçtiği İnternet üzerindeki bütün dokümanların elektronik adresini dünyanın neresinde olursa olsun bulup vermekte, sonra bu adresten hareketle o dokümana kolayca ulaşılabilmektedir.

Gelişen bilgisayar ağları ve İnternet, günümüzde seminer ve konferans düzenlemekten eğlence ve elektronik ticarete kadar pek çok faaliyetin gerçekleştirildiği ve kaydedildiği ortam olarak yakın dönem tarihini yazan tarihçilerin vazgeçilmez başvuru ve veri kaynağı haline gelmiştir. Yakın dönem tarihçilerinin bunları kullanmadan yakın dönemin tarihini çalışabilmeleri pek mümkün gözükmemektedir.

3. Sözlü Kaynaklar[14]

Sözlü kaynaklarla kastedilen, olayı yaşayan, şahidi olan kişilerle yapılan görüşmelerden elde edilen bilgilerdir.[15] Sözlü kaynaklar, yakın dönem tarihi için daha ulaşılabilir bir veri türüdür. Yakın dönemin günümüze en yakın dönem olması itibarıyla, olayları yapan, yönlendiren veya şahidi olan şahıslar halen hayattadır. Dolayısıyla, yakın dönemin ak-

14 Sözlü tarih araştırmaları konusunda daha ayrıntılı bilgi için kitabımızın 9. Bölüm'e bakınız.

15 Sözlü kaynaklarla ilgili olan bu kısmın yazılmasında takip eden eserlerden faydalanılmıştır: Anthony Seldon, "Interviews", *Contemporary History, Practice and Method*, (Ed.) Anthony Seldon, Oxford, 1988, s.3-15; Tuncer Baykara "Yakın Tarihin Sözlü Kaynakları", *Tarihi Boyunca Türk Tarihinin Kaynakları Semineri, Bildiriler*, İstanbul, 1997, s.155-166.

törleri olarak niteleyebileceğimiz bu şahıslarla yapılacak olan görüşmeler ve değişik ortamlardaki sözlü bilgi aktarımları, yakın dönem tarihi araştırmalarında önemlidir. Aslında sözlü bilgiler, yazılı belgelere göre daima daha az güvenilir bilgi kaynakları olmuştur. Resmi belgeler ve özel koleksiyonlar araştırmacıya hemen sunulmadığı için-resmi belgeler otuz yıl süreyle araştırmacıya kapalıdır, bu süre bazı istihbarat belgeleri için daha da uzundur-yakın dönemin tarihini yazmada sözlü bilgiler ön plana çıkar. Araştırmacının elinde bütün belgeler mevcut olmasına rağmen hâlâ boşluklar olabilir, sözlü bilgiler bunları doldurmada işe yarar. Kişiler arasındaki ilişkiler, kişilerin karakterleri ve tavırları belgelerde çoğu kez bulunmaz. Diğer yandan sözlü bilgiler, mevcut belgelerin daha kolay anlaşılmasını sağlayabilir, hangi belge daha önemli, hangisi okunmalıdır gibi konularda yardımcı olur, karışık görünen belgeleri sıraya dizmede yol gösterir.

Olaylara müdahil olanların veya şahit olanların olaylar hakkında verdiği sözlü bilgilerin, sözlü veya yazılı kayıtları bu gruba dahil edilmektedir. Bu tür veriler, görsel materyaller gibi, tarih araştırmacılarının daha az kullandıkları materyal grubunu oluşturur. Güvenilirlik açısından bakıldığında ise, sözlü kaynaklar, belki de tarihi veriler içerisinde en az itimat edilenidir. Bunun nedeni bütünüyle şahsi görüşleri ifade etmesi, dolayısıyla, nesnellikten uzak olmasıdır. Veri güvenilirliğin düşük olması, verinin geçerliliğini de etkilemekte, bu da kullanımını azaltmaktadır. Yine de, sözlü kaynaklar, belli sınırlamalar dahilinde tarih araştırmalarında kullanılması gereken veri grubunu oluşturur. Sözlü kaynaklar üç grup halinde ele alınabilir:

a. Dönemi Yaşayanlar ve Şahitlerle Yapılan Mülakatlar ve Sohbetler

Yakın dönemde yaşamış, halen hayatta olan şahısların, yaşadıkları döneme ilişkin verdiği bilgiler önemli tarihi kaynaklar arasındadır. Bu şahıslardan yalnızca çok azının günümüzde hayatta olduğu düşünülürse, şahitliğin insan ömrü ile sınırlı olduğu görülür. Sözü edilen şahıslardan mülakatlar ve sohbetler yoluyla bilgi alınmaktadır. Şahsi tecrübeleri yansıtması nedeniyle sübjektiflik oranı yüksek olmasına rağmen yazılı belgelere yansımayan pek çok teferruatı, mülakatlar ve sohbetler yoluyla edinmek mümkündür.

b. Ses Kayıtları

Bu gruba, önemli şahıslar ve devlet adamları tarafından törenlerde, açılışlarda, kongre ve toplantılarda çeşitli vesilelerle yapılmış konuşmaların, beyanatların ve irad edilen nutukların ses kayıtları dahil edilmiştir. Bu tür ses kayıtlarına bazı arşivlerde, oldukça sınırlı sayıda da olsa ulaşmak mümkündür. Döneminde yapılan radyo konuşmalarının kayıtları da bu gruba dahil edilebilir. TRT Ankara Radyosu kurum arşivinde Cumhuriyet'in ilk yıllarına ait radyo kayıtları saklanmaktadır. Kurum arşivi olması sebebiyle araştırmacıya özel izinle açılmaktadır.

c. Telefon Kayıtları

Dönemin önemli şahsiyetleri ve devlet adamları arasında yapılan telefon konuşmalarının kayıtları bu gruba dahil olur. Ancak, teknolojik yetersizlik nedeniyle, arşivlerde çok az veya hiç mevcut olmayan kaynak türüdür. Günümüze doğru yaklaştıkça, bu tür kaynaklarda artış görülür.

Sonuç

Tarihi kaynaklar, geçmişteki olaylardan, insan faaliyetlerinden geriye kalan izlerdir. Tarihçi bu izler üzerinden giderek geçmişi yeniden inşa eder. Dolayısıyla, üzerinde çalıştığı izler ne kadar çeşitli ve sayıca çok olursa, tarihçinin geçmiş olayları inşa etme süreci aslına o kadar uygun olur. Bir tarihçinin tek başına bütün kaynak türlerini değerlendirmesinin mümkün olmadığı da bir gerçektir. Bunun üstesinden gelmek için, farklı kaynak grubu üzerine çalışan diğer alanlardaki araştırmacıların çalışmalarının sonuçlarından istifade edebilir. Bu yaklaşımla tarihçi, yazılı kaynakların yanı sıra, sözlü ve görsel kaynakları da araştırmasına dahil etme imkânı bulur.

Kaynakların âdeta kutsandığı 19. yüzyıl artık çok gerilerde kalmış olsa da, günümüz tarihçiliğinde, orijinal kaynağı kullanmadan ciddi bir tarih araştırması yapılamayacağı herkes tarafından kabul görmektedir. Tarihi olayların önce anlaşılmasında, sonra da açıklanmasında tarih araştırmacısının çalışmasını etkileyen belki de en önemli faktör kullandığı kaynaktır. Günümüzden uzak dönemlere doğru gidildikçe veri sayısı ve türünün azaldığı, günümüze yaklaştıkça da verinin bollaşmasının yanı sıra, türünün de arttığı gözlemlenmektedir. Tarihçi için, kaynak kıtlığının olduğu kadar kaynak bolluğunun da kendine has problemleri mevcuttur. Ayrıca, yukarıda bahsedilen her kaynak türünün, yine kendine has problemleri ve sınırlamaları mevcuttur. Tarih araştırmacısının, kaynakların her tür problem ve sınırlamalarını göz önünde bulundurarak avantajları ve dezavantajlarını değerlendirerek farklı belge türlerinden de istifade ederek araştırmasını sürdürmesi tavsiye edilmektedir.

6. BÖLÜM

TOPLUMSAL KURAM AÇISINDAN TARİHSEL MALZEME

Cenk REYHAN*

Tarihyazımının özgünlüğünü belirleyen iki yaklaşımdan bahsedilebilir. Bunlar, sorun/problem odaklı yaklaşım ve kaynak/malzeme odaklı yaklaşımlardır. Sorun odaklı yaklaşıma göre, genellikle ikinci el kaynakları okumanın yardımıyla özgün bir tarihsel sorun formüle edilip sonra bununla ilgili birinci el kaynaklar incelenir. Bu kaynakların başka konularla muhtemel ilişkisi dikkate alınmaz ve araştırmacı, varabileceği sonuçlara mümkün olduğunca dolaysız yollardan ilerler. Kaynak odaklı yaklaşıma göre ise tarihçi, genel ilgi alanı içine giren kaynakları -sözgelimi belli bir mahkemenin kayıtları ya da belli bir alandaki diplomatik yazışmalar vb.- ele alıp, içinden araştırmaya değer olanları ayıklar. Böylece kaynakların içeriği, araştırmanın niteliğinin belirlenmesine imkân tanır. Her iki yöntemde de çeşitli engellerle karşılaşılır. Sorun odaklı yaklaşım daha sağduyulu görünmektedir ve büyük ihtimalle de çoğu kimsenin araştırmaya ilişkin fikirlerine denk düşer. Zira kaynak odaklı yaklaşımda, birbirini tutmaz verilerden oluşmuş bir yığından başka bir şey elde edilemeyebilir.[1]

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, cenkreyhan@gazi.edu.tr

1 Tosh, *a.g.e.*, s.35.

Bu açıklama toplumsal kuramla tarihsel malzeme arasındaki "simbiyotik/ortak yaşamsal ilişki"nin[2] önemine dikkat çekmektedir. Bundan kasıt "kuram" ile" belge" arasında birbirine karşılıklı fayda sağlayan bir "ikili ortaklığın" kurulmasıdır. Bu tür bir ilişki ile yukarıdaki yöntemsel ikilemin getireceği "dar görüşlülük"ten uzaklaşılabilineceği, böylece, yapılacak çalışmaların özgün eserleri beraberinde getireceği düşünülmektedir.

Sosyal bilimcilerin toplum üstüne yalnızca çağdaş deneyimler temelinde genellemeler yaptıklarında ya da uzun dönemli süreçleri hesaba katmadan toplumsal değişimi tartıştıklarında bu dar görüşlülüğün ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu durum tarihçiler için ise çok daha önemlidir. Tarihçiler çoğunlukla yaptıkları gibi, belirli bir bölge çalışmalarında uzmanlaşınca, o bölgeyi "her birinin başka yerlerde koşut örnekleri olan öğelerin benzersiz bir bileşimi" diye görmek yerine," tümüyle eşsiz/benzersiz sayma eğilimine" düşebilirler.[3] Oysa Victoria E. Bonnell'in belirttiği gibi "*Tarihçiler, elbette kavramlardan ve kuramsal dü-*

2 Burada biyoloji kökenli olan "simbiyotik ilişki" kavramı sosyalbilim-tarihyazımına uygulanmıştır. Bu tür simbiyotik ilişkinin biyolojideki karşılığı "mutualizm/ikili ortaklık"tır. Bu incelemedeki tanım, simbiyotik ilişkinin sadece bu yönüyle sınırlıdır. Simbiyoz (Ortak yaşama/Alm. Symboise, Fr. Symbiose, İng. Symbiosis, Osm. Müşterek'ül-Hayat) "İki hayvan, iki bitki ya da bir hayvan ile bir bitki arasındaki karşılıklı yararlanmaya dayanan beraberlik. Birden çok türe ait bireylerin bir arada yaşaması" Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Aynalı. Biyoloji Terimleri Sözlüğü, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2010, s.490). Kisho Kurukowa, simbiyotik ilişkiyi yirmibirinci yüzyılda beliren yeni dünya düzenini anlamak ve yorumlamakta "anahtar kelime" olarak önerir ve "simbiyotik felsefeyi" mimariye uygular. Bkz. Kisho Kurukowa, "Each One A Hero: The Philosophy of Symbiosis", http://www.kisho.co.jp/page.php/292 30.06.2011'de indirildi. Bu ilişkinin diğer iki boyutunu oluşturan, "komensalizm/tek taraflı ortaklık" ve "parazitizm/asalaklık" inceleme bu incelemenin dışındadır.

3 Peter Burke, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, Çev. Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005, s.2.

şüncelerden de yararlanırlar. Fakat bunu genellikle açık değil örtük bir biçimde yaparlar. Araştırmalarını, kavramsal ya da açıklayıcı bir sorundan çok, bir zaman ve mekân betimlemesine yönlendirirler."[4]

Burada toplumsal kuramdan kastedilen, Saussurecü[5] gelenek anlamında, "dilbilim yönelimli metin çözümlemeler" yapmak ya da Hayden White'ın[6] en başarılı uygulayıcısı olduğunu düşündüğümüz dilbilim uygulamalarını tarihe uyarlamak değildir. Burke'ün vurgusuyla, tarihçilerle kuramcılar arasındaki "sağırlar diyalogu"nu[7] aşmak amaçlanmaktadır. Bu bağlamda sağlıklı diyalog, "toplumsal kuram ile tarihsel kanıt arasındaki simbiyotik ilişki" olarak kavramsallaştırılmıştır. Bu tür bir ilişki dahilinde belirlenen toplumsal kuram, tarihe/tarihsel malzemelere uygulanır.[8] Bu,

4 Aktaran, Theda Skocpol, (Ed.), "Karşılaştırmalı ve Tarihsel Sosyolojinin Yöntemleri Üzerine Açıklamalı Kaynakça", *Tarihsel Sosyoloji: Block'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler*, Çev. Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s.363; dn. 21.

5 Ferdinand de Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, Çev. Berke Vardar, Multilingual Yayınları, İstanbul, 1998.

6 White'a göre, bir tarih metni/eserinin bilimsel bir metinden ziyade edebi bir metin olduğuna ilişkin görüş ve postmodern/yapısökümcü tarih yaklaşımı hakkında ayrıntılı bilgi ve tartışma için kitabımızın 2. ve 4. Bölümlerine bakınız.

7 Burke, *a.g.e.*, s.2.

8 Bunun metodolojisi ve örneklerine ilişkin Türkçede de bazı çeviri ve telif eserleri görmek mümkündür. Toplumsal kuramın tarihe uygulanmasına dair metodolojik çalışmalar için bkz. Burke, *a.g.e.*; Skocpol, *a.g.e.*; Iggers, *a.g.e.*; Tosh.; *a.g.e.* Türkiye'deki tarihyazımı söz konusu olduğunda maalesef kuram-belge arasında böyle ilişkiler kurarak yapılmış çalışmaların, belgesel çalışmalara oranla oldukça az olduğu söylenebilir. Bu tür çalışmalara dair şu örnekler verilebilir: Cengiz Kırlı, *Sultan ve Kamuoyu: Osmanlı Modernleşme Sürecinde 'Havadis Jurnalleri' (1840-1844)*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009; Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Bilim Yayınları, İstanbul, 1974; Huricihan İslamoğlu-İnan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991; Cenk Reyhan, *Osmanlı'da Kapitalizmin Kökenleri: Kent-Kapitalizm İlişkisi Üzerine Tarihsel-Sosyolojik Bir Çözümleme*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008.

Evans'ın ve Burke'nin belirttiği gibi toplumsal bir kuramın tarihe uygulanması ve "belgeye/belgelere sorulan kuramsal sorular ve ondan/onlardan alınan cevaplar" doğrultusunda "kuramın/kuramların aracılığı ile metodolojik çözümlemelerin yapılması" anlamına gelmektedir.

Kuram-Kaynak İlişkisi

Kuram odaklı çalışmada kanıtın ne anlama geldiğini anlamak için Collingwood'un yaklaşımı açıklayıcıdır. Ona göre:

> *"Kanıt, tarihçinin gördüğü veya kavradığı şey değil, eğer onu 'okuyabilirse', kendisine 'konuşan' bir şeydir. Kavranabilir kanıt dilin veya dilin işaretleme düzeninin özü içindedir ve tarihçi onun anlamını bir çıkarımın başlangıç noktası olarak kullanmadan önce onu bir şekilde ele almalıdır. Bundan, tarih yöntemlerinin ancak bir problem türünü çözmek, yani incelediği olgularda dile getirilen düşüncenin şifresini çözmek için kullanıldığı sonucu çıkar. O nedenle tarihçinin 'olaylar'ı kimi filozofların savunduğu gibi, sözgelimi fizikçinin incelediği anlamda incelediğini ileri sürmek ciddi bir hatadır."*[9]

John Tosh; kuramın, olguların yerini alması tehlikesine dair tartışmalara değinerek, bir örnekleme ile ikisi arasındaki diyaloğun önemine vurgu yapar:

> *"Bir tarihçi, 'kaynaklar, işçiler ile kölelerin militanca mücadele yürüttüğü konusunda kanıt sağlıyor mu?' diye sorduğunda, kaynakların cevabı şu olacaktır: 'Elbette'. Bir başkası çıkıp 'kaynaklar, geçtiğimiz iki yüzyıl boyunca Amerikan halkının kurulu düzene geniş ölçüde boyun eğ-*

9 R. G. Collingwood, *Tarihin İlkeleri ve Tarih Felsefesi Üstüne Başka Yazılar*, Çev. Ahmet Hamdi Aydoğan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s.159.

miş olduğuna dair kanıt sağlıyor mu?' dese, kaynaklar şu cevabı verir: 'Kuşkusuz'."[10]

Görüldüğü gibi istenen kalıba uygun örneklerin birbiri ardına sıralanarak hemen hemen bütün kuramların "kanıtlanabilir" olduğu söylenebilir. Bu konuda paralel düşünen Tosh da kurama ağırlık veren tarihin bu tehlikelere açık olduğunu ancak kuramı reddeden ve veri seçim ve yorumlarını etkileyen kabul ve değerlerden tamamen habersiz olanların da çalışmalarının böyle olduğunu belirtmiştir.[11]

Toplumsal Kuram Nasıldır?

Toplumsal kuram sadece "toplum bilimleri" tabiri ile sınırlı kalmamıştır.[12] Burke'ün titiz anlatımı ile böyle bir ayırım, toplumu araştıranların "doğa bilimleri" modelini, -eğer böyle birleşik bir model varsa- izlemeleri gerektiğine inanmayan birine yakışmazdı. Toplumsal kuram:

10 Tosh, *a.g.e.*, s.153-154.

11 Tosh, *a.g.e.*, s.154.

12 Daha geniş açıdan değerlendirildiğinde toplumsal kuram, aydınlanmanın temel mirasçılarından biri olarak görülebilir. Bu kapsamda, son iki yüzyılın farklı disiplinlerinin önde gelen kuramcılarını ve kuramlarını tarihsel bakış açısıyla irdeleyen bir çalışma için bkz. Alex Callinicos, *Toplum Kuramı: Tarihsel Bir Bakış*, Çev. Yasemin Tezgiden, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004. Callinicus, bu disiplinlerdeki kuramların "toplumsal kuram"la bağlarını kurar. Mesela Darwinci biyoloji ve Evrim Kuramı'nı iki evrimci olarak seçtiği Spencer ve Kautsky ile ilişkilendirir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Spencer'ın sosyoloji ya da Kautsky'nin insanlık tarihi anlayışı, toplumsal kuramı evrimsel biyolojiden alınan terimlerle yeniden ifade etmek anlamında, bu türden sistematik girişimlere birer örnektir (s.169-178). Konu, bu aşamada, insan bilgisini; biri, sosyal ve beşeri disiplinleri ima eden edebi, felsefi kültür; diğeri, doğa bilimleri ya da pozitif bilimleri ima eden bilim kültürü diye ayıran "iki kültür" tabirine geliyor. Bkz. E. Richard Lee; Immanuel Wallerstein, *İki Kültürü Aşmak: Modern Dünya Sisteminde Fen Bilimleri İle Beşeri Bilimler Ayrılığı*, Çev. Aysun Babacan, Metis Yayınları, İstanbul, 2007, s.11. Karşılaştır Immanuel Wallerstein, Gulbenkian Komisyonu, *Sosyal Bilimleri Açın*, Çev. Şirin Tekeli, Metis Yayınları, İstanbul, 2008.

> "*Tarihçilerin, sosyoloji ve diğer disiplinlerde sadece genel kuramları ilginç bulacakları varsayımına dayanmıyor. Bu disiplinlerde kullanılan bazı kavram, model ve yöntemler, geçmişin araştırılmasında da işe yararlar ve çağdaş toplumların örnek olay incelemeleri, daha eski yüzyıllarla faydalı karşılaştırmalar yapmayı esinleyebilir.*"[13]

Bu aşamada "toplumsal kuramın tarihsel olay ve olguların açıklanmasında sağladığı katkılar"a değinmek açıklayıcıdır. Evans bununla ilgili şu örneği sunar:

20. yüzyılda Afrika kırsal toplumunun incelenmesiyle geliştirilmiş "antropolojik kuram" olmadan 17. yüzyıldaki Avrupa'da çadılığın tarihi, anlayış bakımından son yirmi beş yılda atılmış olduğu muazzam adımları atamazdı. Yalnızca kuramın (örneğin) Keith Thomas'ın kaynakların yeni ve özgün bir şekilde okunmasını sağlamasıyla elde edilen kazançları elde edemezdi. "Marksist kuram" olmadan kent ve emek tarihi olağanüstü fakir kalırdı ve E. P. Thompson'un *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* gibi temel ve etkili bir klasik eeri hiçbir zaman yazılamazdı. Çağdaş "ekonomik kuram" olmadan, tarihçilerin endüstrileşme hakkında bir fikri olmazdı ve endüstrileşmenin yarattığı niceliksel ve diğer kanıtları nasıl okuyacaklarını bilemezlerdi.[14]

Bu incelemelerin ve ileride görüleceği üzere sunacağımız Osmanlı-Türk Tarihi üzerine yapılmış örnek vakalarımızdaki incelemelerin ortak özelliği; bizce, her birinin toplumsal kuram ile tarihsel kanıt arasında canlı simbiyotik ilişki kurmasıdır.

13 Burke, *a.g.e.*, Önsöz.

14 Evans, *a.g.e.*, s.89. Öncü çalışmalara dair başka örnekler için bkz. Burke, *a.g.e.*, s.16-20. Ayrıca bkz. incelememizde dn. 66.

Toplumsal Kuram-Tarihsel Malzeme

Bu ilişkiye şu soru ile başlamak aydınlatıcıdır: Tarihin bu konudaki sınırı, "olanı belgelerde dile geldiği şekli ile anlatmak" mı, yoksa "belgelerin tarihi yorumlamak/değerlendirmekte" mi olmalıdır? Tarihin betimleme, anlatı ve çözümleme şeklinde yazıldığını belirten Tosh'a göre, bunların nasıl düzenleneceği her çalışmada yeni baştan ele alınır. Dolayısıyla "öyle ya da böyle" yorumdan bağımsız bilgi üretmek mümkün görünmmektedir. Tosh'un anlatımı ile bu bütün tarih araştırmalarının temelinde "yeniden yaratma" arzusu ile onu "yorumlama" ihtiyacı arasındaki gerilim süregider.[15] Tarih yazıları için yapılabilecek genel bir açıklamayla anlatı ile betimleme "yeniden yaratma", çözümleme ise "yorumlama" ihtiyacına cevap verir. Onun geçmişin yeniden yaratılmasından kastettiği, "tarihi anın bütün tamamlanmışlığı, somutluğu ve karmaşıklığı ile yeniden kurulması"dır. Bu, entelektüel bir işin ötesinde betimlemeye bakıldığında daha iyi anlaşılır. Tarihyazımında betimlemenin önemini ön plana çıkarmaya yönelik olarak "tümüyle sıradan nitelikte bu kadar çok tarih çalışmasının bulunması, sadece kaynaklara vakıf olmakla bu etkinin yaratılmadığını çok güzel göstermektedir. Bu iş, romancıda ya da şairde bulunan benzer bir düş gücü ve ayrıntıyı görme yeteneği ister."[16]

Klasik tarih incelemelerinin kapsamını, tarihçinin zamanına ulaşmış belgesel malzemenin niteliği belirler. Bundan dolayıdır ki, tarihçi tasarladığı tezle ilgili her türlü in-

15 Tosh, *a.g.e.*, s.111.

16 Tosh, *a.g.e.*, 111. Karşılaştır Hayden White, *Metatarih: Ondokuzuncu Yüzyıl Avrupa'sında Tarihsel İmgelem*, Dost Kitabevi, Ankara, 2008; Jenkins, *a.g.e.*

celemeye kaynak taraması ile başlar. Fakat burada iki şeye dikkat etmesi gerekir: Ya seçtiği malzeme/kaynak tezini destekler nitelikte olup kafasındaki tezi bu kaynaklarla sorgular (en azından sorgulaması beklenir), ya da kafasındaki tezle ulaştığı malzeme arasında ilişkisizlik sonucu tezi bir kenara bırakıp kendini belgelerin akışına bırakır. Tarihçilerin, birinci durumda kuram ve malzeme arasında dengeli bir diyalektik kurması beklenir ve bunun için disiplinlerarası bir birikim gerekir. Bundan kasıt, toplumsal kurama hakim olmadan sadece kaynak okunarak bilimsel anlamda bir tarihyazımının yapılamayacağıdır. İkinci durumda ise tarihçileri "belge fetişizmi" tehlikesi bekleyebilir. Yani, belgelerde söylenenlerin neredeyse kelimesi kelimesine tekrarlanması ve mantık yürüterek veya söz konusu döneme ilişkin birikimden yararlanarak bu belgeleri yorumlamaktan kaçınılmasıdır.[17] Halbuki olgular ve belgeler tek başlarına tarihi oluşturamazlar. Bu yüzden, tarihçinin araştırma yaparken üzerinde çalıştığı belgeye gereğinden fazla anlam yüklememesi gerektiğini yeniden hatırlatmakta yarar vardır. Zira belge, onu inceleyenlerin zihninden konuşur. Çünkü olgular ve belgeler, kendi başlarına tarihi oluşturmazlar, içlerinde, şu sıkıcı "Tarih nedir?" sorusuna hazır cevap taşımazlar.[18]

Nitekim burada kullanılan belge ve tarihçi açısından hemen şu soru ve sorunlar akla gelmektedir: "Tarihsel belgeler dönemin olaylarını ne derece tarafsız şekilde yansıtırlar veya kayıt tutan kişiler kayıt tutulan tarihe ne derece tarafsızdır?" "Belge"nin nesnel olduğunun mutlak kanıtı nedir? Mesela bir Osmanlı vakanüvisi Osmanlı hükümdarının

17 Faroqhi, *a.g.e.*, s.2.

18 Edward Hallet, Carr, *Tarih Nedir*, Çev. Misket Gizem Göktürk, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s.25.

aleyhine olabilecek bir şeyi, tarihsel olgu olarak mutlaka kaydedilmesi gerekse bile, kaydedebilir mi ya da kaydettiklerinin doğruluğunun garantisi var mıdır? Bu soru ve sorunlar uzar gider.

Tarihçinin ilgisi ister "yeniden yaratmaya", isterse "açıklamaya" yönelmiş olsun; geçmişle ister gelecek, isterse bugün uğruna ilgilensin, fiiliyattaki başarısının göstergesi, günümüze ulaşmış kaynakların kapsamı ve niteliğidir. Buna uygun olarak tarihçi, her türlü çalışma kaynaklardan başlamak zorundadır.[19] Öncelikle, nasıl bir çalışma çerçevesinde, ne tür tarihsel malzemeyle çalışılacağının belirlenmesi gerekir. Çünkü kaynaklar, insanların geçmişteki faaliyetlerinden geriye kalan "her türlü bulgu"yu içerir. Yazılı ve sözlü dil, coğrafi yüzey şekillerinin durumu ve insan yapımı maddi kalıntılar, güzel sanatlar ve fotoğraf ve film vb. liste uzayabilir. Her araştırıcının ilgisine/konuya göre de farklılaşabilir. Burada dikkat edilecek husus, tarihçinin seçeceği bulguların oluşturduğu kuramın sınanabileceği uygun veri tabanının kalıtları olarak kullanılabilirliği, işlenebilirliğidir. Carr, bu kapsamda, değerlendirme yapmayacak tarihçinin "neyin kaydedilmeye değer olduğunu nasıl bileceği" sorusunu sorarak tarihsel değerlendirmenin önemini vurgular.[20]

Belgeler bize neyi söyler? *Hiçbir belge bize o belgeyi yazanın, kendisinin ne düşündüğünden, neyin olmuş olduğu-*

19 Tosh, *a.g.e.*, s.31. Collingwood tarihçiler arasındaki bir uzlaşmazlığı hatırlatır. Bu, tarihin nihai anlamda "yazılı kaynaklar"a dayandığını ileri sürenlerle tarihin "yazısız kaynaklar"dan yola çıkılarak kurulabileceğini savunanlar arasındaki çekişmedir. Collingwood'a göre, tartışmada tabirler iyi seçilmemişti. Bu iki tabir birbirini dışlıyordu, halbuki, yazılı kaynaklardan kastedilen "içinde hazır-yapılı ifadeler bulunan kaynaklar"; yazısız kaynaklardan kastedilen "aynı konuyla ilgili çanak çömlek parçaları ve benzeri türden arkeolojik malzemelerdi." R. G. Collingwood, *a.g.e.*, s.114.

20 Carr, *a.g.e.*, s.27.

nu düşündüğünden, neyin olmuş olması gerektiğini ya da olabileceğini düşündüğünden yahut belki yalnızca başkalarının onun kendisinin ne düşündüğünü sanmalarını istediğinden, ya da kendisinin ne düşündüğünü sandığından fazla bir şey söylemez. Bunların hiçbiri tarihçi onlar üzerinde çalışmaya ve onları çözmeye girişmedikçe bir anlam taşımaz.[21] Bu anlamda, "tarihçinin başlıca işinin kaydetmek değil, değerlendirmek olduğu"na[22] yeniden dikkat çekmek gereklidir.

Tarihçinin, kullanabileceği kanıtla ilgili zaten hazırlık niteliğinde geçici bir düşüncesinin olduğuna dikkat çeken Collingwood, cevaplama beklentisi içinde olunmayan sorular sormanın anlamsız olacağına vurgu yapar. Bu durum "*Olmayacak duâya amin demek*" atasözünde olduğu gibi başlangıç için önemlidir. Bilimde soru ve kanıt birbiriyle doğal olarak bağlantılı olmalıdır. Soruyu cevaplamaya katkı sağlayan her şey kanıttır. Anlamlı bir soru, cevaplamak için kanıta sahip olunan veya olunacak sorudur. Zira bilimsel tarihçiler sorunları inceler, sorular sorarlar. En önemlisi, iyi tarihçilerse gerçekten cevaplamanın yolunu bulacakları sorular sorarlar. Düşünmeye başlamadan önce kanıt toplanamaz. Çünkü düşünmek, soru sormak demektir. Belli bir soruyla ilişkili olmadıkça hiçbir şey kanıt değildir. Bunun anlamı, sorgulamasız bilimin olmayacağı ve bir bilim adamının eğitiminin hangi soruları soracağını öğrenmeye dayandığıdır.[23]

Kaynakların Niteliği: "Birinci El mi?"

Her tarih değerlendirmesinde ilk ölçüt, geçmişe ilişkin yorumun eldeki bütün kaynaklara ne derece uygun oldu-

21 Carr, *a.g.e.*, 21-22.
22 Carr, *a.g.e.*, s.27.
23 Collingwood, *Tarihin İlkeleri ve..*, s.119-120.

ğudur. Beşinci bölümde de açıklandığı gibi, tarihçiler özgün, yani ele alınan olay veya düşüncelerle aynı döneme ait -çağdaşı- olan kaynakları "birinci el kaynak" olarak kabul ederler. Kendilerinin ve kendinden öncekilerin geçmişle ilgili olarak yazdığı her şey ise "ikinci el kaynak"tır.[24] Fakat bu değerlendirmede bir şeyi de göz önünde bulundurmakta fayda vardır. Şöyle ki, "birinci el ve ikinci el kaynak tartışmaları özgün kaynağa öncelik tanımakta, belgeleri fetişleştirmekte ve tüm tarih yazma sürecini (bir anlamda) çarpıtmaktadır."[25]

Yığın halinde günümüze ulaşan birinci el kaynakların işe yarar hale gelebilmesi için gerekli olan şey nedir? Bunun için yapılması gereken ilk şey sınıflandırmadır. Burada iki tür sınıflandırmadan söz edilebilir. İlk sınıflandırmada yayımlanmış ya da elyazması kaynaklar arasında ayırım yapılır. İkincisinde ise, kaynakların yaratıcısına ağırlık verilerek devletler tarafından üretilenler ile kurumlar, örgütler ve bireyler tarafından üretilenler arasında bir ayırıma gidilir. Bu ayırımların her biri de titiz bir *katalogculuk* gerektirir ve tarihçilerin çalışmalarının sonuna koydukları kaynakçalar da genellikle bu iki doğrultuda düzenlenmiştir. Her türlü tarihsel araştırma programında ilk adım, bütün kaynakları ve bu kaynakların kapsamını saptamaktır.[26]

Michel Foucault, tarih olarak bir disiplinin varolduğundan beri dokümanlardan yararlanıldığına, sadece, söylemek istedikleri şeyi değil, fakat gerçeği söyleyip söylemediklerine ve onu hangi sıfatla öne sürebildiklerine, samimi ya da sahtekâr, bilgili ya da bilgisiz, otantik ya da bozulmuş olup olmadıklarının dokümanlara sorulduğuna dikkat çe-

24 Tosh, *a.g.e.*, s.33.
25 Evans, *a.g.e.*, s.102.
26 Tosh, *a.g.e.*, s.35.
27 Michel Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*, Çev. Veli Urhan, Birey Yayınları, İstanbul, 1999, s.17.

ker.[27] Foucault sözü, bu sorulardan her birisinin ve bütün bu kritik kaygının aynı hedefe yönelik olduğuna getirir: "*Bu dokümanların söylediklerinden hareketle kendisinden doğdukları ve şimdi kendilerinin çok uzağında yitip gitmiş geçmişi yeniden kurmak.*"[28] Foucault'ya göre; doküman:

> "*Her zaman şimdi sessizliğe indirgenmiş bir sesin dili olarak incelenmişti. Oysa bugüne ait olmayan fakat henüz tamamlanmamış olduğuna kuşku bulunmayan bir değişimle, tarih dokümanın karşısında durumunu değiştirdi: …tarih dokümanı organize eder, parçalara ayırır, dağıtır, düzene sokar, seviyelere ayırır, serileri gerçekleştirir, doğru olanı doğru olmayandan ayırır, elemanları tespit eder, birlikleri tanımlar, ilişkileri açıklar*".[29]

İlk çağlardan günümüze değin kalp (sahte) para gibi "kalp belge"nin de üretildiği, işin bir kalpazanlık boyutuna ulaştığı akıldan çıkarılmamalıdır. O kadar ki, anıtları ve kitabeleri ilk kayda geçiren kişiler, metinleri defterlerine aktarırken eksik kısımları tıpkı bir heykelin kaybolmuş parçalarını, harap olmuş geçmişi yeniden bütünleştirme coşkusuyla tamamlarmış gibi yaratabilmektedirler.[30] Konuyla ilgili olarak, "tarihçi, bir belgenin teknik olarak orjinalliğini nasıl anlar?", "önemini nasıl değerlendirir?", "içeriğini nasıl çözümler?" soruları öne çıkmaktadır. Bu sorulara belgenin; kaynağı, içeriği, şekli ve üretilmesi açısından ana hatlarıyla verilecek cevaplar şunlara göre belirlenebilir:

1- Belgenin "kaynağı"nı, onu üreten kişiye ya da kuruma kadar tespit etmek mümkün olmalıdır.

28 Foucault, *a.g.e.*, s.18.

29 Foucault, *a.g.e.*, s.18.

30 Anthony Grafton, *Kalpazanlar ve Eleştirmenler: Batı Tarihçiliğinde Yaratıcılık ve Sahtekârlık*, Çev. Emre Yalçın, Dost yayınları, Ankara, 1998, s.32-34.

2- Belgenin "içeriği"nin bilinen olgulara uygun olup olmadığını saptamak gerekir.

3- Belgenin "şekli" çok önemli ipuçları verebilir. Tarihçi, yazının belirtilen döneme ve yere uygun olup olmadığını saptamak için bir anlamda paleograf olmak, kuşku uyandıran bir metnin üslubuyla dilini değerlendirebilmek için de bir çeşit filolog olmak zorundadır.

4- Belgenin "üretilmesi"nde kullanılan malzemenin incelenmesi için tarihçi, teknik uzmanların yardımına başvurulabilir.[31]

Örnek İncelemeler

Her tarihçinin çalışması iki zorunluluk arasında bölünmüştür. Birincisi, bir nesneyi, bir bütünü ya da bir sorunu, en anlaşılır biçimde açıklamayı başarmak gibi klasik ve temel bir zorunluluktur. İşte bu nedenle tarihçinin kimliğini belirleyen, onun özel herhangi bir alandaki etkinliğidir ve bu alan bir anlamda onun yetkinliğinin sınandığı alandır. İkincisi, tarihin öteki sorgu alanlarının -felsefe, antropoloji, göstergebilim vb.- sorunsallarıyla ilgilenmesi ve bunlarla iletişim kurması zorunluluğudur. Bu diyalog sayesinde tarihçi, yeni ve özgün sorular üretebilir, daha ciddi kavrayış araçları bulabilir ya da ötekilerle birlikte henüz bilinmeyen düşünsel mekânların tanımlanmasına çalışabilir.[32] Bu tanım, tam da başlığımızdaki "toplumsal kuram" ile "tarihsel malzeme/kanıt" arasındaki simbiyotik ilişkinin anahatlarını işaret etmektedir.

Belgeye soracağımız soruyu tek başına belgenin kendi sınırları belirlemeyeceği gibi vereceği cevabı da tek başına

31 Tosh, *a.g.e.*, s.60-61.
32 Chartier, *a.g.e.*, s.19-20.

belge belirleyemez. Aslında bir belgenin sınırı, sorulacak soruların sınırını da gerçek anlamda daraltır. Soruları çoğaltmak için diğer toplumsal kuramlarla diyaloğa geçmek durumundayız. Bununla ilgili şöyle bir örnek vermek mümkündür: Osmanlı belgelerinin sınırları içinde/belgelerde ifade edildiği şekliyle, mesela"kamusal alan", "emperyalizm" gibi kavramları aramak pek mantıklı bir girişim değildir."Kamusal alan" temelde sosyolojinin bir konusu olduğuna göre bu alanın temel kuram ve yöntemleri için, bu alanda çalışan akademisyenler (mesela Jürgen Habermas vb.) incelenmeli ve onların terminolojisine başvurulmalıdır. Bunun iyi örneklerinden biri Cengiz Kırlı'ya aittir. Kırlı incelemesinde, metodolojik kaygıdan dolayı *Havadis Jurnalleri*'ni tartışmaya geçmeden önce 'kamu', 'kamusal alan' ve 'kamuoyu' kavramları hakkında bilgi vermiş, eserini "kamusal alan kuramı"na başvurarak açıklamıştır.[33]

Orhan Kurmuş'un incelemesi de bu metodolojiye dair başka bir örnektir. Kurmuş incelemesinde, İngiltere Parlamentosu Avam Kamarası tarafından yayınlanan İngiltere Devlet Arşivi ve British Museum'da bulunan belgeler doğrultusunda İngiliz sermayesinin ve İngiliz emperyalizminin Türkiye'ye girme sürecini tespit etmeyi amaçlar.[34] Kurmuş önce "emperyalizm kuramı"nı ve bu kuramın öncülerinden Lenin'i izleyerek, bunu elde ettiği belgelere uygular. İncelemesi 19. yüzyılın ikinci yarısında İzmir ve Batı Ege Bölgesi üzerinedir.

Huricihan İslamoğlu-İnan'ın incelemesi bu tür simbiyotik ilişkiye dayalı incelemelere bir başka örnektir. İnan incelemesine, "tahrir defterleri"ni tartışmaya geçmeden önce

33 Kırlı, *a.g.e.*, s.14.
34 Kurmuş, *a.g.e.*, s.57-58.

bir kuramsal tartışma yürütür. Kavramsal bir çerçeve ile belgeleri nasıl okuduğuna dair açıklamalar sunar. Burada "ondokuzuncu yüzyıl şarkiyatçılığı", "Asya Tipi Üretim Tarzı", "modernleşmecilik", "Dünya Sistemi" yaklaşımlarını çözümler, bu yaklaşımların yazarları ile tartışmaya-diyaloğa girer. Malthusçu ve Chayanovcu yaklaşımların eleştirisini yapar.[35] Sonrasında tezini şöyle sunar: "Nüfus artışı ve ticari büyüme gibi iktisadi öğelerin köy ekonomisindeki ilişkileri ve gelişmeyi ne yönde ve nasıl etkilediğini o topluma egemen olan üretim ve bölüşüm ilişkileri belirlemektedir. Bu ilişkiler ifadelerini siyasi ve hukuki kurumlar düzleminde bulurlar. Genel çizgileriyle bu bakış açısı son yıllarda Robert Brenner'ın endüstri öncesi Batı toplumlarında toplumsal-iktisadi değişime ilişkin tezleriyle çakışmaktadır. Ancak burada benimsenen yaklaşım bazı temel noktalarda Robert Brenner'in çözümlemesinden ayrılmaktadır. Bu nedenle, burada köylü ekonomisi [ile] ilgili kavramsal çerçeveyi geliştirirken Brenner tezinin eleştirisinden yola çıkmayı uygun gördüm."[36] İnan, savıyla ilgili kuramcıları inceledikten sonra ikinci bölümde[37] "iktisadi eğilimlerin incelenmesinde bir kaynak olarak Osmanlı Tahrir Defterleri"ni çözümler ve kuramını bu belgelere uygular. İncelediği, 16. Yüzyılda Orta ve Kuzey Anadolu (Çorum, Tokat, Niksar) Bölgesi'dir.

Bir başka önemli mevzu ise birçok konunun, tarihçilerin onu incelemeye değer görmesi ile "tarihin konusu" ha-

35 Malthusçu yaklaşım nüfus, Chanayovcu yaklaşım ise köylü aile biriminin büyüklüğü ve emek verimlilik oranları gibi iktisadi değişkenleri üretim düzeyinin belirleyicisi olarak tanımlamıştır. Bkz. İslamoğlu-İnan, *a.g.e.*, s.46.

36 İslamoğlu-İnan, *a.g.e.*, s.46.

37 İslamoğlu-İnan, *a.g.e.*, s.55-89.

line gelebilmesidir.[38] Sözgelimi, 1980'li yılların sonlarına kadar iktisat tarihi ve siyasi tarihin mutlak hegemonyası altında olan Osmanlı tarihyazımında kültür tarihine yöneliş ve bu tarihyazımının etkisiyle yeni kaynakların keşfi çarpıcıdır.[39] Mesela, Cemal Kafadar'ın dört makalesinin derlenerek oluşturulduğu kitap[40] bu yönelişin bir örneğidir. Kafadar kitabın sunuşunda şöyle yazmaktadır: "*Aile, klan, cemaat, ümmet içinde erime halinden birey olma haline geçiş, diye özetlenebilecek çizgisel bir hikâye yok. Değişik zamanlarda ve bağlamlarda, kişilerin benlik algısının ve ferdiyetlerini yaşama biçimlerinin değişmesidir söz konusu olan. Kendilerini aşan yapılarla kâh uyuşarak kâh didişerek iç içe yaşayan insanların gelgitli hikâyesi*". Kafadar, "yapı ile süreç ilişkisi, bilimsellik ile hikâye etme arasındaki bağlantı, "biz" ve "ben" olmanın ne anlamlara gelebileceği gibi birçok meseleyi ele alırken" 16. ve 17. yüzyıllar Osmanlı dünyasından oldukça mütevazı dört kişiyi inceleme nesnesi olarak seçmiştir. Bunlar, babasından kalan arazi üzerindeki haklarını korumak için Divan-ı Hümayun'a başvuran Mustafa adlı Yeniçeri; İstanbul'da günce tutan Seyyid Hasan adlı derviş; ticaret için gittiği Venedik'te ölen Ayaşlı Hüseyin Çelebi; rüyalarını kaleme alarak şeyhine mektupla gönderen ve bu

38 Carr, 1850'de, İngiltere'de, bir çörek satıcısının öldürülmesi olayının tarihi bir olgu olup olmadığını sorgular. Bu olay tarihi bir olgu mudur? Bu olayın olgu olması onun tarihçilerin -ya da diğer bilim dallarından kişilerin- o olayın işlenmeye-incelenmeye değer görülüp, dipnotlarda ya da metinlerde işlenmeye başlanmasıyla olur. Bu durumda bu olay tarihi bir olgu olarak tarihyazımındaki yerini alır. Olayın, bir tarihi olgu sıfatıyla durumu, bir yorum sorusuna yol açacaktır. Bu yorum öğesi her tarihi olgunun içinde vardır. Carr, *a.g.e.*, s.17-18.

39 Kırlı, *a.g.e.*, s.10; dn. 2.

40 Cemal Kafadar, *Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun*, Yayına Hazırlayan Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2010, Giriş. Eserin girişi kitabımızın on ikinci bölümünde "bir tarih eserinin örnek incelemesi"ne konu edilmiştir.

yolla irşad edilmeyi bekleyen Üsküplü Asiye Hatun'dur.[41] Kafadar, böylece ortaya attığı kuramı arşiv belgeleri ve yazma kütüphanelerinde bulduğu tarihsel kanıtlarla ilişki kurarak sorgulamıştır.

Tülay Artan'ın çalışması bununla ilgili bir başka örnek olarak sunulabilir.[42] Çalışmada *Hamse-i Atayi* minyatürleri Osmanlı günlük yaşantısına ışık tutan bir tarihsel malzeme olarak kullanılır. Bu yapılırken, hassa ve amme tabirleri, "özel" ve "kamusal" alan kavramlarından yararlanarak açıklanır ve bu sözcüklerin batı dünyasındaki karşılıklarını tanımlamak için Richart Sennett'in *The Fall of Public Man* (Kamusal İnsanın Çöküşü) adlı eserine atıf yapılır.

Aslında bu tür çalışmalar, zaman ve mekân açıdan (ve kullanılan örneklem belge koleksiyonları) açısından "mikro ölçekli tarih modeli" olarak görünmelerine karşılık, ileri sürdükleri tezler ve bu tezlerin toplumsal kuramsal çözümlemeler ile yürütülmeleri açısından "makro ölçekli tarih modeli" incelemeleri özellikleri de taşımaktadırlar. Böylece bir yandan toplumsal kuramla diğer yandan tarihsel malzemelerle kurdukları simbiyotik ilişki sayesinde sırf kuramsal-tarihsel anlatı ya da sırf belgesel-belge fetişizmi nitelikli çalışmalardan da belirgin bir metodolojik üstünlük kurmaktadırlar.

Bir başka yöntem, toplumsal kuramla doğrudan ilişki kurmadan, ileri sürülen tezin belgelerdeki kayıtlarda karşılığını bulduğu şekliyle sorgulanmasıdır. Mesela 18. yüzyılda Doğu Akdeniz'den gelen gemiler Marsilya Limanı'na girebilmek için yolculuğun başladığı yerdeki Fransız konsol●-

41 Kafadar, *a.g.e.*, s.13.

42 Tülay Artan, "Mahremiyet: Mahrumiyetin Resmi", *Defter*, Bahar/Yaz, Sayı: 20, (1993), s.91-115.

sundan aldıkları bir belgeyi göstermek zorundaydı. Yetkililer bu belgeye bakarak İzmir, İstanbul ya da Sayda'da veba salgını olup olmadığını öğrenebiliyorlardı. Bu uygulama sayesinde Marsilya'da Doğu Akdeniz'in belli başlı tüm limanları hakkında önemli miktarda veri toplanmıştır. Daniel Panzac da bu belgeleri kullanarak veba salgınının seyrini konu edinen bir çalışma yapmıştır.[43] Panzac'ın ulaştığı "Müslümanların hastalığı kaderci bir anlayışla karşıladıkları" gibi sonuçların tarihsel gerçekliği bir yana[44] tarihçinin ileri sürdüğü tez ile ilgili olarak tarihsel kanıtlar bulma isteği ve gereği açısından önemi yadsınamaz. Bu tür incelemeye bir diğer örnek, Yuzo Nagata'nın, Osmanlı'da "çiftlik" sorunu üzerine yazdığı eserdir.[45] Nagata, çiftliklerin dönüşümünün 18. yüzyılda başladığını öne sürmüştür. Çalışmasını mekân olarak Manisa Bölgesi, zaman olarak 18. yüzyılın ikinci yarısı ile 19. yüzyılın ilk çeyreği aralığında kurmuştur. Buna bağlı olarak da Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Manisa Şeriyye Sicilleri ve Public Record Office çerçevesinde belgelerini sınırlayıp bir inceleme yapmıştır. Karamanoğulları ailesini örnek olarak ele alıp, bir yandan Manisa bölgesinin taşıdığı coğrafik, jeopolitik ve demografik hususları, diğer yandan Tanzimat öncesine ait tarihsel şartları göz önünde bulundurmak suretiyle, bir ayan ailesinin çok yönlü faali-

43 Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?: Kaynaklara Giriş*, Çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı, İstanbul, 1999, s.6; Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, Çev. Serap Yılmaz, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.

44 Zira Panzac'ın yaklaşım tarzı/kuramsal bakışı ve bununla ilgili kullandığı belgeler/tarihi kanıtlar başka tarihçilerin yeni bakışları ve kullanacakları aynı ya da yeni belgelerle yeniden okunabilir.

45 Yuzo Nagata, *Tarihte Âyânlar: Karamanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997.

yetlerini somut bir şekilde tanıtmayı amaçlamıştır.[46] Bu örneklemin üst başlığı "Tarihte Ayanlar"dır. Gerek Panzac'ın, gerekse Nagata'nın incelemeleri, belgelerin dilinden, belgelerin içinde kalarak, toplumsal kuramla ilişki kurmadan, -mesela, aşağıda Göçek'in yaptığı gibi, konuyla ilgili tarihsel-sosyolojik çözümlemelere girmeden-, ileri sürdükleri tezlerin sınanmasına örnektir.[47]

Örnek Vaka: Toplumsal Kuramın Tarihsel Malzemeye Uygulanması

Osmanlı tarihinde üretim, tüketim, birikim, bölüşüm, servet dağılımı, toplumsal-sınıfsal yapı, mülksüzleşme gibi toplumsal kurama dair sorunsallar-kavramsallaştırmalar tarihsel materyallerde, örneğin tereke defterlerinde nasıl incelenir? Konuyla ilgili kuram nasıl geliştirilebilir? Bu malzemeler aracılığı ile nasıl sınanabilir ve sorgulanabilir? Sorun iki aşamalıdır. Birincisi, önermeyle ilgili tutarlı bir kavramsal çerçeve geliştirmek gerektirir. Bu tarihin yanı sıra sosyoloji, iktisat, işletme vb. alanlarda, seçilen konuya göre işlevsel olabilecek, bilim dalı ile ilişkilendirilebilecek, geniş bir literatür incelemesini gerektirir. İkincisi, bu önermenin sınanabilmesine uygun veri tabanı bulmayı ve bu arşiv kaynakları içinde ilgili belge grubunun incelenmesini gerektirir. Birinci aşama çalışma konusunun interdisipliner boyutunu, ikinci aşama çalışma konusunun alan uzmanlığı boyutunu belirler.

Çalışmanın kanıtı olarak, belge kategorisini oluşturan tereke defterleri ile toplumsal kuram arasında simbiyotik ilişki nasıl kurulabilir? Bu defterlerden bu ilişki bağlamında na-

46 Nagata, *a.g.e.* s.X.
47 Bkz. İncelememizde dn. 9.

sıl yararlanılabilinir? Öncelikle belirtilmesi gereken, bu kayıtların toplumbilimlerinde birçok amaçla kullanıldığıdır. Kişinin sahip olduğu mal varlığının dökümünü veren bu malzemenin önemi, içerdiği bilgilerin yanında, tarihyazımında "madunlar"[48] hakkında da bilgiler sunmasıdır. Sosyolojik açıdan taşıdığı önem ise kapsadığı toplumsal yelpaze üzerinde yoğunlaşmasıdır. Alt sınıflar hakkında da bilgi veren bu defterler tüm bir toplumsal yapıya ışık tutmakta ve toplumdaki bütün grupları incelemeyi kolaylaştırmaktadır. Çünkü miraslar mülkiyet sahipliğindeki mevcut ayrılığı ve servet dağılımındaki eşitsizlikleri, bundan hareketle de toplumsal sınıf, paye ve güç farklılıklarını muhafaza eder.[49]

Avrupa'da okuryazarlık daha birkaç yüzyıl öncesine kadar seçkinlere mahsustu. Avamdan okuryazar kişiler ise eylemleri, ilişkileri ve tutumlarına dair pek yazılı kayıt bırakmamışlardır. Seçkin sınıfları eksen alan tarih anlatımını, avamdan kişilere dair materyal sağlayan tereke defterleri dengelemektedir. Bu yeni tarihsel bakış açısı, 17. yüzyılda Habsburg Hanedanlığı altında yaşayan köylü sınıflardan 18. yüzyıl Paris'inin popüler kültürü üzerine yazılan makalelere; Ortaçağ Cenova'sında yazılmış vasiyetlere ve servet durumuna ilişkin yapılan çalışmalardan 17. ve 18. yüzyıl sömürge Connecticut'unun toplumsal ve ekonomik yapısını araştıran çalışmalara dek bir çok yeni araştırmayı, tereke defterlerini baz almaya yöneltmiştir.[50]

Osmanlı araştırmaları söz konusu olduğunda, tereke defterlerinin önemi nedir? Bu defterler ne tür özellikler ta-

48 Madunlar ve maduniyet konusu kitabımızın 4. Bölüm'ünde "maduniyet çalışmaları" başlığında ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır.

49 Fatma Müge Göçek, *Burjuvazinin Yükselişi, İmparatorluğun Çöküşü: Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme*, Çev. İbrahim Yıldız, Ayraç Yayınları, Ankara, 1999, s.221; dn. 65.

50 Göçek, *a.g.e.*, s.220-221; dn. 64.

şır, bilgiler sunar? Bu defterlerden ne ölçüde yararlanmak mümkündür?[51] Tereke defterlerinin kullanımı birtakım sorunlar-eksiklikler içerse de, konu sosyolojik olarak Osmanlı toplumsal dönüşümünü incelemek olunca, eldeki en iyi tarihsel kaynaklardır. Konuyla ilgili olarak sözgelimi resmi yazışmalardan veya batılı seyyahların tuttuğu notlardan daha fazla bilgi vermektedir.[52]

Göçek'in çalışmasını izleyerek,[53] "toplumsal kuram" ile "tarihsel kaynak" arasında kurulan simbiyotik ilişkiyi örnekleyelim:

İleri sürülen tez-tezler:

1. Tez: 18. yüzyıl boyunca bütün toplumsal grupların batı mallarını biriktirme eğiliminde artış olmuştur,

2. Tez: Bu durum en yoğun şekilde en zengin grup içinde (Osmanlı yöneticileri) yaşanmış, bu grubu sırasıyla ordu ve halk takip etmiştir.

Batı mallarının Osmanlı toplumuna nüfuz edişinin kuramsal temeli, nüfuz kuramı ile Gabriel Tarde'nin *İletişim ve Sosyal Etki Üzerinde* (On Communication and Social

51 Osmanlı'da tereke defterleri üzerine yapılacak bir çalışmada ilk elden başvurulacak bir eser için bkz. Barkan, Ömer Lütfi, "Edirne askeri kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, Cilt: III, Sayı: 5-6, (1966), s.1-479. Krş. Cenk Reyhan, *a.g.e.*, s.207-265. Ayrıca bkz. Yavuz Cezar, "Bir Âyânın Muhallefatı: Havza ve Köprü Kazaları Âyânı Kör İsmailoğlu Hüseyin (Müsadera Olayı ve Terekenin İncelenmesi)", *Belleten*, Cilt: XLI, Sayı: 161, (1977), s.41-78. Bu örnekler çoğaltılabilir. Bu incelemeler, tereke defterlerindeki kayıtların bütünü üzerinden yapılır. Bunlardan başka, tereke defterlerindeki kayıtlar incelenirken, ileri sürülen tezlerin, veri tabanı bağlamında, defterlerdeki bir-birkaç başlıkla da sınırlı kalmak mümkündür. Göçek, incelemesinde Batı malları üzerinde yoğunlaşırken, Faroqhi'de bunun yerini alacak-verecek ilişkisi alır. Suraiya Faroqhi, "Zeytin Diyarında Güç ve Servet: Edremit Âyânından Müridzade Hacı Mehmed Ağa'nın Siyasî ve Ekonomik Faaliyetleri", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, (Ed.) Çağlar Keyder ve Faruk Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s.82-100.

52 Göçek, *a.g.e.*, s.230.

53 Göçek, *a.g.e.*, s.230-238.

Böylece Göçek, sosyoloji tezini (Osmanlı'da burjuvazinin yükselişi), istatistiksel bir analiz yöntemi kullanarak (lojistik regresyon), tarihsel malzeme üzerinden (tereke defterleri) sorgulamıştır. Bu sorgu, ileri sürülen tezi kanıtlayıp-kanıtlamadığına göre devam etmiştir. Eğer ileri sürülen tez kanıtlanmazsa yeni stratejiler geliştirilmelidir. Göçek'in, yukarıda belirttiği gibi tezinin inceleme stratejisinin doğru kurulduğundan dolayı incelemesine bu yönde devam edeceği söylenebilir.

Karen Barkey'nin çalışması bu türden yapılmış bir başka teze örnektir.[57] Barkey'in Tezi, Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş toprakları üzerindeki denetim ve korumalarını artırmasını sağlayan mekanizmalar için yaptığı manevraların, gerilemenin kanıtı olmaktan ziyade patlak veren sorunlara çözüm bulmaktaki kurnazlığının göstergesidir, biçimindedir. İncelediği dönem 17. yüzyıldır (zaman). Kuramını sorgulayacağı temel tarihsel malzeme ise Manisa Şeriyye Sicilleridir (belge/kaynak). Ayrıca, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden bu kanıtları destekleyecek başka belgeler de incelenmiştir (veri tabanı).[58]

57 Karen Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, Çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

58 "Osmanlı'da Kapitalizmin Kökenleri" başlıklı incelememizde (Cenk Reyhan, 2008), Osmanlı toplum yapısı söz konusu olduğunda, sosyal bilimlerde en çok benimsenen ve uygulanan Weberci ve Wallersteincı modelleri sorgulayıp bunlara karşı kendi modelimizi geliştirdik. Şöyle ki, Batı dışındaki toplumların tarihi, Weber'de modern devleti yaratan kapitalizm, akılcı hukuk vb. kurumların gelişemediği bir "tarihsizlikler tarihi" iken, Wallerstein'da Batı'nın kapitalist etkisi ile Batılı tarihsel sürece dahil olacak pasif bir coğrafya şekline dönüşür. Osmanlı üzerine çalışan farklı disiplinlerden kişilerin incelemelerinde bu yaklaşımlarla sıklıkla karşılaşılır. Bu teze karşı geliştirdiğimiz antitez, Osmanlı'nın bir kez kendi özgün tarihsel gelişimi içinde incelemeye başlanmasıyla, şarkiyatçı görüşün dillendirdiğinin aksine, son derece canlı bir sosyo-ekonomik ve kültürel tarihsel süreçle karşılaşılacağıdır (tez). İncelediğimiz dönem 18. yüzyılın son çeyreğidir (zaman). Bu tezi,

İleri sürülen bir tezin inceleme sonunda aksine sonuçlar elde edilirse ne olur? Bu durum, yukarıdaki üçleme tez-yöntem-veri tabanı ilişkisindeki araştırma stratejisinin yanlış kurulduğunu mu kanıtlar? Aslında bu durumda tezi yeniden gözden geçirmek gerekir. Aynı üçleme bu kez tez farklı olarak yeniden kurulabilir. Bu kez, "bulgular", Osmanlı ticaret burjuvazisinin, incelenen dönemde, yükseldiğini savunan "tezimizi" kanıtlamıyor şeklinde düzeltilerek yeni bir tez oluşturulmuş olur. Bu da başka bir tezdir ve yine aynı yöntem ve veri tabanı ile sorgulanmış, bu sonuca ulaşılmıştır. Tez ille de ileri sürülen varsayımı doğrulamak üzere kurulmayıp, gerektiğinde tersten yeniden formüle edilerek, yanlışlamak üzere de kurulabilir.[59]

Sonuç

Toplumsal kuram ile tarihi malzeme arasında kurulan "simbiyotik ilişki", yukarıda verilen örnek çalışmalarda da görüldüğü üzere, gerek tarihyazımına gerekse diğer bilim

uzun süren tarihsel malzeme/kaynak incelemelerinden (Bursa Şeriyye Sicilleri) sonra, Bursa Para Vakfı Defterleri (2.069 kayıt) ve Tereke Defterleri (556 kayıt) örneklemlerinde sorguladık (veri tabanı). Bu tür çalışmalara dair bir başka örnek için: Krş. Reşat Kasaba, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi*, Çev. Kudret Emiroğlu, Belge Yayınları, İstanbul, 1993. Kasaba, Wallersteincı "Dünya ekonomisi" tezinin "eklemlenme" boyutunu, 19. Yüzyıl Osmanlı örneğinde, Büyük Britanya Devlet Arşivi'nden İzmir liman ticaretiyle ilgili kayıtlarından edindiği belgeler ile sorgular.

59 Bu bağlamda bilim felsefesindeki tartışmaya değinmek açıklayıcıdır. Kuhn'a göre; bir kuramı reddetmek için, ortaya çıkan birkaç aykırılık yeterli değildir. Çünkü halen kuramı ayakta tutmanın yolları bulunabilmektedir. Popper'a göre ise, ortaya çıkan tek bir aykırılık, kuramın yanlış olduğunu gösterir ve o kuram reddedilir. Bu açıklamalara göre değerlendirildiğinde Kuhn "doğrulamacı", Popper "yanlışlamacı" bir yol izlemekte ama her ikisinde de bu süreç yeni araştırmaların başlamasını tetiklemektedir: Zuhal Aslan, "Kuhn, Popper ve 'Sosyal' Bilimler", *Pivolka*, Cilt: 2, Sayı: 5, (2003), s.4.

dallarının yazımına yeni bakış açıları sunmaktadır. Böylece, herhangi bir bilim dalının kendi içinde kalmasının getireceği "dar görüşlülük" de aşılmaktadır.

Gelinen noktada, özgün bir tarihyazımına girişmek, her şeyden önce; toplumsal kuramla tarihsel malzeme arasında simbiyotik bir ilişkinin varlığını kabul etmeyi gerektirmektedir. Burke'ün, "altı monografi kuramını arıyor"[60] başlığını bu bağlamda değerlendirmek böyle bir girişimde önemli bir yol gösterici olabilir.[61] Şurası bir gerçektir ki, tarihyazımı elbette ki "belge"lerle yürür fakat bu belgeler bir "toplumsal kuram"dan destek aldığı ölçüde anlamsal olarak zenginleşir. Aksi durum, bilimsel bir faaliyet olarak tarihyazımı yerine geleneksel vakanüvisliği teşvik eder. Bu kapsamda, sosyolojide genç bilim insanlarının, giderek daha çok "tarihe yönelik sorular" sormaları ve doktora tezle-

60 Burke, *a.g.e.*, s.144.

61 Örnek olarak alınan altı monografinin yazarlarının ortak özelliği hem kuramla hem de tarihle ilgili olmalarıdır. Norbert Elias sosyolog, Marshall Sahlins Antropolog, Michel Foucoult filozoftur. Diğer üç örnek, disiplinlerarası bir tarihyazımı yöntemini uygulamaktadırlar ve Annales ekolünden gelmektedirler: Fernand Braudel, Emmanuel Le Roy Laduire ve Nathan Wachtel. Krş. Skocpol, 1999'daki örneklemler. Bu açıklamanın bir başka boyutunu tarihsel sosyolojinin araştırma stratejileri bağlamında "tarihe genel bir model uygulama" yöntemi oluşturur. Skocpol'un listesi buna ilişkindir: Marc Bloch, Karl Polanyi, Samuel N. Eisenstadt, Reinhard Bendix, Perry Anderson, Edward P. Thompson, Charles Tilly, Immanuel Wallerstein, Barrington Moore. Skocpol, tarih ve kuramın etkileşime geçmeleri için üç strateji önerir: 1- Bazı tarih sosyologları tekil bir kuramsal modeli, modelin kapsadığı olası birçok örnekten birine ya da daha fazlasına uygularlar. 2- Bazı tarih sosyologları özel olarak tanımlanan tarihsel süreçleri ya da sonuçları açıklayan nesnel düzenlilikleri keşfetmek isterler ve bu amaca ulaşmak için alternatif hipotezleri araştırırlar. 3- Genel modellerin ya da nesnel hipotezlerin değerinden kuşku duyma eğiliminde olan bazı tarih sosyologları da en iyi ihtimalle anlamlı tarihsel yorum denilen şeyi geliştirmek için kavramları kullanırlar. Bu stratejilerden herbiri bir tek tarihsel duruma, ya da karşılaştırmalı tarihsel soruşturmalarla iki ya da daha fazla duruma uygulanabilirler. (Skocpol (Ed.), *a.g.e.*, s.363.) Skocpol bu üç stratejinin birbirine sımsıkı kapalı olmadığını, yaratıcı bileşimler uygulandığını da belirtir.

rinde gittikçe daha çok "tarihsel kanıt ve yorumlamalar" yaparlarken[62] tarihçilerin de kendi alanlarıyla ilgili olarak, daha çok "sosyolojiye yönelik sorular" sormaları ve daha çok "sosyolojik kuram ve yorumlamaları" incelemeleri, simbiyotik ilişki açısından umut verici sonuçlar doğuracaktır.

62 Skocpol (Ed.), *a.g.e.*, s.356.

7. BÖLÜM

TARİH ARAŞTIRMALARI İÇİN SANAL ARŞİV VE KÜTÜPHANE KULLANIMI

İbrahim TURAN*

Bir tarihçi, çalışma odasından hiç çıkmadan arşiv veya zemin araştırması yapabilir mi? Avustralya'daki ofisinde Google Earth'i kullanarak Suudi Arabistan'da İslam öncesi döneme ait binlerce mezar kalıntısı bulduğunu iddia eden tarihçi David Kennedy ve M. C. Bishop'a[1] göre bu mümkün.

Son elli yılda teknolojide, özelikle bilgisayar teknolojilerinde meydana gelen hızlı gelişmeler her alanda olduğu gibi tarih alanında da bir anlayış değişimine neden olmuş ve tarihçiler araştırma, yazım, sunum ve öğretim yöntemlerini yeniden değerlendirmek zorunda kalmışlardır. Kısa bir süre öncesine kadar kütüphane ve arşivlerle sınırlı olan tarih araştırmaları bilişim teknolojilerinin yardımıyla artık sanal kütüphane ve sanal arşivler üzerinden de yapılabilir hale gelmiştir. Her ne kadar tarih araştırmalarında bilişim teknolojilerinin kullanımı David Noble ve Gertrude Himmelfarb gibi Neo-Luddite[2] tarihçilerin karşı olduğu bir

* Yrd. Doç.Dr., Atatürk Üniversitesi, ibrahimturan@gmail.com

1 David Kennedy ve M.C. Bishop, "Google Earth And The Archaeology of Saudi Arabia: A Case Study From The Jeddah Area," *Journal of Archaeological Science*, Cilt: 38, Sayı: 6, (2011), s.1284-1293. doi: 10.1016/j.jas.2011.01.003

2 1970'li yıllarda doğan bu bu düşünce akımı, işsizliği arttırdığı, insan doğasına aykırı olduğu ve kültürü bozduğu gibi gerekçelerle teknolojiyi

yöntem[3] olsa da bu bölümde değineceğimiz yararları ve günün getirdiği şartlar nedeniyle artık kaçınılmaz bir olgu haline gelmiştir.

Bu alandaki ilk çalışmalar 1960'lı yıllarda Amerika Birleşik Devletleri'nde sosyal ve ekonomik tarihçiler tarafından 'bilgisayar destekli tarih araştırmaları' adı altında tarih alanında nicel araştırmalar yapmak amacıyla başlatılmıştır.[4] Avrupa'da ise 1964 yılında kurulan Cambridge Grubu nüfus ve sosyal yapı çalışmalarında bilgisayarı kullanmışlardır.[5] 1980'li yıllarda Avrupa'da tarih ve bilişim konulu bir seri konferans düzenlenmiş ve burada alınan kararla 1987 yılında tarih araştırmaları ve öğretiminde bilgisayar kullanımını yaygınlaştırmayı amaçlayan Tarih ve Bilişim Birliği (AHC) kurulmuş ve bu birliğin çatısı altında *Tarih ve Bilişim Dergisi* yayına başlamıştır.[6]

1990'lı yıllarda yine Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kütüphane ve arşivler, tarihi kaynakların dijitalleştirilmesi çalışmalarına başlamışlardır. Önceleri sadece tarihi kaynaklarla ilgili karteks ve özet bilgileri içeren bu çalışmalarda daha sonraları belge ve dokümanların dijital kopyalarına da

sorgular. Neo-Luddistler, 1811 İngilteresinde Ned (Kral) Lud önderliğinde pamuk ve yün fabrikalarındaki makinaları parçalayan Luddistlerin devamı olarak bu ismi almışlardır.

3 Daniel J. Cohen ve Roy Rosenzweig, *Digital History: A Guide to Gathering, Preserving, and Presenting The Past on The Web*. University of Pennslyvania Press, Philadelphia, 2006, s.3.

4 Daniel Greenstein, "Bringing Bacon Home: The Divergent Progress Of Computer-Aided Historical Research İn Europe And The United States," *Computers and the Humanities*, Cilt: 30, Sayı:5, (1997), s.351-364. 20.06.2011 tarihinde http://www.jstor.org/stable/30204655 adresinden alınmıştır.

5 Onno Boonstra, Leen Breure ve Peter Doorn, "Past, Present And Future Of Historical İnformation Science," *Historical Social Research*, Cilt:. 29, Sayı: 2, (2004), s.15. doi=10.1.1.129.522.

6 Tarih ve Bilişim Birliği web sitesi. http://odur.let.rug.nl/ahc/intern/assoc.html

yer verilmeye başlanmıştır.[7] İnternetin yaygınlaşmaya başladığı bu yıllarda tarihi belgelerin ve akademik yayınların dijital kopyalarının internet yoluyla araştırmacı ve öğrencilere ulaştırılması fikri doğmuştur.[8]

1990'larda başlayan bu çalışmaların çok hızlı ilerlediğini söyleyemeyiz. Dijitalleştirme işlemlerinin zaman alması, bu alana yeterli kaynak aktarılmaması ve tarihçilerin bu konudaki isteksizliği bu yavaşlığın nedenleri arasında gösterilebilir.[9] Günümüzde arşiv belgelerin çok küçük bir kısmı dijital ortama aktarılmıştır.[10] Ancak yavaş da olsa bu sayı her geçen gün artmaktadır.

Dijital Tarihçiliğin Amacı

Bu alanda son dönemlerde "dijital tarih", "tarihsel bilişim", "bilgisayar destekli tarih araştırmaları" gibi isimler altında yürütülen çalışmaların ortak amacı bilgisayar ve bilişim teknolojilerinin sunduğu imkânlardan yararlanarak tarihsel kaynaklar ve bulguların daha kolay ulaşılabilir ve daha güvenilir bir şekilde saklanabilir olmasını sağlamaktır.[11] Diğer bir deyişle, tarihin birinci ve ikinci el kaynaklarını dünya üzerinde dağıldıkları arşiv, müze ve kişisel koleksi-

7 Serge Noiret, "New Portals For New Sources And New Historians: The European History Primary Sources (EHPS)," Dan Cohen and Tom Scheinfeldt (Eds), *Hacking The Academy, A Book Crowdsourced In One Week*, George Mason University, Center for History and New Media, Fairfax, 2010, s.6.

8 Serge Noiret, 2010, a.*g.e.*, s.4.

9 Roy Rosenzweig, "Scarcity or Abundance? Preserving the Past in a Digital Era," 2003; http://www.historycooperative.org/journals/ahr/108.3/rosenzweig.html 25.06.2011'de indirildi.

10 Onno Boonstra, Leen Breure ve Peter Doorn, 2004, *a.g.e.*, s.15.

11 Lawrence J. McCrank, *Historical İnformation Science: An Emerging Discipline*, Information Today Medford, New Jersey, 2002.

yonlardan çıkarıp insanların çalışma odalarına getirmek ve bunu yaparken hem tarihin değerli kaynaklarını hem de bunlardan elde edilen bulguları bizden sonraki kuşaklara aktarabilmektir.

Bu iki ana amaç dört aşamalı bir çalışma ile hayata geçirilmektedir:

1. Aşama - Tarihi belge ve bulguların dijital ortama taşınması: Yazılı kaynaklar ve görsellerin, tarayıcılar veya dijital fotoğraf makineleri aracılığıyla taranmak/ fotoğraflanmak; gerçek objelerin, dijital fotoğraf makineleri ile fotoğraflanmak/ filme alınmak; sesli kaynakların ise (sözlü tarih kaynakları gibi) yine dijital ses kayıt cihazları ile uygun formata çevrilmek suretiyle dijital ortama taşınmasıdır.

2. Aşama - Veri tabanları oluşturulması: Oluşturulan resim, pdf, görüntü veya ses formatındaki kopyalar belli bir katalog ve indeks sistemi kullanılarak sunuculara yüklenir. Burada genelde iki yöntem uygulanmaktadır. Birincisi müze veya arşivlerin ellerindeki tüm belgeleri kullanarak veri tabanları oluşturmaları, ikincisi ise, farklı kişi ve kuruluşların bir araya gelerek belirli konu ve temalara ait belgeleri kullanarak veri tabanı oluşturmalarıdır.

3. Aşama - Arama sistemi oluşturulması: Belli bir veri tabanı içinde veya farklı veri tabanları arasında istenilen kaynaklara kolayca ulaşımı sağlayacak bir arama sisteminin oluşturulmasıdır.

4. Aşama - Tarihsel kaynakların son kullanıcıya ulaştırılması: Veri tabanlarında bulunan kaynakların internet üzerinden dünyanın her tarafındaki tarih araştırmacısı ve meraklılarının istifadesine sunulmasıdır. Bu alanda da ücretli veya ücretsiz erişim sağlamayı amaçlayan iki ayrı yaklaşımın uygulandığını görmekteyiz.

Son elli yılda tarihi belge ve kaynakların dijitalleştirilmesi, dağıtımı ve sunumu üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak bu çalışmalar çoğunlukla arşiv, kütüphane ve bilişim uzmanları tarafından yürütülmüş, akademik tarihçilerin bu konudaki katkısı ne yazık ki son derece sınırlı kalmıştır.[12] Kimi tarihçiler bu sürecin, bakılması gereken kaynak sayısını iyice artıracağını, böylece zaten zor olan işlerinin daha da zorlaşacağını iddia ederken, kimi tarihçiler ise metodolojik açıdan yeterli bulmadıkları için tarihi bilişim konusunda isteksiz davranmaktadırlar. Oysa bilişim teknolojilerinin tarih araştırmalarında kullanılmasının öncü isimleri dijital değişimin kendileri için yeni ufuklar açtığını belirtmektedirler. H-Net'in eski başkanlarından Steven Mintz dijital değişimin kendisi için sunduğu yeni imkânları şöyle sıralamaktadır:

> *"Dijital değişim, kullandığım birinci ve ikinci el kaynakların çeşidini artırmış... Okuduğum kaynakları yeniden gözden geçirme imkânımı artırmış... Ufkumu genişletmiş... Diğer akademisyenler ile etkileşim ve ilmimi yayma yollarımı genişletmiştir."*[13]

Tarihi Belgelerin Dijitalleştirilmesinin Yararları

Tarihsel belge ve kaynakların dijital ortama taşınmasının yararlarını şöyle sıralayabiliriz:

12 Roy Rosenzweig, 2003, a.g.e; Onno Boonstra, Leen Breure ve Peter Doorn, 2004. *a.g.e.*, s.5; Kirsten Sword, "Interchange: The Promise Of Digital History," *The Journal of American History*, Cilt: 95, Sayı: 2, (2008); http://www.journalofamericanhistory.org/issues/952/interchange/index.html 23.06.2011'de indirildi.

13 Steven Mintz, "Interchange: The Promise Of Digital History," *The Journal of American History*, Cilt: 95, Sayı: 2, (2008), s.452-491. DOI:10.2307/25095630

a) Çeşitlilik: Dijitalleştirme her şeyden önce farklı türdeki belge ve kaynakların bir arada tutulmasına olanak tanır. Bu sayede örneğin, Birinci Dünya Savaşı ile ilgili tüm belge, kitap, gazete, dergi, makale, resim, film, belgesel ve ses kayıtlarını bir arada bulundurarak araştırmacıların hizmetine sunmak mümkündür.

b) Maliyet: Geleneksel sistemde yukarıda saydığımız farklı türdeki milyonlarca belge ve objeyi bir araya getirmek, sergilemek ve meraklıların istifadesine sunmak için çok büyük yatırımlar yapmanız gerekirken bilgisayar teknolojileri 4 milyon kitap ve belgeyi 4 TB'lik bir sabit diskte saklayabilmenizi sağlar. Böylece herhangi bir üniversite kütüphanesi çok düşük bir maliyetle ve küçük bir alanda milyonlarca belge ve kaynağı barındıran bir arşiv oluşturabilir.

c) Hız: Geleneksel sistemde araştırdığınız konuya ait arşiv belgeleri, kitap veya makaleye ulaşmak için uzun bir zaman harcamanız gerekirken, kelime ve resim hatta ses araması yapmanıza imkân sağlayan yeni teknolojiler ile binlerce belge, resim veya görüntü arasında çok hızlı arama yapabilirsiniz. El yazısından karakter tanımaya imkân sağlayan yeni programlar ile bunu el yazmalarında bile yapabilmeniz mümkündür.

d) Çok yönlülük: Özellikle belirli bir konu ve tema çerçevesinde oluşturulan veri tabanları bir olaya ait farklı kaynakları bir arada bulmanıza, çalışılan konuyu birkaç belgeye dayanarak değil de farklı belge ve kaynaklara bakarak çok yönlü araştırmanıza olanak tanır. Böylece tarihi araştırmalarda daha net ve tutarlı bulgulara ulaşılabilir. Yine farklı ülkelerdeki çevrimiçi arşivlere erişim karşılaştırmalı araştırmaların daha kolay yapılabilmesine imkân tanıyacaktır.[14]

14 Onno Boonstra, Leen Breure ve Peter Doorn, 2004, a.g.e., s.20.

e) Koruma: Tarihi belge ve kaynaklar ne kadar iyi korusanız da her açıp okuduğunuzda, resmini veya fotokopisini çektiğinizde yıpranır, zarar görürler. Dijitalleştirme bu kaynakların çok sayıda kopyasının oluşturulmasını ve araştırmalarda bu kopyaların kullanılmasını, bu sayede asıllarının zarar görmemesini sağlar. Böylece geçmiş dönemlere ve günümüze ait kaynakları gelecek kuşaklara aktarabiliriz.

f) Ulaşılabilirlik: Dijitalleştirme tarih araştırmacıları veya meraklılarının şehirler veya ülkeler arası seyahatler yapmadan birçok belge ve kaynağa bir bilgisayar ve internet bağlantısı kullanarak erişimini sağlar. Bu durum sağladığı rahatlık ve zaman tasarrufunun yanı sıra tarihi bulguların mesafe, sınır ve dil engeline takılmadan daha geniş kitlelere ulaşmasını da sağlar.[15]

Tarihi Belgelerin Dijitalleştirilmesinin Sınırlılıkları

Yukarıda saydığımız faydaları ile birlikte dijitalleştirme çalışmaları sırasında şu hususlara dikkat edilmesi gerekmektedir:

a) Orijinalleri korumak: Dijital ortama taşıma işlemi bu işin uzmanları tarafından ve orijinal belgelere zarar vermeden yapılmalıdır.

b) Kalıcılık: Bilgisayar donanım ve yazılımlarının güvenilirlik ve kalıcılığı tartışmalıdır. Bu nedenle dijital belgeler Jeff Rothenberg'in ifadesiyle "*Ya sonsuza kadar dayanır ya da beş yıl, artık hangisi daha önce gelirse*".[16] Daha kalıcı

15 Daniel J. Cohen ve Roy Rosenzweig, 2006, a.*g.e.*, s.7.

16 Jeff Rothenberg, *Avoiding Technological Quicksand: Finding a Viable Technical Foundation for Digital Preservation,* Counsil on Library and Information Resources, Washington, D.C., 1998; www.clir.org/pubs/reports/rothenberg/contents.html 20.06.2011'de indirildi.

yeni teknolojiler buluncaya kadar bu eksiklik şu anda kopya sayısını artırmak ve sık sık donanım yenilemek suretiyle giderilmektedir.

c) Erişim zorluğu: Tarihi belgelerin yer aldığı veri tabanlarının ticari kaygılarla hazırlanması ve bu belgeler için ücret talep edilmesi birçok kişi için bu belgelere ulaşımı güçleştirecektir. Bu nedenle bu tür veri tabanlarının mümkün olduğu kadar devletler, üniversiteler ve dernekler tarafından desteklenmesi, ticari kaygılarla yönetilmemesi gerekmektedir. Yine değişik ülkelerde uygulanan internet kısıtlamaları tarihi kaynakların bulunduğu veri tabanlarına ulaşımı engelleyici bir unsurdur.

d) Güvenilirlik: Tarihçiliğin vazgeçilmez unsuru olan belge tenkidine benzer sorgulamaların web sayfaları ve buralarda verilen belge ve bilgiler için de yapılması, bilgisayar teknolojileri kullanılarak belge, resim, ses ve görüntülerin kolaylıkla değiştirilebileceğinin unutulmaması gerekmektedir.

Bilgiye erişimi kolaylaştıran ve özgür bilgi paylaşımına imkân tanıyan internet sayesinde günümüzde geniş halk kitlerinden gerçekleri saklamak zorlaşmıştır. Bu durum insanları yönlendirmek isteyen devlet ve grupları yeni yöntemler denemek zorunda bırakmıştır. Bilgiye erişimi engellemek, bilgi maniplasyonu ve bilgi kirliliği bu yöntemler arasında ilk akla gelenlerdir. Bilişim teknolojileri ve internet ne yazık ki bu yöntemlerin de uygulanmasını kolaylaştırmaktadır. Sahte fotoğraflar ve belgeler üretmek veya herhangi bir konu hakkında birbirinden farklı şeyler söyleyerek kafa karıştıran yüzlerce haber veya web sayfası hazırlayıp yaymak artık çok kolaydır. Bu bağlamda son dönemde yaşanan "WikiLeaks belgeleri" olayı belge kritiğinin öneminin yani belge olarak sunulan her dokümanın güvenilir bir kaynak olamayacağı gerçeğinin bir kez daha anlaşılmasını sağlamıştır.

Sanal Araştırmalarda Kullanılacak Metodoloji

Bilişim teknolojileri hayatın her alanında olduğu gibi yukarıda sayılan avantajları nedeniyle tarih araştırmaları, yazımı ve bulguların yayınlanması alanlarında vazgeçilemez bir unsur haline gelmiştir.[17] Bu teknolojileri gereksiz görerek kullanmayan tarihçiler aslında birçok kaynağı göz ardı etmekte,[18] bu nedenle araştırmaları kapsam yönünden zayıf kalmaktadır. Ancak konuya şüpheyle bakan tarihçilerin çekinceleri de göz ardı edilmemelidir. Sanal kütüphane ve arşivlerde veya diğer web sitelerinde yer alan dijital kaynakların değerlendirilmesi, analizi ve tarih araştırmalarında kullanımı alanında güvenilir bir metodolojinin geliştirilmesi gerekmektedir.[19] Özellikle insanların, sayısı ve çeşidi artan bilgi kaynakları arasında doğru ve güvenilir olanı seçemediği,[20] web sitelerinin güvenilirliğini sayfanın görünüşüne[21] veya arama motorunda kaçıncı sırada geldiğine[22] bakarak değerlendirdiği bir dönemde böyle bir çalışma daha önemli hale gelmektedir.

17 Türk tarihçilerinin dijital kaynakları kullanma eğilimleri konusunda bakınız: Hatice G. Birinci, "Tarihçilerin Bilgi Arama Davranışları," *Türk Kütüphaneciliği*, Cilt: 21, Sayı: 1, (2007), s.29-44.

18 Onno Boonstra, Leen Breure ve Peter Doorn, *Historische Informatiekunde.* Hilversum, Verloren, 1998. Akt: Onno Boonstra, Leen Breure ve Peter Doorn, 2004. a.g.e., s.4.

19 Serge Noiret, 2010, *a.g.e.*, s.6.

20 Yasin Doğan ve Erkan Dinç, "Birinci Elden Tarih Kaynaklarının Sosyal Bilgiler ve Tarih Derslerinde İnternet Üzerinden Kullanımı: ABD ve İngiltere'den Uygulama Örnekleri," *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 2, (2007), s.195-220.

21 B.J. Fogg, Cathy Soohoo, David Danielsen, Leslie Marable, Julianne Stanford, & Ellen Tauber, "*How Do People Evaluate A Web Site's Credibility? Results From A Large Study*," Stanford Persuasive Technology Lab, Stanford University, 2002; www.consumerwebwatch.org/pdfs/stanfordPTL.pdf 21.06.2011'de indirildi.

22 http://searchengineland.com/uk-report-1-in-3-kids-think-top-search-rankings-most-truthful-27428 20.06.2011'de indirildi.

Dijital tarih, bilgisayar destekli teknolojilerin hipermetin [html] imkânından faydalanarak geçmişe ait kayıtlar arasında bağlantı kurmak ve bu bağlantıları sorgulayıp tanımlamak esasına dayalı bir metodolojik yaklaşım olarak tanımlanmaktadır.[23] Tanımı yapılmakla birlikte bu metodolojinin esasları tam olarak belirlenmemiştir. Dijital tarihçilik için güvenilir bir metodolojinin geliştirilmesi disiplinler arası bir çalışmayı gerektirmektedir. Tarihçiler bu amaçla bilgisayar programcıları, sistem tasarımcıları, arşiv ve kütüphane uzmanlarıyla birlikte çalışmak suretiyle dijital tarihçilik için güvenilir ve sağlam bir metodoloji geliştirebilirler.[24]

Bu metod çalışması hem sonradan dijitalleştirilen kaynakları hem de dijital olarak doğan (born digital) kaynakları kapsamalıdır. Günümüze dair kaynakların büyük bir bölümü resim, film, pdf, web sayfası, Word belgesi, ses dosyası gibi değişik formatlarla dijital olarak oluşturulmaktadır. Dijital olarak doğan ve basılı bir kopyası bulunmayan bu belgeleri tarih araştırmalarında kullanılabilecek belgeler kapsamından çıkardığınızda gelecekte tarihçiler büyük bir kayıt ve belge kıtlığı yaşayacak ve bugünü anlamak için gerekli birçok belgeye ulaşamayacaklardır. Bu nedenle tarihçiler bu günden çalışma yöntemlerini revize edip çağa uydurmak ve gelecekte tarihçilerin kullanabileceği kaynakları[25] ve bu kaynakları kullanırken uygulanacak metodolojiyi belirlemek zorundadırlar.

23 Douglas Seefeldt ve W.G. Thomas, What İs Digital History? A Look At Some Exemplar Projects, 2009, s.2. http://digitalcommons.unl.edu/historyfacpub/98 20.06.2011'de indirildi.

24 Roy Rosenzweig, 2004, Akt. Douglas Seefeldt ve W.G. Thomas, 2009,*a.g.e.*

25 Matthew Woollard, "Introduction: What is history and computing? An introduction to a problem," *History and Computing*. Sayı: 11, (1998), s.1-8. Doi: 10.3366/hac.1999.11.1-2.1

Tarihsel Belge ve Kaynakların Yer Aldığı Online Arşivler

a) Yerli Arşivler:

1. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Bünyesinde Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerine ait tarihi, siyasi, sosyal, kültürel, hukuki, idari, askeri, iktisadi, dini, ilmi, edebi, estetik, biyografik, teknik kısaca bir değer olarak geleceğe intikal etmesi gereken yazılmış, çizilmiş, resmedilmiş, görüntülü, sesli veya elektronik ortamlarda üretilmiş 130 milyon belgeyi bulundurur. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Osmanlı Devleti'nin ana arşivi hüviyetini taşımaktadır. Arşiv bünyesinde son dönemde başlatılan dijitalleştirme çalışmaları sonucunda Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerine ait 20 milyona yakın belge sayısal ortama aktarılmıştır. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü web sayfasına http://www.devletarsivleri.gov.tr/Forms/pgArchiveMain.aspx adresinden ulaşabilirsiniz.

2. Milli Kütüphane

1946 yılında kurulan Milli Kütüphane, bünyesinde 3 milyona yakın eski ve yeni harfli kitap, el yazması eser, süreli yayın, gravür, tablo, resim, sinema afişi bulundurmaktadır. 2004 yılında başlayan dijitalleştirme projesi ile Milli Kütüphane koleksiyonunda bulunan yazma ve nadir eserlerin orijinal görüntülerinin ve bibliyografik künye bilgilerinin bilgisayar ortamına aktarılıp bilim ve araştırma çevrelerine internet üzerinden sunulması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda, bugüne kadar 27 bine yakın yazma ve 10 bin civarı eski harfli dergi, künyeleri ile birlikte tam metin ola-

rak bilgisayar ortamına aktarılmıştır. El yazması eserlerinin dijital kopyaları www.yazmalar.gov.tr adresinde ücretli olarak yayınlanmaktadır.

Milli Kütüphane'nin web sayfasına:
http://www.mkutup.gov.tr/ adresinden ulaşabilirsiniz.

3. Türk Tarih Kurumu Başkanlığı Kütüphanesi

Türk Tarih Kurumu Başkanlığı Arşivi'nde Osmanlı Devleti'nin son dönemlerini ve Türkiye Cumhuriyeti dönemini kapsayan belgeler yer almaktadır. Belgelerin büyük bölümü Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmıştır. Bunun yanı sıra Türkçe, İngilizce, Fransızca, Almanca belgeler de bulunmaktadır. Belgelerin yanı sıra zengin bir fotoğraf koleksiyonu da bulunmaktadır. Türk Tarih Kurumu Başkanlığı Kütüphanesi web sayfasına http://www.ttk.org.tr adresinden ulaşabilirsiniz.

4. YÖK Ulusal Tez Merkezi

Türkiye'deki üniversitelerde hazırlanan yüksek lisans ve doktora tezleri Ulusal Tez Merkezi arşivinde toplanmakta ve bu tezler "Elektronik Tez Arşiv Projesi" ile sayısal ortama taşınmaktadır. Elektronik Tez Arşivi çalışması ile sayısal ortama taşınan tezlerden, yazarları tarafından "çoğaltması ve yayımı için" izin verilmiş olanlar tam metin (pdf) olarak erişime açılmıştır. YÖK Ulusal Tez Merkezi web sayfasına http://tez2.yok.gov.tr/ adresinden ulaşabilirsiniz.

5. Ulusal Toplu Katalog (To-kat)

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Milli Eğitim Bakanlığı, Yükseköğretim Kurulu, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Ku-

rumu-Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi (ULAKBİM) ile Üniversiteler arasında 2006 yılında imzalan protokolle "Entegre E-Kütüphane Sistemi" oluşturulması kararlaştırılmıştır. ULAKBİM önderliğinde başlatılan çalışmalar neticesinde 2008 yılında "Ulusal Toplu Katalog (TOKAT)" oluşturulmuştur. Bu proje ile ülkemizde çeşitli veritabanlarında bulunan benzer kayıtların elektronik ortamda bir araya getirilmesi, kütüphanelerin tek bir arayüzden taranabilmesi ve kütüphaneler arası kaynak paylaşımının sağlanması amaçlanmaktadır. Ulusal Toplu Katalog web sayfasına http://www.toplukatalog.gov.tr/ adresinden ulaşabilirsiniz.

6. Hakkı Tarık Us Koleksiyonu

Beyazıt Kütüphanesi'nde bulunan Hakkı Tarık Us Koleksiyonu'nun Tokyo Uluslararası Çalışmalar Üniversitesi (TUFS) kütüphanesi ile ortaklaşa hazırlanan dijital ortama taşınması projesidir. Hakkı Tarık Us Koleksiyonu çeşitli kitap, dergi, gazete, yıllık, takvim ve salnameleri kapsayan geniş bir koleksiyondur. Bu koleksiyona ait web sayfasına http://www.tufs.ac.jp/common/fs/asw/tur/htu/ adresinden ulaşabilirsiniz.

7. Görsel Tarih Arşivi

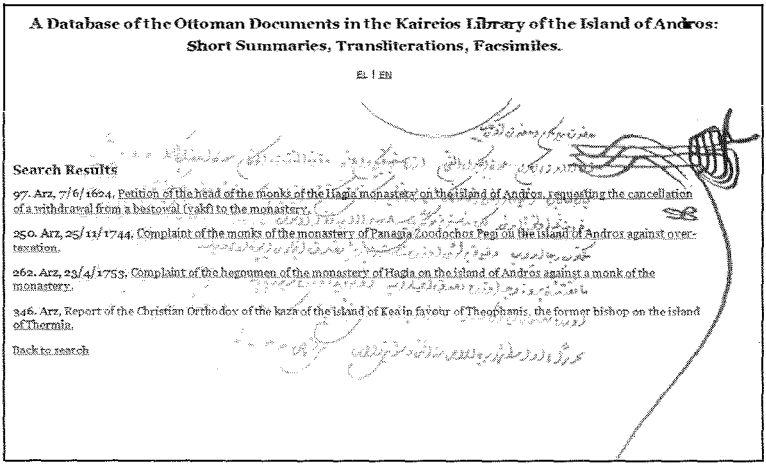
2004 yılında Hacettepe Üniversitesi ve TÜBİTAK'ın desteği ile başlatılan proje kapsamında hazırlanan Görsel Tarih Arşivi web sayfasında Cumhuriyet ve Osmanlı Dönemi'ne ait resim, karikatür, karpostal ve afiş gibi değişik formatlarda 9.500'e yakın görsele yer verilmektedir. Görsel Tarih Arşivi web sayfasına http://www.gorselarsiv.org adresinden ulaşabilirsiniz.

Yabancı Arşivler:

1. Avrupa Tarihi Birinci El Kaynakları (EHPS)

EHPS portalı, Avrupa Birliği tarafından desteklenen Avrupa Üniversite Enstitüsü (EUI) bünyesinde 2009 yılında kurulmuştur. Portalda farklı ülkelere ait tarihi kaynaklara çevrimiçi erişime imkân veren web sayfaları yer almaktadır. Bu web sayfaları konularına, dönemlerine, içerdikleri kaynak türlerine ve ait oldukları ülkelere göre ayrı ayrı listelenmiştir. Bu portal üzerinden 45 dilde yayın yapan 807 dijital arşiv ve kütüphanenin web sayfasına ulaşmak mümkündür. Bu geniş ağı kullanarak örneğin, Bulgaristan Milli Kütüphanesi'nde veya Yunanistan'ın Andıra Adası'nda yer alan Kaireios Kütüphanesi'nde bulunan Osmanlı belgelerinin dijital kopyalarını görebilirsiniz (Bkz. *Resim-1.* Avrupa Tarihi Birinci el Kaynakları portalına http://primary-sources.eui.eu adresinden ulaşabilirsiniz.

Resim-1: Kaireios Kütüphanesi'nde yer alan Arz'lar.[26]

26 http://androsdocs.ims.forth.gr/

2. Europeana

Avrupa Birliği tarafından desteklenen dijital kütüphanedir. Avrupa'nın tarihi ve kültürel mirasını tanıtmayı ve paylaşmayı amaçlayan sitede farklı ülkelere ait görsel materyaller, tablolar, haritalar, ses kayıtları, kitaplar, dergiler ve gazeteleri kapsayan çok geniş yelpazede 6 milyonun üzerinde dijital kaynağa yer verilmektedir. Europeana web sayfasına http://www.europeana.eu/portal/ adresinden ulaşabilirsiniz.

3. İngiliz Milli Arşivi

İngiliz Hükümeti Web Arşivi, bünyesinde 1 milyara yakın çevrimiçi belge içermektedir. Bunlar arasında, mahkeme tutanakları, vergi kayıtları, elçilik raporları, farklı ülkelere ait kayıtlara kadar çok farklı belgeler yer almaktadır. İngiliz Milli Arşivi'ne:

http://www.nationalarchives.gov.uk/museum/ adresinden ulaşabilirsiniz.

4. İngiltere Data Arşivi

Ekonomik ve Sosyal Araştırma Konseyi (ESRC)'nin desteği ile Essex Üniversitesi'nin bünyesinde 1967 yılında kurulmuştur. İngiltere'nin en eski çevrimiçi veri tabanı olan bu arşiv aynı zamanda sosyal bilimler alanında İngiltere'nin en büyük dijital koleksiyonuna sahiptir. İngiltere Data Arşivi'ne http://www.data-archive.ac.uk/ adresinden ulaşabilirsiniz.

5. Gallica

Fransız Milli Kütüphanesi'nin Europeana projesi kapsamında dijital belgeleri yayınladığı web sitesidir. 10 yıldır

sürdürülen dijitalleştirme çalışmaları sonucunda sitede yüz binlerce kitap, makale, harita, süreli yayın, ses kaydı ve istatistiğe ulaşıp bunları bilgisayarınıza indirebilmeniz mümkündür. Gallica web sayfasına http://gallica.bnf.fr/ adresinden ulaşabilirsiniz.

6. Milli Arşiv (ABD)

ABD Milli Arşivi (NARA), Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nden, askeri ve göçmen kayıtlarına kadar devlete ait çeşitli formatlarda (resim, ses ve video kaydı dahil) kayıt ve belgelerin dijital kopyalarına ulaşıma imkân veren web sayfasıdır. Bu sayfaya http://www.archives.gov/ adresinden ulaşabilirsiniz.

7. İnternet Arşivi

1996 yılında San Francisco merkezli kurulan İnternet Arşivi (IA) tarihçi, akademisyen, öğrenci ve her kesimden kullanıcılarına tarihi koleksiyonların dijital kopyalarına sürekli ve ücretsiz ulaşım imkânı sağlamayı amaçlamaktadır. Aldığı bağışlarla büyüyen koleksiyonda yazılı belgeler, resimler, ses kayıtları, filmler, programlar ve hatta kopyası alınmış web sayfaları yer almaktadır. İnternet Arşivi web sayfasına http://www.archive.org adresinden ulaşabilirsiniz.

8. Açık Kütüphane

2007 yılında California Eyalet Kütüphanesi'nin desteğiyle açılan bu internet kütüphanesi bağışlar ve bireysel katkılarla büyümekte ve şu anda 20 milyon kayıt ve 2 milyona yakın dijital kitap barındırmaktadır. Açık Kütüphane web sayfasına http://openlibrary.org/ adresinden ulaşabilirsiniz.

9. JSTOR

Bilişim teknolojilerini kullanarak akademik çalışmalara yeni bir boyut getirmek ve verimliliği artırmak amacıyla kurulmuş kâr amacı gütmeyen bir organizasyondur. JSTOR 1900'lü yılların başına kadar giden, binlerce dergi ve akademik yayını kapsayan geniş bir koleksiyona sahiptir. JSTOR web sayfasına http://www.jstor.org/ adresinden ulaşabilirsiniz.

10. Google Kitap Analoğu

2002 yılında hayata geçirilen bu proje insanların, özellikle bulmakta zorlandıkları, artık basımı yapılmayan kitapların dijital kopyalarına internet üzerinden ulaşmalarını amaçlamaktadır. Öncelikle eski ve telif hakkı sorunu olmayan kitaplarla başlayan proje kapsamında bugün milyonlarca kitabın dijital kopyasına ulaşmak mümkündür. Google Kitap Analoğu web sayfasına:

http://books.google.com/ adresinden ulaşabilirsiniz.

11. Princeton Üniversitesi Kütüphanesi Dijital Koleksiyonları

Princeton Üniversitesi Kütüphanesi, koruma ve erişimi kolaylaştırma amacıyla koleksiyonunda yer alan belgeleri dijitalleştirme çalışmalarına başlamıştır. Bu koleksiyonlar arasında özellikle İslami El Yazmaları koleksiyonları Türk araştırmacıların ilgisini çekecektir. Bu koleksiyonda 9. ve 19. yüzyıllar arasındaki döneme ait arada Arapça, Farsça ve Osmanlıca 9.500 el yazması eser yer almaktadır. Princeton Üniversitesi Kütüphanesi Dijital Koleksiyonları web sayfasına http://diglib.princeton.edu/ adresinden ulaşabilirsiniz.

12. Alman Dijital Resim Arşivi

http://www.bild.bundesarchiv.de adresinde hizmet veren arşivde 1860'tan günümüze kadar olan döneme ait Alman ve dünya tarihini ilgilendiren 250 bine yakın görsel yer almaktadır.

Burada örneklerini verdiğimiz çevrimiçi arşivlere bakıldığında da görüleceği üzere ülkemizde tarihi kaynakların dijitalleştirilmesi çalışmaları hem yavaş ilerlemekte hem de diğer ülkelerde hâkim olan anlayışın aksine açık, ücretsiz erişime yeterince izin verilmemektedir. Ülkemizde bu konuda yapılan çalışmalar daha çok tarihi belge ve kaynakların korunması ve kolay erişim için kataloglanmasını amaçlamaktadır. Bu belge ve kaynakların özgür erişime açılarak insanların kullanımına sunulması ikinci plana atılmaktadır. Bu konuda diğer ülkelerle aramızdaki anlayış farkını şöyle bir örnekle açıklayabiliriz: Alman Ortaçağ tarihine ışık tutan en önemli eserler şüphesiz 1558 yılında kurulan Heidelberg Palatina Kütüphanesi'nde yer alan el yazması kitaplardır. Bu el yazması kitaplar kısa süre öncesine kadar Heidelberg Üniversite Kütüphanesi'nin özel bölümlerinde korunuyor ve ancak ayda birkaç tanınmış tarihçinin özel izinle bunları incelemesine müsaade ediliyordu.[27] 1999 yılında başlatılan bir projeyle dijitalleştirilen el yazmaları bugün Heildelberg Üniversitesi Kütüphanesi web sitesinin nadir eserler ve el yazmaları bölümünde[28] yayınlanıyor ve ayda ortalama 8000 kişi bu eserlerin dijital kopyalarını görüp inceleme fırsatı bulabiliyor.[29] Böylece tarihin birinci ve ikinci el kaynaklarının

27 http://www.goethe.de/wis/bib/dib/en5705026.htm 24.06.2011'de indirildi.

28 http://www.ub.uni-heidelberg.de/Englisch/helios/digi/handschriften.html 24.06.2011'de indirildi.

29 http://www.goethe.de/wis/bib/dib/en5705026.htm 24.06.2011'de indirildi.

özgür erişim ile geniş kitlelerin kullanımı ve değerlendirmesine sunulması nihai amacı gerçekleştirilmiş olmaktadır.

Sonuç

Sanal araştırma ortamlarının oluşturulması (arşiv ve kütüphanelerin dijitalleştirilmesi) bir taraftan tarihin değerli belge ve kaynaklarını koruma altına alırken diğer taraftan tarih araştırmacıları ve okuyucularının hem içerik hem de çeşit bakımından daha zengin bir kaynağa daha hızlı ve rahat ulaşmalarını sağlamaktadır. Bu durum araştırmacıların kapsamlı ve olayları farklı perspektiflerle ela alan araştırmalar yapmalarına imkân sağlarken aynı zamanda tarih meraklılarının araştırma bulgularına daha kolay ulaşmalarını sağlamaktadır. Böylece bir bilim olarak tarih daha geniş kitlelere hitap edebilmektedir.

Henüz yeni yeni hayatımıza girmeye başlayan sanal araştırma ortamlarında yapılan araştırmaların daha sağlam zemine oturtulması, bu tür araştırmalarda kullanılacak sistem ve uyulacak kuralların belirlenmesi ile mümkün olacaktır. Sanal araştırmalarda kullanılacak metodolojinin belirlenmesi bilişim teknolojilerinin yukarıda saydığımız bilgi manipülasyonu ve bilgi kirliliğine açık olma gibi dezavantajlarını gidererek bu alanda yapılacak araştırmaların daha güvenilir olmasını sağlayacaktır.

8. Bölüm

TARİHYAZIMINDA İKİ YENİ YAKLAŞIM: SÖZLÜ VE YEREL TARİH

Oktay GÖKDEMİR*

Kitabımızın daha önceki bölümlerinde bahsedildiği gibi içinde bulunduğumuz dönemde tarihçiliğin ve tarih yazıcılığı alanının metodolojisi ve içeriği giderek zenginleşmektedir. Şüphesiz, bu gelişme 19. yüzyıldan beri var olagelen klasik tarih yazıcılığı formuna özellikle 1920'lerin başında Fransız Annales Ekolü'nün getirmiş olduğu eleştirel yaklaşımla başlamış ve tüm dünyayı etkisi altına almıştır.[1] Daha önce bahsedildiği gibi 19. yüzyılda Alman Tarihçi Ranke ile bilimsel bir iddia kazanmış olan modern tarihyazımı, özellikle ulus devletlerin kuruluş sürecinde geliştirilen üst-anlatılar nedeniyle millet-devlet tarihine indirgenmişti. Bu da sıradan insanların tarih kavramında kendilerinden fazla bir şey bulamamalarını beraberinde getirmişti. 20. yüzyılın başından itibaren bu üst-anlatı tarihçiliğe karşı ortaya çıkmış iki alternatif tarihyazım yaklaşımı, sözlü ve yerel tarih çalışmalarıdır.

* Yrd.Doç.Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, oktaygokdemir@mynet.com.

1 Fransız Annales Ekolü'nün 20. yüzyılda modern tarih yazıcılığına yapmış olduğu etkiler için başka önerilen çalışmalar olarak bkz. Ernst Breisach, *a.g.e.*, s.462-469; *Annales Okulu İzinde Tarih ve Tarihçi*, (Der.) Ali Boratav, Alan Yayınları, İstanbul, 1985; Peter Burke, *Fransız Tarih Devrimi-Annales Okulu*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 2002.

Sözlü Tarih Nedir?

Sözlü tarih; konusuyla ilgili araştırma yapan tarihçi için bir yöntem, aynı zamanda bu araştırmaların ortaya çıkardığı bir tarih yazma biçimidir. Bir yöntem olarak da sözlü tarih, yaşayan kişilerin, yaşadıklarıyla ilgili hafızalarında saklı olan anılarının görüşme yoluyla kayıt altına alınmasıdır.[2] Tarihçi bu görüşmeleri yaparak, geçmişe ait daha önce hiçbir yazılı ya da görsel alana kaydedilmemiş sözlü kanıtların (kaynakların) peşine düşer, bunları derleyerek yazıya döker ve araştırılan tarihsel konu için hazır hale getirir.[3]

Akademik anlamda sözlü tarih, daha çok birinci elden yazılı belgeleri desteklemek ve eksik kalan taraflarını tamamlayabilmek amacıyla başvurulan bir yoldur. Tarihçinin görüşme yaptığı kişilerin kendi gözlemlerinden, hayat hikâyelerinden oluşur. Bununla birlikte kişilerin bireysel olarak tanık olmadıkları, ancak kuşaktan kuşağa aktarılmış anlatılar olan sözlü gelenek de tarihçinin faydalandığı kaynaklardandır. Modern sanayi toplumlarında sözlü gelenek neredeyse tamamen yok olsa da özellikle daha geleneksel bir yaşamın tam anlamı ile ya da kısmen sürdüğü coğrafyalarda sözlü geleneğin sürdürülmesi tarihçiler için halen çok önemli bulgular sunmaktadır.[4]

Kişinin yaşamı boyunca görüp şahit olduğu ve hafızasında sürekli olarak canlı tuttuğu hatıralar biyografik anlatılar aracılığıyla yaşadığımız yüzyıla ait önemli tarihsel bilgiler içermesi yanında, toplumsal, sosyal ve sosyo-psikolojik alanlarda

2 Semra Somersan, Sözlü Tarih, Araştırmacılık ve Tarih Yazımına Katılım, *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*, (Haz.) Salih Özbaran, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998, s.381.

3 David E.Kyvig, Myron A. Marty, *Yanıbaşımızdaki Tarih*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s.70.

4 Tosh, *a.g.e.*, s.190.

da bilimsel çalışmalar için önemli katkılarda bulunmaktadır. Kişilerin sözlü anlatımları, o toplumda yaşayan daha genç bireylerin kimlik duygularının gelişmesi, kökenleri hakkında bilgi sahibi olmaları ve tarih bilincinin gelişmesi açısından da önemlidir. Anlatıya kaynaklık eden kişilerin verdiği bilgilerle yeni kuşaklar aile tarihleri, yaşanılan kent, kasabanın tarihi gibi mikro tarihsel anlatılar sayesinde yakın ya da uzak geçmişini öğrenmeye başlar.

Sözlü tarih aslında sıradan insanın tarihidir. Sıradan insanlar tarih aracılığıyla kendi hayatlarında yaşadıkları zorlukları, toplumsal, siyasal, mekânsal, sosyolojik ve psikolojik değişimleri anlamaya çalışırlar. Mikro ve makro ölçekteki çatışmalar, savaşlar, gençlik hareketleri, endüstriyel gelişim, kentsel dönüşüm, nüfus artışı, kültür ve sanatta yaşanan değişimler ya da toplumsal göçlerin insan üzerinde yarattığı etki ve kişinin gözlemlediği farklılıklar hiçbir tarihsel belge ve kaynağın sunamayacağı ölçüde tarihsel veriler ortaya koyar.[5]

Sosyal tarihçilik ve disiplinlerarası çalışmalarda kent, kasaba, aile, kurum ve kişi tarihleri gibi mikro tarih çalışmaları, gündelik yaşam tarihçiliği, emek ve kadın tarihi çalışmalarında büyük ölçüde sözlü tarihin nimetlerinden yararlanılmaktadır. Öyle ki toplumların geçmişine ait yazılı belgeler son derece sınırlıdır. Sözlü tarihin ortaya çıkışının en önemli sebeplerinden biri de söz konusu bu sınırlı sayıda belgenin yarattığı boşluk ve arşiv-belge merkezli tarihçiliğin sorgulanmasıdır.

Dünya'da Sözlü Tarih Çalışmaları

19. yüzyılda modern tarih araştırma yöntemlerinin ortaya konulmasına kadar süregelen sözlü gelenek, kadim

5 Thompson, *a.g.e.*, 1999, s.2.

çağlardan beri doğal bir tarih anlatısı olarak ortaya çıkar. Herodotos ve Thukydides gibi tarih anlatıcılarının yazdıkları tarihlerin çok önemli bir kısmı bu tarz sözlü anlatılara dayanmaktaydı.[6] Yeni Çağ ve Ortaçağlara kadar yazılan pek çok tarihin de yine sözlü kültüre dayanmakta olduğunu belirtmek gerekir. Gelibolulu Mustafa Ali, Peçevi ve Naima tarihi gibi pek çok Osmanlı tarihçisinin dahi sözlü kaynaklara yöneldiklerini söylemek yanlış olmaz. Özellikle Naima Tarihi'nde Naima'nın Maanzade Hüseyin Efendi ile yapmış olduğu konuşmalar eserinde önemli bir yer tutmaktadır. Osmanlı kuruluş dönemine ilişkin tarihsel anlatıların pek çoğu yine sözlü geleneğe dayanır. Özellikle menkıbe olarak adlandırılan efsanevi hikâyeler böyle bir geleneğin ürünüdür.[7]

19. yüzyılda belgeye dayalı tarih yazıcılığının ortaya çıkmasıyla birlikte geri plana itilen ve belirttiğimiz üzere "modern" tarihyazımının dışında tamamen geleneksel olarak görülen ve bu nedenle pek çok tarihçi tarafından "önemsiz" görülen sözlü tarihin yeniden gündeme gelmesi için 20. yüzyılın ikinci yarısını beklemek gerekmiştir. Aslına bakılırsa tarihin bir ironisi olarak tarihçilerin alıntı yaptıkları pek çok kronik, özünde sözlü kaynaklara dayanmaktaydı. 19. yüzyılın birinci el kaynaklarında büyük yer tutan sosyal araştırmalar ve resmi soruşturma raporları pek özensizce kaydedilmiş sözel kaynaklar olarak tarihçilerin kullandığı verilerdi.[8] 19. yüzyılın sonunda bazı antropologlar inceledikleri toplumlardaki kişilerin yaşam öykülerini, o top-

6 Esra Danacıoğlu, *Geçmişin İzleri Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001, s.136.

7 Osmanlı kuruluş dönemi menkıbeleri üzerine bkz, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Efsaneler ve Gerçekler*, Panel Bildirileri, (19 Mart 1999), İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

8 Tosh, *a.g.e.*, s.191.

lumu daha ayrıntılı inceleyebilmek için sistemli olarak topladılar. 1921 yılında Polonyalı ünlü sosyolog Florian Znaniecki ülkesinde bireylerin hatıralarını derlemeye başladı. Böylelikle Polonya'da bugün dahi süregelen ve "Pamietniki" diye bilinen bir araştırma geleneği ortaya çıktı.[9] Akademik anlamda ilk sözlü tarih bölümü ise Amerika'daki Columbia Üniversitesi'nde 1948 yılında kuruldu. Aslına bakılırsa resmi olarak kurulan bu bölümden önce de Amerika'da özellikle eski kölelerin, Kızılderililerin, savaş gazilerinin yaşamlarına dair anlatıların kaydedildiği bazı araştırma örneklerine rastlanmaktaydı.[10] Sonraki süreçte Amerika ve Avrupa'da üniversitelerle beraber pek çok resmi ve özel kuruluş kendi sözlü tarih programlarını faaliyete soktu.

Tarih araştırmaları içinde bir tür olarak sözlü tarih, modern teknolojilerin de kullanılması suretiyle 20. yüzyılın ortalarında ön plana çıkmaya başladı. Bu konudaki ilk girişimler İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı maddi ve manevi yıkımın boyutlarını ölçebilmek amacıyla başlatılmıştı. Bu tarihlerden sonra sosyoloji, antropoloji, sosyal psikoloji gibi tarihin dışındaki bazı bilim dalları kişilerle görüşerek bilimsel tespitlerde bulunma yoluna gitti. Tarihçilerin sözlü tarihe ilgileri ise 1960'lı yıllarda arttı. Öncelikle Anglosakson tarihçileri arasında rağbet görmeye başlayan sözlü tarih yöntemine yönelik ilk metodolojik yayınlar 1960'lı yıllarda ABD'de yayınlanmıştı.

İlgili çoğu meslekten tarihçinin sözlü tarih çalışmalarının tarih bilimi içinde yer almasına karşı durmasına rağmen 1970'li yıllardan itibaren başta İngiltere ve ABD olmak üzere dünyanın pek çok yerinde sözlü tarih çalışmaları ya-

9 İlhan Tekeli, Bireyin Yaşamı Nasıl Tarih Oluyor, *Toplumsal Tarih*, Kasım (2001), s.15.

10 Danacıoğlu, *a.g.e.*, s.135.

pan grupların sayısı gittikçe arttı. 1968'de İndiana Üniversitesi'nde farklı bir *Sözlü Tarih Projesi* başlatılmıştı. Asıl amaç Üniversite'nin kendi tarihini incelemek iken, proje zaman içinde genişletilerek 1981 yılında *Sözel Tarih Araştırma Merkezi* adını aldı ve araştırma alanı, 21. yüzyıl tarihini, yaşayanların belleklerindekileri ortaya çıkararak kaydetmek şeklinde genişletildi.[11]

Bazı tarihçiler sözlü tarihe yönelimin bir ekol olmaktan çok örgütlü bir toplumsal harekete benzediğini iddia etti. Ancak kısa sürede sözlü tarih çalışmaları önemli ürünler verdi. Ancak kimi tarihçiler tarafından sözlü tarih yöntemi ve buna kaynaklık eden kişiler ilginç bir şekilde küçümsendi. Bunlardan İngiliz tarihçi A. J. P. Taylor sözlü tarihi; "*Yaşlı adamların, ağızları sulanarak kendi gençliklerini hatırlamaları*" şeklinde değerlendirmekteydi. Eleştirilere rağmen zaman içinde, bu yöntemle tarih yapmaya devam edenler sözlü tarihin gelişimine katkıda bulundular.[12] Taylor'un kısmen haklı olduğu nokta Amerika'daki sözlü tarih araştırmalarının bu tarihlere kadar hâlâ ağırlıklı olarak büyük adamların anılarını kaydetmekten öteye gidememesidir.

İngiltere'de ise sözlü tarih bambaşka bir amaca yönelik olarak ortaya çıktı. 1960'larda neredeyse tüm dünyayı saran devrimci hareketlerin yarattığı bunalım İngiltere'de yeni üniversitelerin oluşturulmasına, aynı zamanda tarih ve sosyoloji bilimine ilgiyi artırdı. Yakın döneme ilişkin resmi kaynakların verdiği bilgi ve belgelerin tek taraflı ve sosyal patlamayı yeterli derecede yansıtamaması gibi durumlar kişisel tanıklıkların önemini ortaya koymaktaydı. Bu durum sözlü

11 Harriet Swain, *Tarihin Büyük Soruları*, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.251.

12 *a.g.e.*, s.381.

tarih çalışmalarının önemli bir ivme kazanmasına neden oldu. Essex Üniversitesi'nde sosyolog Paul Thompson, İngiltere'de 1872-1906 yılları arasında doğmuş olan 459 kişi ile aile ve iş yaşamları hakkında görüşmeler yaparak ülkedeki en geniş kapsamlı sözlü tarih programını başlattı. Zamanla sözlü tarihin sınırları genişledi, dünyanın pek çok ülkesinde sözlü tarih grupları oluşturuldu. Örneğin Almanlar İkinci Dünya Savaşı yıllarında Yahudilerin yaşamları ve Nazi baskısı altında yaşadıkları dönemle ilgili yaşam öykülerini kaydetmeye başlarken, İtalya'da yine İkinci Dünya Savaşı yıllarında Mussolini döneminin faşist yönetimi üzerine yapılan sözlü tarih çalışmaları öne çıktı. Güney Afrika'da ise ilk kez 1994 yılında ırk ayırımcılığının resmen ortadan kalkmasıyla birlikte siyahların tarihi araştırıldı.[13]

Türkiye'de Sözlü tarih Çalışmaları

Türkiye'de sözlü kültür üzerine çalışmalar halk bilimi disiplini aracılığıyla uzun zamandır yapılmasına rağmen tarihsel olaylara ya da dönemlere şahitlik etmiş kaynak kişilerden yararlanma biçimindeki sözlü tarihin geçmişi eski değildir. Özellikle 1990'ların başlarında *Tarih Vakfı* ve *Kadın Eserleri Kütüphanesi* tarafından başlatılan bazı çalışmalar bu konuda öncü sayılabilir. *Kadın Eserleri Kütüphanesi Sözlü Tarih Koleksiyonu* 14 kadınla yapılan görüşme kayıtlarından oluşurken *Tarih Vakfı Sözlü Tarih Arşivi* ise çeşitli projeler kapsamında biriktirilen sözlü tarih görüşmelerinden oluştu.[14]

Tarih Vakfı tarafından organize edilen ve İngiliz Sosyolog Paul Thopmson'un katılımıyla şekillenen atölye çalış-

13 Somersan, *a.g.e.*, s.384-385.
14 Danacıoğlu, *a.g.e.*, s.148.

ması Türkiye'de sözlü tarih araştırmaları açısından ilk resmi girişim oldu. Bu atölye çalışmasından sonra Türkiye'de sözlü tarih araştırmalarının belirli bir ivme kazandığını belirtmek gerekir.[15] Tarih Vakfı son yıllarda sözlü tarih projeleri üretmiş ve bunları desteklemiştir. Vakıf tarafından pek çok sözlü tarih projesinin yürütüldüğü bilinmektedir. Bununla ilgili çalışmalar Vakfın web sitesinde yer alırken, 1990'ların başlarından beri yapılan çalışmalarla ortaya çıkan birikim, zaman zaman *Toplumsal Tarih* dergisinde yayınlanarak araştırmacıların ve okuyucuların ilgisine sunulmuştur. Sözlü tarihle ilgili örnek bir anlatıyı *Toplumsal Tarih Dergisi* "Tarihe Bin Canlı Tanık Projesi" kapsamında 2005 yılında yayınlamıştır. *Çağdaş Eğitime Geçişin Tüm Aşamalarının Tanığı Hüseyin Hüsnü Cırıtlı'nın Yaşam Anlatısı*[16] başlığını taşıyan örnek anlatı Türkiye'de sözel tarihçiliğin aşama olarak nerede bulunduğunu anlamamız bakımında önemlidir.

Tarih Vakfı *Sözlü Tarih Arşivi* bugüne kadar pek çok proje üretmiştir. Ege Bank, İş Bankası, İnter Bank, Demir Bank, Osmanlı Bankası, Tekel, Lafarge Aslan Çimento gibi kurumların tarihlerinin araştırılması yanında *Cumhuriyet Anıları Sözlü Tarih Projesi,* Kültür Bakanlığı'nın desteklediği *Yaşam Öyküsü Sözlü Tarih Projesi*, Türkiye'de yaşayan Afrika kökenlilerin yaşam anılarının biriktirildiği *Sessiz Bir Geçmişten Sesler Afrika Kökenli "Türk" Olmanın Dünü ve Bugünü* gibi çalışmalar da yapılmıştır.[17]

15 *a.g.e.*, s.388.

16 Çağdaş Eğitime Geçişin Tüm Aşamalarının Tanığı Hüseyin Hüsnü Cırıtlı'nın Yaşam Anlatısı, (Haz.), Tuba Çameli, *Toplumsal Tarih*, Mart (2005), s.90.

17 Tarih Vakfı'nın bünyesinde yürütülen diğer çalışmalar Vakfın Web sitesi olan "www.tarihvakfi.org.tr"den takip edilebilmektedir.

Tarih Vakfı sözlü tarihçiliğe ilişkin olarak Batı'da yazılmış olan yöntem bilimsel kitapları da Türkçeye çevirerek, konunun dünya ölçeğindeki gelişimini Türkiye'ye yansıtmıştır. 1990'lı yılların başlarından itibaren tarih metodolojisi hakkında yazılmış birkaç kitabın sadece belirli bölümlerinde sözlü tarihçiliğe değinilmekteydi. Fakat başlı başına sözlü tarihi konu edinen ilk yayın olan İngiliz sosyolog ve sözel tarihçi Paul Thompson'un *The Voice Of The Past Oral History* adıyla 1978 yılında Oxford Üniversitesi'nce yayınlanan çalışması, yine Tarih Vakfı tarafından 1998 yılında *Geçmişin Sesi* adıyla yayınlanmıştır. Bunun sözlü tarihçilik alanında halen Türkçede yayınlanmış en kapsamlı eser olduğu söylenebilir. Türk tarihçiliği açısından konuyla ilgili son zamanlarda yayınlanmış olan en geniş kapsamlı kitap ise Esra Danacıoğlu'nun *Geçmişin İzleri, Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz* adıyla yine Tarih Vakfı Yayınları arasından çıktı. Bu çabalara rağmen Türkiye'de sözlü tarihe duyulan ilginin henüz beklenen düzeye ulaştığını söylemek zordur.

John Tosh'a göre sözlü tarihin günümüzde tarihçiler arasında bir dereceye kadar tutunabilmesinin sebebi, tarihçilerin ilgisini çeken bazı konularda yazılı kaynakların istenilen yeterlilikte olmamasıdır.[18] Bu fikre göre sözlü tarihsel anlatıya yönelim, tarih araştırmalarında kaynağa dair yetersizliklerin beraberinde getirdiği bir mecburiyettir.

Sözlü tarih Türkiye gibi ülkelerde klasik tarihçiler tarafından halen şüpheyle yaklaşılan bir alandır. Bu şüphenin temelinde iki nedenin olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki bireyin anlatısında kaçınılmaz olarak var olan sübjektifliğin aşılamaması meselesidir. Öyle ki, sadece kişinin görüşmede dile getirmesi esnasında değil, kişinin konu olan olayları yaşa-

18 Tosh, *a.g.e.*, s.192.

dığı anda, kendi düşüncelerini, bakış açılarını, değerlerini içermesi kaçınılmaz görünmektedir. Olaylar kişinin zihin dünyasında şekillenir ve kimi zaman var olan gerçekten çok daha farklı bir olaya dönüşür.[19] Bununla birlikte insan hafızası her türlü anıyı tamamıyla veya doğru biçimde hatırlayamaz. 19. yüzyılda Freud, hafızanın hiçbir anıyı kaybetmediğini, silmediğini, her anının uygun şartlarda yeniden yüzeye çıkabileceğini iddia etmekteydi. İnsanın hatırlayamadıkları aslında saklamayı, bastırmayı yeğlediği yaşam parçalarıydı, anımsamamak bir savunma mekanizmasıydı.[20]

Aslında hepimizin öznel ve süslenmiş bir anlatı aracılığıyla kurulan otobiyografik bir anlatısı vardır. Hayat hikâyesi bir anlatı olarak ortaya çıkarken mevcut hatıralara yeni deneyimler katılabilir, anımsanan geçmiş unutulup hiç yaşanmamış gibi kabul edilerek, zihin bunlara sonradan yaratılmış bazı parçalar ekleyebilir. Münir Göle "*yanılsamalarımız, düşlemlerimiz ve imal edilmiş anılarımız da gerçek, nesnel, aslına uygun anılarımız kadar benliğimizin bir parçasıdır*" diyerek, hafızanın geçmişe dair sübjektif üretimler de yapabileceği şüphesine yer vermiştir.[21]

Sözlü tarihte bireyin hafızasının sübjektif bir hal içermesi ve geçmişin gerçekliğinin bir yansımasını içermesine karşın kitabımızın ikinci bölümünde geniş biçimde tartışılan yeni yaklaşımlara göre bu aslında tüm tarih alan ve metodolojisinin genel bir sorunudur. Bu bağlamda tarihçilerin sözlü hatıralara uzak durmaları için bu gerekçe pek de anlaşılır değildir. Bilindiği gibi tarihsel belgelerin pek çoğu, kaynağı ve nüvesi her ne olursa olsun kendi içinde "öznel"

19 Danacıoğlu, *a.g.e.*, s.139.

20 Münir Göle, Doğru Olmadığını Biliyorum Ama Öyle Hatırlıyorum, *Cogito* "Bellek: Öncesiz, Sonrasız" Sayı: 50, s.26.

21 Göle, a.g.m., s.27.

bir yapı arz etmektedir. Örneğin Osmanlı dönemine ait kadı sicillerinin verdiği bilgiler, kuşkusuz Osmanlı yargı sistemi içinde yer alan kadıların karar ve hükümlerinin birer yansımasıdır. Doğal olarak Osmanlı siyasal erkinin yargı konusundaki sübjektif tavırlarını içerir. Tarihçiler bu tür birinci el kaynakları kullanırken nasıl metodolojik bir kuşku ile yaklaşmaları gerekliyse, benzer şekilde sözlü kaynaklara da aynı duyarlılıkla yaklaşılmalıdır. Pek çok tarihçi için otobiyografiler, anılar, günlükler ve hatta mektuplar, oluşturulan metin için önemli birer kaynak olarak görülürken sözlü anlatılar bunların tamamen dışında ve çok daha "öznel" bir kaynak olarak değerlendirilmektedir.

Sözlü tarihe getirilen ikinci bir eleştiri ise, belgenin sürekli aynı şekilde kalması yani değişmezliğine karşın anıların insanın zihni ve dili arasında bir süreçten geçerek aktarılması nedeniyle her an değişebilir nitelikte olduğu eleştirisidir. İnsanın neyi anımsadığı geçmişte yaşadıklarından bugün ve hatta görüşme yapılan anın kişinin üzerinde yarattığı etkiye bağlı olarak farklılaşabilir.[22] Halen çoğu akademik tarihçi sözlü tarihi, kendi araştırmaları için bir yan dal olarak görmektedir. Buna karşın sözlü tarihçiler için bu durum aslında klasik tarihçiliğin "tekelci" tutumuna karşı daha "eşitlikçi" alternatif bir yol önermektedir.

Sözlü Tarih Çalışmalarında Yöntem

Belirli bir topluluk, kurum, aile, kişi tarihiyle ilgilenenler için kişisel hatıralar büyük bir önem arz eder. Çünkü üzerinde çalışılan konu hakkında yazılı tarihsel kaynak ya çok azdır ya da hiç yoktur. İnsanlar yaşadıkları yıllara ilişkin kayıt tutmayı ve belge biriktirmeyi doğal olarak alış-

22 Danacıoğlu, *a.g.e.*, s.140.

kanlık edinmemişlerdir. Burada sözü edilen tarih, seçkinlerden oluşmayan, tamamen sıradan insanların geçmiş yaşantılarına dair hatıralarından oluşan tarihtir. Yani bu yeni sosyal tarihçiler, elit olmayan sıradan insanın tarihinin uygulayıcılarıdır. Sözlü tarih çalışmalarında araştırmacılar öncelikle kaynak kişiye soracakları soruları mümkün olduğunca sınırlandırmalıdır. Uzun ve karmaşık sorular kişinin sıkılmasına ve büyük olasılıkla gerçekte öğrenmek istediğiniz şeyden farklı cevaplar vermesine neden olabilir. İnsanları gerçekten önemli bir yardımda bulunduklarına ikna etmek daha fazla bilgi vermelerini sağlayabilir. Konuşmayı mümkünse bir ses kayıt cihazına kaydetmek, böylelikle anlatan kişinin sürekli duraksatılarak dikkatinin kaybolmasını engellemek gerekir. Mümkünse daha çok soru-cevap şeklinde değil mülakatı normal bir sohbet havasında yapmak olumlu sonuçlar verebilir.

Görüşmenin başarısı, görüşmeyi yapan araştırmacının yeteneğine bağlıdır. Samimi sohbetten, resmi ve kontrollü sorular sormaya kadar sözlü tarih görüşmesi yapmanın pek çok biçimi vardır. Başarılı görüşmeciler en iyi sonuçları alabilecekleri, kendi kişilikleri için en uygun yöntemi geliştirirler. Görüşmeyi yapan kişinin öncelikle görüşme yapılan kişiye karşı ilgili ve saygılı olması, oluşabilecek her türlü aksaklığa karşı esnek davranabilmesi, karşısındakinin görüşlerine anlayış ve empati ile yaklaşması ve hepsinden önemlisi sessizce dinlemeyi bilmesi gerekmektedir. Sürekli konuşarak, karşısındakinin fikir ve düşüncelerine karşı gelerek, onları kendi fikirleri yönünde ikna etmeye çalışan araştırmacıların sağlıklı bir görüşme yapabilmeleri pek mümkün değildir. Onlar her şeyden önce doğru bilgilere ulaşamayacaklardır. Bununla birlikte görüşmeyi yapan ki-

şinin ele aldığı konuyla ilgili yeterli bilgiye sahip olması şarttır. Bunun için araştırmacı işe öncelikle çalışma konusu hakkında bilgi edinmekle başlamalıdır. Televizyon ekranlarında, gazete sayfalarında ve yahut dergilerde pek çok olay ve olgu hakkında gazetecilerin yapmış oldukları röportajlara rastlanır.[23] Bu röportajlarda dikkati çeken en önemli husus röportajı yapan kişinin konu hakkındaki ön bilgisinin yeterliliğidir. Genellikle kendisinin bildiği ve ancak ayrıntılarını bilmek veya karşısındaki kişinin konu hakkındaki fikir ve düşüncelerini öğrenmek amacıyla sorular sordukları izlenimini verirler.

Görüşme yapan kişinin sorularını önceden ve titizlikle hazırlaması gerekir. Sorular basit, dolaysız, rahat anlaşılır ve doğru zamanlamayla sorulmalıdır. Görüşmeye randevu alarak gidilmeli ve kişi için en iyi yer ve en uygun zaman seçilmelidir. Kullanılacak kayıt cihazları ve her türlü teçhizat kontrol edilmeli ve çalışıp çalışmadığı defalarca denenmelidir. Sözlü tarih çalışmalarında genelde tek tek görüşme yöntemi kullanılır, tanıklarla daha sonra toplu görüşme de yapılabilir.[24]

Dünya'da Yerel Tarihçilik

20. yüzyıl tarihçiliğindeki gelişmeler ışığında, geleneksel tarihyazımına alternatif anlayışlardan biri de yerel tarih çalışmalarıdır. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren tarihçilerin ilgi odağı haline gelen yerel tarihçilik ulusal tarih anlatısının tek biçimliliğinden, bölgesel anlatımın zenginliğine doğru yeni bir kapı araladı. Tarihin yerelleşmesi ve yahut bölgesel tarih yazıcılığı tarih alanında "merkez"in dışında

23 Tosh, *a.g.e.*, s.173.
24 Danacıoğlu, *a.g.e.*, s.143-144.

farklı alanların var olduğu algısı ve bilgisini getirdi. Bu, aynı zamanda tarihsel coğrafyanın bir anlamda demokratikleşmesini sağladı. Doğrusu her tarihsel anlatı aslında bir üst anlatıya göre yerel bir nitelik taşımaktaydı. Örneğin Paris'in tarihini yazmak Fransa tarihi içinde bir yerellik ihtiva ederken, Fransa tarihi dünya tarihi içinde yereldi. Ancak yerel tarihe yönelik bir tanım yapmak gerekirse bu; belli bir toplumun belirli bir yer ve zamandaki hikâyesi veya geçmişin bilgisi şeklinde olabilir. Bu tarihsel anlatı bir şehrin, kasabanın, köyün, bir dini cemaatin yaşadığı bölge olabilir. Yerel tarih genel tarihin daha ayrıntılı açıklamalarının yapılmasını sağlarken getirdiği derinlikle bütünlüğün daha doğru ve anlaşılır hale gelmesine katkı verir.[25]

Yerel tarih çalışmalarının dünyada tarihçiliğin yönelimleri doğrultusunda belirli bir gelişim çizgisinin olduğunu belirtmek gerekir. 20. yüzyılın başlarında Annales Ekolü'nün ortaya koyduğu sosyal ve toplumsal tarih anlayışının dünya tarihçiliğine getirdiği yeniliklerden biri olan *mikro tarihçiliğin* bazı örneklerine 16. ve 17. yüzyılların Avrupa'sında rastlandığını belirtmek gerekir. Bunlar bir ülkenin tarihinden kentin tarihine, kentin tarihinden kasaba ve yahut köyün, kurumların tarihine ve oradan da çoğu zaman tarihin dışında görülen bireyin tarihine doğru evrilen anlayışın amatör ve bilinç dışı ilk örnekleridir. Bu yüzyıllarda Avrupa'da burjuva ve aristokratların kendi aile tarihlerini yazdırmaları çerçevesinde sürdürülen bir etkinlik olarak özellikle kontluk, hanedanlık tarihleri veya bölge tarihlerini ele alan çalışmalar görmek mümkündür. Mesela 16. yüzyılın sonlarından itibaren Fransa'da toprak soylu ailelerin, burjuva-

25 Erdal Aslan, "Yerel Tarihin Tanımı, Gelişimi ve Değeri", *Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar-Küreselleşme ve Yerelleşme*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s.195.

ların, şatoların tarihlerini içeren yerel tarih çalışmalarının varlığı göze çarpmaktadır.[26] Yine İngiltere'de 16. yüzyıla dayanan yerel tarihçilik geleneği içinde topografyaya, eşraftan kişilerin, papazın ve nadiren de olsa tüccarların yaşamına yer verilir.[27]

Kendi tarihlerini yazdırma ihtiyacı hisseden "büyük adamların" istekleri doğrultusunda kaleme alınan yerel tarih örnekleri dışında yerel tarihçiliğe yön veren ikinci etken, dünyayı keşfetme, tanımlama, sınıflandırma, kısaca dünyayı anlayıp bilme merakı ve tutkusudur. Bu merak ve tutku sadece Avrupa dışı yerellikleri değil aynı zamanda Avrupa içi alanları da içine alır. Görme, tanımlama hatta bölgelerin, kentlerin topografilerini ortaya koyma tutkusu Avrupa'da 15. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar pek çok çalışmada görülür.[28] Worchester'li Williams'ın 1477-1480 yılları arasındaki izlenimlerini yansıttığı gezi notları İngiltere'deki bu çalışmaların öncüsü olarak kabul edilmektedir. Williams'ın notları; gezip gördüğü yerlerin sokak isimlerini, kentin fiziksel yapısını, yapıların konum ve durumlarını, ayrıntılı arkeolojik tanımlamaları içermiştir.[29] 16. ve 17. yüzyıllarda İngiltere'de yolculuğa çıkan bazı gezginler ülkenin pek çok şehrini gezerek, önemli binaları, şatoları, pazar yerlerini, tüccarlar, çiftlikler, tüketilen yiyecekler, giyim kuşam, ormanlar, nehirler, köprüler gibi çok geniş bir alanı içine alan gündelik yaşam öğeleri ve kentler hakkında tanımlamaları içeren amatör çalışmalar yapmışlardır.

19. yüzyıl, Avrupa'da yerel tarih çalışmaları için yeni bir safhadır. Bu yüzyılda İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde

26 Danacıoğlu, *a.g.e.*, s.3.
27 Tosh, *a.g.e.*, s.195.
28 Danacıoğlu, *a.g.e.*, s.4.
29 Aslan, a.g.m., s.196.

özellikle burjuvalar, din adamları ve öğretmenlerin öncülüğünde kentlerde kurulan dernekler yerel tarih yazıcılığına yönelmiştir. Viktorya dönemi İngiltere'sinde İngiliz tarihinin araştırılmasına duyulan ilgi yerel tarih, arkeoloji, kraliyet tarihi, mimarlık tarihi ile ilgili çalışmaların yapıldığı pek çok kurum ve enstitünün kurulmasını sağladı. Bunlar içinde en önemlisi, *Victoria Country History* adıyla, İngiltere'nin pek çok yerleşim yerinde görülen nüfus hareketlerinin, tahrir kayıtlarının, zirai faaliyetlerin ve zanaatların teker teker tarihlerinin yazılması amacıyla 1899 yılında kurulmuştu. Kurumun kuruluşundan yaklaşık yüz yıl sonra 200. cildini tamamlamış olan *Victoria Country History* projesi yerel tarihçilik ile ilgili yapılmış en kapsamlı çalışma olarak görülmektedir.

İngiltere'de sistematik bir halde ilerleyen yerel tarihçilik, Fransa ve Amerika gibi ülkelerde daha çok sivil araştırmacıların özel ilgileri çerçevesinde yapılan bir etkinlik halinde yaygınlaşacaktır. Fransa'da tarihçilerin pek çoğu siyasal, askeri, yönetimsel ve dini alana özgü tarih anlayışını benimsemelerinden dolayı yerel tarihi amatörlerin uğraş alanı olarak göreceklerdir. Amerika'da da benzer bir yapı arz eden yerel tarihçilikle ilgili en büyük patlama 1879 yılında gerçekleşmesine rağmen 1880'lerin ortalarından sonra yerel tarih amatörlere bırakılması gereken bir alan olarak görülmeye devam etmiştir.[30]

Dünya tarihçiliğinin yerel tarihe yönelik asıl merakı ve ilgisi 20. yüzyılın ortalarından itibaren başlar. Bu yüzyılda diğer toplum bilimciler gibi tarihçiler de kişilerin yaşamlarıyla ilgilenmeye başladılar. Tek tek bireylerin yaşamlarından genelin yaşamına doğru çıkarsamalar yapmak suretiyle

30 Danacıoğlu, *a.g.e.*, s.4-5.

toplumun eğilimlerini, yaşamsal pratiklerini anlamaya çalıştılar, sosyologlar zaman içinde makro toplumsal çözümlemeden mikro-toplumsal çözümlemeye, tarihçiler de mikro tarihe yöneldi. Bu konuda iki ünlü incelemeden söz edilebilir: Fransız tarihçi Emmanuel Le Roy Ladurie'nin 14. yüzyılın başlarında güneybatı Fransa'daki bir köyü betimlediği Montailluo'su ile İtalyan Tarihçi Carlo Ginzburg'un 16. yüzyılda Kuzeydoğu Fransa'da yaşamış Menocchio adlı bir değirmencinin dönemini betimlemeye çalıştığı iki çalışma önemlidir.

Mikro-tarihe yöneliş, tarih alanında disiplinler arası çalışmaları da getirdi. Özellikle sosoyoloji-tarih, antropoloji-tarih gibi komperatif bağların sağlanması tarihçinin tarihe daha geniş perspektiften bakmasını sağladı. Ginzburg, Ladurie, Davis ve Levi gibi tarihçiler aynı zamanda iyi derecede antropoloji ve sosyoloji bilgisine sahiptiler.[31] Bu durum modern tarih yazıcılığının temel gereklerinden biri olarak da görülmektedir.

Türkiye'de Yerel Tarihçilik

Türkiye'de yerel tarihe ilişkin 1870'lerden itibaren şehir tarihleri ile ilgili örneklere rastlamak mümkündür. Örneğin, İbrahim Veli Efendi'nin 1871'de kaleme aldığı *Tarih-i Bursa,* Lami Çelebi'nin *Şehrengiz-i Bursa*, 1873'te Şakir Şevket'in yazdığı *Trabzon Tarihi* ve yine 1883'te Lütfi'nin *Şam Tarihi* adlı çalışmalarından söz edilebilir.[32] Ancak bütün bu çalışmalarda yüzeysel betimlemelerden öteye gidilemediği bilinen bir gerçektir.

31 Burke, *a.g.e.*, s.37-38.
32 Aslan, a.g.m., s.199.

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlı topraklarına gelen gezginlerin sayıca artması kent rehberlerine ihtiyaç duyulmasına neden oldu. Mustafa Ziya'nın *Rehnumay-ı Bağdat* (1896), Mustafa Suad'ın *Haritalı İstanbul Rehberi Yahut İstanbul Tarihçesi* (1898), *Musavver Rehber-i Seyyahin Bursa ve Civarı* (1903), Abdülkadir'in *Bursa Tarihi Kılavuzu* (1911) kent rehberi niteliğindeki ilk örnekler olarak göze çarpmaktadır.

Daha sonraları Cumhuriyet'le birlikte 1930'larda Halkevleri bünyesinde birtakım amatör yerel tarih çalışmalarına başlanmıştı. Profesyonel tarihçiler tarafından "sancak" denilen yönetsel birimi konu alan ve özellikle de *tapu tahrir defterleri*ne dayanan araştırmalarla sürdürülmek istenmişti. Ancak bu çalışmaların belirli bir kaynak grubuna bağlı olan belirli bir zaman kesitiyle sınırlanan karşılaştırma ve değişimi değil, durumu yansıtan nitelikleri nedeniyle yerel tarihçilik alanındaki gelişimin sınırları daralmıştı.[33] Yine de Halkevleri bünyesinde yürütülen yerel tarih çalışmalarının ülkemizde özellikle yerel tarihyazımının ilk nüveleri olduğu söylenebilir.

Türkiye'de kent tarihi ve yerel tarih alanındaki çalışmaları birkaç kategoride toplamak mümkündür. Bunlardan biri Osmanlı dönemine yönelmiş olan tarihçilerin arşiv malzemelerini ele almak suretiyle ortaya koydukları çalışmalardır. Bunda ortaya çıkan çalışmalar ya arşiv malzemesinin tıpkıbasımı olmakta ve yahut Osmanlı yönetiminin taşradaki uygulamalarındaki farklılıklar değerlendirilmektedir. Böylece yerel tarih de yerelin merkezle olan ilişkileri bağlamında ele alınarak analiz edilmektedir. Ağırlıklı olarak

33 Abdullah Martal, "Yerel Tarih Yazımında Kaynak Kullanımına İlişkin Sorunlar", *Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar- Küreselleşme ve Yerelleşme*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 2000, s.248.

Osmanlı merkezi yönetiminin belli bir bölgeyi yönetme hususundaki uygulamaları, vergi toplama, cezai mekanizmalar, tımar sistemi gibi uygulamaların bölgeler arasındaki farklılıkları gibi konular bu tarzın ağırlıklı konuları olarak göze çarpar. İkinci yönelim ise belli bir bölgenin Türklüğüne veya Türkleşme sürecine vurgu yapılmasıdır. Bu tür çalışmalarda değer verilen ve ön planda tutulan husus yereli kavramak yerine bölgenin Türklük kümesi içine girmesi ve buna yönelik yaşanan süreçlerdir. Üçüncü tarz ise belli bir kent ya da bölgenin düzensiz ve birbirinden farklı kategorilerinin ele alınması şeklide oluşur. Eski dönemlerden günümüze kadar kente dair farklı konulardaki anlatıların bulunduğu tarihsel metinlerdir. Bu tür yerel tarih kitapları içinde yerelin ünlü binaları, insanları, folklorik öğeleri, yemek, giyim kuşam gibi bilgilerin yer aldığı ve hatta belediye başkanlarının biyografilerinin bulunduğu görülür.[34]

Türkiye'de yerel tarih çalışmalarının sistematik bir düzeye erişmesi 1990'lı yılların başından itibaren yine Tarih Vakfı'nın yaptığı çalışmalar neticesinde olmuştur. 1990'lı yıllarda Türkiye'de yerel kültürlerin, tarihsel dokuların korunmasına ve araştırılmasına yönelik çalışmalar ortaya çıktı. Tarih Vakfı'nın Rockefeller Vakfı'nın da desteğiyle 1999 yılında başlattığı *Yerel Tarih Grupları Projesi*yle daha önce birbirinden ayrı çalışmalar yapan yerel tarihçilerin bir araya getirilerek daha kapsamlı bir yerel tarih çalışma ortamı oluşturulması amaçlandı. 1999 yılından itibaren Mersin, Antakya, Çanakkale, Ünye gibi birçok kentte yerel tarih çalışma grupları oluşturuldu. Tarih Vakfı, yerel tarih gurup-larının ülkede yaygınlaşması için çaba harcarken diğer yandan var olan grupların çalışmalarında devamlılık sağlamak

34 Danacıoğlu, *a.g.e.*, s.14.

amacıyla guruplara danışmanlık desteği vermeye devam etmektedir. Vakıf bu amaçla, yerel tarih projelerinde profesyonel tarihçilerin yerel tarih gruplarının çalışmalarında destek olması için gereksinim duydukları konularda atölye çalışmaları yapmakta, seminerler düzenlemekte, referans kitaplar ve broşürler yayımlamaktadır.

Tarih Vakfı'nın internet sitesinde belirtildiği üzere Vakıf, bu proje kapsamında Yerel Tarih Grupları'na çalışmalarında rehberlik etmesi amacıyla 6 adet kılavuz kitap yayımlandı. Bunlardan ilki Paul Thompson ve Rob Perks'in çalışmalarından derlenen, *Sözlü Tarih Kılavuzu*, ikincisi Burçak Madran'ın hazırladığı *Yerel Tarih Çalışmalarının Sergilenmesi İçin Kılavuz*, üçüncüsü Akşin Somel'in çabalarıyla hazırlanan *Yerel Tarih Çalışmaları İçin Kılavuz*, dördüncüsü Ayşe Çavdar tarafından kaleme alınan *Yerel Tarih Grupları İçin Kamuoyu Oluşturma ve Halkla İlişkiler Kılavuzu*, beşincisi Burcu Yeşiladalı'nın hazırladığı *Proje Hazırlama Kılavuzu*, altıncısı ise Funda Çelebi tarafından hazırlanan *Yerel Tarih Grubu Oluşumu İçin Kılavuz*'dur.[35]

Yerel tarihçiliğin gelişimine katkıda bulunan kurumlardan bir diğeri ise Türkiye'de özellikle 2000'lerden itibaren birbiri ardına açılan kent arşivleri ve müzeleridir. Kentlerin sosyo-ekonomik ve kültürel tarihleri, gelenek görenekleri, jeolojik dönüşümlerinin ortaya konulması, yaşanılan kente ait tarih bilinci oluşturulması ve aidiyet duygusu sağlanması açısından kent arşivi ve müzeleri önemli bir işlev görür. Pek çok büyükşehir, ilçe ve hatta kasabada kent müzelerinin kurulduğunu ve kurulmaya devam ettiğini görmekteyiz.

Yerel tarih çalışmaları açısından son derece önemli olan kent arşivi ve müzeleri, gerek kentlerin tarihsel geçmişinin

35 Konu hakkında bkz. Tarih Vakfı'nın Web sitesi www.tarihvakfi.org.tr.

ortaya konulması ve gerekse tarihçilerin araştırma konuları için ihtiyaç duyabileceği belge ve birikimin depolandığı yerler olarak yerel tarih araştırmaları için büyük bir ayrıcalığa sahiptir. Kent arşivleri ve müzeleri araştırmacılara sunduğu arşiv belgeleri ve tarihsel materyaller dışında yerel tarihe ilişkin gerek üniversitelerin bünyesinde yazılmış tezler, gerekse akademisyenler ve amatör tarihçilerin yaşanılan kentte yönelik yaptıkları araştırmaların yayımlanması açısından da ön ayak olabilmektedirler. Örneğin; Türkiye'nin ilk kent arşivi ve müzesi olan İzmir Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı *Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi (APİKAM)* İzmir ve yakın çevresine ilişkin eski ve yeni pek çok belge ve materyale sahip olması yanında kentin geçmişine ışık tutan çok sayıda araştırma ve inceleme eseri yayımlayarak araştırmacılara sunmuştur. Kurumun bünyesinde şu ana kadar 70'e yakın eser basılmış durumdadır.[36] Bunun dışında *Bursa Kent Müzesi*, *Balıkesir Kent Arşivi*, *Samsun Kent Arşivi*, *Gaziantep Kent Müzesi*, *Antalya Kent Müzesi* bahsedilmeye değerdir.

Modern tarihyazımının günümüzde makro olandan mikroya doğru bir eğilim içerisinde olduğu söylenebilir. Bununla birlikte yerel ve genel tarihi birbirinden bağımsız birimler olarak ele almak da doğru bir yaklaşım değildir. Bugün tarih yazıcılığında özellikle devletlerin ve toplumların geçirmiş olduğu her türden olumlu ya da olumsuz siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel değişimlerin açıklanmasında yerel örneklere başvurularak desteklenmesine gerek duyulmaktadır. Bu nedenle yerel tarih çalışmaları parçadan bütüne ulaşmanın, somuttan soyuta geçmenin en önemli anahtarları olmuştur. Yerel tarihi farklı kanallardan beslenen

36 İzmir Büyükşehir Belediyesi Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi (APİKAM) hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. www.apikam,org.tr.

bilgilerle bireyler, kendilerinden önceki kuşaklardan devraldıkları mirası hangi noktaya taşıdıklarını ve bu anlamda koydukları katkıyı somut bir biçimde değerlendirme şansını yakalarlar. Bu yöntem doğal olarak bireyleri ve bir bütün olarak toplumu üzerinde yaşadıkları doğal ve tarihsel çevreye karşı daha duyarlı olma yönünde bilinçlendirecektir.[37] Yerel tarihin uzandığı sınırlarının belirli bir ölçekte olması paradoksal bir biçimde bir genel tarih karşıtlığı olarak algılanabilir. Hemen söylemek gerekir ki, yerel tarih sınırlı alanlarla ilgilenir. Örneğin, bir devletin, bir kırsal alanın, bir ilçenin, bir şehrin veya diğer yerel alanların ya da o yerdeki insanların tarihi yerel tarihin konusudur. Bir başka deyişle aslında yerel tarih yerel olanın hikâyesidir.[38] Bu bağlamda yerel tarih, tarih çalışmalarına insani bir boyut katar. Bilindiği gibi, geleneksel tarih anlatısında ülkeler ve o ülkeleri ilgilendiren siyasal ve ekonomik gelişmelere yer verilirken bu gelişmelerden dolaylı ya da dolaysız etkilenen insan kitleleri ihmal edilir. İşte yerel tarih, tarihin tanığı olan insanın tarih araştırmasında gözle görünür bir hale gelmesine vesile olmaktadır.[39] Gerçekten de yerel tarih çalışmaları tarihin merkezine insanları, onların deneyimlerini ve bu deneyimlere ilişkin hafızalarında biriktirdiklerini koyar ve bunları önemli bir tarih bilgisi olarak sunar.[40] O ana kadar tarihin öznesi olmamış, sıradan insanları tarihin öznesi yapar. Bir tür, toplumun en alt katmanlarından yukarıya doğru herkesi tarihin ana malzemesi haline getirir. Yani yerel tarih, ulusal

37 Aslan, a.g.m., s.202-204.

38 Homer L. Calkin, "Local History: A Means of Better Understanding United States History", *The School Review*, 1942, s.53.

39 Aslı Avcı Akçalı-Erdal Aslan, "Yerel Tarih ve Tarih Öğretimindeki Rolü", *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 21, (2007), s.81

40 Aynur İlyasoğlu, "Yerel Tarih Gruplarıyla Tanışırken: Konular, Sorunlar", *Yerel Tarihçilik, Kent, Sivil Girişim: Yerel Tarih Grupları Deneyimi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s.38.

tarih yazılırken ve olaylar anıtsal bir görüntüyle tarihe yerleştirilirken bunların dışında kalanların tarihine eğilmek, yönelmek olarak da değerlendirilebilir.[41]

Günümüz Türkiye'sinde yerel tarih çalışmaları gerek üniversitelerin lisans düzeyinde eğitim veren tarih bölümlerinde, gerekse belediyelerin bünyelerinde kurulan kent arşivi ve müzeleriyle önemli bir ivme kazanmıştır. Tarih eğitimi ve öğretiminin günümüzde daha çok yerelden ulusala oradan da evrensele uzanan bir çizgide seyir kat etmesi yerel tarih çalışmalarının önemini bir kat daha artırmaktadır. Yerel olanı tanımak, yanı başımızdaki tarihle içli dışlı olmak, geçmişe dair aidiyetlerimizi, mensubiyetlerimizi güçlendiren bir bağ oluşturmaktadır. Yerel tarih çalışmalarıyla kültürel olarak geçmiş, şimdi ve gelecek arasında daha kuvvetli ilişkiler kurmak mümkün olabilmektedir. Yerel tarih aynı zamanda bizim içinde bir özne olarak yer aldığımız sıradan insanların ve içinde hayat tarzlarını sürdürdüğümüz köylerin, şehirlerin mekânların tarihidir.

Sonuç

20. yüzyıla kadar tarih, siyasal olayları, iktidar mücadelelerini, savaş ve barışı ve hanedan tarihleri gibi büyük ve övülesi anlatıları içinde barındırıyordu. Bu zamana kadar ele alınan mikro tarih çalışmaları dahi sokağın ve toplumun gündelik yaşantısı yerine yerel kilise cemaatinin yapılanma biçimleri ve yönetimleri ile ilgileniyordu. Bunun en temel sebebi dönemin tarihçilerinin kısmen yönetici sınıfa mensup ya da ona yakın bir yerde durmalarıydı. Bunlar sokaktaki insanı siyasal sisteme karşı geldiği ölçüde ve tamamen siyasal erkin bakış açılarıyla değerlendirme yoluna gidi-

41 Danacıoğlu, *a.g.e.*, s.6.

yorlardı. Postmoderniteye geçiş hemen her bilim dalında olduğu gibi tarih alanında da yeni bakış açılarının ortaya çıkmasını sağladı. Tarih yazıcılığında kralların, senyörlerin, ulusların ya da imparatorlukların tarihleri yerine daha küçük toplulukların veya sıradan insanların tarihine yönelim oldu, kısaca büyük anlatılar parçalanarak mikro anlatılara dönüştü. Bu da toplumsal tarihin küçük ancak belki de büyük etkileyeni olan bireyin tarihe etkisi ve onun katkılarıyla tarihin yeniden yazılması anlayışını doğurdu.

9. BÖLÜM

DİSİPLİNLERARASI TARİH ÇALIŞMASI

Gülin KARABAĞ*

"Hayatın bizzat kendisi gibi, tarih de bize elden kaçan, hareketli, birbirlerine çözülmez bir şekilde dolanmış ve birbiri peşi sıra yüzlerce farklı ve çelişkili çehreye bürünebilen bir sorunlar yumağı olarak gözükmektedir."

Fernand Braudel

Deney ve genelleme yapılamaması nedeniyle tarih geleneksel olarak edebiyat, güzel sanatlar vb. gibi beşeri bilimler arasında sayılagelmiştir. Beşeri bilimlerin temelindeki ilke, pratik yol gösterici sonuçlar çıkarmak değil, insanlığın düşündükleri ve yaptıklarının değerli kabul edilerek, tanınması ve korunmasıdır. Geçmişteki olayların yeniden inşa edilmesi dikkate değer bir çabadır. Tarihçi; edebiyatçı, sanat tarihçisi, halk bilimci vb. gibi kültürel mirasın aktarıcısıdır. Tarihsel mirası tanıtarak ve koruyarak insanlığı anlamamıza yardımcı olur. Bu sebepten Cobb'un ifadesiyle tarih, "başlı başına değer taşıyan, zenginleştirici, kültürel bir alandır ve tarihi yeniden inşa etme yolunda her türlü serüvene atılmaya değer".[1] Bu görüşe göre tarih, sosyal bir bilim değil, sosyal bilimlerle ilişkileri olan beşeri bir bilimdir.

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, gulinkarabag@gmail.com.

1 Tosh, *a.g.e.*, s.29-30.

Beşeri bilimlere karşılık sosyal bilimler, pratik yol göstermeye yöneliktir. Ekonomistler, sosyologlar, mevcut sorunlarla ilgili "reçete"ler sunmak için ekonominin ve toplumun işleyişini anlamaya çalışırlar. Konularının bu bağlamda pratik bir işlevi olduğuna inanan tarihçiler, onu beşeri bilimlerden ayırıp sosyal bilimler arasına yerleştirmeye çalışırlar.[2] Oysa tarih, diğer sosyal bilimlerden ne daha az, ne de daha çok anlamlı bir çalışma alanıdır. Tarih de diğer sosyal bilimlerle ilişkili ayrı bir sosyal bilimdir.[3]

19. yüzyıldaki tarih disiplininin geleneksel, başka bir deyişle siyasi ağırlıklı çalışmasının 20. yüzyılın başlarında eleştirilmesiyle birlikte tarih araştırmalarının kapsamının genişlediği görülmüştü. Tarihi sadece siyasal tarihe indirgeyen vakanüvisik tarih anlayışına karşı çıkan Annales Okulu, kitabımızın ikinci ve özellikle dördüncü bölümlerinde bilgi verildiği üzere, "tarihi yapan insan" gerçeği üzerine yoğunlaşmıştır. Annales Okulu ile birlikte daha geniş ve daha insani bir tarih, bütün insan etkinliklerini kapsayacak ve olayların anlatısından çok 'yapıları' çözümlemekle uğraşacak bir ekonomik, sosyal, kültürel ve toplumsal tarih anlayışı yaygınlaşmaya başlamıştır.[4]

Annales Okulu bu iki ilkeyi gerçekleştirmek için bir yöntem açılımına yol açan *komşu sosyal bilimlerden yardım alınması* ilkesini ortaya koymuştu.[5] Bu anlayışa göre tarih, diğer sosyal bilimlerle işbirliği yapmalıydı. Çünkü tarihsel kurumların, karakterlerin, düşüncelerin "ardında" ya da "al-

2 *a.g.y.*
3 İlhan Tekeli, *Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek*, Dost Kitabevi, Ankara, 1998, s.32.
4 Sezgin Kızılçelik, *Sosyal Bilimleri Yeniden Yapılandırmak*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2004, s.122.
5 Gulbenkian Komisyonu, *Sosyal Bilimleri Açın*, Metis Yayınları, İstanbul, 1996, s.44.

tında" yatan geçmişe ait ekonomik değişme, nüfus artışı, sosyal eşitsizlik ve hareketlilik, kitle tutum ve davranışları, sosyal protesto kalıpları gibi boyutların araştırılması için tarihçilerin sahip olmadığı bazı araçlar vardı. Bunlar; nicel yöntemler, sınıf, statü gibi analitik kavramlar, sosyal değişme modelleri, seçim sonuçları, vergi belgeleri gibi kitlesel veri analizleri vb. araçlardı.[6] Bu nedenle tarihçi, kaynaklarını, yöntemlerini, aralarına istatistiği, demografiyi, dilbilimi, psikolojiyi, nümizmatiği, arkeolojiyi de dahil ederek genişletmelidir.[7] Okulun önemli temsilcilerinden Febvre, sosyal bilimlerin parçalanmışlığını eleştirerek, onların parçalanmışlıklarından dolayı anlam yitimine uğradıklarını şöyle savunmuştu:

> *"Dikkat edin dostum, tarihin dışına çıkmak üzeresiniz… Tanılamalarımı bir daha okuyun, o kadar net ki! Eğer kendinize tarihçi diyorsanız, buralara ayak basmamalısınız, bu alanlar sosyologlara verilmiştir. Ne de buraya; buradan psikologlara gidilir. Sağ taraf ne demeli: yok, yok orayı hiç düşünmeyin, zira coğrafyacının bölgesi. Ve solda da etnolog var."*[8]

Ona göre aktif bir tarihçinin ilkesi, disiplinlerarası bir yaklaşımın gerekli olduğu, "sınırlara ve bölümlemelere tahammülü olmayan bir tarih" olmalıdır.[9] Tarihin diğer bilimlerle olan ilişkisini ortaya koymak için onun diğer bilimlere göre değerini ya da üstünlüğünü ispatlamak ya da

6 a.g.y.; Geoffrey Barraclough, *Main Trends in History*, Holmes and Meier Publishers, New York, 1978, s.49, 64 ve 72.

7 Akt. François Dosse, *Ufalanmış Tarih,* Çev. Işık Ergüden, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2007, s.40.

8 Kızılçelik, *a.g.e.*, s.123.

9 Peter Burke, "Modern Avrupa'nın İlk Dönemlerinde Toplum ve Ekonomi'ye Giriş", *Tarih ve Tarihçi: Annales Okulunun İzinde*, (Der.) Ali Boratav, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2007, s.20.

tarihe yardımcı bilimler diyerek belli sayıda bilimle bu başlığı sınırlandırmak doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Zira asıl mesele, bilimleri birbirinden ayırt etmek değil, aksine bir işbirliğine ve birleşmeye doğru yönelmektir. Mademki birbirinden bağımsız bilim yoktur; mademki bütün bilimler dayanışma ve yardımlaşma içindedir, o halde her türlü bölümleme bilimsel anlamda bir gerileme olacaktır.[10]

Disiplinlerarası Bir Tarihin Olabilirliği Üzerine

Tarihçi hangi konuyu ele alırsa alsın konu yalnızca tarih bilimi ile sınırlandırılamaz. Stanford bunu açıklamak için *at örneği*ni vermektedir.[11] Bir atı bir fizikçi, bir zoolog, bir veteriner, bir ekonomist, bir kimyacı, bir ressam incelerse, hepsi de atı farklı ve kendi bakış açılarından görecek ve tanımlayacaklardır. Oysa tarihçi hem ata, hem atın sahibine, hem atın içinde bulunduğu olaya, döneme, mekâna, hem o olayın ilişkili olduğu diğer olaylara, kısacası resmin bütününe anlam vermeye çalışacaktır. Çünkü tarih bu deneyimin tüm yönleriyle ilgilidir. İşte bu örnekte görüldüğü gibi tarih insan deneyiminin tüm yönleriyle ilgilidir.[12] Dolayısıyla tarihçi konuyu bütüncül ve disiplinlerarası bir yaklaşımla ele almalıdır. Ancak elbette tarih biliminin siyasi tarihin kıskacından kurtularak disiplinlerarası bir şekilde genişleyebilmesi sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel yaşamın görgü tanıkları olarak değerlendirilebilecek kanıtların ol-

10 Toynbee'den Akt. Léon E. Halkın, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, Çev. Bahaeddin Yediyıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s.33-34.

11 Michael Stanford, *An Introduction to the Philosophy of History*, Blackwell Publishers, Oxford, 1998, s.26.

12 Arthur Marwick, *The Nature of History*, The MacMillan Press Ltd, Surrey, 1981, s.106.

masına bağlıdır.[13] Yahut tarihsel kanıtlardaki boşlukların diğer bilimler yardımıyla doldurulması sağlanmalıdır.

Tarihçi bir devletin ya da şehrin tarihini yazacaksa ya da bir kurumu ele alacaksa coğrafya, sosyoloji, felsefe, ekonomi, eğitim, hukuk, edebiyat, arkeoloji, sanat tarihi, dilbilim gibi pek çok farklı sosyal bilimden yararlanmak zorundadır. Aksi takdirde devletin ya da şehrin bütününe ilişkin bir algı elde edilemez. Nitekim Togan bu durumu şu sözleriyle vurgulamıştır:

> *"İktisat sistemlerinden haberi olmayan tarihçi, tarihi hadiseleri çevresinde döndüren mihverci, hadiselerde müessir olan asıl ve hakiki amilleri takdirden aciz kalır. İçtimaiyattan haberi olmayan tarihçi de hayatını öğrenmekle meşgul olduğu cemiyetlerin bünye tiplerinin arızalarını anlayamaz ve anlatamaz."*[14]

Tarih İçin Sosyoloji

Sosyal bilimler arasında yakınlaşma eğilimlerinde ya da disiplinlerarası girişimlerde birbirlerine en fazla yaklaşabilen iki temel sosyal bilim, tarih ve sosyolojidir.[15] Çünkü toplum dinamiktir. Sürekli değişir. O halde toplumu inceleyecek olan tarihçilerin ve sosyologların toplumsal değişimini ele almaları, bunun için de o toplumun tarihsel sürecini incelemeleri gerekmektedir. Stanford, bu durumu şu örnekle açıklamaktadır:[16] Bir sosyologun bir şehri araş-

13 Salih Özbaran, *Tarih, Tarihçi ve Toplum*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, s.7.

14 Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1985.

15 Nilgün Çelebi, "Millenium'un Bilimleri Bağlamında Sosyoloji ve Tarih: Ne Nasıl?", *Prof. Dr., Eyüp Kemerlioğlu'na Armağan*, Önder Matbaası, Sivas, 2000, s.93.

16 Stanford, *a.g.e.*, s.31-32.

tırma konusu olarak ele aldığını düşünelim. 2000'li yılları açıklayabilmek için 1990'lı yılları da ele almak zorundadır. Dolayısıyla 1900, 1925, 1950, 1975 yılları arasında o şehirdeki toplumsal değişimi inceleyeceğini varsayalım. Sosyologumuz bütün bu yıllarla ilgili verileri toplarken sadece bu tarihlerle ilgili tahminleri değil, çalışma metodu ve bulduğu gerçekler de aynı olmayacaktır. Böylece onun çalışması bir anlamda şehir tarihine dönüşecektir ve kendisini tarihin metodolojik sorunlarıyla karşı karşıya bulacaktır. Ayrıca ulaştığı sonuçların hangilerinin sadece 1900'ler, hangilerinin daha uzun süre, hangilerinin evrensel ve genellenebilir olduğuna ilişkin tatmin edici cevaplar verebilmesi için de şehirdeki toplumsal değişimle ilgili güçlü tarihsel referanslar vermek zorundadır. Çünkü sosyologlara göre, her şeyin bir tarihçesi ve ona etki eden fiziki ve beşeri faktörü vardır. Tarihi dikkate almayan bir sosyolojik çalışma, kuramsal olarak mükemmel olsa bile uygulanabilirlik şansı oldukça sınırlı olacaktır.[17] Sezer'in ifadesiyle "*Sosyolojinin tarihe duyduğu ilgi, tarihle olan ilişkisine verdiği önem rastgele bir olay olmaktan uzaktır. Bu ilgi ve önem doğrudan sosyolojinin amacı ve toplum içinde yüklendiği görev ile bağlantılıdır. Sosyoloji, toplum olaylarını açıklamak ve yine toplum sorunlarına bir çözüm önermek görevini yüklenmiş, saygınlığını bu nedenle kazanmıştır. Sosyoloji, bu temel iki amaca bağlı olarak iki açıdan tarihle ilgilenmek durumunda ve zorundadır*".[18] Sosyolojiyi dikkate almayan tarih de belgeler yığını ve kronolojik hikâyecilik haline dönüşecektir.

17 Mustafa Aksoy, Tarih ve Sosyoloji ya da Bir İmkân Olarak Tarihsel Sosyoloji, *Türkiye'de Tarihyazımı*, (Ed.) Vahdettin Engin ve Ahmet Şimşek, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011, s.507.

18 Baykan Sezer, "Türk Sosyolojisinin Tarihle İlişkileri", *Tarih ve Sosyoloji Semineri Bildirileri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991, s.1.

Dolayısıyla bir şehrin tarihini çalışacak tarihçi de o şehirdeki toplumsal yapıyı ve toplumsal değişimleri ele almak zorundadır. Nitekim sosyolog Perry Anderson tarih-sosyoloji sentezli çalışmaları ile ilgili olarak yaptığı açıklamasında bu zorunluluğu vurgulamıştır:

> *"İş olsun diye geçmişin karşılaştırmalı bir tarihini yazmıyorduk. Bugünü anlamak için onu yeniden inşa etmeye çalışıyorduk. Seçtiğimiz yöntem ...bugünkü durumu bir tümlük olarak çözümlemekti....Modern Britanya'nın parçalı değil, tümleyici tarihinin öğelerini vermeye çalıştık.... Çalışmamızın tamamı, çağdaş Britanya'yı açıklamak için yapılandırıldı; çalışmanın birliğini ve biçimini belirleyen şey buydu".*[19]

Anderson'un *Mutlakiyetçi Devletin Soyu (Lineages of the Absolutist State)* adlı sosyolojik incelemesinde, Batı mutlakiyetçiliğinin saf tipinin tanımlayıcı özellikleriyle, tarihsel örnek olay incelemeleri olarak sunulan çeşitli toplumsal oluşumların karakteristikleri beraber ele alınmıştır.

Türk tarihinin sosyolojisi denilince ilk akla gelen isimlerden olan Orhan Türkdoğan da siyasi, kültürel, medeni, sanatsal ve sosyo-ekonomik konularda çalışanların, tarihi oluşum içindeki ilişkilere dikkat etmesi gerektiğini vurgular ve kendisi de *Türk Tarihinin Sosyolojisi* adlı kitabında tarihteki bu sosyolojik ilişkileri şöyle ortaya koyar:

16 Şubat 922 yılında Ceyhun Nehri yöresinde yaşayan Oğuzlar ülkesine hareket eden İbn-i Fadlan'ın, Oğuzlar arasında işlerin danışma ile çözüldüğüne, içlerinden en aşağı ve en değersiz olan bir Oğuz vatandaşının kararıyla ittifakla-

19 Akt. Mary Fulbrook ve Theda Skocpol, "Mukadder Yollar: Perry Anderson'ın Tarihsel Sosyolojisi", *Tarihsel Sosyoloji: Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler* (Ed.) Theda Skocpol, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s.177, 170-209.

Tablo 1. Batılı Mutlakıyetçi Devletlerin Saf Tipi ve Özgül Varyantları.

Saf Tip	İspanya	Fransa	İngiltere	İtalya	İsveç
Ortaçağ mirası: Serfler hükümranlığın parsellenmesi	Ayrı Kastilva ve Aragon Krallıkları evlilikle birleşti	Klasik feodal sentez; tedrici ortak merkezde birlik	Benzersiz bir şekilde merkezleşmiş ortaçağ krallığı	Papalığın ve imparatorluğun birleşik bir monarşi kuramaması	Kırsal üretim ilişkilerinin eksik feodalleşmesi
Köylülük: Serfliğin çözülüşü aşağıdan tehdit	Eyalet düzeyinde Serfliğin çözülüşü çeşitlenmeler; Aragon aşağıdan tehdit (mutlakıyetçiliğin olmadığı) hariç, aşağıdan tehdit yok	Serfliğin çözülüşü aşağıdan tehdit	Aşağıdan büyük tehdit yok	Sadece Piemonte'de gerçek sertlik; başka yerde gerçek aşağıdan tehdit yok	Özgür bağımsız küçük toprak sahipleri
Kentler: Nispeten özerk kentlerde burjuvazinin büyümesi	Çeşitlenmeler: Kastilya'da bazı kentler; Aragon'da gerileme ve genişleme	Yükselen ticari burjuvazi ve kent radikalizmi	Kapitalist gelişme, fakat kentler siyasal olarak özerk değil	Kuzey kent devletlerinde erken merkantil kapitalizm	"Az ve zayıf" hiçbir kentli, soyluların gücüne meydan okumaz.
Soyluluk: Köylü huzursuzluğu ve kent radikalizmi karşısında satılık merkezileşme	Çeşitlenmeler, fakat askeri tabakaların feodal yerel gücü kalır; yetersiz merkezileşme	Köylü huzursuzluğu ve kentli radikalizm karşısında satılık merkezileşme	Alışılmamış ölçüde sivil ticari, bölgesel olarak birleşik, ilga yok	Birleşmiş bir feodal soyluluk yok (Piemonte hariç) "gayri meşru" kişisel maceracılar	Köylülüğü bastırma gücü bulunmayan küçük, kapalı soyluluk
Devlet oluşumu: Mutlakıyetçilik. Ordu, devlet, bürokrasi, ulusal vergi, hukuk, ticaret, diplomasi. Burjuva çıkarlarıyla bağdaştıkça soyluların yönetimini korur	Sömürgeci genişleme ve sömürge serveti içerde yönetsel ve siyasal birliği sağlayamaz. Bütün sistemin "yedek belirleyen"i, güçlü Fransız mutlakıyetçiliği tarafından yere serildi	Mutlakıyetçilik: Ordu, devlet bürokrasisi, vergi vb siyasal koruma için devleti ve soyluluğu birleştiren klasik zincir; yükselen kapitalist devletler tarafından geçildi ve klasik burjuva devrimi tarafından yere serildi	"En zayıf ve en kısa" mutlakıyetçilik, sürekli ordu yok, sınırlı maliye, ayrı devlet bürokrasisi yok; yerli kapitalist gelişme mutlakıyetçiliğin "ötesine geçer;" prematüre burjuva devrimi	Ulusal mutlakıyetçiliği geliştirememiş (Piemonte'de gecikmiş mutlakıyetçilik). Kent devletlerin yoğunluğu ve gücü sadece yerel senyörlere izin verir, fakat kendileri birliği başaramazlar	İçte "kararsız" mutlakıyetçilik sadece dış askeri baskılara toplu olarak ortaya çıkar. Değişen kraliyet ve temsili yönetim; Batılı ve Doğulu biçimlerin çelişkili bileşimi

rın bile bozulabileceğine işaret etmesi, eşitlik ilkesine saygı duyan demokratik bir sistemin egemen olduğunu gösterir. Bu misallere dayanarak, bazı tarihçilerimiz Oğuzlar devletinin âdeta sınıfsız bir toplum yapısına sahip olduğunu açıklarlar. Görünüşe göre, mevki (statü) ve servet, sınıf faikı yaratmadığı gibi, soy asaletine dayanan bir sınıf da yoktu. Ancak, (tarihçi) Sümer, "destanlardaki Oğuz elinde feodal vasıfları haiz bir siyasi düzenin" görüldüğü kanaatindedir. Bunun için de, "her beyin kendisine ait ve üzerinde yalnız kendisinin egemen bulunduğu bir arazisi" olduğunu savunuyor. Son derece titiz ve akılcı bir tutumu yansıtan bu ifadelerinde, benim üzerinde durmak istediğim birkaç nokta vardır ki, bunlara değinmeden geçemeyeceğim. Bunlardan ilki, "göçebe devlet" karakteri gösteren Oğuzlarda sosyolojik anlamda bir feodal gelişmenin bulunacağı hususu bir tartışma konusu olabilir. Zira her beyin kendisine ait ve üzerinde yalnız kendisinin egemen bulunduğu bir arazi parçasının bulunması feodalizm için kâfi değildir. Bu Süzeren tabaka yanında, ona serf olarak hizmet gören, toprakla birlikte alınıp satılan bir Vassal tabakasının da varlığı gerekir. Bu anlamda organize edilmiş ve sosyolojik gelişimini oluşturmuş bir feodalist düzenden söz açmak Oğuzların toplumsal yapısı için mümkün değildir."[20]

Tarih-sosyoloji ilişkisinin yansıdığı bir başka tarih dalı da sosyal tarihtir. Sosyal tarih, sosyal grupların sosyal değerlerini yani örf, adet, gelenek ve göreneklerini, inançlarını, destanlarını, folklorunu, halk edebiyatını, mitolojisini, geleneksel el sanatlarını tarih ve sosyoloji bağlamında ele almaktadır. Burke'e göre tarihle toplumsal kuramın gitgide daha yakın

20 Orhan Türkdoğan, *Türk Tarihinin Sosyolojisi,* IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.327.

ilişkiler geliştirmesinin bazı sebepleri vardır. Ona göre toplumsal değişimin hızlanması, ister istemez sosyolog ve antropologların dikkatini bu konuya çekmiştir. Dünyadaki nüfus patlamasını araştıran demografi uzmanları ve azgelişmiş denen ülkelerde tarım ve endüstrinin gelişme koşullarını çözümleyen iktisatçı ya da sosyologlar, kendilerini zaman boyunca değişmiş, bir başka deyişle tarihi inceler durumda bulmuşlar ve aralarından bazıları araştırmalarını daha uzak bir geçmişe uzatmak gerektiğini hissetmişlerdir.[21]

Sosyal tarih çalışmalarıyla ilgili örnekler veren tarihçiler bütün bu unsurları yazılarında harmanlamışlardır. Örneğin Halil İnalcık ve Suraiya Faroqhi gibi Kemal Karpat da eserlerinde Brau̇del'in izlediği yolu takip ederek sadece siyasi bir tarihi değil, ekonomik, toplumsal, kültürel, coğrafi kritik durumları da içeren sosyal bir tarih yazmıştır:

> *"19. yüzyıldaki nüfus hareketi, Osmanlı devletinin yapısını değiştirmiş ve Modern Türkiye'nin de dahil olduğu bir dizi ulus devletin ortaya çıkması için dolaylı olarak zemin hazırlamıştı. Müslümanların Osmanlı topraklarına göçü ve ardından Müslümanların bütün Osmanlı nüfusundaki oranının yavaş fakat devamlı olarak yükselişi, II. Abdülhamid'in bir İslam politikası belirleme kararlılığında etkili olmuştur. Bu politikanın benimsenmesinin gerekçeleri ideolojik olmaktan çok uygulamaya yönelikti. 1878 yılından itibaren hükümetin, baskın bir çoğunluğu elde etmiş olan Müslüman nüfusun ideolojik ve kültürel hedeflerine hizmet edeceği açıklık kazanmıştı. Dolayısıyla İslamiyet ve geleneksel Osmanlı siyasal kültürü, artık bir arada yaşamak zorunda olan Türkler, Çerkezler, Boşnaklar,*

21 Peter Burke, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, Çev. Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s.18.

Pomaklar, Araplar ve diğerleri gibi dilsel ve etnik bakımdan karışık bir nüfusu, yeni bir siyasal birlik içinde birleştiren bir bağ oldu. Bu hem toplumsal hem de kültürel bir dönüşümdü. Örneğin, Çerkezler geçici olarak Balkanlar'a yerleştiklerinde, eski adetlerinden vazgeçmemişlerdi. Kendilerini savaşçı olarak gören bazı gruplar, Bulgar köylerine ve tarımla uğraşan diğer yerleşik topluluklara saldırmaya başladığında, Osmanlı idaresi bu akınları bastırmak için kuvvet kullanmak zorunda kalmıştı. Bununla birlikte, Çerkezler 1878 yılından sonra Anadolu'daki yeni toplumsal ve ekonomik ortama uyum sağladılar. Batı Anadolu'da Adapazarı, Hendek ve Bolu arasındaki ormanlık ve dağlık bölgeye yerleşmiş olan büyük bir topluluk, yeniden geleneksel sığır besiciliğiyle uğraşmaya, komşu kent ve kasabalara et ve süt ürünleri sağlamaya başladı. Yüksek bir mevki arayışıyla kasaba ve kentlere yerleşmiş ya da sürüklenmiş olan diğerleri, iyi bir toplumsal konum edinmek üzere mevcut eğitim olanaklarından ve askeri kanallardan yararlanabildiler."[22]

Tarih İçin Coğrafya

Michelet'e göre özünde tarih, coğrafya üzerine kurulmuştur.[23] Daha sonraları Braudel de bir uygarlığın temelde, insanların ve tarihin çalıştığı bir mekâna bağlı olduğunu yeniden vurgulamıştır.[24] Togan ise "coğrafyaya dayanmayan tarih kitabının tarih değil roman sayılacağını" belirtmiştir.[25] O halde, coğrafi şartların (fiziki, beşeri, siyasi ya da

22 Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s.119.
23 Akt. Marwick, *a.g.e.*, s.109.
24 Dosse, *a.g.e.*, s.126.
25 Togan, *a.g.e.*, s.2.

ekonomik) bir kısmının ya da tamamının tarihsel olaylarla doğrudan ya da dolaylı ilişkili olduğu kabul edilebilir. Ortaylı, tarihin kesinlikle coğrafya bilgisini gerektirdiğinin altını çizerek "tarihi coğrafya dalında tespitler yapmayan, geçmişte siyasal ve kültürel mekanın nasıl şekillendiğini kavramayan bireylerin tutarlı bilgiye ve yoruma ulaşamayacağı"nı belirtmektedir.[26]

Bloch, Febvre, Braudel gibi Annales Okulu'nun tarihçi temsilcileri eserlerini yazarken âdeta bir coğrafyacı kadar coğrafyayı işe koşmuşlar, tarihi, coğrafi bir bakış açısıyla ele almışlardır. Annales Okulu'nun bilinen en iyi temsilcisi olan Fernand Braudel 1923 yılında tez konusuna karar verdiğinde, tez konusu çok klasik görünmektedir: *II. Felipe ve Akdeniz'deki Diplomasi Siyaseti*. Bunun üzerine konuyla ilgili çalışan bir başka araştırmacıyla yazışmaya başlar. Lucien Febvre, konuyla ilgilendiğini ancak tarihyazımında devrim yapacak bir görüş değişikliği yapması karşısında tezi yönetmeyi kabul edeceğini bildirir: "II. Felipe ve Akdeniz, güzel konu. Ama neden Akdeniz ve II. Felipe değil? Bu da çok önemli bir konu değil mi?" Bunun üzerine tarih tezinin konusu Akdeniz lehine değişir. Bir tarihçi için oldukça coğrafi görünen bu konu, Fernand Braudel'in Lucien Febvre'nin önce önerisini sonra da mirasını sahiplenerek gerçekleştirdiği önemli bir dönemeç olacaktır.[27] Tez 1949'da *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* adıyla iki cilt olarak yayımlanmıştır. Bu eser, 16. yüzyılda İspanya ve Osmanlı İmparatorlukları arasında 1571 İnebahtı Deniz Savaşı'yla noktalanan mücadeleyi, dönemin tarih, coğrafya, tarım, teknoloji

26 Akt. Osman Gümüşçü, "Türkiye'de Tarihyazımı ve Tarihi Coğrafya", *Türkiye'de Tarihyazımı*, (Ed.) Vahdettin Engin ve Ahmet Şimşek, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011, s.556.

27 Dosse, *a.g.e.*, s.124.

ve düşünsel çerçevesi içinde ele almaktadır. Braudel'in ifadeleriyle söylenecek olursa, onun tarihi, yüzey hareketlerinin yanında, aşağıdaki örnekte görüldüğü gibi yüzeyin hareketlenmesine neden olan dip dalgalarının tümünü de kapsamaktadır.[28]

Bu konuda öne çıkan Braudel'in *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* adlı eseri, her biri kendi içinde bütünsel bir açıklama denemesi olan üç bölümden oluşmaktadır. Eserin özgün yanı, coğrafyanın hem bugünkü hem de dünkü insanların tüm yaşanmış deneylerini gündeme getirmesi ve bu yolla tarihçiye yol gösterici rolünü dikkate almasıdır. Kitabın bu bölümünde coğrafi özelliklerin tarihin birer parçası olduğu ve hem olaylar tarihinin hem de genel eğilimlerin bu özellikleri göz önünde bulundurması gerektiği ortaya konulmuştur.[29] Çalışmanın 2. Bölüm'ünde; ekonomik sistemleri, devletleri, toplumları ve uygarlıkları inceleyen bir anlayış göze çarpmaktadır. Bu bölümde grupların, ortak kaderlerin, bütünsel hareketlerin ya da daha eksiksiz bir ifadeyle, insanların nesnelerden hareketle inşa ettikleri bir toplumsal tarih yazmak amaçlanmıştır. Son bölüm ise, geleneksel tarihyazımına konu olmuş siyasi olayların ve bireylerin anlatımına ayrılmıştır. Özellikle "jeo-tarih" olarak adlandırılan 1. Bölüm'ün "Fiziki Birlik: İklim ve Tarih" alt başlığından konuya ilişkin şu örnek verilebilir:

> *"Ancak bu arada kışın olumlu bir çalışması -bir tek- bulunmaktadır: diplomatik pazarlıklar, tartışmalar, barışçıl çözümler. Bu açıdan kış, selim bir duraklamadır. Bu ki-*

28 Fernand Braudel, *Maddi Uygarlık, Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII. Yüzyıllar: Dünyanın Zamanları*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara, 1993, cilt:1, Çevirenin önsözü.

29 Erdem Sönmez, *Annales Okulu ve Türkiye'de Tarihyazımı*, Daktylos Yayınevi, İstanbul, 2008, s.74.

tapta incelenen bütün barış antlaşmalarının kış sömestrine ait olmaları, yazın karışıklık ve tamir edilemez olaylarından önce yer almaları bir olgudur. Cateau-Cambbrésis Barışı 1558-1559 kışının toplantılarından çıkmış ve 2-3 Nisan 1559'da imzalanmıştır. İspanyol-Türk barışları kış ortasındadır, 1581'deki 7 Şubatta imzalanmıştır; Verviers Barışı ise 2 Mayıs 1598'de. Oniki Yıl Barışı, La Haye'de 9 Nisan 1609'da imzalanacaktır. Bu arada belirtelim ki, karmaşık diplomasi oyununu mevsimlerin basit gidiş gelişine indirgemek düşüncemiz dışındadır. Ancak gene de antlaşmaların tarihlerinin önemi vardır. Ne zaman yapılmıştır? Eğer kışın başındaysa hemen hiç tartışma yapılmamıştır; eğer kışın iyice sonlarındaysa, tartışmalar yoğun olmuşlardır: acaba yazın korkusu ve endişesiyle yol açacağı muazzam harcamalar hükümetleri daha akılcı kılmış olmaz mı?"[30]

Kitabımızın 4. Bölüm'ünde belirtildiği gibi Annales Okulu'nun Türkiye'deki temsilcilerinin başında; disiplinlerarası bir yaklaşımla tarih yazan Fuat Köprülü, Ömer Lütfi Barkan, Mustafa Akdağ, Halil İnalcık, Mehmet Genç, Şevket Pamuk, Suraiya Faroqhi, Kemal Karpat gelmektedir. Bu tarihçilerin çalışmalarında da disiplinlerarası bakış açısını görmek mümkündür. Bunlardan İnalcık, siyasal alanla ekonomik ve coğrafi alanları birleştiren çok önemli çalışmalara imza atmıştır. Örnek olarak, "Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Tabiiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi" başlıklı makalesinde bu belirtilen öğeleri görmek mümkündür:

30 Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1989, s.164.

"Şimdi doğrudan doğruya bu hadiselere girmeden önce Osmanlı İmparatorluğu'nun Kırım'la alaka ve münasebetlerinin nasıl ve ne gibi sebepler tesiriyle başladığını inceleyelim. Her şeyden önce coğrafi ve iktisadi şartlar Kırım'ı, en eski çağlardan ben Akdeniz memleketlerine ve bilhassa İstanbul'a sıkı bir şekilde bağlamaktadır. Bu, geçici bir vakıa olmaktan ziyade buranın coğrafi mevkiine bağlı ve kavimlerin, devletlerin değişmesine rağmen bütün tarih boyunca asiliğini saklayarak bizzat tarihi gelişmelerin seyrine tesir eden esaslı bir amil mahiyetinde görünmektedir. Evvela bilindiği üzere Kırım limanları, eski Yunan kolonileri tarafından kurulduğu günden beri Akdeniz memleketlerinin Şarki Avrupa ve Asya ile yaptığı beynelmilel ticaretin merkezleri haline gelmiş ve Akdenizliler bu limanlara daima hayati bir önem vermişlerdir. Diğer taraftan gözden kaçırılmaması lazım gelen bir nokta, Boğazlar'ın ve İstanbul'un Karadeniz ve o arada Kırım ticaret limanları için haiz olduğu hâkim durumdur. İstanbul'da kuvvetli bir devlet yerleşince hemen her zaman bu limanların ve Kırım'ın mukadderatı bu devlete tabi olmuş görünüyor."[31]

Malazgirt Savaşı'nda Malazgirt Ovası'nın, İstanbul'un fethinde Haliç'in ne ifade ettiğini; Çanakkale'nin neden "geçilmez" olduğunu, İstiklal Savaşı yıllarında Sakarya Nehri'nin önemini, kısacası savaşılan alanlardaki stratejileri anlamak için "araziyi okumak" gerekir. Araziyi okumak ise coğrafi bilgiye dayanır. Yani coğrafya bilen, araziyi tanıyan ve harita kullanan komutanın, askeri dehasıyla birlikte neler yapabildiğini tüm dünyaya tarih-coğrafya ilişkisi kuru-

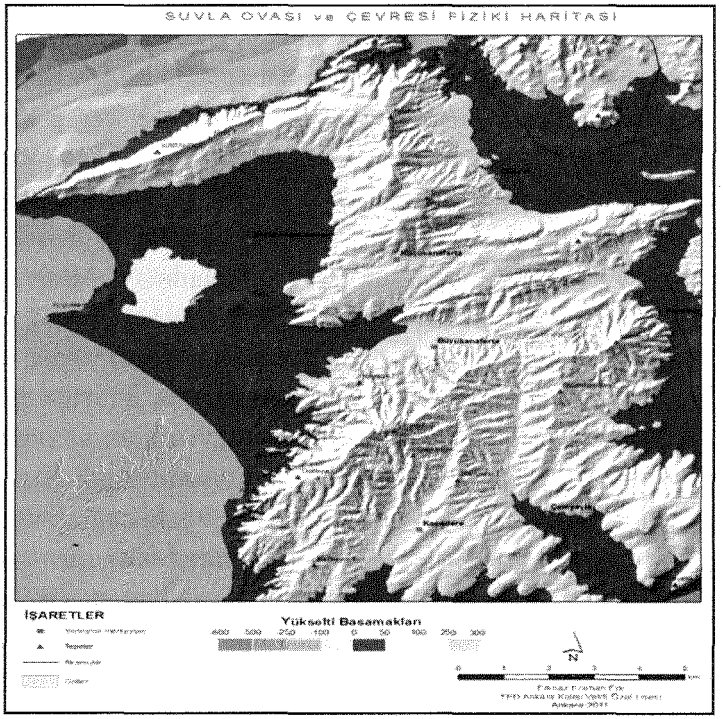
31 Halil İnalcık, "Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Tabiiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi", *Belleten*, Cilt: 8, Sayı: 29, (1944), s.192.

larak gösterme imkânı olur.[32] Bu ilişki günümüzün CBS gibi teknolojik imkânlarıyla daha da iyi bir şekilde ortaya konulabilir hale gelmiştir. Örneğin 2011 yılı TÜBİTAK Proje Yarışmasında Türkiye birincisi olan Erknaz Ecehan Erk'in "Bir Destanın Stratejisi: Çanakkale Savaşı Üzerine Bir Mekan Analizi" başlıklı Coğrafya Proje'sinde Çanakkale Savaşlarının tarihsel verileri coğrafi bilgi sistemleri (CBS) ile bütünleştirilerek tarihi ve coğrafi arka planları ile birlikte ele alınmış ve savaşın stratejisi "Coğrafi Bilgi Sistemleri" yazılımlarından "ArcGIS 9.3 kullanılarak açıklanmıştır. Oluşturulan üç boyutlu haritalarla bütün saldırı ve savunma planlarının, başarı ve başarısızlıkların, bölgenin bitki örtüsü, jeoloji, toprak ve fiziki haritaları ile savaşın gidişatının rahatlıkla açıklanabildiğini gösteren Erk, böylece coğrafyanın savaşın kazanılmasındaki önemine vurgu yapmıştır.

Suvla Bölgesi'nde kıyılardaki düzlük ve hemen gerisinde başlayan engebeli arazi haritada da görülebilmekte, tepelerin örneklem olarak seçilen Arıburnu Cephesi çarpışmalarının görüldüğü bu mahalde yapılan savaşların odağı olacağı öngörülebilmektedir. "Kıyı çizgisi takip edilerek güneye inilirse, Sarıbayır denen kuzeydoğu ve güneybatıya uzanan bir sırt olup başlıca toprak ve yumuşak kumlu taşlardan oluşan tepe yığınına ulaşılır. Sırtın zirvesinden itibaren arazi birdenbire alçalır ve kuzeybatıya doğru gayrimuntazam ve derin çukurlukları içeren sarplık teşkil eder ki Arıburnu'nun kuzeydoğusu ve çevresindeki çeşit çeşit yerler çıplak ve uçurumdur." (Gelibolu Askeri Harekâtı 1. Cilt Lahikası) sözleri yukarıdaki haritada da görülebilen bölge topoğrafyasını açıklamakta, yukarıdaki tezleri desteklemektedir. Yükselti faktörü ve morfolojik birim olarak te-

32 Dinç, *a.g.e.*, s.550.

Harita: Suvla Ovası ve Çevresinin Fiziki Haritası.

pelerin önem kazanması Arıburnu örneklemi üzerinde daha ayrıntılı bir şekilde incelenirse, İtilaf Devletleri'nin ana amacının önce Conkbayırı-Kocaçimentepe hattını ele geçirmek olduğu söylenebilir. Çünkü haritada da görüleceği üzere Kocaçimentepe bölgedeki en yüksek noktadır, Conkbayırı ise yeri ve yüksekliği itibariyle hem Anafartalar hem de Anzak kısmına hakim bir alandır. Bu nedenledir ki, 304 m yüksekliğindeki Kocaçimentepe İtilaf Devletleri'nin hem ilk çıkarma gününde (25 Nisan 1915) hem de ikinci büyük çıkarmasında (6-7 Ağustos) en önemli hedeflerden biri olmuştur. Bu tepede 7-8 ve 9 Ağustos tarihlerinde yapılan

kanlı çatışmaların "kanlı" olarak nitelendirilecek şekilde gerçekleşmesi, tepelere hâkimiyetin tüm alana hâkimiyetle eşdeğer tutulmasındandır. Bu tepede bugün yangın gözetleme istasyonunun bulunması ve bölgede ziyaretçilere Anafarta sahilleri, Anafarta Ovası ve Tuzlu Gölü içeren bir manzara sağlamak için buraya bir platformun kurulmuş olması da bu tepenin ne kadar geniş bir görüş alanı sağladığını (Suvla'da kıyıya yakın bulunan Tuzlu Göl'ün bile buradan görülebilmesi bunu ispatlamaktadır.) Anafartalar'a hakim olduğunu ve bu nedenle tartışılmaz önemini ortaya koymaktadır. Bu noktanın yüksekliği ve bunun doğal bir sonucu olup görünürlük analizleriyle rahatça tayin edilebilen geniş görüş açısı, savaş stratejisinin belirlenmesinde oldukça önemli bir rol oynamış, Türk ordusunun kanlı çarpışmalara rağmen buradan çekilmemesi yani coğrafi unsurları doğru yorumlaması ve göz önünde bulundurması İtilaf Devletleri'nin bu çok önemli bölgeyi elde etmelerine engel olmuş ve bu çalışmada öncelikli örneklem seçilen Arıburnu'ndaki diğer önemli tepe ve sırtlarda olduğu gibi savaşın kaderini çizmiştir. Buradan da anlaşılmaktadır ki, ArcGIS 9.3 programı kullanılarak yapılan üç boyutlu harita ve görünürlük analizleri, bölgedeki ideal stratejinin kolayca belirlenmesini sağlamaktadır." [33]

Tarih İçin Psikoloji

Lev Vygotsky'nin 1920'lerde insan psikolojisinde tarihin ve kültürün önemiyle ilgili görüşlerini ifade etmesinden itibaren tarih-psikoloji ilişkisi "kültürel tarihsel psikoloji",

33 Erknaz Ecehan Erk, *Bir Destanın Stratejisi: Çanakkale Savaşı Üzerine Bir Mekan Analizi*, TÜBİTAK Ortaöğretim Öğrencileri Arası Araştırma Projeleri Coğrafya Dalı Türkiye Birinciliği, Ankara, 2011.

"sosyo-tarihsel psikoloji" gibi adlarla anılır olmuştur. Bugün tarihe psikolojiden bakışı içeren çalışmalara "psikotarih" adı verilmektedir. Özellikle savaş gibi yıkıcı olaylarda, liderlerin kişiliklerinin ve psikolojik yapılarının etkisi açıktır. Tarihi etkileyen bireylerin çocukluk dönemiyle olan bu ilgisinin dışında psikotarih, tarihsel kişiliklerle ve onların tarihsel motivasyonlarıyla yani psiko-biyografiyle ve millet gibi büyük gruplar da dahil olmak üzere grupların tarihsel psikolojileriyle, dolayısıyla tarihteki kişilerin ve grupların psikodinamikleriyle de alakalıdır.[34]

Bilindiği gibi tarih, bireyler ve toplumlarca yaşanmış olayları konu edinir. O halde tarihi açıklamak için, o olayları ve özellikle de bu olayların faillerini incelemek ve onlarla ilgili psikolojik açıklamalar yapmak kaçınılmazdır. Bazen tarihin akışını tek bir kişi değiştirebilmektedir. İşte tarihi değiştiren, tarihe yön veren bu kişilerin kültürlerinin, kişiliklerinin, inançlarının, yaşam felsefelerinin, sosyal çevrelerinin ortaya konması aslında tarihin ortaya konması demektir.[35] Bu nedenle, geçmişteki toplumları olduğu kadar bireyleri ve grupları da anlamaya çalışan tarihçi, psikoloji biliminden yararlanmalıdır. Febvre, tarihsel psikolojiye verdiği önemle pek çok tarihçiyi etkilemiştir. O, farklı duyguları, adetleri, inançları, kurumları psikolojik açıdan ele alarak bu konuda âdeta bir öncü olmuştur. Daha sonraları, kaynağını daha çok antropoloji araştırmalarında bulmuş olan duygusal bilincin farklı şekillerde ortaya çıkışı sosyal değişimin başka yönlerinin belirlenmesine yardımcı olmuştur.[36]

34 Erol Göka, "Tarih ve Psikolojik Bilimler: Bir İmkân Olarak Sosyal Psikoloji ve Psikodinamik Yaklaşım", *Türkiye'de Tarihyazımı,* (Ed.) Vahdettin Engin ve Ahmet Şimşek, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2011, s.471.

35 Marwick, *a.g.e.*, s.112-113.

36 Özbaran, *a.g.e.*, s.47.

Biyografi çalışmalarında daha çok öne çıkan tarih-psikoloji dayanışmasında, grup psikolojisi alanında yapılan çalışmalar da görülmektedir. Örneğin Volkan ve Itzkovitz'in *Ölümsüz Atatürk* başlıklı çalışmaları, Atatürk'ün yaptıklarını ve dönemin olaylarını, Atatürk'ün psikolojik analizini yaparak açıklamaktadır:

"Zihinsel alışkanlıkların bedeni etkiledikleri biliniyor; ayrıca tarih bunların siyaset alanına da yansıdıklarına işaret ediyor. 1924 yılı sonbaharında Mustafa Kemal'in iç dünyasındaki bölünme mekanizması siyasal arenada oluşan bölünmelerle iç içe girmiş görünüyor. Küçük Mustafa zihninde yer tutan kederli anne imgesini ülküleşmiş anne imgesi ile tamamen birleştirememişti. Bilinçdışı gelişen bu çocukluk olayı Atatürk'ün kişilik yapısında ve öteki insanlarla olan ilişkilerinde görülen bir bölünme mekanizmasının başlangıcıdır. Yaşamı süresince görkemli benliğini bağımlı benliğinden uzak tutabiliyor ve ötekileri kendi görkemli benliğini destekleyenler veya desteklemeyenler olarak ikiye ayırabiliyordu.

Mustafa Kemal'in taraftarlarını, hayranlarını ve düşmanlarını birbirinden ayırmaya, en yakın çevresini kendi ruhsal durumuna uydurmaya duyduğu psikolojik ihtiyacının, fiili olarak gerçek dünyada bir bölme rolü vardı. Mustafa Kemal'in daha başlangıçtan itibaren taraftarı olan insanlardan bazıları, Gazi'ye karşı temkinli bir tutum takınmak için makul, inandırıcı nedenlere sahipti. Bunlar arasında geleneksel zihniyetli olanların pek çoğunun, her ne kadar Cumhuriyet'in ilanını kabullenmiş ve yeni koşullara ayak uydurmaya gönüllü görünüyorlarsa da, padişahlığı ya da halifeliği (veya bunların her ikisini) muhafaza etme arzusunda oldukları kuşkusuzdu.

Sonraları, bunların düşünce ve beklentileriyle Mustafa Kemal'in izlediği politikalar arasında giderek derinleşen karşıtlık açıkça gözlenir hale geldiği zaman, bu insanlar daha net, bütüncül bir muhalefet oluşturmaya başladılar. Mustafa Kemal'in en önemli yandaşları Gazi-yanlısı ve Gazi-karşıtı şeklinde iki gruba ayrılmışlardı ve Mustafa Kemal'in kişiliğinin bölünmüş yanlarını gerçek dünyada yansıtır bir biçimde, birbirleriyle psikolojik ve siyasal bir mücadele içine girmişlerdi. Gerçek dünyadaki dışsallaştırılmış (externalized) kutuplaşmayla birlikte, Gazi kendisini daha rahat hissetmeye başladı, çünkü mücadele (ki "kötü" nesnelerle "iyi" nesneler arasındaydı) kendi ruhsal dünyasından ziyade kendisi dışında, birbirine muhalif iki grup arasında yaşanıyordu."[37]

Aynı şekilde tarihi olayları açıklarken kitle psikolojisini de unutmamak gerekir. Çünkü kitle psikolojisi de birçok tarihsel olaya yön vermiştir. Örneğin propaganda yoluyla kitlelerin yönlendirilmesi sonucu bilindik tarihsel olaylardan biri olan Haçlı Seferleri ortaya çıkmıştır.[38] Göka, tarihin grup davranışımıza, grup psikolojimize etkisi hakkında doğrudan sorular sormak yerine, "mevcut grup yaşantılarının (davranışının) tarih içine uzanan psikolojik dinamikleri var mıdır?" sorusuna cevap arayarak Türklerin tarih boyunca değişmeden kalmış olan grup psikolojisi ile ilişkili davranışlarını belirlemiş ve açıklamıştır.[39] Disiplinlerarası bir yaklaşım içinde, grup yaşantılarımızı geriye doğru izlemiş, bu yaşantılardaki "zamana ve mekana bağlı" unsurları birer

37 Vamık D. Volkan ve Norman Itzkowitz, *Ölümsüz Atatürk*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.317-319.

38 Hayrani Altıntaş, "Tarih ve Psikoloji", (Ed.) Abdülkadir Yuvalı, *Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu, 21-26 Mayıs 1984*, Fırat Havzası Araştırma Merkezi Yayını, Elazığ, 1990, s.99-102.

39 Göka, *a.g.e.*, s.478.

birer ayıklayarak psikolojik dinamiklere ulaşmaya çalışmıştır. Ona göre, grup davranışının psikolojik belirleyenlerini aramak bir bakıma tarihsel süreci açıklarken hep sorulan "değişimin toplumsal, ekonomik, kültürel ve coğrafi nedenleri" sorusunu ters yüz etmeyi, bu kez değişimi değil de "değişmeyen"i, "sabit kalan"ı sormayı gerektiriyor. Örneğin *Türk Grup Davranışı* adlı kitabında,[40] Türklerin piknik sevgisinin Türk grup davranışının aksiyomatik örneklerinden biri olduğunu ileri sürmekte ve bu grup davranışını Şamanist inançlardaki su ve ağaç kültüyle özdeşleştirerek açıklamaktadır.

Tarih İçin Arkeoloji

Arkeoloji, yazısız dönemlere ışık tutarak somut maddi kalıntılarla tarihi aydınlatmaya çalışmaktadır. Arkeologların, yazılı kaynaklarda görülenin dışındakilere ulaşma imkânları vardır. Böylece yazılı ve yazısız kaynaklar bir araya gelerek daha bütünsel ve anlamlı bir geçmiş inşa edilebilir. Örneğin bir arkeolojik kazıda bulunan kemiklerden, o günkü hastalıklardan, yapılan işin kemiklerde bıraktığı izlere kadar, yazılı kaynaklarla ulaşılamayacak birçok bilgi ortaya çıkar. Mezarlık incelendiği zaman, onun içindeki bazı ayrıntılar hiçbir zaman yazılı kaynaklarla elde edilemeyecek olan bilgilerdir. Arkeoloji, bugünkü toplumun geçmişten bugüne nasıl geldiğini gösteren bir zaman laboratuarıdır.[41] Atatürk de 1936 yılında Afet İnan'a şunları yazdırır:

> "*Tabiatın esrar dolu sinesine her gün daha çok girmekte olan insan zekası, realiteye kavuşmak için çalışanları temin edecek ve insanlık tarihini aydınlatacak ilimler bul-*

40 Erol Göka, *Türk Grup Davranışı*, Ankara, Aşina Kitaplar, 2006, s.136-138.
41 http://www.tarihvakfi.org.tr/ 13.06.2011'de indirildi.

muş ve tespit etmiştir. İşte Arkeoloji ve Antropoloji, o ilimlerin başında gelir. Tarih, bu son ilimlerin bulduğu belgelere dayandıkça temelli olur. Onun içindir ki, bizim belgelerimizin her parçası klasik sayılan kültür eserlerinin aynasıdır."[42]

19. yüzyılın başlarından itibaren girişilen arkeolojik kazılar sonucunda, pek çok medeniyetle ilgili yazılı ve yazısız arkeolojik buluntular ortaya çıkarılmış ve bu arkeolojik buluntular medeniyetlerin tarihine ışık tutmuş, bilinmeyen yönleri aydınlatmıştır. Örneğin eskiden Asur ve Babil kralları ile ilgili kutsal kitaplardaki efsanevi nakiller ya da Herodotos gibi Yunan tarihçilerinin eserlerinde bahsettiği bilgiler bugün arkeolojik kazılarla teyit edilmiş durumdadır.[43] Özellikle Türkiye gibi zengin arkeolojik arka plana sahip bir ülkede, yapılan köprü, bina, yol vb. yapım çalışmaları sırasında keşfedilen arkeolojik buluntular Anadolu tarihi ile ilgili bilgilerimizi sürekli tazelememizi, yenilememizi ve geliştirmemizi sağlamaktadır.

Tarih İçin Ekonomi

İktisat düşüncesi, belli mekân şartlarına bağlı olarak çok uzun tarihi bir tecrübenin ürünüdür. Çünkü asırlık trendler ancak iktisat tarihi vasıtasıyla öğrenilebilir. Tarihte yaşanan pek çok olayın temelinde ekonomik nedenler yatar.[44] Annales Okulu'nun Türkiye'deki ilk temsilcilerinden Fuad Köprülü, Türk tarihinin tam olarak gün ışığına çıkarılmasının hukukçu ya da filologların değil, sosyal değişmenin be-

42 http://www.arkeolojidunyasi.com/ataturk_arkeoloji.html 01. 07.2011'de indirildi.

43 Ekrem Memiş, *Tarih Metodolojisi*, Konya, Öz Eğitim Yayınları, s.33.

44 Gülçin Çandarlıoğlu, *Tarih Metodu (Araştırma-Yazma)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2003, s.15.; Marwick, *a.g.e.*, s.116-117.

Marmaray Projesi kapsamında yürütülen arkeolojik çalışmalardan bir görüntü.[45]

lirleyici unsurunun ekonomik şartlar olduğunu görebilen ve sosyo-ekonomik meselelerle uğraşan tarihçilerin işi olması gerektiğini belirtmiştir.[46] Onun yolundan yürüyen ve ik-

45 Yenikapı Metro İstasyonu çalışmaları ve istasyon kazıları sırasında dünya tarihini değiştirecek bir mezar bulundu. Arkeologlar Derneği İstanbul Şube Başkanı Doç. Dr. Necmi Karul, "Dünya tarihinin en önemli, en iyi örneği keşfedildi" dedi. Bilinen en eski İstanbullu olarak tanımlanabilecek mezardaki iskelet 8 bin 500 yıl öncesine aitti. Kazı sorumlusu Yaşar Anılır ise "Neolitik dönemde ahşap ızgara üzerine yatırılmış iskeletin, Anadolu ve Avrupa'da bilinen başka bir örneği yok. Büyük kavimler göçü sırasında gelip yerleşmiş olabileceklerini de tahmin ediyoruz. Macaristan ve Orta Balkanlar'la karşılaştırmalarını yapacağız. Ancak netleşen en önemli sonuç; Yunanlıların, 'İstanbul'u Yunanlılar kurdu' tezi tamamen bitti." İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü Zeynep Kızıltan da, İstanbul'un bilinen tarihinin 2 bin 500 yıl geriye gittiğini, ancak bu yeni bulgu ile artık 8 bin 500 yıllık verilere ulaşıldığını ve artık tarihin yeniden yazılacağını söyledi. http://www.milliyet.com.tr/ 01. 07.2011'de indirildi.

46 Coşkun Çakır, Türk Tarihyazıcılığı ve İktisat Tarihi, *Türkiye'de Tarihyazımı*, (Ed.) Vahdettin Engin ve Ahmet Şimşek, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011, s.522.

tisat tarihinin Türkiye'deki öncülerinden Ömer Lütfi Barkan ise 1948 yılında yapılan *IV. Türk Tarih Kongresi*'nde "bundan sonra yapılacak tarih çalışmalarında, sosyal müesseselerin, idari teşkilatın, iktisadi ve mali meselelerin tarihini ortaya koyacaklar için olayları ölçmek, karşılaştırma yapmak, harita kullanmak kaçınılmaz olmuştur" diyerek tarih çalışmalarında ekonominin önemini vurgulamıştır.[47] Türk iktisat tarihi alanında birinci halka içinde yer alan Mehmet Genç, Osmanlı iktisat tarihi konulu az ancak öz çalışmalarıyla tarihçilerin birincil referansı olmuş başka bir isimdir. Örneğin Genç'in "Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri" adlı makalesinde iktisadi süreçlerin tarihin açıklanmasına olan etkisi açıkça ortaya konulmuştur:

> *"Klasik Osmanlı sisteminde, iktisadi olay, iktisadi fonksiyonlar ve bu fonksiyonları görmekle görevli uzmanlaşmış organlar henüz teşekkül etmemiş olmakla beraber, toplumun bir iktisadi hayatı mevcut idi ve devlet faaliyetlerinin, bu hayatı az veya çok etkileyen çeşitli yönleri vardı. Toplumun iktisadi hayatını etkilemiş olan bu devlet faaliyetlerinde, acaba uzun vade boyunca değişmeden kalmış, belirli unsurlar var mı idi? Yahut klasik diye nitelenen Osmanlı hüviyetinin, iktisadi hayatı az veya çok etkilemesi mümkün belirli ilkelerini tespit etmemiz mümkün müdür? Eğer böyle ilkeler tespit edebilirsek, Osmanlı iktisat tarihinin değişen ve değişmeden kalan bölümleri arasında belirli ilişkiler kurmamız mümkün olabilir. Yine bu ilkeler sayesinde, iktisadi hayatla alakalı çeşitli ve bazen çelişkili olan kararların sebeplerini daha kolay anlayabileceğimiz gibi, gündelik hayatın türlü da-*

47 Ömer Lütfi Barkan, "Tahrir Defterlerinin İstatistik Verimleri Hakkında Bir Araştırma", *IV. Türk Tarih Kongresi (Tebliğler)*, Ankara, 1952, s.290-291.

ğınıklığı içinde kaybolmadan, bütünü ile ekonominin nasıl bir seyir takip etmiş olduğunu görmemiz de mümkün olabilir. Bu ilkelerin bize sağlayacağı faydayı, onları mesela yerçekimi kanununa benzeterek daha kolay ifade edebiliriz. Yerçekimi kanununu bilmediğimiz müddetçe, havaya atılan her cismin kendine özgü biçimde değişik hızlarda düştüğünü, hatta bazı cisimlerin (balon, uçurtma gibi) düşmelerini gerektiren herhangi bir etken bulunmadığını zanneder, düşme olayında belirli bir düzen olmadığını düşünürüz. Ama çekim kanununu keşfettikten sonra, bütün bu karmaşanın son bulduğunu görür; düzensiz zannettiğimiz düşme olayının çok kesin bir düzen içinde cereyan ettiğini anlarız."[48]

Sayılarla Tarih

Eğer tarihçiler temel bir işlevi yerine getireceklerse, kuramsal açıklamalarında eskiye oranla daha donanımlı olmak zorundadırlar ve bu kuramların doğruluklarını "ölçme" gereği duymalıdırlar. Daha açıkça ifade etmek gerekirse, tarihçiler sayıları kullanmak, hatta sayıları "yaratmak" zorundadırlar.[49] Özellikle de disiplinlerarası bir tarihten söz ediyorsak, istatistik verileri kullanmak gerekir. Çünkü toplumsal, ekonomik ve sosyal tarih yazılırken sayısal veriler kullanılarak sosyoloji, ekonomi, coğrafya, hatta sayılabilir olan ekonomi ile sayılamaz tarihin evliliği olarak tarif edilebilecek kliometrinin (Matematik ve istatistiksel tahmin yöntemlerinin geleceğe dönük değil geçmişe, tarihi olay ve durumları aydınlatmak amacıyla kullanılmasını öngören tarih yaklaşımı) yöntemlerinden yararlanmalıdır. Özellik-

48 Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2007, s.44.

49 Özbaran, *a.g.e.*, s.36.

le nüfus değişimleri, para politikaları, vergi gibi; Ladurie'nin dediği gibi "sayıya dayanmayan tarih bilim niteliği taşımaz"[50] ya da başka bir deyişle bir şeyi ölçemiyorsak aslında onu bilmiyoruzdur.

Yavuz Cezar'a göre "*Tarihsel konular işlenirken istatistik kullanımı yazarın ikna gücünü artırıyor görünmesine rağmen, aslında okurlar rakamlardan pek hoşlanmıyorlar. Hele, dozu kaçırırsanız okura daha da itici geliyorsunuz. Bunun önemli bir nedeni sanırım şu: Tarihi yapan esas unsur olan insan olduğu için okur da okuduğu satırlar arasında onu arıyor. Rakamlar insanı yok edince belki tarih de yok oluyor.*"[51] Tosh da benzer bir kaygıyla "istatistikler belli bir eğilimin ortaya çıkartılmasını ya da netleştirilmesini sağlayabilir; ama bizim o eğilimi nasıl yorumladığımız -ona verdiğimiz önem ve onu açıklamada gösterdiğimiz nedenler- tarih üzerinde akıl yürütme becerilerinin gelişkinliğine bağlıdır; tümüyle sayısal yöntemlerle yetişmiş tarihçi de bu alanda son derece eksik kalacaktır.[52]

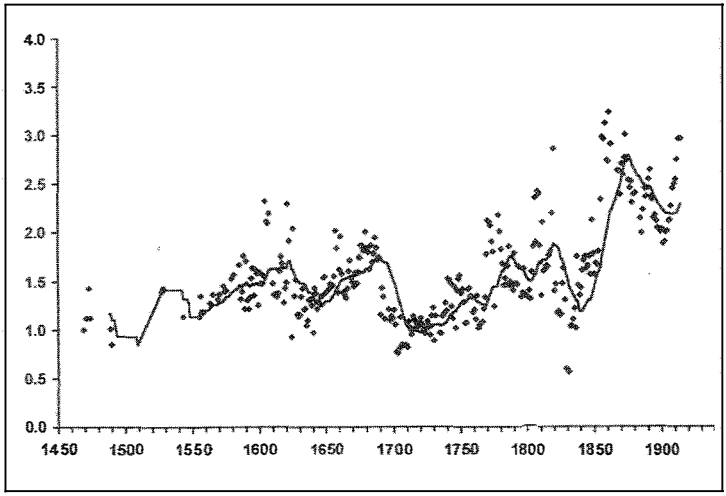
Türkiye'de sayıların hakkını vererek tarih yapanlardan biri olan Şevket Pamuk, ekonomi tarihimizle ilgili değerli çalışmalarında tarihsel verilerin kendisine sunduğu ölçüde oluşturduğu tablo ve grafiklerle ekonomik tarihimizi hem sayısallaştırmış ve hem de şöyle görselleştirmiştir:

> *"Osmanlı tarihinde para ile enflasyon arasında bugünküne benzer bir ilişki vardı. Kısa vadede fiyatları etkileyen hasatlar, savaşlar ve pek çok diğer neden vardı. Güçlü hasatlar fiyatların düşmesine, kötü mahsul fiyatların yükselmesine neden oluyordu. Ancak uzun vadede fiyat ar-*

50 Ladurie'den akt. Özbaran, *a.g.e.*, s.36.
51 http://www.tarihvakfi.org.tr/ 13. 06.2011'de indirildi.
52 Tosh, *a.g.e.*, s.188.

tışlarının en önemli nedeni tağşişlerdi. Tağşiş sözcüğü ile akçenin ya da daha genel olarak bir para biriminin gümüş içeriğinin devlet tarafından değiştirilmesini, çoğunlukla da azaltılmasını kastediyoruz. Bu işlemin temel nedeni, devletin ek gelir sağlamak istemesiydi. Bugün kâğıt para düzeninde devletler kâğıt para basarak ek gelir sağlıyor. Para düzeninin madeni sikkelere dayalı olduğu dönemlerde ise devletler tağşiş yolu ile ek mali gelir sağlıyordu. Tağşişlerle fiyat düzeyi arasındaki ilişki, Osmanlı parasının 1450'den sonraki gümüş içeriğinin izlenmesiyle daha iyi anlaşılabilir. Grafik 3, akçenin ve 1720'den sonra kuruşun (1 kuruş = 120 akçe) yıllık gümüş içeriğini gösteriyor. Dikey eksen loğaritmik ölçeğe göre hazırlanmıştır, bu nedenle eğrinin eğimi tağşiş hızını yansıtıyor."[53]

Grafik 3. İstanbul'da Tüketici Fiyatları, 1469-1914
(Gram gümüş cinsinden 1469 = 1.0)

53 Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s.113.

Tarih İçin Teknoloji

Teknolojideki gelişmeler tarihin ilişkili olduğu bilimlerin kapsam alanını genişletmiş ve kimya, genetik, tıp, bilgisayar işletimi, CBS gibi farklı alanlarda yeni işbirliği imkânları yaratmıştır. Örneğin kimyada kullanılan "Karbon 14" metodu ile tarihi buluntuların madde yapısı incelenerek ait oldukları dönem belirlenmeye çalışılır. Aynı zamanda belgelerin ya da bulguların kimyasal özellikleri incelenerek orijinal olup olmadıkları hakkında değerlendirmelerde bulunulur. İnsanın DNA kodlarının çözülmesiyle hız kazanan ve pek çok bilim dalında açılımlar yaratan genetik bilimi, tarih alanına da önemli katkılarda bulunmaktadır. Gökçümen ve Gültekin'e göre genetik bilgi üç önemli özelliğinden dolayı tarihsel, antropolojik ve arkeolojik bağlamlarda ortaya çıkan sorulara yeni bir ışık tutabilir hale gelmiştir: [54]

1- Genetik bilgi DNA moleküllerinde korunur ve çok ender rastlanan mutasyon olayları dışında değişmez. Diğer bir deyişle, eğer bir canlının genetik şifresine iki kere bakarsanız, ikisinde de aynı bilgiye ulaşırsınız.
2- Genetik bilgi oldukça karmaşık mekanizmalar vasıtası ile aktarılır. Yani, bir canlının genetik bilgisi ataları ile doğrudan ilintilidir. Dolayısı ile belli teknikler kullanmak suretiyle bir canlının DNA'sına bakarak kendisi, yaşadığı dönem ve ataları hakkında belli yorumlar yapmak mümkündür.
3- Genetik bilgi popülasyon seviyesinde çeşitlilik gösterir. Popülasyonlar içinde ve arasında var olan ge-

54 Ömer Gökçümen ve Timuçin Gültekin, "Genetik ve Kamusal Alan", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 49, Sayı: 1, (2009), s.19-31.

netik çeşitlilik, gruplar arasındaki atasal ve evrimsel ilişkilerle ilgili istatistiki yorumlar yapmamıza izin verir.

Gökçümen ve Gültekin yukarıdaki özellikleri kullanarak insanlık tarihi ile ilgili önemli çıkarsamalar yapılabileceğini belirtmektedirler:

1- Genetik bilgi, biyolojik ve sosyolojik olarak çok temel olan "biz kimiz", "nereden ve nasıl geldik" gibi soruları cevaplamamızda yardımcı olabilir.
2- Belli tarihsel, arkeolojik veya demografik hipotezler genetik araştırmalar aracılığı ile test edilebilir.
3- İnsanın genetik çeşitliliği ile diğer değişkenlerin, örneğin coğrafi konumun veya dillerin ilişkili olup olmadığı araştırılabilir.
4- Daha önceden çalışılmış coğrafi, dilsel vb. gruplara ait olan bilgilerle karşılaştırarak, bir bireyin atalarının tarihi, belli bir istatistiksel oran içerisinde tahmin edilebilir.

Yazarlar genetik bilgiyi kullanarak tarih konularına ışık tutmak için *Türkiye'de Anadolu Tarihi* başlıklı bir proje başlatmışlardır.[55]

Bilgisayarın tarih araştırmalarında etkili bir şekilde kullanılması ise internet üzerindeki tarihle ilgili elektronik bilgilerin kullanılması ve başkalarının kullanımına sunmak üzere bu tür elektronik bilgilerin paylaşılması şeklinde olabileceği gibi, tarihi problemlerin çözümünde veri tabanı kullanımı şeklinde de olabilmektedir. Acun "tarihe, daha doğrusu tarihçinin ne yaptığına bakacak olursak, tarihçi sosyal

55 Bkz. http://anatolianproject.googlepages.com 01. 06.2011'de indirildi.

sistemlerin geçmişteki durumunu ve değişimini anlamak üzere geçmişten bize kalan dokümanlardan veri toplar, bunları işler ve genellemeler yapar. Yani tarihçi bilgi işler. Bu tanımlamadan aradaki ilişkiyi açıkça görüyoruz" diyerek tarih-bilgisayar arasındaki ilişkiye dikkat çekmekte ve tarihi bilgi-işlemi "bilgisayar metotlarının (yazılım) tarihi problemlerin çözümüne uygulanması" şeklinde tanımlamaktadır.[56]

Bütün bunların yanında tıp alanında bilgisayarlı tomografi sistemlerinin gelişmiş olması, kişinin DNA'sından fiziksel özelliklerinin ortaya konulabilmesi tarihin daha önceden cevaplanamamış bazı sorularına cevap verebilir görünmektedir. Örneğin mezarı soyulmayan ve tüm hazinesi günümüze kadar gelen ünlü Mısır firavunu Tutankamon'un mezarı İngiliz kaşif Howard Carter tarafından 1922'de bulundu. 1968'de 3 bin 300 yıllık mezar odasından çıkarılan Tutankamon'un mumyasının iki boyutlu röntgen filmi çekildi ve kafatasında bir çatlak olduğu belirtildi. Bu bulgu firavunun kafasına sert bir cisimle vurularak öldürüldüğü şeklinde yorumlandı. 2005'te Mısır Eski Eserler Yüksek Kurulu Başkanı Zahi Havass'ın yönettiği bir çalışmayla Tutankamon'un mumyası bu kez daha gelişmiş bir teknoloji olan taşınabilir bilgisayarlı tomografi (CT) ile üç boyutlu olarak incelendi. Böylece mumyanın üç boyutlu olarak incelenmesi sayesinde, binlerce yıllık sır çözülerek 9 yaşında tahta çıkıp 19 yaşında ölen ünlü firavunun daha önceden iddia edildiği gibi öldürülmediği, ölmeden önce bacağını kırdığı ve bu kırığın kangrene dönüşmesi sonucu kan zehirlenmesinden öldüğü kanıtlanmış oldu. Ayrıca Tutankamon'un yüzünü me-

56 Ramazan Acun, "Tarihin Bilgisayarla Buluşması: Tarihi Bilgi-işlem" söyleşisi, http://www.makaleler.com/tarih-makaleleri/tarihin-bilgisayarla-bulusmasi-tarihi-bilgi-islem.htm 01. 06.2011'de indirildi.

rak eden Fransız, Mısırlı ve Amerikalı bilim adamları, dijital teknolojiyle firavunun yüz hatlarını da gerçeğe çok yakın şekilde belirleyebildiler. Bunun için firavunun bilgisayarlı tomografiden elde edilen 1.700 adet fotoğrafı harmanlanarak elde edilen nihai fotoğrafa bakılarak 3 boyutlu görüntü elde edildi. Tutankamon'un göz kalemiyle yüz hatlarını güçlendirmek için makyaj yapmasına istinaden bilim adamları, oluşturulan yüze de böyle bir makyaj yaptılar. Böylece firavunun mezarında bulunan altın ve seramik heykelle çok büyük benzerlik gösteren bir görüntü ortaya çıkarılmış oldu.[57]

Sonuç

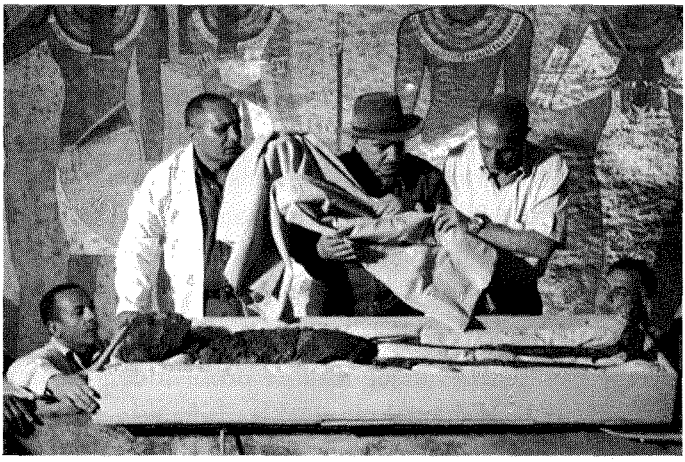
Tarihin disiplinlerarası bir anlayışla araştırılması ve yazılması gereğini üç temel noktaya dayandırmak mümkün görünmektedir: Bunlardan ilki günümüzde, geleneksel tarihin iddiası olan "geçmişin şimdiki zamanda kusursuz aktarımının" ne ölçüde objektif ve "olduğu gibi" yansıdığının tartışmalı olmalısıdır. Bugün her tarihçi ancak kendine göre bir bilgi seçimi yapabilmektedir. Dolayısıyla seçilen bu bilgi damlalarının objektif ve "olduğu gibi" aktarılması için çoğu zaman tarihçilerin diğer bilimlerle işbirliği yapması gereğidir.

İkincisi tarih bilimi, bütün zaman ve mekan referanslarında, insanın deneyiminin bütün yönleriyle ilgili bilgiyi ortaya çıkarmaya, bu bilgiye ulaşmaya ve kullanmaya çalışmaktadır. Bunu yapabilmek için de zaman zaman diğer bilimlerin metodolojisinden yararlanmak zorundadır. Fransız tarihçi Frédéric Mauro'nun da altını çizdiği gibi "tarih sosyal bilimlerin geçmişe doğru projeksiyonudur.

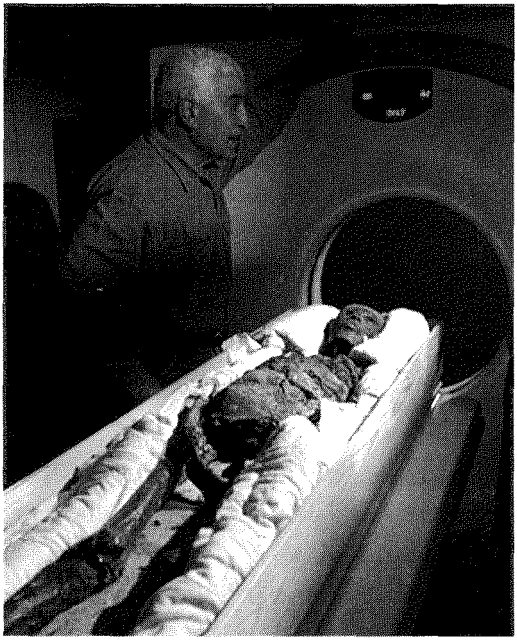
57 http://news.nationalgeographic.com/news/2005/01/0106_050106_tut_scan.html

Üçüncü ve en önemli dayanak noktası ise, Braudel'in[58] de belirttiği gibi tüm sosyal bilimler ortak bir sorunsal etrafında toplanmalıdır ki bu ortak sorunsal insan, insanın problemleri ve bu problemlerin çözümleri olarak özetlenebilir. Tek bir insan bilimi vardır ve bu bilim Bloch'un vurguladığı gibi "sürekli olarak ölülerin incelemesini canlıların incelemesiyle birleştirmek" zorundadır. Her sosyal bilim sosyal gerçekliğin ancak bir bölümüyle ilgilenmektedir. Tüm sosyal bilimler ancak disiplinlerarası bir yaklaşımla birleşirlerse kendilerini bir yığın sahte problemden kurtarabilir, faydasız bilgi yığmaktan uzaklaşabilir ve gerçekliğin tamamını yansıtabilirler.

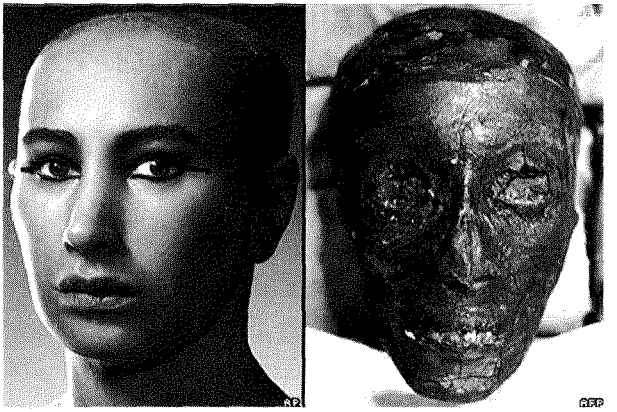
58 Fernand Braudel, *Tarih Üzerine Yazılar*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 1992, s.113.

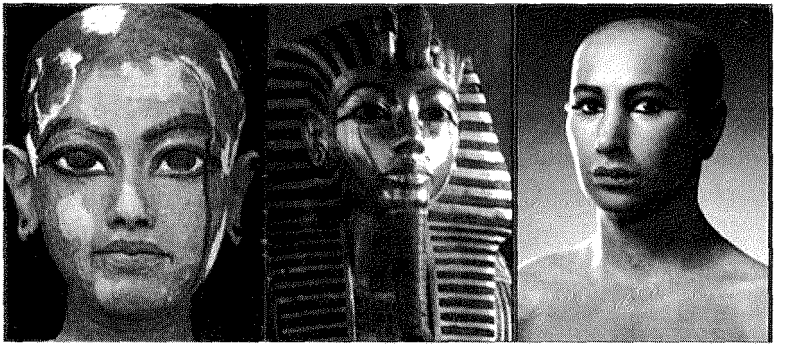
Fotoğraf 1. Lahitin kapağının açılarak mumyanın CT için hazırlanması.

Fotoğraf 2. Mumyanın bilgisayarlı tomografiye konulması.

Fotoğraf 3. Tutankamon'un yüzünün veriler ışığında yeniden yapılandırılması.

Fotoğraf 4. Yeniden yapılandırılan yüzün, mezarından çıkan altın ve seramik heykellerdeki resimlerle şaşırtıcı şekilde benzerliği.

10. Bölüm

BİR TARİH METNİ NASIL İNŞA EDİLİR?

(Dimitri'nin Kızlarını Kim Hamile Bıraktı?)

Nurcan ABACI*

İlk dokuz bölümde tarih alanındaki temel kavramlardan yaklaşımlara, kaynaklardan kuramlara ve disiplinlerarası işbirliğine uzanan geniş bir yelpazede giriş düzeyinde bilgi sunuldu. Bu kısım, kaynaklardan bilgi edinme ve bu bilgiyi yazma aşamasıdır. İlk olarak örnek belgeler üzerinden bilgi edinme süreci hakkında fikir verilip, ikinci aşamada ise bu bilginin yazılma sürecinde dikkat edilmesi gereken noktalar üzerinde durulacaktır.

Giriş

Tarihsel bir metin oluşturmanın ilk aşaması konu seçimi ile başlar. Bu, pek çok faktör tarafından etkilenen ve örnek olayda da görüleceği üzere genellikle hedeflenenden farklı bir durakta noktalanan yolculuk gibidir. Öncelik sıraları kişilere göre değişmekle birlikte dikkate almanız gereken ilk kural ne kadar zamanınızın olduğu sorusunun cevabıdır. Eğer dönem sonu ödevi için bir araştırma konusu düşünülüyorsa maksimum 14 haftada bitecek bir başlık seçilmek durumundadır. Bu süre yüksek lisans çalışmalarında minimum bir yıl, doktora çalışmalarında ise daha uzun bir süre anlamına gelir.

* Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi, nurcanabaci@gmail.com

İkinci olarak göz önüne alınması gereken kural, sahip olunan bilgi birikimi ile seçilen konu arasındaki ilişkidir. Sadece şahsi merakı tatmin için istenilen başlık dilendiği gibi araştırılabilir. Ancak araştırılan konuyu daha sonra yazmak gerekiyorsa, ki bu yazı bu varsayım üzerine kuruludur, o zaman seçilen konunun çalışılan alana katkıda bulunması muhtemel bir başlık olması gereklidir. Pek çok defa yazılmış bir başlığı tekrar "araştırmak" zaman kaybından başka bir şey değildir. Son olarak kaynak grubunun tespiti gelir. Çalışmak istenilen başlık yine kullanılması amaçlanan kaynak grubu tarafından içerilmelidir. Buraya kadar bahsedilenler "akademik" gerekçelerdir. Bunlara ek olarak üniversite dünyâsının içinde olanların bildiği ve yazıya pek dökülmeyen kurallar da vardır.[1] Tarih araştırmaları ülkemizde çağlara bölünmüştür. Bu durumda tarih alanındaki çalışmaların neredeyse tamamının akademisyenler tarafından yapıldığı ülkemizde atama ve yükseltilmelerde büyük bir sorun belirebilir: Eğer Yeniçağ çalışılıyorsa, İstanbul'un fethinden Fransız Devrimi'ne kadar olan sürenin dışına çıkmak çok mümkün değildir. Bu çerçevede belirli bir konunun tarihsel süreçte değişimi üzerine kariyer planlanamaz. Örneğin 17. yüzyıl Osmanlı dönemi uygulamalarından birisinin günümüzdeki izlerini sürmek mümkün değildir. Bu durumda gelinebilecek en üst basamak doçentlik sınavıdır. En garantili yol sadece çalışılan alandaki kişilerin okuyacağı, onların çalışmalarını da kullanmaya özen gösterilen bir araştırma yapmaktır.

Özellikle kariyerinin başında olan araştırmacı ya da adayların, akademik danışmanların neredeyse tamamının kırıl-

1 Sistemin *içten* bir eleştirisi için bkz. Henry Rosovsky, *Üniversite, Bir Dekan Anlatıyor*, Çev. Süreyya Ersoy, Ankara: Tübitak, 1994.

gan bir ruh haline sahip olduğunu unutmamaları da diğer önemli bir uyarıdır. Yapılan çalışmalar, genelde kaynakçasından okunmaya başlanır. Unutulan ya da çok da gerekli olmadığı düşünülerek kullanılmayan, danışmanın bizzat yazdığı veya değer verdiği birisi tarafından yazılmış ansiklopedi maddesinin size olumsuz bir tutum olarak geri dönmesi muhtemeldir. Yazıya dökülmeyen ancak yine "sistemin" içinde olanların bildiği bir diğer kural ise çalışmak istenilen konunun danışman tarafından onaylanması gerekliliğidir. Literatürü iyi takip edenlerin önereceği yüksek lisans ya da doktora tezi konusu danışman tarafından büyük bir olasılıkla fazla *radikal* bulunacaktır. Örneğin alana yeni girenlerin sıradan bulacağı "Osmanlı Dönemi maden işletme hukuku" temalı bir tez konusu, önerildiği zaman fazla *yeni* bulunmuş ve zorlukla kabul edilmiştir.[2] Benzeri tutumların dünyanın her yanında var olduğu dipnottaki örnekten görülebilir.[3]

Kaynaklardan Bilgi Edinme Süreci

Yakın zamana gelinceye kadar tarih yazmanın anlamı, ilgilenilen dönemde yazılmış kronikleri okumaktan ibaretti. Tarihin hangi dönemi üzerine çalışıyorsanız o zaman dilinde yazılmış tarih kitaplarını okuyup aktardığınızda görevinizi yerine getirmiş sayılıyordunuz. Bu nedenden dolayı kaynakların güvenilirliğinin test edilmesi, yazının iç ve dış tenkidinin yapılması ve tarihsel yorum daha 19. yüzyılda Alman tarihçiliğinin önderliğinde gelişmiştir.[4]

2 Tezin sahibi rahmetli Neşet Çağatay'dır. Olayı Uludağ Üniversitesi'nde ders vermek için geldiği Bursa'da, kendisinden dinlemiştim.

3 Limerick, Patricia, "Dancing with Professors: The Trouble with Academic Prose", *New York Times Book Review*, Sayı: 31, (1993), s.199-206.

4 T. H. Brobjer, "Nietzsche's Relation to Historical Methods and Nineteenth-Century German Historiography", *History and Theory*, 46, Sayı: 2, (2007), s.155-179.

Niebuhr, Ranke ve Mommsen gibi önemli tarihçilerin alana getirdiği yenilikler sayesinde aşağıda görülen kurallara ulaşıldı. Takip eden dönemde özellikle Fransız tarihçiler aracılığı ile hem yaklaşım hem de kullanılan kaynak grubunda artış oldu.[5]

Kronikleri kullanırken uyulması gereken kuralların büyük bir kısmı diğer kaynak gruplarına da uygulanabilir. Bu nedenden dolayı kısaca özetlemekte fayda var: İlk incelenmesi gereken, belgenin niteliğidir. Kaynakta konuşan kimdir? Neden bu belgeyi yazmıştır? Belgeyi yazıya geçiren ile belgede anlatılan olay aynı kişiye mi aittir? İlk yazıldığı gibi mi saklanmıştır yoksa daha sonra üzerinde düzenleme yapılmış mıdır? Daha önceden başka araştırmacılar tarafından kullanılmış mıdır? Belgenin genel nitelikleri (yazı tipi, kağıt vs.) dönemine uygun mudur? Yazan kişinin belgede anlatılanları tam olarak bilmesi mümkün müdür? Anlatılanlar daha önceden bilinenlerle uyumlu mudur? Yazarın kaleme aldıklarının tarafsızlığını etkileyecek bir kimliği var mıdır? Yazarın atladığını ya da görmezden geldiğini düşündüğünüz başlıklar var mıdır?[6]

Örnek Olay: *Dimitri'nin Kızlarını Kim Hamile Bıraktı?*

Konu seçiminde ideal olanın, bir araştırma problemi çerçevesinde kaynakları taramak olduğu bilinir. Ancak yeni başlayanlar için bunu Türkiye örneğinde uygulamak her zaman mümkün olmayabilir. Bu nedenden dolayı biraz entelektüel

5 Bkz. Halil İnalcık, "The Impact of the Annales School on Ottoman Studies and New Findings", *Review*, Vol. 1, No. 3/4, 1978, s.69-96. Daha ayrıntılı bilgi için elinizdeki kitabın 2, 3 ve 4. bölümlerine bakabilirsiniz.

6 Bu konuda en iyi örnek şu makaledir: İnalcık, Halil, "How to Read Ashikpashazade's History", Essays in Ottoman History, İstanbul, Eren, 1998, s.31- 50.

seyahate çıkmanın mahzuru yoktur. Kafanızdaki temel problemin 16. yüzyıl Bursa'sında Müslimler-Zımmiler arasındaki davaların incelenmesine dayandığını varsayalım. Henüz net bir araştırma sorumuz yok ve ön inceleme için örneklere bakıyoruz. Bu tür olası bir konunun en iyi çalışılacağı kaynak grubu Şer'iyye Sicilleri'dir. Örneğin aşağıdaki belge A 119 numaralı Bursa Şer'iyye Sicili'nden alınmıştır:

> *"Oldur ki, Karye-i Ermiri zımmilerinden Dimitri veled-i Yorgi, karye-i mezbûreden Süleyman b. nâm kimesneyi Meclis-i şer'e ihzar ve mahzarında takrir-i merâm kılub, "Mezbûr Süleyman'un iki oğlanları gice ile evime gelüb, içeri girmeden tüyüb çıkdığumda, kaçub, ikisi de mezbûr Süleyman'un evine düşdler. Meclis-i şer'e gelmelerin taleb iderüm" didükde, mezbûr Süleyman târih-i kitâbdan mâh-ı Cumâde'l-âhır'ın yirmi altıncı gün pazar gün iki oğullarını Meclis-i şer'e getürüb ihzâr itmesine talâk-ı selâseye şart idüb, mâ- hüve'l-vâkı' kayd olundı.*
>
> *Şuhûdü'l-hal :*
> *Hüseyin Bey ibnu Abdullah*
> *Ali Bey ibnu Abdullah*
> *Rüstem Bey ibnu Ali*
> *Ferhad Bey ibnu Abdullah*
> *ve gayruhum*
>
> *Tahriren fî 23 şehr-i Cumâde'l-âhır Senete 988/5 Ağustos 1580."*[7]

7 Züleyha Yördem Sönmezışık, *Bursa A-119 Numaralı Şer'iyye Sicili Tahlil ve Transkripsiyonu*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul, 2001, 208 numaralı belge. Tezin YÖK'te bulunan ve en son halini gösteren kopyasına ulaşamadım. Bu nedenle elimdeki sondan bir önceki kopyayı kullandım. Herhangi bit tutarsızlık ihtimaline karşı sayfa numaraları yerine belge numaralarını kullandım.

Kaynaklardan bilgi edinme sürecinde özetlediğimiz sırayı takip edersek, belgeyi yazanın aynı yıl Bursa kadılığını üstlenen Abdullah Efendi b. Lutfullah ya da Sun'ullah Çelebi b. Cafer'in katiplerinden birisi olduğunu görürüz. Belgede konuşan kişi Ermiri Köyü'nde yaşayan Dimitri veledi Yorgi'dir. Mahkemeye gelen kişinin adı ile beraber baba adının ve köyünün kaydedilmesi bir tesadüf değildir. Bu durum soyadı kanunu çıkıncaya kadar kimlik tespitinde kullanılan yöntemlerden biridir.[8]

Hakkında şikâyette bulunduğu kişinin kimliği de benzer bir şekilde belirtilmiştir. Belgenin yazılma nedeni Dimitri veled-i Yorgi'nin isteğidir. Yazan kişi ile olayı anlatan aynı değildir. Çünkü bu kaynak grubunda tarafların mahkemeye geldiğini, isteklerini anlattıklarını ve daha sonra duruma göre kâtibin olayı yazıya geçirdiğini biliyoruz. Belgenin başka bir araştırmada kullanıldığını bilmediğimiz gibi, transkribe edilmiş bir metni kullandığımız için yazı tipi kâğıdı gibi özellikleri de değerlendiremiyoruz. Yazan, anlatılanlara şahitlik ettiği için konuyu bildiğinden eminiz. Ancak bu kişinin olayın hakikatte nasıl olduğunu bildiğini düşünmüyoruz. Çünkü kendisinin işi sadece kayıt tutmaktan ibarettir.

8 Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Nurcan Abacı, *The Ottoman Judges and Their Registers, the Bursa Court Register B-90/295 (Dated Ah 1081/Ad 1670-71, Introduction and Text (Entries 1-600)*, Vol. I. Sources of Oriental Languages and Literatures 79, Cambridge: Harvard University, The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, 2007. Nurcan Abacı, *The Ottoman Judges and Their Registers, the Bursa Court Register B-90/295 (Dated Ah 1081/Ad 1670-71, Text (Entries 601-998) and Facsimile*, Vol. II. Sources of Oriental Languages and Literatures 80, Cambridge: Harvard University, The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, 2007. Soyadı uygulamasının geçmişi ile ilgili olarak şu makele okunabilir: Robert Sabatino Lopez, "Concerning Surnames and Places of Origin", *Medievalia et Humanistica*, Cilt: VIII, (1954), s.6-16.

Anlatılanların daha önceden bilinenlerle uyumu konusunu anlayabilmek için içerik değerlendirmesi yapmamız gerekiyor. İlk bakışta belgede özetlenen konu yarım kalmış bir hırsızlık girişimi gibi gözüküyor. Eğer belgelerin devamı olmasaydı bu kadar bilgi ile muhtemelen araştırma konumuz hakkında çok da ilerleyemeyecektik ve başka örneklere bakmamız gerekecekti. Ancak şans eseri olayın ne olduğunu anlamamıza yardımcı olacak takip eden belgeler var:

"Ba'dehû mezbûr Dimitri, mezkûr Süleyman muvâcehesinde takrir idüb,
"Mezbûr Süleyman'un mazanne itdüğüm oğuları üzerine şahidlerüm yokdur. Gelüb, Meclis-i şer'de yemin itsünler" didüğibi't-taleb kayd olundı.
Şuhûdü'l-hal : Es-sâbikûn
Tahriren fî târihi'l-mezbûr."[9]

Şikâyetçi konuyu belirtmeden adı geçen kişinin oğullarından şüphelendiğini, şahidinin olmadığını, bu nedenle mahkemede yemin etmelerini istediğini belirtmektedir.

Takip eden ve şikâyetçiye ait olmayan kayıt, konuyu açıklığa kavuşturmaktadır:

"Ba'dehû Havâss-ı Hümâyûn Kâtibi Ömer Çelebi, mezbûr Dimitri'yi Meclis-i şer'e ihzâr idüb, "Mezbûr Dimitri'nün iki kızları haml vaz' itmüş. Meclis-i şer'e gelüb, cemâ'atden su'âl olunsun" didükde, mezbûr Dimitri dahi târîh-i mezbûrde iki kızlarını "mahkeme-i şerife getürmez isem bâtıl dinden çıkub, hak dini kabûl itdüm" didüği, mezbûr Ömer Çelebi talebiyle kayd olundı.

9 Sönmezışık, 209 numaralı belge.

Şuhûdü'l-hal : Es-sâbikûn
Tahrîren fî târîhi'l-mezbûr."[10]

Başlangıçta muhtemel bir hırsızlık girişimi gibi duran olay, eğer Havâss-ı Hümâyûn Kâtibi Ömer Çelebi'nin söyledikleri doğru ise, bir "yasak aşk" halini aldı. Bu konuda başka belge olmasaydı, durum biraz muallakta kalacaktı. Ancak konu ile ilgili son kayıt iddiaların doğruluğunu kanıtlar niteliktedir:

"Oldur ki, mâh-ı mezbûrun yirmi üçünden yirmi altısına şart alınub, müseccel olan Süleyman ve Dimitri nâm kimesneler, yirmi altıncı gün oğulların ve kızların mahkeme-i şerîfe getürmeyüb, şartların i'tirâf idüb, yirmi yedinci gün gelmek ile Dimitri imâna dâvet olunub ve Süleyman'ın "evine varma" deyû, mahzar-ı müsliminde beyyine olûb, kayd olundı.
Şuhûdü'l-hal :

Ahmed b. El-Hacc Mahmud
Mahmud b. İbrahim
Mümin Reis ibnu Hamid
Abdurrezzak b. İbrahim
ve gayruhum

Tahriren fî 27 şehr-i Cumâde'l-âhır Senete 988/9 Ağustos 1580."[11]

Kısaca özetlemek gerekirse, bir gayrimüslim, bir Müslüman'ın iki oğlundan şikâyetçi olur. Sorun çözülemeden kendisinin iki kızının da evlilik dışı hamile olduğu ortaya çıkar. Mahkeme her iki tarafın da çocuklarının sorgulanabilmesi için babalar üzerine şart koşar. Birisini İslam'a davet

10 Sönmezışık, 210 numaralı belge.
11 Sönmezışık, 214 numaralı belge.

ederken diğerinin de nikâhının geçersiz olacağını belirtir. Olayın ilginçliğine kendimizi kaptırmadan bir araştırma sorusunun netleştirilmesi için başladığımız yolculukta buradan nereye gidebileceğimize bakalım. Müslimler ile gayrimüslimler arası davalar en azından sistemin genel işleyişi bakımından az çok biliniyor. Benzer bir şekilde resmi görevlilerin sıradan insanların üzerindeki kontrolü de (Havâss-ı Hümâyûn Kâtibi'nin herhangi bir şikâyete bağlı olmaksızın Dimitri'yi mahkemeye getirdiğine dikkat edin) literatürde var olan bir durumdur.[12]

Geriye şimdilik iki başlık kalıyor gibi gözüküyor. Bunlardan birisi Dimitri'nin kanıtının olmadığı, bu nedenle şikâyetçi olduğu kişilerin yemin etmesini istemesidir. İkincisi ise hamileliğin ortaya çıkması nedeni konunun evlilikle kapatılmış olma olasılığıdır. Kuramsal olarak gayr-i Müslim kadınların Müslim erkeklerle evlenebildiğini biliyoruz. Acaba bu durum pratikte de gerçekleşiyor muydu? Tesadüfen aynı defterde tam da bu sorunun yanıtı hakkında ipucu verebilecek bir belge daha vardır:

> *"Karye-i Yaylacık'dan Yani veled-i Dimitri Meclis-i şer'-i şerife gelüb, oğlı Mehmed tarafından vekil-i şer'isi olan anası Cennet mukabelesinde takrir-i kelâm idüb, "Bikr-i bâliğım olan Vatatma'yı, müslümanlar araya girüb envâ'ı tazarru' eyledikleri ecilden mezbûre Cennet'in oğluna nikâh-ı şer'i ile virmeğe makarr oldum. Varub anası ile mü-*

12 Bu konuda şu çalışmalara bakılabilir: Richard Wittmann, *Before Qadi and Grand Vizier: Intra-Communal Dispute Resolution and Legal Transactions Among Christians and Jews in the Plural Society of Seventeenth Century* İstanbul, (Yayınlanmamış doktora tezi), Harvard University, 2008; Boğaç Ergene, *Local Court, Provincial Society and Justice in the Ottoman Empire, Legal Practice and Dispute Resolution in Çankırı and Kastamonu (1652-1744)*, Brill, Leiden, 2003; Nurcan Abacı, *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2001.

şâvere ideyim, mehr-i mu'accel her ne ta'yin iderse ol-zemânda nikâh olsun" deyû ikrâr-ı tav'i eyledüği, bi't-taleb sicill olundı.

Şuhûdü'l-hal:
Mehmed b. Abdi
Hasan b. Mustafa
Mehmed b. İsa ve
Mehmed b. Mustafa ve
Mehmed b. Hasan
ve gayruhum
Tahriren fî evâsıt-ı Muharrem Senete 989."[13]

Görüldüğü gibi bir gayr-i Müslim baba kızının bir Müslüman erkekle evlenmesine izin veriyor.[14] Köyde yaşadıklarını ve her iki tarafın da birbirini tanıdıklarını varsayarsak olayın ardında bir aşk hikâyesi aramak fazla iyimserlik sayılmaz. Ancak yine de buradaki belge örneklerinin geniş ölçekli bir çalışma için yeterli olmadığı unutmamak gerekir. Her ne kadar bu kayıtlar büyük bir olasılıkla genel eğilimin bir yansıması gibi gözükseler de, istisnai bir durumu gösteren belgelerle karşı karşıya olmamız da mümkündür.

Geleneksel tarih eğitimi almış öğrenciler için belgelerin burada söyledikleri, bilinmeyen bir uygarlığa ait gibi gözükür. Benzeri diğer şehirlerin sicillerinde de görülebilecek bu olayın değerlendirilebilmesi için cevabına ihtiyaç duyduğumuz ancak belgelerin bize sağlamadığı bilgilere bakalım. İlk olarak Dimitri veled-i Yorgi neden üstü örtülü suçladığı ve isimlerini belirtmediği iki kişiyi değil de babalarını mahkemeye getirtiyor? Acaba bunlar henüz reşit olmamış ergenler midir? Osmanlı tarihi çerçevesinde baktığınızda

13 Sönmezışık, 318 numaralı belge.
14 "Tazarru' eyledikleri" ibaresine dikkat etmekte yarar var.

reşit olma yaşının (özellikle olayın geçtiği 16. yüzyılda) kaç olduğunu biliyor muyuz? Bu soruların cevabı (şimdilik) hayırdır. Akla Osmanlı'nın Müslüman bir devlet olduğu, İslam hukukunu uyguladığı ve dolayısı ile fıkhın tarif ettiği ergenlik yaşının burada reşitlik için kullanılabileceği gelebilir. Ancak unutulmaması gereken konu ergenliğin temel olarak dini emirlere uyma için belirlendiği gerçeğidir. Eğer aynı kuralı reşitlik için kabul ederseniz o zaman ebeveynleri vefat etmiş kızların, kendilerine kalan malların idaresini (tereke kayıtları bu tutarın bazen oldukça yüksek olabileceğini gösteriyor) 12 yaş civarında devraldığını da varsayıyorsunuz demektir ki, bu durum biraz şüpheli gözüküyor. Ek olarak dikkat etmemiz gereken ikinci nokta Osmanlı'nın sadece Müslüman nüfustan oluşmadığı gerçeğidir. Hıristiyan ve Yahudilerdeki uygulamalar da kendi kuralları çerçevesinde değerlendirilmelidir.[15]

16. yüzyıl Bursa'sında Müslim/Gayr-i Müslimler arasındaki davaların incelenmesi genel başlığı ile çıktığımız yolculukta ilk geldiğimiz nokta başladığımız yerden farklılaştı. Gerek söz konusu yüzyılda gerekse takip eden dönemde reşitlik yaşının ne olduğu araştırma konusu yapılabilir.

15 Osmanlı tarihi çalışmaları "yaş" meselesini göz ardı etmiştir. Bunu ilk fark etmem halen devam eden A.v. Humboldt Vakfı tarafından desteklenen "Getting Closer to Death: Last Wills of the Ottoman Elderly in Terms of Social Stratification (1700-1800)" başlıklı projeye başladığım 2007 yılıdır. Bu alanda doğrudan konu ile ilgili tesbit edebildiğim tek çalışma şudur: Mina Rozen, "The Life Cycle and the Significance of Old Age during the Ottoman Period", in D. Porat. M. Rozen and A. Shapita (Ed). *Daniel Capri Jubilee Volume*, Tel-Aviv, 1996. Bu vesile ile çalışmanın fotokopisini temin etme nezaketini gösteren Selim s.Kuru'ya teşekkür ederim. Yaş konusunda Türkiye'de tespit edebildiğim tek kurum (sadece yaşlılarla ilgilenen) Hacettepe Üniversitesi Geriatrik Bilimler Araştırma ve Uygulama Merkezi-GEBAM'dır. Yazıyı tamamladığım tarihlerde gazetelerde Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'na bağlı bir Yaşlılık Enstitüsü kurulduğu haberleri yer alıyordu. Her ikisi de yeni olan bu kurumların tarihçilerin konu seçiminde ufuklarını genişletmelerini umalım.

Aynı zaman diliminde farklı mekânlar (Anadolu-Rumeli gibi), aynı mekânda farklı gruplar (Müslim/Gayr-i Müslim, kentli-köylü, kadın-erkek vs.) ilk akla gelen genel araştırma sorularıdır. Sadece bu başlık üzerinden kariyerinizi tamamlamanız bile olasıdır.

İkinci olarak bakmamız gereken nokta, Dimitri veled-i Yorgi'nin neden Süleyman'ın oğullarının mahkemeye gelip (muhtemelen yasadışı bir faaliyetlerinin olmadığı konusunda) yemin etmelerini istediğidir? Bu sorunun cevabı da geleneksel tarih eğitimi almış öğrenciler için muğlaktır. Eğer açık bir suçlama sonucunda yargılama gerçekleşseydi bu talep bir anlam kazanacaktı. Suçlama olmadığı halde yemin etme isteği, bilgi dağarcığınızda antropoloji ve sosyoloji yer alıyorsa, "sanayi öncesi toplumlarda yeminin işlevi" "haysiyet" ve "sosyal kontrol" gibi kavramlarla açıklanabilir[16]. Eğitimini, yaşını ve mesleğini bilmediğimiz Dimitri veled-i Yorgi, sanayi öncesi toplumların tamamında var olan ve literatürde "defamation" olarak geçen olgunun farkındadır.[17] Suçladığı kişiler eğer gerçeğe aykırı yemin ederlerse -ki beklentinin aksine bu zayıf bir olasılıktır- sonuçlarına katlanmayı göze alacaklardır. Kanıt olmadığında suçlananların bundan kurtulmak için kolaylıkla yemin edebileceği aklınıza gelebilir. An-

16 Sadece şu üç makaleye bakmak bile konunun Osmanlı tarihi çerçevesinde nasıl ihmal edildiğini göstermeye yeter: Solorzanotelechea, J. "Fama Publica, Infamy and Defamation: Judicial Violence And Social Control of Crimes Against Sexual Morals in Medieval Castile", *Journal of Medieval History*, Cilt: 33, Sayı: 4, (2007), s.398-413. Norton, M. "Gender And Defamation in Seventeenth-Century Maryland", *The William and Mary Quarterly*, Cilt: 44, Sayı: 1, (1987), s.3-39, Shoemaker, R. B. "The Decline of Public Insult in London 1660-1800", Past And Present Cilt: 169, Sayı: 1, (2000), s.97-131.

17 Konu Osmanlı tarihi çalışmalarında henüz araştırılmamış bir alan olduğu için sözcüğü olduğu gibi bırakıldı. "Karalama", "adına/şöhretine gölge düşürme" anlamlarına gelir. Eğer bu konuyu ilk olarak siz yazarsınız literatüre yaptığınız bu tarifle girecektir.

cak var olan örnekler "pek çok kişinin" yalan yere yemin etme yerine suçlamayı kabul ettiğini bize gösteriyor.[18]

Gördüğünüz gibi belgeler üzerinden yaptığımız yolculukta ikinci ulaştığımız nokta da düşündüğümüzden farklı oldu. Yukarıdaki iki yaklaşımın da var olan araştırma yöntemlerine ters olduğunu kabul etmek gerekir. İdeal olan sorun temelli yaklaşımı tercih edip sadece literatür taraması yaparak olası konunuza karar vermektir. Ancak bu durum birinci elden kaynakların neredeyse tamamının en azından kataloglandığı "Batı" için geçerlidir. Türkçe literatür taramasından yola çıkarak belirleyeceğiniz sorunlar, bilinenin tekrarını maalesef çoğu durumda geçemeyecek. YÖK'ün arşivindeki tarih alanında yapılmış tezlere göz atarsanız durumun vehameti daha iyi görülecektir. Bu da bizi Batı merkezli paradigmaları sürekli Türk tarihine uydurma çabasına yöneltmektedir. Her ne kadar bilim evrenselse de, tek ta-

18 Mustafa bin Hüseyin alacak davasında suçladığı Mahmud Bin Yusuf'un yemin etmekten kaçınması üzerine haklı görülür. Başka bir örnekte Hızır bin Ali iki kişinin kendisini dövdüğünü iddia eder. Yemin teklif edilen kişiler bundan kaçınınca dövdükleri kanıtlanmış sayılır. Bir diğer örnekte ise karı koca arasındaki dava vardır. Kocası kendisini vekil aracılığı ile boşamıştır. Kadın vekilden mehrini ister. Vekil ise bunlardan feragat ettiğini söylemektedir. Yemin teklif olduğunda kadın yemin edemez. İskender bin İsmail ve dava ettiği Mesih bin Yusuf'un olayı da yeminden kaçınma ile son bulur. Bkz. Çamlı Mehmet, *H 959/ M. 1551 Tarihli 4 Numaralı Manisa Şer'iyye Sicili*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1993, s.80-81. Müderris Mehmed Efendi kızının evinde yaralı olarak yatmaktadır. İddiasına göre oğlu Seyyid Ahmed Çelebi'nin Fatma isimli eşi ve onun annesi Ayşe, evi basıp kendisini yumruklamış ve hakaret etmiştir. "Sual olunup elindeki fetvaya göre" karar verilmesini ister. Kendisinden şahit istendiğinde şahidinin hazır olmadığını belirtir. Bunun üzerine karşı tarafa yemin teklif edildiğinde bundan kaçınıp suçlamayı kabul ederler. Bkz. Demir Erdinç, *61/2 Numaralı Şer'iyye Sicili (H. 1061/1651) Metin Transkripsiyonu ve Değerlendirme*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2002, s.103. Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Burada kullanılan belgelerin yüksek lisans tezlerinden seçildiğine dikkat ediniz. Aynı konuda Bursa sicillerinden çıkardığımız yayınlanmamış örnekler de vardır.

raflı bu alışveriş en azından moral açıdan aşılması gereken bir hedef olarak önümüzde durmaktadır.[19]

Yazma Aşaması: Genel Kurallar

Bir önceki bölümde özetlediğimiz kurallardan aklınıza yatanları uyguladınız ve artık eserinizi yazmaya hazırsınız. İlk yapmanız gereken "ne?" sorusuna cevap vermektir. Ne yaptınız? Çalışmanızın bir soruya cevap vermesi gerektiği gerçeğini hiçbir zaman unutmayın. İyi bir çalışmanın temelinde cevabı analize dayalı bir soru yatar. Eğer sorunuza evet ya da hayır olarak cevap verilebiliyorsa, önünüzde uzun bir yol var demektir.[20] Hangi formatta olursa olsun çalıştığınız konuyu basılıncaya kadar sadece siz ve yakın çevreniz biliyor. Şimdi bulduklarınızı başkaları ile paylaşmak istiyorsunuz. Ancak unutmamanız gereken konuyu sadece kendiniz için yazmadığınızdır. Okuyucu açısından bakıldığında önünde pek çok seçenek vardır. Neden öncelikle sizin yazdıklarınızı okuması gerektiği konusunda ikna edici bir giriş yazmanız gerekir.

"İkna edici giriş"i başarmanın kuramsal yolu öncelikle konuyu tanıtmak, sonrasında okuyucunun devam etmesini sağlayacak ipuçları vermektir. Dimitri'nin kızlarının hamileliği sorununu araştırmış olsaydık nasıl bir giriş yazmamız gerekirdi? Bu sorunun cevabı örnek olayın hangi yönünü

19 Bölüm için kullandığımız kaynaklara dikkat edilirse neredeyse tamamının İngilizce eserlerden oluştuğu görülür. Bu durum bir tercih değil, zorunluluk olarak belirmiştir. Konu ile ilgili bulunacak Türkçe çalışmaların çeviri olduğu gerçeği unutulmamalıdır.

20 Başlıkta kullandığımız "Dimitri'nin kızlarını kimin hamile bıraktığı?" sorusu, çelişki gibi gözükse de iyi bir araştırma sorusu değildir. Çünkü cevabınız "komşunun oğulları" ile sınırlı kalır. Başlık, bu bölümün başlığı ile birlikte bir mana ifade eder. Araştırma konusu olarak düşünseydik yukarıda özetlediğimizi yaklaşımlardan birisini kullanmamız gerekecekti.

araştırdığınıza bağlıdır. "16. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda evlilik öncesi cinsellik" ana teması giriş yapması kolay bir başlık olabilirdi. Cinselliğin ülkemiz örneğinde henüz akademik olarak tartışılmaya müsait bir başlık olmadığını sezdiğinizi ve yukarıda bahsettiğimiz "yetişkinlik yaşı"nı seçtiğinizi varsayalım. Eğer bu konuyu makale boyutunda araştırdıysanız tek paragraflık bir giriş yeterlidir. Yüksek lisans ya da doktora düzeyinde bir çalışmada ise girişin genellikle bir bölüm boyutunda olması beklenir.

Yazma aşamasında ikinci olarak cevap vermeniz gereken "neden?" sorusudur. Neden bu konuyu seçtiniz ve alana ne gibi katkılarda bulunmasını bekliyorsunuz? Burada bir iddianızın olması beklenir. Bu iddia bir fikir ileri sürmeli, açık ve anlaşılır olmalıdır. Tüm bu açıklamalar çalışmanızın başında yer almasına rağmen genellikle en son yazıldığını da unutmayın. Örnek olayda gördüğünüz gibi araştırmayı düşündüğümüz başlık bizi farklı bir alana sürükledi. Eğer bu çalışmayı gerçekleştirip yayınlama aşamasına gelseydik, artık ilk başlıktan bahsetmeyip doğrudan çalıştığımız konu üzerinde duracaktık.[21]

"Yetişkinlik yaşı" genel başlığı "*neden*" sorusunun cevabının kolaylıkla verilebileceği bir araştırma konusudur. İddialı olabilir ve çalıştığınız konunun Osmanlı tarihi araştırmalarında ihmal edilen bir başlık olduğunu ileri sürebilirsiniz. Bu başlık daha önceden literatürde var olan bir konu

21 Araştırmacının, Uludağ Üniversitesi Tarih Bölümü'nde "metodoloji" dersleri verdiği dönemlerde karşılaştığı en önemli zorluk; öğrencilere "araştırmalarında bir iddialarının olması gerekliliği"ni anlatmaktı. En sonunda yöntem olarak tüm öğrencilerin de aşina olduğu bir Türk filminden yola çıkıldı. Bu, 1978 yılı yapımı "Neşeli Günler" filminin ana karakterlerinin (Münir Özkul-Adile Naşit) birbirlerine küsmelerine neden olan soru oldu. "En iyi turşu limonla mı kurulur yoksa sirkeyle mi?" Öğrenciler bir iddiayı örnek alarak işe başladılar ve sonunda ya iddialarını "kanıtladılar" ya da fikirlerini değiştirmek zorunda kaldılar.

olsaydı o zaman da katkınızı ön plana çıkaracaktınız: "Bugüne kadar yapılan çalışmalar 16. yüzyıl Osmanlısında yetişkinlik yaşının x olduğunu göstermektedir. Yaptığımız araştırma sonucunda y ve z kaynaklarını kullanarak ulaştığımız sonuca göre yetişkinlik yaşı x-1 dir..." gibi.

Yazma aşamasında üçüncü olarak cevap vermeniz gereken soru "*nasıl?*"dır. Burada yönteminizi anlatmanız gerekir. Eğer bu kitabın dördüncü bölümünde anlatılan tarihsel yaklaşımlardan ya da altıncı bölümünde ele alınan kuram-belge çalışma tarzından birini tercih ettiyseniz nedenlerinizi okuyucu ile paylaşmanız beklenir. Acaba seçtiğinizin dışında başka bir yöntemle aynı konu ve kaynak grubuna yaklaşılsa daha farklı sonuçlara ulaşılabilir miydi? Çalışma sırasında karşılaştığınız entelektüel sorunlar, seçtiğiniz yaklaşımda revizyonda bulunduysanız bunların gerekçeleri de bu bölümde işlenecek başlıklar arasındadır.

"Yetişkinlik yaşı" genel başlığını araştırmış olsaydık ilk yapmamız gereken bu terimden ne anladığımızı tanımlamak olacaktı. Tanımı hangi manada kullanıyoruz? Araştırdığımız konunun sınırları çerçevesinde ilgilendiğimiz "Yetişkinlik yaşı hangisidir?", "Sadece sosyal olanla mı ilgilendik?" yoksa "Konunun sınırları daha mı geniş?" gibi soruların yanıtları ikna edici bir biçimde bu bölümde verilmelidir.

Dördüncü aşamada yapmanız gereken, araştırmanızın sizden önce yapılan çalışmalar arasında nerede durduğunu göstermeniz olacaktır. Bunu yaparken geliştirdiğiniz araştırma sorusunun dışına çıkmamaya mümkün olduğu kadar özen göstermeniz gerekir. Çoğu zaman bir başkasının benzer bir başlığı çalıştığını göreceksiniz. Ancak başlık benzer olmasına rağmen gerek kaynak kullanımı, gerekse soruların formüle edilmesinde farklar vardır. Çalışmanızı kaleme alırken

benzer araştırmaları bu bölümde değerlendireceksiniz, o zaman kendi çalışmanızın diğerleri arasında nerede bulunduğunu göstermeniz gerekir. Bunu yaparken takip edilmesi gereken en önemli kural "eleştirel" olmaktır. Okuyucuya kendi çalışmanızın hangi noktalarda daha önceden yapılanlardan ayrıldığını göstermeniz gerekir.[22]

Bu kurallar çerçevesinde yetişkinlik yaşı sorununun literatürde bir noktaya yerleştirilmesi sorunlu gibi gözükebilir. Sonuçta araştırdığınız konu ihmal edilmiş bir başlıktır. Bu tür durumlarda bakış açınızı daha kapsayıcı hale getirmenizde fayda vardır. Osmanlı tarihinin görece ihmal edilmiş bu araştırma konusu diğer bölgelerin/ülkelerin tarihlerinde de aynı mıdır? Cevap tahmin edebileceğiniz gibi "hayır"dır. Bu gibi durumlarda yapmanız gereken çalışmanızın "genel" literatür içindeki yerini okuyucuya göstermektir.

Yazma Aşaması: *Üslup*

Gerek "ne-neden-nasıl" sorularına cevap verirken ve gerekse diğer bölümlerin yazımında üslup açısından anlaşılabilir olmanız gerekir. Çünkü ne söylediğiniz kadar nasıl söylediğiniz de önemlidir. Tüm gerçeklerin yazınızda bulunması, anlaşılacağı anlamına gelmez. Bunun için öncelikle yazınızın kendi içinde bütünlüğü olmalıdır. Bunu sağlayacak olan da paragraf yazımından başlayıp sözcük tercihinize kadar uzanan bir dizi değişkene ne kadar hakim olduğunuza bağlıdır.

22 Hangi gerekçeye dayanırsa dayansın ülkemizdeki akademik yapılanmanın "eleştiri" gibi bir geleneği olmadığını söylemek maalesef mümkündür. Her ne kadar "Batılı" bir eğitim sistemimiz ve bilim kurumsallaşmamız olsa da genel olarak Türk akademisyenler arasındaki ilişki maalesef hâlâ "Doğulu"dur. Bunun da tarihi kaynak eleştirisinden, eser eleştirisine kadar olan uzun bir süreçteki olması gereken "sorgulamacı" tavrı engellediği söylenebilir.

Anlaşılabilir olmanın ilk kuralı, paragraf yazımının nasıl olması gerektiği konusunda ne düşündüğünüze bağlıdır. Karmaşık ve uzun cümleler çabalarınızın boşa gitmesi anlamına gelebilir. Unutmamalıdır ki iyi araştırmaların bir kısmı zor anlaşılsa da, her zor anlaşılan çalışma övgüye değer değildir. Paragraf yazımında kabul görmüş kural; anafikir+örnekler+sonuç formülünü takip eder. Örneğin okuduğunuz bu paragrafa dikkat edin: İlk cümle anafikir, takip edenler anafikri kanıtlamaya yönelik örnekler ve son cümle de sonuç'tur. Bu türden bir alışkanlığınız yoksa akademik yazma el kitaplarına bakabilirsiniz.[23]

Her paragrafta işlediğiniz bir fikir olmalı ve bu fikir genel anlatmak istediğinizle bağlı olmalıdır. Her sayfada ortalama üç ya da dört paragraf iyi bir orandır. Alıntılar mümkün olduğunca kısa tutulmalıdır. Siz yazdığınıza göre başkasının değil sizin fikirleriniz önemlidir. Eğer söyleyeceklerinizi daha önceden başkaları düşünmüşse ve bu nedenden dolayı alıntı yapıyorsanız, yazmanıza gerek yoktur.

Üslupta ikinci dikkat etmeniz gereken nokta yazınızın tüm gerçeklerin ardı ardına sıralanmasından oluşmaması gerektiğidir. Çalışmanız, gerek özgün belgeler gerekse ikinci el çalışmaların bir sentezi olmak zorundadır. Ancak bu sayede çalıştığınız alanın ilerlemesi mümkündür. Varolanı özetlemek ancak özel durumlarda geçerli bir yazma yöntemidir.[24] Örneğin belirli bir alanda/konuda yapılmış çalış-

23 Şu çalışmalara bakılabilir: *Ulay Armay, Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, Der Yayınları, İstanbul, 1998; Halil Seyidoğlu, *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, Güzem Can Yayınları, İstanbul, 2003; Suat Cebeci, *Bilimsel Araştırma ve Yazma Teknikleri*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2010.

24 Araştırma alanlarının akademik olarak hangi düzeyde olduğu belirli aralıklarla değerlendirme gerektirir. Şu makale bir örnek olabilir: Hanson, Jeffery R., "Age-Set Theory and Plains Indian Age-Grading: A Critical Review and Revision", *American Ethnologist*, Cilt: 15, Sayı: 2, (1988), s.349-364.

maların değerlendirmesini yapmak da alana katkı sağlayan bir faaliyettir. Ancak özgeçmişinizde bu türden eserden çoğunlukta olmaması beklenir.

Kullandığınız dil, üslupta dikkat etmeniz gereken önemli noktalardan bir diğeridir. Buradaki seçiminiz çalıştığınız alana uygun olmalıdır. Eğer özellikle gündelik hayat deneyimlerinizi yine aynı dille anlatma gibi bir derdiniz yoksa alanınızda fikir birliğine varılmış kelime dağarcığının dışına çıkılmamasında fayda vardır.[25] Çalışmanızın bu kurala uygun kaleme alınıp alınmadığını test etmenin en kolay yolu, yazdıklarınızı bildiğiniz bir başka dile aktarma denemesidir. Eğer bu tür uygulamalarda normal kabul edilen yerel referansların aktarılması dışında zorluklarla karşılaşıyorsanız bir sorun var demektir.[26]

Aynı sözcükleri tekrar etmek yazınızı anlaşılır olmaktan çıkarır. Çalışmanızı tamamladıktan sonra tekrar okuyunuz. Pek çok basit hata yaptığınızı göreceksiniz. Düzelttiğinizi düşündüğünüz yazınızı bir başkasına okutunuz. Sizin atladığınız pek çok yanlışın olduğunu göreceksiniz. İdeal olan bu uygulamayı hiç hata çıkmayıncaya kadar tekrar etmektir. "Bir başka gözün" yazınızı okuması sadece heceleme hatalarını düzeltmek için değildir. Aynı zamanda aktarmak istediklerinizin tam olarak anlaşılıp anlaşılmadığını test etmenize de yarar. Araştırdığınız konuyu çok iyi bilmeniz aynı şekilde yazıya döktüğünüz anlamına gelmez.[27]

25 Yukarıda işaret edildiği gibi bazen var olan terimler bulgularınızı aktarmaya yetmeyebilir. Bu gibi durumlarda yapılması gereken, terimin nereden alındığını gösterip hangi bağlamda kullanıldığını açıklamaktır.

26 Yardımcı bir araç olarak metin analizi yapan yazılımları da kullanabilirsiniz. Böylece en çok hangi kelimeleri kullandığınız, yazınızın toplam kaç farklı kelimeden oluştuğu gibi bilgilere de kolaylıkla ulaşabilirsiniz.

27 Örneğin okuduğunuz bu yazı kitabın editörü ile yazarı arasında üçten fazla el değiştirdi. İlk versiyonunda bulunan ve yazma aşamasında

Dil açısından dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta birinci tekil şahısla mı yoksa üçüncü çoğul şahısla mı yazacağınızdır. Ülkemizdeki belirli bir yaşın üstündeki danışmanlar özellikle yüksek lisans ve doktora tezlerinde birinci tekil şahıs kullanımını hoş karşılamazlar. Bunun hem aldıkları eğitimle hem de ait olduğumuz kültürle ilgili olduğu söylenebilir.[28] Örneğin yazar olarak kişisel tercihim yazılarda birinci tekil şahıs kullanmak yönündedir. Eğer bu tür bir yöntemi tercih ederseniz "düşünüyoruz" yerine "düşünüyorum" diye yazacaksınız ve dolayısı ile ileri sürdüğünüz fikirlerin sorumluluğunu üstlenmeniz gerekecektir.

Yazma sürecinde bir kişi ya da grubu incitecek/hukuki sonuçlar doğuracak yaklaşımdan kaçınmak gerekir. Çalışma temel olarak zaten bu amaçla yapılmaz. Ancak bulguların sunulmasında özen göstermek gerekir. Tarihçilerin işinin ne olduğu tartışmalı olsa da en azından neyin "iyi" neyin "kötü" olduğuna karar vermek olmadığı açıktır.

Başlık seçimi, yayın öncesinde en sona kalan, genelde gerekli özenin gösterilmediğini düşündüğümüz ve aslında üslubunuzu yansıtan aşamalardan birisidir. Bu nedenle yöntem kitaplarında çalışmanın başlığında olması gereken özellikler arasında sayılan ilgi çekici olma kuralı için fazladan zaman ayırmanın hiçbir mahzuru yoktur. "...Bazı bilgiler" ya da "...bir deneme" kalıbı ile biten başlıkların yeterince

bilgisayar kullanımı üzerinde duran kısmı, kitabın geri kalanı ile uyum açısından çıkarıldı. "Yazma aşaması: Genel Kurallar" ve "Yazma Aşaması: Üslup" başlıklarının altında bulunan dipnotların neredeyse tamamı üçüncü versiyondan sonra eklendi.

28 "Alçak gönüllü olma" içinde bulunduğumuz kültür dairesinin öğretmeye çalıştığı kalıplardan birisidir ve bir işlevinin olduğu muhakkaktır. Ancak "zamanın ruhu" bunun aksinin geçerli olduğunu göstermektir. En azından akademik çalışmalarda araştırmacıları, eserlerinin sorumluğunun kendilerinde olduğunu göstermek için birinci tekil şahıs ile yazmaya teşvik etmek gerektiği söylenebilir.

kullanıldığını unutmayınız. Bu çalışmanın başlığına dikkat edin.[29] Sayısını tam kestiremesem de bir kısmınızın sadece "Dimitri'nin Kızlarını Kimin Hamile Bıraktığı" sorusunun çekiciliği ile geldiğini biliyoruz. Siz de araştırmanızı yazıya döktüğünüze göre okunmasını istiyorsunuz demektir. Bunun için başlığınıza özen gösterin.[30]

Sonuç olarak özetlemek gerekirse; tarihsel bir metin oluşturma, konu seçimi ile başlayan ve nereye uzanacağı baştan kestirilemeyen entelektüel bir serüvendir. Her yolculuğunuz sizi bazen beklediğiniz bazen de hiç ummadığınız bir durağa ulaştırır. Seyahatiniz esnasında önemli olan yolda gördüklerinizdir. Çünkü bunlar sizin bir sonraki yol haritanızın sınır taşlarıdır.

29 Eğer bölüm adı olmasaydı şimdiki kullandığım başlık konunun içeriğini okuyucuya göstermekten uzak kalacaktı.

30 Başlık seçimi konusunda en başarılı olan (kendini okutma açısından) Amerikan geleneğidir. Avrupa temelli eğitim alanlar bu açıdan biraz daha muhafazakardır. Başlığınızın çalışmanızın içeriği ile uyumlu olması koşulu ile Amerikan geleneğini göz önünde bulundurmakta yarar vardır.

11. Bölüm

TARİH METİNLERİNDE ATIF YAPMAK VE DİPNOT GÖSTERMEK

Ahmet Sait CANDAN*

Kitabımızın bu bölümünde bilimsel bir tarih çalışmasında metin oluşturma ya da diğer ismi ile araştırmayı raporlaştırma sürecinde yararlanılan kaynakları çalışmada nasıl ifade etmek gerektiği üzerinde durulmuştur. Çünkü her türlü akademik çalışmada (kitap, makale, tez, vb.) olduğu gibi tarih yayınlarında da daha önceden yayınlanmış olanlardan yapılacak alıntılar ve "göndermeler" mutlaka gösterilir. Bu işlem; *dipnotla kaynak gösterme* ve *metin içinde kaynak gösterme* olarak iki değişik biçimde yapılır.

Akademik bir çalışmanın değerinin en önemli ölçütlerinden biri, yazarının alıntılama konusundaki becerisinde ortaya çıkar. Bilimsel nitelikte bir yayın (makale, kitap, tez, proje, bildiri, vb.) hazırlayan bir yazarın başka kaynaklardan yaptığı alıntıları o kaynaklara "gönderme" yaparak vermesi bilimsel ve mesleki etik açısından zorunludur. Buna uyulmaması, bilim veya meslek alanı içinde ciddi bir sorun oluşturur ki bu aşırmacılık (*intihal*) olarak tanımlanır.[1] İn-

* Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, asaitc@hotmail.com.

1 S. Soner Görgülü, *Giriş: Alıntılama*, Online: http://www.education.ankara.edu.tr/aksoy/eay/eay /.../sgorgulu.doc 13.07. 2011'de indirildi.

tihalin yaygın olduğu yerlerde orijinal eserlerin ortaya çıkmasını beklemek boşunadır.

Tüm dünyada ilim ve sanat eserleri yasalarala koruma altına alınmıştır. Ülkemizde de bilim ve sanat eserleri 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu ile korunmaktadır. Bu kanunda, eser, "sahibinin hususiyetini taşıyan" ve yasa hükümleri gereğince, "ilim ve edebiyat, musiki, güzel sanatlar veya sinema eserleri sayılan her nevi fikir ve sanat mahsulü" olarak tanımlanmaktadır. Bir eserin, sahibinin özelliğini taşıması gerektiği şeklindeki anlatım, onun özgün olmasını öngörmekte ise de neyin özgün sayılması gerektiği sorusu tartışmaya açıktır.

Öztrak'ın (1971: 16) da belirttiği gibi, "*Her fikir ve sanat eserinin kendinden öncekilerden yararlanabileceğini, fakat bu yararlanmanın bir sınırı olması gerektiğini kabul etmek gerekir... Yeniler kendinden öncekilerden yararlanmakla beraber, eğer genel olarak kişisel bir çalışmanın sonucu iseler ve nispi de olsa kendilerine has bir özelliğe sahipseler, onları müstakil ve yeni bir eser olarak kabul etmemiz gerekir*".

Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun 35. Maddesi ile aktarmaların nerelerden ve nasıl yapılması gerektiği hükme bağlanmıştır. Buna göre:

1. Alenileşmiş bir eserin bazı cümle ve fıkralarının müstakil bir ilim ve edebiyat eserine alınması,
2. Yayınlanmış bir bestenin en çok tema, motif, pasaj ve fikir nevinden parçalarının müstakil bir musiki eserine alınması,
3. Alenileşmiş güzel sanat eserlerinin ve yaygınlaşmış diğer eserlerin, maksadı haklı göstereceği bir nispet dahilinde ve münderecatını aydınlatmak maksadıyla bir ilim eserine konulması,

4. Alenileşmiş güzel sanat eserlerinin ilmi konferans veya derslerde, konuyu aydınlatmak için projeksiyon ve buna benzer vasıtalarla gösterilmesi mümkündür. Ayrıca aktarmanın metinde belli olacak şekilde yapılması, eser ve eser sahiplerinin adları ile alıntının eserdeki yerinin raporda belirtilmesi gerekmektedir. Bu hükümlere uymayan kimseler hakkında alıntının yapıldığı eser sahibinin isteği üzerine kovuşturma açılır.[2]

Kaynak ve Alıntının Gösterilmesinin Nedenleri

Araştırmacılar kendilerinden önce yapılmış olan çalışmalardan yararlanırlar. Ancak yararlandıkları kaynaklardan derleme yapmaktan öte, yeni bir eser ortaya çıkarmaya, üzerinde çalıştıkları konuda kendilerinden önce yapılmış olan çalışmalardan farklı bir yorum yapmaya, aynı konunun değişik bir yönünü araştırmaya çalışırlar. Dolayısıyla ortaya çıkardıkları araştırma metninin büyük kısmı daha önce o alanda yapılmış ve yayınlanmış olan eserlerden esinlenmeler taşır. Bir çalışmada hangi eserden ne kadar alıntı yapılmış olduğu açık seçik görülmelidir.

Bilimsel araştırmalarda, yararlanılan eserlerden yapılan alıntıların kaynağının gösterilmesinin nedenlerini beş başlık altında toplayabiliriz: [3]

a) *Ahlaki ve yasal zorunluluklar:* Araştırmacının yararlandığı eserlerden yaptığı alıntının kaynağını göstermesi ahlaki kural olmaktan öte yasal bir zorunluluktur.

2 Niyazi Karasar, *Araştırmalarda Rapor Hazırlama*, 10. Basım, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2000, s.52.

3 *Dipnotların ve Kaynakçanın Yazılması*, Online: http://www.akademik.destek.net/info/dipnot kaynakca.htm 13.07.2011'de indirildi.

b) *Araştırmanın bilimsel değerinin göstergesi olması:* Atıf yapılan kaynaklar öncelikle araştırmacının sağlıklı bir kaynak taraması yaptığını ve eriştiği kaynaklardan ne ölçüde ve ne sıklıkta yararlandığını gösterir. Araştırmacı ne kadar çok sayıda ve farklı kaynaktan yararlanmışsa ve ana kaynaklara ne kadar fazla inebilmişse, çalışmasının bilimsel değeri o derece yüksek olmaya adaydır.

c) *Araştırmacının savunduğu görüşlerin doğruluğunu ve güvenilirliğini desteklemesi:* Bir bilimsel araştırmada yararlanılan ve dolayısıyla atıfta bulunulmuş olan kaynaklar, o araştırmayı okuyanların, söz konusu araştırmanın bilimsel değerini saptamalarında önemli bir kıstas olduğu gibi aynı zamanda araştırmacının savunduğu görüşlerin doğruluğunu ve güvenilirliğini de desteklerler.

d) *Araştırmacının yararlandığı kaynaklara hakim olup olmadığının ve ayrıca söz konusu kaynaklara ne kadar sadık kaldığının belirlenmesinde belirleyici olması:* Yapılan alıntılar, araştırmacının alıntıları yaparken bilimsel kurallara ve yasal zorunluluklara uyup uymadığının denetlenmesine de olanak sağlar.

e) *Aynı konuda yeni araştırma yapacak araştırmacılara yararlanabilecekleri kaynaklar konusunda yol gösterici olması:* Bilimsel araştırmaya başlayanlar, öncelikle daha önce aynı alanda yapılmış olan çalışmaları, o çalışmalarda yararlanılan eserleri ve yapılan atıfları inceleyerek, nasıl bir çalışma yapmaları lazım geldiği hakkında ön fikir edinirler. Yararlandıkları eserlerdeki kaynaklara erişmeyi ve yeni kaynaklar bulmayı hedeflerler.

Şimdi sırayla yukarıda kısaca bahsettiğimiz alıntılama ve kaynakça gösterme yöntemlerini örneklerle açıklayalım.

A) Metin İçinde Kaynak Gösterme

Bu yöntem "Harvard" yöntemi olarak da bilinir ve 1960'lardan sonra Anglo-Amerikan fen bilimleri literatüründe sıklıkla kullanılır hale gelmiştir. Bu yönteme temel olarak benzeyen ancak bazı ayrıntılarda farklılıklar gösteren "APA" (American Psychological Association) ve "MLA" (Modern Language Association) gibi başka yöntemler de bulunmaktadır. Bu yöntemde gönderme bütünüyle metin içinde yapılır.

Araştırmada yararlanılan kaynaklara yapılan atıflar metnin içinde aşağıdaki örneklerde gösterildiği gibi, parantez içinde, baş harfi büyük olmak kaydıyla yazarın soyadı, virgül, yayın tarihi, iki nokta üst üste, sayfa numarası şeklinde yapılır. Alıntı bittikten sonra konulması gereken nokta parantezden sonra konulur. Eserin tamamına atıfta bulunulması durumunda sayfa numarası belirtilmez. Yayın tarihi olmayan eserler için "tarih yok" anlamında "t.y." kısaltması; yayın yeri olmayan eserler için "yer yok" anlamında "y.y." kısaltması kullanılır. Değişik kaynakların metin içinde kaynakçada gösterilmesine ilişkin bazı örnekler aşağıda verilmektedir:

Tek Yazarlı Kitap:

Metin İçinde: (Acun, 2008: 34).

Kaynakçada: Acun, F. (2008), *Yakın Dönem Tarihi Metodolojisi*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

İki Yazarlı Kitap:

Metin İçinde: (Tekeli ve İlkin, 1999: 120).

Kaynakçada: Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1999), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.

İkiden Fazla Yazarlı Kitap:

Metin İçinde: (Tanör vd., 1997: 33-34).

Kaynakçada: Tanör, B., Toprak, Z. ve Berktay H. (1997), "*İnkılâp Tarihi*" *Dersleri Nasıl Okutulmalı?*, İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Çeviri Kitap:

Metin İçinde: (Faroqhi, 2009: 34).

Kaynakçada: Faroqhi, S. (2009), *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?* (Çev. Z. Altok), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Kurum Yayını:

Metin İçinde: (TTKB, 2005: 54-55).

Kaynakçada: TTKB (2005), *İlköğretim 6-7. Sınıf Sosyal Bilgiler Programı*, Ankara: MEB Yayınları.

Makale:

Metin İçinde: (Şirin, 2000: 556).

Kaynakçada: Şirin, İ. (2000), "Osmanlı'da Tarihin Anlam Arayışı," *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 11, s.555-574.

Metin İçinde: (Özel ve Çetinsaya, 2002: 29-30).

Kaynakçada: Özel, O. ve Çetinsaya, G. (2002), "Türkiye'de Osmanlı Tarihçiliğinin Son Çeyrek Yüzyılı: Bir Bilanço Denemesi", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 91, s.8-38.

Yazarsız/Anonim-Kolektif Yayınlar:

Metin İçinde: (Anonim, 2005: 3-5).

Kaynakçada: Anonim (1973), *16. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi Giriş ve Metin (1373 - 1512)*, (Yay. Haz. Ş. Baştav), Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Yayınlanmamış Tezden Yapılan Alıntılar:

Metin İçinde: (Akpınar, 1991: 58).

Kaynakçada: Akpınar, T. (1991), "Atatürk'ün Tarih Anlayışı", *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Tebliğ:

Metin İçinde: (Turan, 1997: 24).

Kaynakçada: Turan, Ş. (1997), "Milliyetçilik Anlayışında Tarih Yazıcılığının Önemi", *Tarih ve Milliyetçilik 1. Ulusal Tarih Kongresi*, Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, s. 24-28.

Elektronik Ortamdan Yapılan Alıntılar:

Metin içinde: (DPT, 2004: 48).

Kaynakçada: DPT (2004), Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı *(*2001-2005) 2004 Yılı Programı Destek Çalışmaları, http://ekutup.dpt.gov.tr/program/pdf, (Erişim Tarihi: 22.02.2005).

Metin içinde: (Berry, 1998: 48).

Kaynakçada: Berry, John N. (1998), "Educate Library Leaders, Library Journal, http://www.epnet.com/ehost, (Erişim Tarihi: 03.04.2006).

Kaynakçada (alıntı doğrudan bir siteden yapılmışsa):
Metin içinde: (SPK, 2006).

Kaynakçada: SPK (2006), http://www.spk.gov.tr/HaberDuyuru/haberduyuru.htm?tur=teblig, (Erişim Tarihi: 10.05.2006).

Yazarın Adı Anılarak Yapılan Atıflar: ... Şimşek'e (2011: 16) göre "...".

Birkaç Esere Birlikte Yapılan Atıflar:

Eserlerin tamamına yapılan atıflarda: (Çaykara ve İnalcık, 2009; Özel, 2009; Ersanlı Behar, 1996).

Eserin belirli sayfa/sayfalarına yapılan atıflarda: (Çaykara ve İnalcık, 2009: 15; Özel, 2009: 47; Ersanlı Behar, 1996: 85).

Aynı Yazarın Birden Çok Eserinden Yapılan Alıntılar:

Eserler yayın yılına göre en önce yayınlanandan başlanarak sıralanır. Aynı yıl içindeki yayınlar a, b, c ile birbirinden ayırt edilir.

Metin içinde: (Ocak, 2011a: 175-176); (Ocak, 2011b: 192); (Ocak, 1998: 99-101).

Kaynakçada: Ocak, A. Y. (1996), *Babailer İsyanı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterokdosisinin Teşekkülü*, İstanbul: Dergah Yayınları.

Ocak, A. Y. (2011a), *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul: Timaş Yayınevi.

Ocak, A.Y. (2011b), Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Yayın Tarihi Belirsiz Yayına Gönderme:

(Ortaylı, t.y.: 25-30).

[Buradaki *t.y.* kısaltması "tarih yok" anlamındadır. Yararlanılan kaynağın yayın yeri belli değilse; bu takdirde "yer yok" anlamında *y.y.* kısaltması kullanılır.]

Kuruma Gönderme:

Metin içinde: (Devlet Planlama Teşkilatı, 2007: 108). veya (DPT, 2007: 108).

Kaynakçada: Devlet Planlama Teşkilatı (2007), Kalkınma Raporu, Ankara.

Çeviri kitap:

Kaynakçada: Collingwood, R. G. (2007), *Tarih Tasarımı*, (Çev. K. Dinçer), Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Editörlü kitap:

Kaynakçada: Engin, V. & Şimşek, A. (Ed.), (2011), *Türkiye'de Tarihyazımı*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Kongre veya Sempozyum Bildirisi:

Kaynakçada: Bıçak, A. (2003), "Milli Bilincin Oluşmasında Tarih'in Yeri",İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı ile Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi'nin düzenlediği Felsefe Atölyesi konuşmalar dizisinde sunulan bildiri, Tarık Zafer Tunaya Kültür Merkezi, İstanbul, Türkiye, 17. Kasım.

Ansiklopediler:

Metin içinde: (İpşirli, 1999: s.250).

Kaynakçada: İpşirli, M. (1999), "Osmanlı Tarih Yazıcılığı" *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 8, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s.247-253.

Kaynakçada (alıntı doğrudan bir siteden yapılmışsa):
Metin içinde: (SPK, 2006).

Kaynakçada: SPK (2006), http://www.spk.gov.tr/HaberDuyuru/haberduyuru.htm?tur=teblig, (Erişim Tarihi: 10.05.2006).

Yazarın Adı Anılarak Yapılan Atıflar: ... Şimşek'e (2011: 16) göre "...".

Birkaç Esere Birlikte Yapılan Atıflar:

Eserlerin tamamına yapılan atıflarda: (Çaykara ve İnalcık, 2009; Özel, 2009; Ersanlı Behar, 1996).

Eserin belirli sayfa/sayfalarına yapılan atıflarda: (Çaykara ve İnalcık, 2009: 15; Özel, 2009: 47; Ersanlı Behar, 1996: 85).

Aynı Yazarın Birden Çok Eserinden Yapılan Alıntılar:

Eserler yayın yılına göre en önce yayınlanandan başlanarak sıralanır. Aynı yıl içindeki yayınlar a, b, c ile birbirinden ayırt edilir.

Metin içinde: (Ocak, 2011a: 175-176); (Ocak, 2011b: 192); (Ocak, 1998: 99-101).

Kaynakçada: Ocak, A. Y. (1996), *Babailer İsyanı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterokdosisinin Teşekkülü*, İstanbul: Dergah Yayınları.

Ocak, A. Y. (2011a), *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar,* İstanbul: Timaş Yayınevi.

Ocak, A.Y. (2011b), Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Yayın Tarihi Belirsiz Yayına Gönderme:

(Ortaylı, t.y.: 25-30).

[Buradaki *t.y.* kısaltması "tarih yok" anlamındadır. Yararlanılan kaynağın yayın yeri belli değilse; bu takdirde "yer yok" anlamında *y.y.* kısaltması kullanılır.]

Kuruma Gönderme:

Metin içinde: (Devlet Planlama Teşkilatı, 2007: 108). veya (DPT, 2007: 108).

Kaynakçada: Devlet Planlama Teşkilatı (2007), Kalkınma Raporu, Ankara.

Çeviri kitap:

Kaynakçada: Collingwood, R. G. (2007), *Tarih Tasarımı*, (Çev. K. Dinçer), Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Editörlü kitap:

Kaynakçada: Engin, V. & Şimşek, A. (Ed.), (2011), *Türkiye'de Tarihyazımı*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Kongre veya Sempozyum Bildirisi:

Kaynakçada: Bıçak, A. (2003), "Milli Bilincin Oluşmasında Tarih'in Yeri",İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı ile Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi'nin düzenlediği Felsefe Atölyesi konuşmalar dizisinde sunulan bildiri, Tarık Zafer Tunaya Kültür Merkezi, İstanbul, Türkiye, 17. Kasım.

Ansiklopediler:

Metin içinde: (İpşirli, 1999: s.250).

Kaynakçada: İpşirli, M. (1999), "Osmanlı Tarih Yazıcılığı" *Osmanlı Ansiklopedisi,* Cilt: 8, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s.247-253.

Arşiv Belgeleri ve Resmi Yayınlar:

Metin içinde: (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya: A45)

Kaynakçada: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Dosya: A45, Fon Kodu: 030.01.0.0 Yer No: 37.226.1.

Tablo, Şekil, Grafik, Şema, Harita, Resim, vb. Görseller:

Metin içinde:

Tablo 1: 1927 Sanayi Sayımı:
Motor ve Çevirici Güç Kullanımı

	Motorlu İşletme	Motor Sayısı	Çevirici Güç (HP)	(*)	(**)	(***)
Maden çıkarma-	45	298	14325	34.1	.54	.76
Tarım sanayii	1279	1795	37250	3.9	.06	.34
Dokuma	244	520	15853	5.1	.06	.33
Ağaç ürünleri	380	708	8062	3.1	.09	.33
Kağıt ve karton	117	222	557	8.0	.64	.20
Madeni eşya ve makina	427	691	7925	2.3	.05	.23
Ametaller	31	91	5502	4.3	.03	.45
Kimya	94	151	3942	4.5	.22	1.27
Karma ve çeşitli sanayi	205	374	70123	9.3	1.14	23.04
Toplam sanayi	2822	4850	163539	3.9	.07	.64

Kaynak: DİE, 1969.

Kaynakçada: Devlet İstatistik Enstitüsü (1969), 1927 Sanayi Sayımı, Yayın No: 584, Ankara.

B) Dipnotla Kaynak Gösterme

Bilimsel çalışmalarda son yıllara kadar; gönderme yapma, alıntılama ve kaynakça hazırlama gibi aşamalarda, ağırlıklı olarak 'Klasik Dipnot Sistemi' olarak da bilinen Chicago of Manual Style (CMS) kullanılmıştır. Bugün Chicago sistemi, bu etkinliğini yitirmiş görünmektedir. Son zamanlarda özellikle eğitim bilimleri ve istatistiksel yöntemlere ağırlık veren alanlarda 'Parantez İçi Sistem' ola-

rak da bilinen Modern Language Association Style (MLA) kullanılır hale gelmiştir. Bununla birlikte Tarih ve Türk Dili ve Edebiyatı gibi alanlarda hâlâ önemli oranda CMS kurallarının dikkate alındığı; hatta zaman zaman bu iki yöntemin bir arada kullanıldığı görülmektedir.

Dipnotlar yalnızca yararlanılan kaynakları göstermede kullanılmaz. Araştırmayı hazırlayan kişi bahsettiği konuda ayrıntılı bilgi, farklı görüş, hatırlatma vb. yapmak istediğinde de dipnot kullanabilir. Metin içerisinde ilgili bölüme dipnot numarası vererek gerekli açıklamayı o numaralı dipnotta yapabilir. Dipnotlar raporlarda üç ayrı şekilde düzenlenebilir:

1. Sayfa sonunda; metin içerisine dipnot numarası konulur ve aynı sayfanın alt kısmına yararlanılan kaynakla ilgili açıklamalar yazılır.

2. Bölüm sonunda; metin içerisinde verilen rakamlar bölüm sonunda dipnotlar olarak toplanır ve bölüm sonlarında toplu olarak gösterilir. Eğer birden çok bölüm varsa her bölümde dip not numaralandırılması tekrar birden başlatılarak verilir ve her bölümle ilgili dipnotlar o bölümün sonuna yerleştirilir.

3. Rapor sonunda; Metin içerisinde kullanılan dipnotlar bir araya getirilir ve araştırmanın sonunda ayrı bir bölüm olarak düzenlenir. Bu üç yöntemden en uygunu sayfa sonuna dipnot düşülmesidir. Çünkü okuyucu görmek istediği dipnotu, okumasını bozmadan kolayca görebilir.

Kaynak ve dipnot göstermede dikkat edilmesi gereken bazı kurallar vardır. Bu kurallar yararlanılan kaynağın türüne göre değişiklik gösterir. Bunları sırasıyla inceleyelim:

1. Klasik Dipnot sisteminde, gerekli açıklama ve bilgiler genellikle dipnotlar seklinde verilir. Daha sonra bölüm ya da kitabın sonunda dipnotlarda geçen kaynaklar, açık ve ayrıntılı künyeleriyle birlikte topluca verilir.

2. Dipnotlar verilirken, gönderme veya alıntı yapılan bölümün sonuna bir numara verilir ve aynı sayfanın alt kısmında bu numaranın karşısında gerekli bilgiler gösterilir. Dipnotunun sayfa içindeki yeri sayfanın en altıdır. Dipnotu bulunan sayfada metin, dipnot yazılmasına olanak sağlayacak şekilde en alta gelmeden kesilir. Metnin son satırının altına, soldan başlayarak çeyrek ya da yarım satır uzunluğunda bir çizgi çizilir ve dipnotlar bu çizginin altına yazılır. Bu ayarlama bugün bilgisayarlarda word programında başvurular sekmesinden sağlanmaktadır. Kaynak ilk kez geçtiğinde, kaynakçada olduğu gibi, kaynağın künyesi ayrıntılı olarak verilir. Kaynak dipnotlarından farklı özelliklere sahip, bir de *açıklama dipnotları* bulunur. Açıklama dipnotlarında, belirli bir konuda metne sokulmasında yarar görülmeyen ayrıntılarla, metinde geçen ancak iyi bilinmeyen kavramların açıklamaları ya da metinde açıklanan görüşün zıddı görüşler vb. gibi çeşitli bilgilere yer verilir. Hatta açıklama dipnotlarında verilen bilgilerin ayrıca kaynağı da gösterilebilir. Dipnotların numaralandırılmasında genellikle rakamların kullanıldığı belirtilmişti. Ancak dipnotlarının çok az olduğu bazı çalışmalarda, rakam yerine yıldız (*), artı (+), paralel (=) ve benzeri semboller de konulabilir. Böyle bir durumda, dipnotu numarasını göstermek için bu işaretler yan yana yazılır. Örneğin; dördüncü dipnotu için, yan yana dört yıldız (****) konulur.

3. Dipnotta ikinci kez geçen kaynak için, araya başka kaynaklar girmişse, yazarın adı ve soyadından sonra "a.g.e.

(aynı gösterilen eser), a.g.m. (aynı gösterilen makale), a.g.t. (aynı gösterilen terim), a.g.md. (aynı gösterilen madde), a.g.y. (aynı gösterilen yer)" gibi kısaltmalar kullanılır. Sayfa bilgilerinden başka bilgilere yer verilmez. (*Örnek: Mustafa Safran, a.g.e., s.134*). Bir kaynak dipnotta ardışık olarak (arka arkaya) yer alıyorsa; yani araya başka bir kaynak girmemişse yazar adı ve soyadına da gerek yoktur. "a.g.e., a.g.m., a.g.t., a.g.md." ve gerekiyorsa sayfa bilgilerini vermek yeterlidir. (*Örnek: a.g.e., s.47*). Bu durumlarda kaynakla ilgili bir kısaltmanın (kaynağın adı, yazarı vs.) tercih edilmesi de mümkündür.

Dipnot: 1) Halil İnalcık, The Ottoman Empire, The Classical Age, 1300-1600, Phoenix, London,1973, s. 120.

2) Mihnea Berindei- Gilles Veinstein, L'Empire Ottoman et les Pays Roumains, EHESS, Paris,1987, s.106

3) İnalcık, a.g.e., s. 187 veya İnalcık, s. 187.)

Kaynakça: İNALCIK, Halil, *The Ottoman Empire, The Classical Age, 1300-1600*, Phoenix, London, 1973

BERINDEI, Mihnea- Gilles Veinstein, *L'Empire Ottoman et les Pays Roumains*, EHESS, Paris, 1987.

4. Dipnotlarda "Ad Soyad" sıralaması, kaynakça bölümünde ise "SOYAD, Ad" sıralaması tercih edilir. Kaynakçada SOYAD, büyük temel harflerle yazıldığı için, onu addan ayırmaya yönelik olarak araya virgül konmasına gerek yoktur.

Dipnot: Mübahat S. Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, Kubbealtı Neşriyatı, 4. Baskı, İstanbul, 1995, s.88.

Kaynakça: KÜTÜKOĞLU Mübahat S., *Tarih Araştırmalarında Usûl*, Kubbealtı Neşriyatı, 4. Baskı, İstanbul, 1995.

5. Bir kitaptan alıntı yapıldığında, sayfa bilgisi dipnotta mutlaka belirtilir. Ancak bu kitapla ilgili künye bilgileri kaynaklar bölümünde verilirken, sayfa bilgisine tekrar yer verilmez.

Dipnot: Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* 12. Baskı, İstanbul, 2008, s.45.

Kaynakça: BERKES Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 12. Baskı, İstanbul, 2008.

6. Alıntı bir makaleden yapılmışsa, dipnotta alıntının geçtiği sayfa bilgisi verilir. Kaynaklar bölümünde ise makalenin dergideki (ya da kitaptaki) sayfa aralığıyla ilgili bilgiler verilmelidir. Aynı şekilde makaleye bütün olarak bir gönderme yapılmışsa yine sayfa aralığının belirtilmesi gerekmektedir.

Dipnot: İlhan Tekeli, "Tarih Metodolojisi Üzerine", *Bilim ve Sanat*, S: 21, (1982), s.43.

Kaynakça: TEKELİ İlhan, "Tarih Metodolojisi Üzerine", *Bilim ve Sanat*, S: 21, (1982), s.42-48.

7. Kimi zaman dipnotlar yerine son notlar kullanıldığı da olur. Bu durumda yukarıdaki hususlara aynen uyulur. Aradaki fark, bilgilerin sayfa altlarında değil, bölüm ya da kitabın sonunda verilmesinden ibarettir.

8. Metin içi göndermeler ve alıntılarda ya da dipnotlarda, gerekli durumlarda künyeler kısaltılarak ve özetlenerek verilebilir. Ancak metnin sonundaki kaynakçada kısaltma ve özetleme yapılmaz.

9. Aynı soyadı taşıyan yazarların kitaplarını tekrar kaynak göstermek gerektiğinde karışıklık olmasın diye yazar adları da belirtilir. Rapor içerisinde aynı yazarın birkaç farklı kitabı kullanılmışsa açıklayıcı olması için yazarın soyadından sonra kitabın adı yazılır.

Dipnot: 1) Meriç, Bu Ülke, a.g.e., s.89.

2) Meriç, Mağaradakiler, a.g.e., s.99.

Kaynakça: MERİÇ Cemil, *Bu Ülke*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

MERİÇ Cemil, *Mağaradakiler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

10. Kaynak gösterilen eser bir *ansiklopedi* ise şu şekilde dipnotta ve kaynakçada gösterilir: "(varsa) Madde Yazarının Adı Soyadı, Ansiklopedinin Adı, Cilt Numarası, (varsa) Editör/Editörler, Yayın yeri, Yayın yılı, Sayfa numarası".

Dipnot: Esin Kahya, "Eski Türkler'de Bilim", *Türkler*, III.cilt, Ed. Salim Koca vd., Ankara, Semih Ofset, 2002, s.400.

Kaynakça: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, 6. cilt, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985.

11. Bir süreli yayın içerisinde bulunan bir makale dipnotta şöyle gösterilir: "Yazar Adı ve Soyadı", "Makalenin Adı", *Derginin Adı*, Cilt Numarası, Sayısı, Sayfa Numarası".

Dipnot: Kubilay Aysevener, "Tarihi Yeniden Canlandırmak", *Araştırma Dergisi*, Sayı: 2, (1997), s.19.

Dipnot: Martin Sprengling, "Tonyukuk Kitabesi: Eski Bir Türk Şaheseri", Çev. Mehmet İnhan, *Erdem*, Cilt: 2, Sayı: 6, (1986), s. 721.

Kaynakça: AYSEVENER Kubilay, "Tarihi Yeniden Canlandırmak", *Araştırma Dergisi*, Sayı: 2, (1997), s.17-28.

Kaynakça: SPRENGLING Martin, "Tonyukuk Kitabesi: Eski Bir Türk Şaheseri", Çev. Mehmet İnhan, *Erdem*, Cilt: 2, Sayı: 6, (1986), s. 721-730.

12. Arşiv belgelerinin dipnotta ve kaynakçada gösterimi ise şu şekildedir:

Dipnot: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Dosya: A45, Fon Kodu: 030.01.0.0 Yer No: 37.226.1.)

Kaynakça: B.O.A. Hatt-ı Hümayun Tasnifi: 1442/H, 2999, 3600, 9779/A…

13. Eğer arka arkaya iki dipnotta aynı eserin aynı sayfası gösterilecekse ikincide "gösterilen yer" manasına kısaca "*gös. yer*" demek yeterlidir.

Dipnot: 1) Esra Danacıoğlu, *Geçmişin İzleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001, s. 122.

2) *gös. yer.*

14. Üç ve üçten çok yazarlı kitap ve makalelerde dipnotlar ve kaynakça aşağıdaki örneklerde olduğu gibi yazılır:

Dipnot: Joseph A. Lauwerys, Fatma Varış ve Kenneth Neff, *Mukayeseli Eğitim*, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayını, İkinci Baskı, Ankara 1979, s. 9. [üç yazarlı]

Dipnot: Aydın Sayılı, Oktay Sinanoğlu, Enver Ziya Karal, vd., *Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1978. s.7-96. [üçten çok yazarlı])

Kaynakça: LAUWERYS Joseph A., Fatma Varış ve Kenneth Neff, *Mukayeseli Eğitim*, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayını, İkinci Baskı, Ankara 1979. [üç yazarlı]

Kaynakça: SAYILI Aydın, Oktay Sinanoğlu, Enver Ziya Karal, vd., *Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1978. [üçten çok yazarlı])

Ülkemizde kaynakça hazırlamayla ya da alıntılamayla ilgili uygulamalarda tam bir birlik sağlandığını söylemek zordur. Uygulamalar arasında ciddi farklar bulunmaktadır. Bu farklılıkların daha çok nokta, virgül kullanımı, çok

yazarlı künyelerde kısaltma yapma gibi ayrıntılarla ilgili oldukları da unutulmamalıdır. Bu durumda akademisyenin tercihlerinde tutarlı olması önem kazanmaktadır.

Sonuç olarak, Barzun ve Graff 'ın vurguladığı gibi: "Bir araştırmacı olarak iyi veya kötü, ne nitelikte yazarsanız yazın, sürekli olarak birilerinin sözlerini tekrarlamak ve bir başka yapıttan alıntı yapmak zorundasınız. Konu ne olursa olsun bu değişmez. Konu bütünüyle yerel olmadığı sürece, yabancı bir dilde yazılmış kaynakları kullanmak zorunda kalacağınızdan, çeviri, çalışmanızın önemli bir bölümünü oluşturacaktır... Dolayısıyla çalışmalarında bu araçları kullanan herkesin alıntı yapma kurallarını ustalıkla kullanabilmesi gerekir... Herhangi bir bölümde alıntı yaptığınız altı ya da sekiz kişi, bunları sizinkinden farklı amaçlarla yazmışlardır ve birbiriyle bağlantısı olmayan bu parçaları, akıcı biçimde bir bütün haline getiremezsiniz. Bu deneyimden, alıntı yapma sanatının ilk kuralı çıkarılabilir: Alıntılar kanıt değil örneklerdir. Anlattıklarımızın kanıtı, öne sürdüğümüz bilgi ve fikirlerin bir arada oluşturdukları bir bütündür... Bu kuralı iki önemli kural daha izler: (1) Alıntılar kısa tutulmalıdır. (2) Metinle olabildiğince kaynaştırılmalıdır.[4]

Bu noktalara dikkat eden bir araştırmacının, sonuç itibarıyla, akademik ve hukuki anlamda sorunsuz bir ürün ortaya koyabilmesi hiç de zor olmayacaktır. Bu konunun önemini vurgulaması açısından, İlk ve Ortaöğretimde yapılan yeni müfredat değişikliği ile öğrencilere bu becerilerin eğitimlerinin her aşamasında kazandırılmasına yönelik kazanımlar ve etkinliklerin sunulması da dikkat çekicidir.

4 Jacques Barzun ve Henry F. Graff, *Modern Araştırmacı*, TÜBİTAK, 2. Basım, Ankara, 1997, s.233-235

12. BÖLÜM

BİR TARİHÇİNİN METNİNİ OKUMAK

(Cemal Kafadar'ın *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*'in "Giriş" Yazısı Üzerine)

Levent YILMAZ*

Kitabımızın önceki bölümlerinde ayrıntılı bir biçimde ele alındığı gibi bir tarihçinin "yazma" eylemi ve bunun gereklerini bilmesi kadar başka tarihçilerin eserlerini ya da daha geniş bir anlamda tarih metinlerini okuma, eleştirme (kritik etme) becerisi de kazanması beklenir. Bu bağlamda Cemal Kafadar'ın *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken* başlığıyla Türkçeye çevrilen eseri üzerine bir okuma ve inceleme örneği sunulmuştur.

Kitap ve Yazarı Hakkında Kısa Bilgi

Cemal Kafadar sayıca fazla kitap ya da makale yayınlayan bir tarihçi değildir. 1995 tarihli *İki Cihan Aresinde* (*Between Two Worlds*) eseri uzun bir süre tek kitap konumundaydı. *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken* başlıklı kitabı ise 2009 yılında yayınlanınca[1] bilimsel bir tarih kitabı için önemli sayılabilecek bir ilgiyle karşılaştı. Kitap, esasında Kafadar'ın yıllar içinde yazdığı üç İngilizce ve bir Türkçe makaleden oluşan bir derlemedir. Bunlar Türkçeleştirilirken

* Prof. Dr., İstanbul Bilgi Üniversitesi, leventy@bilgi.edu.tr

1 Cemal Kafadar, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken,* (Yay. Haz.) Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2009.

üzerlerinde küçük düzeltmeler yapılmıştır. Kitabın alt başlığından da görülebileceği üzere söz konusu olan dört makale, Osmanlı toplumundan dört figürü ele almıştır ki bunlar Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun'dur.

Alt başlıktan hareketle kitabın, Osmanlı için yapılan klasikleşmiş "saray-halk" ayrımının "halk" tarafında yer aldığı hemen anlaşılabilir. Söz konusu kitaptaki kişiler, "yönetici" sınıftan olmadıkları gibi, anlaşılan "yüksek" bir kültürün üyeleri de değillerdir. Halbuki bu alışılmadık bir durumdur. Çünkü geleneksel ayrım, çok uzun bir süre Osmanlı çalışmalarına damgasını vurmuştur. Geleneksel ayrımda divan şiiri ile halk şiiri arasında nasıl bir radikal karşıtlık oluşturulduysa, "saray" ile "halk" arasında da böyle bir karşıtlık kurulmuştu. Bu meseleye birazdan tarihyazımı açısından, popüler kültür çalışmalarının tarihselliği bağlamında geri dönülecektir. Ama daha önce, kitabın başlığına bir göz atıp bir "okuma" çabasına girişilebilir.

Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken, halk şairi Karacaoğlan'ın bir şiirinin son dizesidir. Karacaoğlan şiirinin sondan bir önceki dizesinde de, "Sual eylen bizden evvel gelene", demiştir. Bu iki dizeyi bağlamından bir an için kopartalım: Buradaki "biz", belirli bir tarihsel dönemde, belirli bir coğrafyada yaşayan "biz" anlamındadır. Dize şunu tavsiye etmektedir: *Bizden öncekiler hakkında sual sorulsun, onlar merak edilsin, onlar araştırılsın*. Yani, "kim var imiş biz burada yoğ iken", "bunları merak edelim", "sorular soralım", "araştıralım" ve "öğrenelim". Bu dize bizi iki temel kavram ile baş başa bırakmaktadır. Bunlar, merak ve soruşturmadır. Zaten Kafadar da "Giriş" yazısının ilk cümlelerinde bu "merak ve soruşturma" meselesini doğrudan zikretmiştir: Karacaoğlan "'Kim var imiş biz burada yoğ iken' sorusunu ne-

den hayatın acılarından dem vuran, 'tas tas içtim ağuları sağ iken' diyerek başladığı bir şiirin sonunda sormuştur? Kâh âşık kâh çapkın sesi ile tanıdığımız şiirlerinde pek görülmeyen ya da açık edilmeyen bu felsefi-tarihsel duyarlığı, neden kendisine kolayca yakıştıramadığımız efkârlı bir şiirin sonuna yerleştirmiştir?[2] Bunun nedenini merak eden Kafadar, bir sonraki paragrafta, Baudelaire gibi okura şöyle seslenir: "Ey okur, bu soru sende bir merak uyandırmadıysa, hatta tarihçi dediğin bu gibi sorularla uğraşmaz diyorsan, ey okur, yol yakınken, bırak kitabı, okuma". Dolayısıyla Kafadar'a göre, bu kitap her şeyden önce bir meseleyi merak edip onun peşine düşen, onu gidermeye çalışan bir soruşturmadır. Ancak, Kafadar'a göre bu merakın da bir niteliği vardır. Kimilerine göre, tarihçi bu türden edebi, düşünsel ve kültürel olana değinen sorularla uğraşmaz. Kafadar'a göre, bu tür okur, yalnızca siyasi ya da ekonomik olanla ilgilenenleri tarihçi kabul etmektedir. Ya da bir tür tarihçi vardır ki, tarihten yalnızca bunu anlamaktadır. Kafadar aslında bu meseleyi birinci makalede daha da açıklığa kavuşturmuştur. Bu tarihçilik anlayışı "zamandizimselliğe sadık anlatı tarzlarını kullanan ve politik/askeri olaylara vurgu yapan" ve Annales okulu tarafından "demode" bulunan bir tarihçiliktir.[3] Bunun karşında ise, "anlatısal" kaynaklara eğilen ve onlardan yola çıkan, 1980'de Hartog'un kitabında, Fransız tarihçilerinin "artık sayı saymaktan sıkıldıkları" başka bir tarihçiliği anlatılıyordu.[4]

2 Kafadar, *a.g.e.*, s.13.

3 Aslında Kafadar, ima ile de olsa, Annales'in ekonomik ve toplumsal hayat hakkında uzun süreye yayılan istatistiki bilgi ve somut veriyi arşivlerden toplayan tarihçiliğine, yani Braudel ve ondan etkilenenlere de işaret etmiştir. Kafadar, *a.g.e.*, s.41.

4 François Hartog, *Le Miroir d'Hérodote. Essai sur la représentation de l'autre*, Gallimard, Paris 1980. (Türkçesi, *Herodotos'un Aynası*, Çev. Emin Özcan, Dost Kitabevi Yayınevi, Ankara, 1996).

Geçmişe dair bir merak ve soruşturmadan bahsedildi. Karacaoğlan'ın tavsiye ettiği ve Kafadar'ın pratiğe geçirdiği bu işlemler malum olduğu üzere çok eskiden beri vardı. Hatta bunları, Batı tarihyazımının "babası" olarak kabul edilen Herodotos'a kadar götürmek mümkündür. Herodotos'un *Tarih* diye bilinen metninin esas başlığı olan *Historie* sözcüğü İyon lehçesinde oluşturulmuş bir addır. *Historein* fiilinden türetilmiş olup "araştırmalar" ya da "soruşturmalar" anlamına gelmektedir.[5] Sonraları "historia", "histoire", "history" diye bilinen kavram, aslında araştırmak fiilinden çıkmıştır ve tam olarak "soruşturmalar" (çoğul) anlamına gelmektedir.

Herodotos'un *Tarih* dediğimiz ama aslında adı *Soruşturmalar* olması gereken kitabı aslında hem Karacaoğlan'ın şiirinin son iki dizesiyle hem de Cemal Kafadar'ın kitabını kateden genel niyetle bağdaşmaktadır. Herodotos kitabına şöyle başlar:

> *"Bu, Halikarnassoslu Herodotos'un kamuya sunduğu araştırmadır. İnsanoğlunun yaptıkları zamanla unutulmasın ve gerek Yunanlıların, gerekse barbarların meydana getirdiği harikalar bir gün adsız kalmasın, tek amacı budur; bir de bunlar birbirleriyle neden dövüşürlerdi diye merakta kalınmasın."*[6]

Herodotos aslında eserine Homeros'un *İlyada*'sıyla rekabet etmek üzere başlamış, ancak bu girişiminin sonunda tarihçi olmuştur. Şair (Homeros) şan (*kléos*) dağıtır, kahramana ölümünden sonra şöhret bahşeder, unutuşa karşı sa-

5 Hartog, *a.g.e.*

6 Altları çizilerek gösterilen vurgu yazara aittir. Herodotos, *Tarih*, Çev. Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010 (ilk baskı 1973), s.5.

vaşırdı. Tarihçi (Herodotos) ise şeyler ve insanlar unutulmasın, *aklέa* kalmasınlar, zamanın etkisiyle silinen resimlere benzemesinler diye işe girişmiştir. Tarihçi tıpkı şair gibi ölümle, unutuşla ve zamanla savaşır. Homeros aslında "bilen" kişidir. O, esin perileri (Musalar) aracılığıyla bilir. Aslında bilen, tanrıçalardır, tanrıçalar da bu bilgiyi şairin o görmeyen gözü yerine yerleştirmişlerdir. Tarihçi ise, merak ettiklerimizi artık tanrısal bir esinle değil, araştırıp soruşturarak bilecek kişidir.

Merak ve İki Tarz-ı Tarih

Merakın önemli olduğu söylenmişti. Bununla aslında tüm tarihyazımını kateden büyük bir tartışmadan da söz edilmektedir. Tartışmanın bir yakasında, geçmişi kayda alan ve bu kaydı merak yüzünden değil de, kendi kimliğinin bir parçası, sanki kendi geçmişi gibi gören ve onun sayesinde var olduğunu düşünen ve dolayısıyla da onunla fazlasıyla övünen bir gelenek vardır: "Şanlı tarihimiz" olarak tanımladığı geçmişin kesinkes bilinebileceğini iddia eder. Bu gelenekte tarihten söz etmek, içinde dersler bulunacak devasa bir deneyim havuzunu dile getirmek demektir.[7] Bu amaçla yazılmış tarih, insanları eylemlerinde yönlendirmeyi hedeflemiştir. Şimdiki zamanda yaşayan insanın "anlatılar" yoluyla orada, gözlerinin önünde olan geçmişe bakacağı ve gereken "doğru" davranışı oradan çıkaracağı derse göre belirleyeceği düşünüldü. Bu geçmiş bir anlamda "geleceğin karanlıklarını", "hayatının dikenli yollarını" aydınlatacaktı. Böylece tarih öğeleri, yani savaşlar, kralların işleri, mucizeler, ifşa, kusurlar, aptallıklar, vb. şimdiki zaman için başvuru

7 Levent Yılmaz, *Le temps moderne*, Gallimard, Paris, 2004 (Türkçesi, *Modern Zamanın Tarihi*, Çev. M. Emin Özcan, Metis Yayınları, İstanbul, 2010).

noktaları olan bir bütünlük oluştururdu. Bu devasa havuzda bazı anlatılar temel olarak gösterilir ve örnek düzeyine çıkarılırdı. Bütün tarih biricik ve büyük bir eğitim kaynağıydı. Girişimi başarmak için, erdemli olmak için, insanın davranışını eski anlatılara göre ayarlaması gerekirdi; bir kral bir kraldı, bir savaşçı savaşçıydı ve bunların davranışları eskilerin eylemleriyle belirlenmişti. Sanki insan tabiatı değişmezdi, çevre farklılaşmamıştı ya da gelecek de aslında geçmişte mevcuttu. Bu havuzdan anlatı biçimi altında alınan örnek, hakikatin zamansız (tarihdışı/ahistorik) bir parçasıydı. Bu anlayış aslında açıkça Machiavelli'nin *Titus Livius'un İlk On Kitabı Üzerine*'sinde ortaya çıkmıştır.

İkinci yakada ise, Terentius'un *Kendi Kendinin Cezacısı* (Heautontimorumenos) kitabında söylediği "İnsanım ben: insanca olan hiçbir şey bana yabancı değildir" (Homo sum: humani nihil a me alienum puto) düsturu altında sınıflayabileceğimiz *İnsancıllık* (Humanitas) geleneği gelir. Bu geleneğe göre de tarih kendiliğinden şanlı ya da sefil değil, tam tersine, geçmişteki hakikati, olguları ve doğruları merak eden insanların bu meraklarını dürüst ve tutarlı bir araştırmayla gidermeye çabaladıkları bir "yabancı ülke"dir. Bu türden bir tarih ise, ancak ve ancak 1700'ler civarında hem antikacılıktan hem de eski tarihten ayrılarak vücuda gelmiştir.[8]

Cemal Kafadar bu ikinci geleneğin içinden konuştuğu için tarihçinin tam da bu türden soruları merak edip uğraşması gerektiğini söylemiştir. Aslında, bu tartışma, kitabımızın ikinci bölümünde de vurgulandığı gibi özellikle 1968-70 yıllarında yeniden alevlenmişti. Paul Veyne, *Universalis* ansiklopedisine yazdığı "Tarih" maddesinde ve ardından ya-

8 A. Momigliano, "Ancient History and the Antiquarian", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, Cilt: 13, Sayı: 3/4, (1950), s.285-315.

yınlayacağı *Tarih Nasıl Yazılır* (*Comment on écrit l'histore*)[9] başlıklı kitabında tarihi pozitivist bir bilim olarak kabul edenlerin karşısına dikilmiş ve hakikat denen şeyin bir yanılsama, en iyi halinde de bir toplumsal inşa olduğunu söylemişti. Ona göre, bütün bunlardan uzaklaşmalı, tarihin merak üzerine inşa edilen geleneğine tekrar dönmeli ya da böyle bir geleneği yeni terimlerle tekrar inşa etmeliydik. Yani bir anlamda doğru bir "masal" anlatmalıydık. Bu tartışma büyük ses getirdi. Hele de arşivlerin hakikatin ta kendisi olduğunu zannedenler Veyne'e çok kızdılar.[10] Bu tarihçilere göre tarih belgelerin içinde duruyordu. Belgeleri bulmak, derlemek ve yayınlamak, yeterliydi. Oysa bunun yeterli olmadığı biliniyordu. Kafadar da tam da bu yüzden "Giriş" yazısının üçüncü paragrafında bu meseleye değinmiştir. Osmanlı'nın 16. ve 17. yüzyıllarında yaşamış dört kişi hakkında "bulduğu belgelerin ışığında peşine düştüğü bazı sorular"la ilgilenmiş ve eklemiştir: "Yazıların her biri ampirik malzemeye, arşivlerde ve yazma kütüphanelerinde bulduğum kaynaklara dayanmakla birlikte, tarihçinin 'uzak gözlüğü' saydığım yöntem, paradigma ve felsefe meseleleriyle de uğraşır."[11] Kafadar'a göre belgeler vardır ama belgelere çok yakından bakmak onları görmemizi engelleyebilir; tarihsel miyopluk için bir tür "uzak gözlüğü" kullanmamız gereklidir.

"Uzak Gözlüğü"

"Uzak gözlüğü" sözü yeni heyecan verici bir teklif gibi görünmektedir. Bunun birinci nedeni, doğrudan Claude Lévi-

9 Paul Veyne, *Comment on écrit l'histore*, Le Seuil, Paris, 1970.

10 Aslında bu tartışma 1966'da Hayden White tarafından çoktan başlatılmıştı ama Veyne doğrudan Annales'in "sayı takıntısı"nı hedef aldığı için daha çok gürültü kopardı.

11 Kafadar, *a.g.e.*, 13.

Strauss ve onun kitabı *Uzaklaşan Bakış*'ı (*Le Regard Eloigné*) hatırlattığı içindir. Lévi-Strauss, "Tarih hayatın mürşididir" (Historia magistra vitae) deyiminden dem vurur ve Avrupa'da 15. ve 16. yüzyıllara kadar bu bakışın geçerli olduğunu söyler. Çünkü geçmiş bu dönemlerde tam olarak "geçmemiştir". Geçmiş'in geçeceği, tarihleşeceği modern dönemde insanlar, yani bugünün insanları, Lévi-Strauss'a göre "İncil zamanı ya da Antikçağ zamanı ile şimdiki zaman arasına, Rönesans'ın yarattığı yakınlaşmanın hâlâ etkisinde olan 17. yüzyıl insanlarının iyi ölçemedikleri bir tarihsel derinlik yerleştirmekle kalmaz, bir de eleştirel bir mesafe koyarlar." İşte bu eleştirel mesafe, uzaklaşan bakış, geçmişi bütünlüğü içinde değerlendirebilmenin bir yöntemidir. Bu, tıpkı bir müzede, büyük bir resmi iyi görebilmek için biraz gerilemek gerektiği gibi bir "uzaklaşmak"tır.

Popüler Kültür

Kafadar, kitabının ikinci makalesi olan "Ben ve Başkaları"nın başlangıç cümlelerinde yukarıda kitabın alt başlığından çıkarsanan paradigmayı ele alır: "*Osmanlı Edebiyat Tarihine, hatta bütün Osmanlı kültür tarihine 'iki tabakalı' bir şema içerisinden bakmak adet olmuştur: Saray kültürüne karşı halk kültürü (yüksek, eğitimli, doğru inanışlı, kozmopolit, cilalı, yapay, katı, kitlelere geçit vermeyen bir kültürel oluşumun karşısında popüler, sapkınlığa eğilimli ve batıl inançlarla lekeli, ama 'ulusal' ruhu koruma anlamında katışıksız ve sade, doğal, dürüst bir oluşum) yaklaşımı yerleşiktir. Bu şema belli başlı iki etken altında biçimlenmiştir. Bir yanda 'yüksek' ve 'avam' gelenekler arasında oldukça kesin bir ayrım güden 19. yüzyıl Avrupa'sının iki tabakalı kültür ve din tarihi araştırmaları modelinin yarattığı etki*

vardı."[12] Tam burada, Kafadar'ın da zikrettiği bu modelin açıklanması gerekir. Çünkü Kafadar'ın sözleriyle Köprülü'nün başlattığı edebiyat tarihi çalışmaları bir Osmanlı kültür tarihine gidecek yolu açmasına rağmen, nedense sürdürülmemiştir. *Annales*'in "Braudelci" yanını öne çıkarıp "Febvreci" yanını ihmal eden sonraki kuşak Osmanlı tarihçiliği de, tarihin içindeki "insan" unsurunu biraz değil, çokça ihmal etmiştir. Ama önce, bu iki tabakalı modele biraz yakından bakmakta yarar vardır. Çünkü bu bakış, Kafadar'ın "Giriş" yazısını olduğu kadar, kitabının tümüne yayılan ruhu da kavramamıza yol açacaktır.

Popüler kültür, halkın kendisinin ürettiği kültür anlamına mı gelir, yoksa buradaki vurgu "yaygınlık kazanmış" bir kültür üzerinde midir? Kelime Latince "populus "tan türetilmiş ki zaten "halk" demektir. Tamlamanın ikinci sözcüğü ise "kültür"dür. Antropolojinin gözlüğüyle bakıldığında, bir insan topluluğunun yapıp-ettiklerinin, fikriyatının tümü anlamındadır. Tamlamada bir çelişki vardır. Eğer kültür, bir insan topluluğuna ilişkin her türden üretimin adı ise, zaten "popüler" olmak zorunda değil mi? Yani bir kültür var ise, bu ister istemez o halkın ürettiği, dolayısıyla "popüler" bir kültür olmayacak mı? Eğer durum böyle değilse, bir kültürü "popüler" olarak adlandırmak, "popüler" olmayan başka bir kültürün var olduğunu da söylemek anlamına gelmez mi? Öyleyse, kültürün popüler olan biçimlerinden söz ettiğimizde toplumda katmanlar, birbirinden kesin çizgilerle ayrılmış sınıflar, bölümler olduğunu mu söyleriz? Buradan da hareketle, toplumdaki bir katmanın kültürünü "popüler" olarak adlandıranların, kendilerini o katmandan farklılaştırdıklarını mı ima ederiz? Bu farklılaşma nasıl gerçekleşir? Han-

12 Kafadar, *a.g.e.,* s.40.

gi yollarla? Ayrıca, "popüler" olarak adlandırılan kültürün, "popüler" katmanda, yani o farklı olduğu varsayılan katmanda üretildiğine emin miyiz?

Halk

Roger Chartier "Halkın Okuma Alışkanlıkları" başlıklı makalesinde popüler kültürün "düşünsel bir kategori" olduğunu daha ilk cümlede söyleyerek şunları ekler: "*Aydın kültürü dışında gelişen üretim ve davranışları sınırlayıp tanımlamaya çalışan bilimsel bir kategori olan halk kültürü (popüler kültür), aslında çelişkili pek çok yorumuyla, Batılı aydınların 'egzotik' dünyalarda karşılaştıkları kültürlerden daha zor algıladıkları bir kültürel başkalığı ifade eder.*"[13] Dolayısıyla popüler kültür, kendisini o kültüre ait hissetmeyenlerin icat etmiş olduğu, yani kendilerini "halktan" görmeyenlerin kullandığı bir tanımdır. Burada bir kendileri, bir de "ötekiler", "aşağıdakiler" vardır. Ancak, bir kültürü "popüler" olarak tanımlayan kişiler, onlarla aynı toplum içinde, onlara "dokunarak" yaşamaktadırlar. Dolayısıyla "popüler" adlandırmasının, içinde ağır bir iktidar işleyişi barındırdığı açıktır. Bir ilk belirlemeyi, yöneten-yönetilen ayrımından yola çıkarak yapmak mümkündür.

Üst kültür, "bir toplumun yöneten, egemen sınıflarının kültürü" ise Kafadar'ın da zikrettiği gibi, Osmanlı'da, saray kültürüne denk düşürülmüş "Halk kültürü de yönetilenlerin kültürüdür" denebilir. Bu ayrımın bahsedildiği gibi baştan çelişkili olduğu açıktır. Hele de, Febvre'in "zihniyet" kavramını düşündüğümüzde şu soruyu sormak zorunda kalıyoruz: Yönetenlerin kültürü içinde, ne ölçüye kadar yönetilenlerin kültürü de vardır?

13 Roger Chartier, *Yeniden Geçmiş*, Çev. Lale Arslan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998, s.262-80.

Yönetilenlerin kültürü, "üst" denen kültürle ne derece akrabadır? Yani Kafadar'ın metninden yola çıkarak sorulduğunda Tüccar'ın, Yeniçeri'nin, Derviş'in ve Hatun'un Padişah'la paylaştığı şey nedir? Bu iki kültürün birbirleriyle hiç mi ilgileri, etkileşimleri yoktur? Burada elbette, "popüler" kültür tanımlamasının tarihsel olarak 19. yüzyılda ortaya çıkışından önceki durumları yani *ancien régime*'i[14] dikkate almak gerekir. Örneğin, hakikaten Osmanlı sarayında, üst kültür diye bir şey var mıydı? Ve bu kültür, acaba, yönetim kademesinin uzağında duran toplumsal kesimler tarafından paylaşılmıyor muydu? Ya da ne kadar paylaşılıyordu? Eski Yunan'da, Atina'da kadınlar, çocuklar, gençler, metekler, köleler, hangi kültüre aittiler? Sophokles ya da Euripides acaba birer "üst" kültür evreninin yazarları mıydılar? Yazdıkları, acaba sadece yönetenlere, üst sınıfa mı yönelikti? Yoksa eserleri yaygınlık kazanmış, yani "popüler" miydi? Soruyu tersine çevirmek de mümkündür: Acaba Sophokles toplumun hangi katmanından gelmekteydi ve içinden geldiği katmanın belirlediği kodlarla mı ürün veriyordu? Bu sorulara olumlu cevap vermek zor görünüyor. İstisnaların olabileceğini hiç unutmadan, burada insanlığın yazıyı icat etmesi ve kullanmasını bir ilk farklılaşma anı olarak belirleyebiliriz: Yazı, yönetenlerin, yani siyasi egemenlerin tekelinde bulunduğuna göre bir tür kutsallık aracı değil miydi? Bu durumda, eğer Sophokles, "yazı"yı biliyorduysa, içinde bulunduğu evren, yazı tekelini de elinde tutan evren olmayacak mıdır? Ama sorun çetrefillidir. Kafadar'ın kitabına baktığımızda daha da çet-

14 Aslen Fransa'da Ortaçağ toplum yapısının asli unsurları olan kilise, monarşi, aristokrasi ile yönetilen halkın geri kalan kısmının ürettiği yönetim kültürünü ve toplum düzenini anlatır. Genelde Fransız İhtilali'ne kadar olan bu yerleşik kültürü tanımlamak için üretilmiştir. Osmanlı Devleti'ne ilişkin kullanılan yukarıdaki bağlam Osmanlı klasik dönemi toplum yapısına yöneliktir (ed.).

refilleştiği apaçıktır. Osmanlı'daki kimi şahsi hatıratların varlığı ve onların yazarlarının kimlikleri, yazı tekelinin illa ki yüksek/yönetici kültüre ait olmayabileceğini de gösteriyor.

Lucien Febvre ve Annales Okulu'nun (ve Türkiye'den Sabri Ülgener'in) bugün uzak görünen "zihniyet" kavramını ortaya atarken sorduğu soru bu açıdan önemlidir: Roma İmparatoru Caesar ile en küçük rütbeli lejyoneri, Charlemagne ile tarlalarda çalışan köylü, Cristoforo Colombo ile denizcilerinden biri arasında ortak ne vardır? Var mıdır? Varsa, nedir? Farkedildiği gibi bunlar zorlu sorulardır. Bunlara cevap vermeden galiba kültürün "popüler" olanını anlamak pek de mümkün değildir. 20. yüzyılın "popüler"den ne anladığını anlamak için, belki de "popüler"in nerelerde nasıl kullanıldığına bakmak gerekecektir. Burada ilk ayrım olan yazılı-sözlü ayrımından başlamak mümkündür.

Yazılı, Sözlü Kültür

Aslında popüler kültürden yola çıkarak yapılan bu soyutlama, bu kavramı tarihin başka anlarına yayma faaliyeti, zihinsel bir idman olarak görülmelidir. Çünkü popüler kültür kategorisi, Chartier'ın da söylediği gibi, 19. yüzyılın ürettiği, başlarda geçmişi açıklamaya yönelen düşünsel bir kategoridir.[15] Dolayısıyla, bu kategori, ister istemez, "iz bırakmamış" toplumsal katmanlara ilişkin Michelet'den Foucault'ya sessizliğin sesini duymak isteyen "münevverlerin ürettiği" bir çözümleme aracı olmuştur. İz bırakmamış derken de, bu toplumsal katmanların az iz bırakmış olduklarını, bu izlerın de, "üst" katmanlara ait olan araçlar aracılığıyla, onların üretimleri içinde bırakılmış olduğunu anlamak gerekir.

15 Chartier, *a.g.e.,* s.262-80.

Dolayısıyla bu düşünsel kategori, yani "popüler kültür" yazı ile ilişkisi sıcak olmayan topluluklara, örneğin Osmanlı'ya ilişkin olarak kullanılabilecek bir kategoridir. Doğaldır ki, her şeyden önce sözel bir dünyayı öngörmektedir. Yani, halka ait olan "sözlü"dür. Bu söz nasıl bir sözdür? Bu sözlü dünyada söz, kayıt altına alınmayıp uçup giderken, kayıt altına alınanlardan bu dünyanın unsurlarına ilişkin ne kadar bilgi çıkarılabilir? Sorun tam da Kafadar'ın, tersyüz etmeye çalıştığı bu bakışa dayanıyor: "Osmanlı edebiyatının bir kişisel yazı geleneği, yani yazarların kendilerinden ve kendi ben'lerinden söz ettikleri bir *corpus* üretmediği yaygın bir görüştür."[16]

Seyyid Hasan mı Menocchio mu?

Tekil şahısların ele alındığı tarihçilik geleneği 1970'lerde çok gözdeydi. İtalyan *microstoria*'sı[17] bunun en güzel örneklerini verirken, Nathalie Zemon Davis gibi Princeton Üniversitesi hocaları da aynı yönde çalışmaya devam ediyorlardı. Kafadar'ın da bu türden bir tarihçiliğin içinden çıktığını ve hatta son kitabında tam da bu konuda "Kendilerine dair, biyografi ya da mikrotarih yazacak kadar çok şey bilmediğimiz kimseler" cümlesini kurduktan sonra verdiği dipnotta Seyyid Hasan'ın güncesinden yola çıkarak bir mikrotarih çalışması yapma fikrini yıllardır zihninde evirip çevirdiğini söylediği de unutulmamalıdır.[18] Kafadar'ın girişimini bu türden bir bağlam içinde alımlamak gerekir ve belki de kendisi bir tür tarihsel "yakın gözlüğü"ne de yakın durmaktadır. Aslında bu "yakını gör(e)meme"den (hiper-

16 Kafadar, *a.g.e.*, s.43.

17 Bu başlangıçta, Giovanni Levi ile Carlo Ginzburg'un Einaudi yayınları için hazırladıkları bir kitap dizisinin adıydı.

18 Kafadar, *a.g.e.*, s.16.

metropi) kurtulmak isteyen bu tür bir tarihçiliğin en kışkırtıcı metinlerinden biri, Carlo Ginzburg'un elinden çıkmıştır. Onun ses getiren kitabı *Peynir ve Kurtlar*'a yazdığı kışkırtıcı "Önsöz" en az Kafadar'ın "Giriş" yazısı kadar önemlidir.

Ginzburg'un kitabının hareket noktası 16. yüzyılın sonlarıdır.[19] Engizisyon kayıtlarından[20] ve diğer belgelerden yola çıkarak, 1976 yılında, Menocchio adlı "sapkın" bir köylünün evrenini, halk kültürünün iktidar karşısındaki konumuna özel bir önem atfederek incelemiştir. Kitabının başına da, paradoksal bir biçimde, antisemit Céline'den bir alıntı yerleştirmiştir: "*İlginç olan her şey karanlıkta geçer. Hiç bilinmez insanların gerçek hikâyesi.*"[21] Kafadar da aslında, az sayıdaki istisnai olan birtakım metinlerden yola çıkarak, "sıradan" insanları anlatmayı seçmiştir. Ama bu "sıradanlık" durumu da Popüler Kültür tamlaması gibi sorunludur. Bu sebepten Kafadar şu paragrafı eklemiştir: "'Sıradan insanlar' deyiminin aldatıcı bir yanı var. 'Seçkinlerden gayrısı, tarih yapan, tarih'e geçen insanlardan gayrısı' gibi bir şeylerin kastedildiği belli, ama sıradan herhangi birini ele aldığımızda

19 İtalya'nın Friuli bölgesinde, bir dağ köyünde, herkesin Menocchio olarak tanıdığı, Domenico Scandella adlı bir değirmenci yaşar. Menocchio'nun Latincesi kıttır, en fazla on kitap okumuştur. Bunlar, eline rastlantı eseri geçmiş, halk diline (yani İtalyancaya) çevrilmiş kitaplardır. Bu okuduklarından hareketle, Menocchio kendi evren kuramını geliştirmiştir. Ona göre tıpkı bozulan peynirde kurt nasıl ürerse, dünya da kaostan üremiştir. Tanrı, gücünü herkese (Türklere, Yahudilere, Hıristiyanlara) eşit olarak dağıtmış, kimseyi kayırmamıştır. İsa ise sıradan, yoksul bir köylüdür. Cehennem, araf, papazların halkı soymak için uydurdukları şeylerdir. Menocchio, yirmi yıl arayla Engizisyon tarafından iki kez yargılanmıştır. İkincisinde sapkınlık suçlamasıyla diri diri yakılmıştır.

20 Engizisyon mahkemesi sorgu sırasında söylenen her cümleyi kelimesi kelimesine kayıt etmesinden dolayı zengin ve ayrıntılı bir kaynaklık sunmuştur.

21 Carlo Ginzburg, *Il Formaggio e i Vermi*, Einaudi, Torino, 1976 (Türkçesi, *Peynir ve Kurtlar*, Çev. Ayşen Gür, Metis Yayınları, İstanbul, 1996).

zaten o sıradışı olmuştur. Yakından baktığımızda[22] sıra dışı olmayan mı var? Hem, sıradışı olanı *sıradanlığına* da bakmadan anlayabilir miyiz?"[23]

Ginzburg, daha ikinci sayfada, popüler kültürün (yani halk kültürünün) "tabi sınıfların kültürü" olduğunu söyler. Yani bu iktidara maruz kalan, yönetilen katmanların kültürüdür. Ginzburg'a göre bunu anlayabilmemiz için elimizde çok az iz vardır. Ginzburg önsözünde, biraz önce sorulan soruları daha ayrıntılı bir biçimde ele alır. Tarihçiliğin 1960'lar sonrasında geçirdiği demokratik dönüşümle, geçmişe daha "ayık" bakabildiğini söyledikten sonra şunları sorar: Tabi sınıfların kültürü ne dereceye kadar egemen sınıfların kültürüne bağlıdır? Tabi sınıf kültürü hangi ölçüde kısmi olarak bağımsız bir içeriğe sahiptir? İki kültür düzlemi arasında karşılıklı bir hareketten söz edilebilir mi?[24]

Bu soruların kaynağındaki önyargı şudur: 'Kültür'den anladığımız şey, aristokratik kültürdür. Kültür, yüksek sınıflardan aşağıya doğru, hiyerarşik biçimde yayılan bir şeydir. Bu algının yayılmasında Alman sosyolog Norbert Elias önemli bir rol oynamıştır.[25] Bu yayılma da, çoğu zaman, "çürüme" ya da "yozlaşma" adı altında ele alınmıştır.[26]

22 Yine "yakın gözlüğü", LY.

23 Kafadar, *a.g.e.,* s.17.

24 Lucien Febvre'in sorusudur.

25 Nobert Elias, *Über Den Prozess Der Zivilisation*, Verlag Haus Zum Falken, Basel, 1939. (Türkçesi, *Uygarlık Süreci*, 2 cilt, Çev. Ender Ateşman, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, Elias'ın tezlerini yerle yeksan eden bir kitap için de, bkz. J.Goody, *The Theft of History*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.

26 Türkiye'deki müziğe, edebiyata, yeme-içme, yaşama kültürlerine ilişkin olarak atılan nidaları hatırlayalım: Her şey yozlaştı, büyük bir kirlilik yaşıyoruz! Bu nidaların içindeki büyüklük, aşağılama, küçük görme edalarını görmezden gelebilir miyiz? Tarihçiler de, bunu görmezden gelemeyecekleri bir dünyanın, demokratik bir dünyanın kurulabilmesiyle bu soruları sormaya, böyle sormaya başlayabildiler.

Ginzburg, devamında "tabi sınıfların kültürü, esas olarak sözlüdür" diyerek görüşünü ortaya koyar. Ancak tarihçiler, antropologlar ve popüler gelenek araştırmacılarının kültürel araştırmaları (cultural studies) ve cinsiyet çalışmaları (gender studies) tersine, hemen hemen tümüyle yazılı kaynaklara bağımlıdırlar. Bu kaynaklar da, hem yazılı oldukları için, hem de az-çok açık bir biçimde, egemen kültüre bağımlı kişiler tarafından yazıldıkları için ona göre iki kat dolaylıdır. Aslında Kafadar, *Kim var imiş*'de Ginzburg'u tabiri caizse "kontrpiyede" bırakır: Osmanlı'nın "avam"ı, Ginzburg'un tarif ettiği Batı tipi "avam-havas" sınıflamasından farklıdır. Bu durum, Osmanlı araştırmaları için, heyecan verici, yeni bir yolun inşasına yol açmaktadır.

"Birey" Deyu Deyu

Aslında Ginzburg'un tarihçiliğini alttan alta yöneten bakış, yani avamdan kişilerin sınıfsal açıdan ezildikleri, hem kültürel hem de siyasi açıdan "mahrum" bırakıldıkları tezi, doğrudur. Ama "çıkışsızlık" tezi, yani aşırı belirlenimcilik (over-determinism) de çok doğru değildir. Bu insanların "mahrum" oldukları doğrudur. Çünkü, niceliksel açıdan durum açıktır: İnsanlığın büyük çoğunluğunun zaten çoktan sesi kaybedilmiştir. Yanlıştır, çünkü bu çizgisel bir gelişim gösteren bir nedensellik değildir. Burada Ginzburg, Michel de Certeau'yu unutarak Marx'ın izinden gitmektedir.[27] Kafadar da "Giriş" yazısının sonunda Marx'ı zikreder. Bu şaşırtıcı değildir, çünkü bu alıntı dolayımıyla Ginzburg ve benzeri tarihçilerle aynı türden birtakım kaygıları paylaştığı açıktır: İnsanlar tarihlerini tamamen kendi diledikleri gibi ya da

27 Mealen şöyle der: "*Her baskıcı düzen içinde o düzenin bir şekilde arkasından dolaşan direniş biçimleri vardır*".

kendi seçtikleri koşullarda değil, ama doğrudan yüz yüze geldikleri, geçmişin aktardığı ve onlara temin ettiği koşullarda kendileri yaparlar.[28] Kafadar'ın Ginzburg'dan ayrıldığı (vė de Certeau'ya meylettiği) nokta ise bir-iki cümle sonra açığa çıkar: "*İşin güzel tarafı, yapısal olanı ve olayların içinde cereyan ettiği dizgeleri ne kadar iyi tanırsak tanıyalım, insanlar bizi şaşırtacaktır*".

Birey meselesinde Kafadar yerinde bir soru sorar: "*Bu kitaptaki yazılarda ele aldığım dört Osmanlı, bu bireyleşme hikayesinin neresinde duruyor? Önce, bireyin ortaya çıkması ve modern hayata damgasını vurması hikâyesi günümüz tarihçiliğinde nerede duruyor, sorusuna bakmak gerekir.*"[29] Bu hikâyeyi özetleyen bir tartışma için, Louis Dumont'un tezlerinin[30] Jean-Pierre Vernant tarafından ele alınışını[31] görmek yol gösterici olacaktır. Dumont, Hint kast sistemi üzerine çalışan bir antropologdur. Modern Batı siyasi düşüncesi üzerine temelde iki tür toplum tipinin var olduğunu ileri sürmüştür. Bunlardan ilki *holistik*, yani ait olunan topluluğun, kişinin ne ve kim olduğunu, olacağını belirleyen toplum; diğeri ise *bireyci*, yani kişinin otoriteye rıza göstermediği, velayet ve vesayeti reddettiği, kendi kurallarını kendisinin koyduğu, yani *auto-nomos*, otonom olan toplumdur. Vernant ise, Dumont'un bu tezine karşı çıkıp, Eski Yunan'da kişinin bir parça da birey olduğunu, bu kültürün anlatılarının bu düzene karşı çıkıp da "başarısız", yani "trajik" olan kişilerle dolu olduğunu söyledi.

28 Kafadar, *a.g.e.,* s.26.
29 Kafadar, *a.g.e.,* s.20.
30 L. Dumont, *Essais Sur L'individualisme*. Le Seuil, Paris, 1983.
31 J.-P. Vernant, *L'individu, La mort, L'amour*, Gallimard, Paris, 1989.

Sonuç

Kafadar'ın bu kitabı, bildiğimiz klasik bireycilik anlatısının, kendi deyimiyle "defterini dürmek" bir yana, bu anlatının oluşumundan önceki bir dönemde, insanı hayrete düşürecek bir biçimde var olmuş olan "istisnai" halleri (Evliya Çelebi ya da Fuzulî'den verdiği örneklerle ve tabii dört "sıradan" figürle) ele almasıyla, sadece Osmanlı tarihçiliğine değil, genel tarihyazımına da mütevazı bir katkı sunmaktadır. Kafadar şu sözleri genel bir tarihçilik gibi yazar görünse de, aslında kendi tercih ettiği tarihçiliği özetlemektedir:

"*Sonuç olarak tarih, toplum ve insan bilimleri arasında kendine salıncak kurmayı yeğledi, hatta bilimsellikle hikâye etme arasında tercih yapmanın da şart olmadığına kanaat getirdi. Tekil ile bağını koparmadan yapılardan, süreçlerden, dizgelerden de bahseden bir dil geliştirdi.*"[32] Bu aslında Batı düşünce tarihini temelden etkilemiş olan Aristoteles'in *Poetika*'sındaki tarih/şiir, tekil/evrensel karşıtlığının aşılmış olduğunun açık bir ilanıdır.

32 Kafadar, *a.g.e.,* s.18.

13. Bölüm

ÖZEL TARİH ALANLARI NASIL ÇALIŞIR?

Bu bölümde genelde tarih çalışma alanı içinde görülen ama siyasi ve askeri tarih dışında yer alan, ya zamanla özelleşerek ya da başka alanların tarihi biçiminde kendini kuran **sanat, mimarlık, şehir-semt ve iktisat** tarihinin kendine has nasıl bir metodolojiye sahip olduğu konu edilmiştir. Her biri alanında metodoloji bakımından usta olan bilim insanlarının katkı verdiği bu yazıların okuyucu açısından doyurucu ve öz olması için her bir alan soru-cevap biçiminde ele alınmıştır. Genel olarak şu sorularla sanat, mimarlık, kültür ve iktisat tarihi metodolojisinin her biri açıklanmaya çalışılmıştır:

1. **Sanat, mimarlık, şehir-semt veya iktisat** tarihi alanı nedir? Ülkemizden ünlü **şehir-semt, iktisat, sanat ve mimarlık** tarihçileri kimlerdir? Belki çok kıymetli eserlerinin sadece birkaçının isimleri nelerdir? Bu alanları diğer tarih alanlarından ayrılan önemli unsurları nelerdir?

2. Bir **sanat, mimarlık, şehir-semt veya iktisat** tarihçisi tam olarak ne iş yapar? Bir **sanat, mimarlık, şehir-semt veya iktisat** tarihçisini diğer tarihçilerden ayıran en önemli vasıfları nelerdir?

3. Bu vasıflar nasıl kazanılır?

4. Bir **sanat, mimarlık, şehir-semt veya iktisat** tarihçisi nasıl çalışır?

5. İyi bir **sanat, mimarlık, şehir-semt veya iktisat** tarihçisi olmak için neler yapmak gereklidir?

SANAT TARİHİ METODOLOJİSİ

Yaşar ÇORUHLU*

1. Sanat tarihi alanı nedir?

Sanat tarihi, ilk örneklerden bugüne, devire, siyasi teşekküle (Devlet veya topluluk), coğrafyaya, inanca, mite ve kültüre bağlı olarak insan eliyle geliştirilen sanat olgusunu yansıtan, maddi kültür ürünlerini inceleyen bir bilim dalıdır. Bu bakımdan sanat tarihi, arkeoloji alanına yakın bir tavırla insanın geçmişte maddi anlamda ürettiği malzemeyi değerlendirerek tarih boyunca insanlarda sanata ilişkin düşüncenin nasıl geliştiği ve değiştiğini kurgulamak amacındadır.

2. Sanat Tarihi alanı neyi nasıl inceler? Bu alanı diğer tarih alanlarından ayrılan önemli unsurları nelerdir?

Sanat Tarihi, geçmişten bugüne dünyadaki bütün toplulukları kapsadığından, değişik isimlerle anılan alt dallar halinde incelenir. Uzmanlar da genel sanat tarihi alanını ana hatlarıyla bilmek yanında seçtikleri bu alt dalları daha ayrıntılı çalışırlar. Hatta sanat tarihinin bu alt dalları da kendi içinde özelleştiği için daha dar kapsamlı alan uzmanı olarak çalışabilirler. Örneğin, Türk sanatı tarihi, sanat tarihinin alanlarından biridir. Bu alanın uzmanı Türk sanatını Öntürkler (Proto Türkler)'den itibaren yayıldıkları yerlere,

* Prof. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, ytcoruhlu@ttmail.com.

sahip oldukları devlet veya topluluklara göre inceler. Böylece Türklerde, sanat olgusunun çağlara göre nasıl geliştiğini sanat eşyalarına göre açıklamaya çalışır, devirlerin sanatsal üsluplarını, özelliklerini aydınlatmaya gayret eder. Bunların hatta bugüne nasıl fayda sağlayabileceğini araştırır. Bunu karşılaştırmalı yaparken de Türk Sanatı'nın ilişkide bulunduğu farklı sanat tarihi alanlarını da dikkate alır.

Türklerin Orta Asya'daki varlığından dolayı geliştirdikleri sanatın İran, Hint ve Çin sanatları ile ilişkisinin olduğu görülür. Türk sanat tarihi uzmanlarının çalışma alanları neredeyse üç kıtaya yayıldığından kendi içlerinde de daha dar sahada çalışan uzmanlık grupları oluşturabilirler. Ancak bu durumda bütün Türk sanatı tarihinin genel gelişimini gözden kaçırmamak zorundadırlar. Örneğin sadece Selçuklu veya Osmanlı sanatı alanında çalışan bir araştırmacı, ilgilendiği dönemi tam olarak anlayabilmek ve açıklayabilmek için Türk sanatının diğer devirlerini ve malzemesini bilmek, takip etmek zorundadır.

Sanat tarihinin hemen her bilim alanı ile bağlantısı vardır. Bunun nedeni, sanat tarihinin gözle görülebilen ve sanat olgusu ile ilişkili olduğu kabul edilen nesneler-eserlerle ilgilenmesidir. Sanat eserini oluşturan (etnoğrafik malzeme gibi) alt türler veya ara elemanları incelenirken onların tanımlanması, sınıflandırılması, üslup özelliklerinin belirlenmesi, ikonografisi ve ikonolojisi, sembolik değeri vb. gibi konular araştırılır. Bu araştırmalar yapılırken diğer bilim alanlarının verileri yardımcı unsurlar olarak kullanılır.

Sanat tarihi, bir anlamda tarih olarak algılanabilir. Ama tarih alanı gibi sadece yazılı belgeleri ana kaynaklar olarak kabul etmez, hatta yazılı belgelere, sanat eseri veya nesnesinden sonra yönelir. Sanat tarihinin ana kaynağı incelediği

sanat nesnesinin kendisidir. Eğer yapısalcı yöntemler bir yana bırakılırsa, sanat tarihi, tarihi kronolojiyi (zaman dizimini) alt yapı oluşturmakta kullanır.[1] Bu açıdan tarihteki önemli olayları ve bunların gerçekleşme zamanlarını, sanatın gelişimini kurgulamak için doğru olarak bilme zorunluluğu vardır. Bunun dışında yazılı belgeler, eski metinler ve kitaplar, ilgilenilen devri veya eseri açıklamakta yardımcı oluyorsa sanat tarihi açısından kullanılabilir birer materyaldir.

Sanat tarihi, aynen tarih alanı daha çok mimarlık tarihi, coğrafya, tarihi coğrafya, linguistik, epigrafi, paleografi, nümizmatik, mitoloji, dinler tarihi, arkeoloji, antropoloji, etnoloji, folklor, etnoğrafya, kültür tarihi, prehistorya, eski çağ tarihi, müzikoloji, sosyoloji, felsefe- sanat felsefesi, psikoloji gibi alanlarla ilişkilidir. Bu bilimlerin verileri, sanat eserini kendi anlayışına göre sınıflandırmak, tanımlamak, açıklamak noktasında katkı sağlarlar. Sanat nesnesi veya nesneleri maddi boyutuyla ele alındığında, ölçülebilecek, tartılabilecek, çizilebilecek, biçimi açısından ele alınabilecek, maddesel analizi yapılabilecek, onarılabilecek bir eşya olduğundan, matematik, kimya, biyoloji, restorasyon, teknik resim, mimarlık, jeo-fizik vb. alan ve dallarla da ilişkilidir.

3. Bir sanat tarihçisi tam olarak ne iş yapar?

Sanat tarihçisi sanat olgusunu, maddi nesneler veya onlardaki yansımalara göre incelemesi ile diğer uzmanlardan

1 Türkçede "Yapısalcılık" olarak bilinen alanlar her ne kadar Sanat Tarihi için belli oranda önemliyse de burada ele alınmamıştır. Yapısalcılıkla ilgili geniş bilgi için bkz. Tahsin Yücel, *Yapısalcılık (İnceleme),* Ada Yayınları, İstanbul Matbaası, İstanbul, (ty); Mehmet Rifat, *Göstergebilimin A B C'si,* Simavi Yayınları, İstanbul, 1992.

ayrılır. Sanat tarihçisinin incelediği, soyut ve felsefi anlamda bir sanat olgusu değildir. Her ne kadar bu konularda söylenenlerden yararlanılsa da temel olarak maddi bir nesne veya maddeye yansıyan ürün olarak sanattan söz eder, bir gelişim çizmeye ve anlam çıkarmaya çalışır. Bu bakımdan sanat tarihçisini bir tarihçi olarak nitelemek bir dereceye kadar doğru olarak kabul edilebilir. Yukarıda da bahsedildiği gibi, bir sanat tarihçisi kısmen bir arkeoloğa yakın yöntem ve anlayışta olmasına karşın ondan da ayrıldığı yönleri vardır. Nitekim arkeoloji, maddi kültür unsurunu malzeme edinen bir çeşit kültür tarihi üretir. O elindeki malzemeyi sanat özelliği olsun veya olmasın incelemekle yükümlüdür. Oysa sanat tarihi bu malzemeyi sanatı yansıtmaları yönünden inceler. Sanat tarihçisinin diğer alanlardan ayırımı da buna benzer şekilde ifade edilebilir.

4. Bir sanat tarihçisi nasıl çalışır?

Sanat tarihçisi iki temel şekilde çalışmasını sürdürür, bunların biri kuramsal planı diğeri ise eserlerin bulunduğu alanı ve sanat nesnesinin kendisini içerir. Başka bir ifadeyle sanat tarihçisi kaynak ve belge araştırması yanında, konusu olan eserleri müzelerde veya (mimari eserler, şehirler vb. söz konusuysa) bulundukları yerde inceler. Her sanat tarihçisi, çalıştığı alanın yayıldığı coğrafi bölgeyi, burada yaratılmış ürünleri belirli oranda görmek, özelliklerini kaydetmek için alanda inceleme yapmak zorundadır. Sanat tarihçisinin üzerinde çalıştığı objeler, her türden malzeme ile yaratılmış sanat nesneleridir. Bunlar aynı zamanda bir grubu plastik sanatlar olarak ayrılmış olan resim, heykel, mimarlık alanlarıdır. Üzerinde çalışılan, bir kısmı yayınlarla ortaya konulmuş bu ürünler; müzelerde, enstitülerde, özel ko-

leksiyonlarda olabildiği gibi mimari eserler, şehirlere ilişkin kalıntılar söz konusu olduğunda, yer üstünde, yer altında veya su altında olabilir. Bütün malzemeyi alan açısından değerlendirebilmek için sanat tarihçileri, çeşitli araştırma inceleme yöntemleri yanında, arkeologların yaygın olarak kullandığı arkeolojik kazı tekniklerini de kullanabilirler.

Sanat tarihi alanında, modern anlamda ilk sanat tarihi kitaplarını yazan J. J. Winckelmann'dan (1717-1768) bu yana, sanat tarihçileri, araştırma ve yazma yöntemlerini geliştirdiler. Ancak sanat tarihi çalışmaları ve yazımı şimdiye kadar hep Batı (Batı Avrupa ve Amerika) kaynaklı oldu ve Batı'nın paralelinde gelişti. Bu nedenle, arkeoloji alanına da yansıdığı gibi *oryantalist* anlayış ile eski Yunan medeniyetini ve bir oranda da eski Mısır'ı merkeze koyarak ana eksen yapan, öte yandan özellikle İç Asya ve Orta Asya söz konusu olduğunda ise *Hint-Avrupalılık* diye ifade edilen anlayışın ön plana çıktığı bir yapı oluştu.[3] Bu yapı bilimsel adlandırmalar ve çalışmalarda çok etkili oldu. Batı'nın öngördüğü sanat ürünleri, diğer ulus ve toplulukların sanat ürünlerinden daha değerli sayıldı. Oysa sanat tarihi alanının bir bilim olarak gelişmesi için doğuda da yeterince argüman vardır. Ancak Batı'nın yükseldiği dönemde Doğu sistemleri çöktüğü için durum Avrupa'nın lehine gelişmişti. Günümüzde diğer bütün alanlarda olduğu gibi sanat tarihi alanında Batılıların bu anlayışı ve yöntemlerinin etkisi yadsınamaz. Bununla birlikte *oryantalist* anlayış gibi Batılı bakış açılarını bir yana bırakırsak "bilim anlayışının küresel ge-

3 Hint-Avrupalılar hakkında ileri sürülenler için bkz. J. P. Mallory, *In Search of the Indo-Europeans-Language, Archaeology and Myth*, Thames and Hudson Yayınevi, Londra 1989; J. P. Mallory, *Hint-Avrupalıların İzinde-Dil, Arkeoloji ve Mit* Çev. Müfit Günay, Dost Kitabevi, Ankara, 1989; Oryantalizm üzerine bkz. Edward Said, *Oryantalizm-Sömürgeciliğin Keşif Kolu* Çev. S. Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul, 1989 (2.baskı).

lişimi"nin sanat tarihinin gelişimi açısından da önemli olduğunu görebiliriz.

5. Sanat tarihinde başlıca yöntemler nelerdir?

Vaktiyle sanat tarihine bilim yöntemi olarak ortaya konanların bazıları araştırmacıların ortaya attığı kişisel yöntemlerdi.[4] Örneğin Heinrich Wölfflin (1864-1945) üslup değişmelerini ele alarak Rönesans ve Barok devir Avrupa sanatlarını kıyaslayan bir sanat tarihi inceleme yöntemi geliştirdi. Ancak bu yöntemin dünyanın çeşitli yerlerindeki ülkelerin ve toplumların sanatları için bir inceleme yöntemi olarak kullanımı pek de mümkün görünmüyordu.[5] Daha sonra E. Panofsky'nin (1892-1968) geliştirdiği yöntem ise kullanılabilirliği daha mümkün görünen bir usul idi.[6] Batı'da aslında yine Avrupa sanatlarının incelenmesi için geliştirilen bu yöntem, aşamalı olarak nesnenin görünüşünden yola çıkarak art anlamlarına veya çeşitli anlam katmanlarına ve toplumsal manalarına ulaşmayı hedeflediği için önemlidir. Panofsky'nin geliştirdiği ikonografi ve ikonoloji[7] yöntemi Tür-

4 Bir bilim olarak Sanat tarihinin gelişmesi hakkında ayrıntılı bilgiler için bkz. Selçuk Mülayim, *Bilim Olarak Sanat Tarihi-Aklın İzleri,* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2006.

5 Heinrich Wölfflin, *Kunstgeschichtliche Grundbegriffe, das Problem der Stilentwicklung in der Kunst,* Basel 1915, Stuttgart 1963; Heinrich Wölfflin, *Sanat Tarihinin Temel Kavramları* Çev. H. Örs, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1973. Wölfflin'in kitabı I. Çizgisel ve Gölgesel, II. Düzlem ve Derinlik, III. Kapalı Form ve Açık Form, IV. Çokluk ve Birlik, V. Belirlilik ve Belirsizlik, şeklinde başlıklardan oluşuyordu. Bu başlıklarla resim, heykel ve mimarlık alanlarına (Rönesans ve Barok devirleri) yönelerek sanat eserinin form sorununu çözümlemeye çalışıyordu.

6 Erwin Panofsky, *Iconography and Iconology - An Introduction to the Study of Renaissance Art,* Meaning in the Visual Arts, New York 1955; Erwin Panofsky, *İkonografi ve İkonoloji: Renaissence Sanatının İncelenmesine Giriş,* Çev. Engin Akyürek, İstanbul, 1995.

7 "İkon" kökünden türetilmiş bu terimlerden ilki sanat eserinin biçimi ve

kiye'de bizim de içinde bulunduğumuz bir grup sanat tarihçisi tarafından sanat tarihinin çeşitli alanları yanında Türk sanatı ve İslam sanatı alanlarında da başarılı bir şekilde kullanılmaya devam etmektedir. Geçmişte "sanat" dilbilimsel ve felsefe ya da sosyoloji eğilimli inceleme yöntemleri gibi değişik bilim alanlarının yöntemlerine bağlı olarak incelenmeye de çalışıldı ise de bunlar verimli sonuçlar doğurmadı.

Panofsky'nin yöntemi dışında Türkiye'de yaygın olarak benimsenen, Viyana *Ekolü*'dür. Bu, sanat eserini tanımlama, özelliklerini açıklama, üslupları belirleme, ölçme, sınıflandırma, değerlendirme yöntemi daha çok tanımlama, sınıflandırma ve biçimsel özellikleri açısından eserin sanat tarihindeki yerini tespit etme amaçlı bir anlayışa sahiptir.[8]

Kullandığı yöntemlerle sanat nesnesini her açıdan incelemeye ve değerlendirmeye, sanat olgusunun maddi kültüre nasıl yansıdığını anlamaya çalışan sanat tarihçisi, incelemekte olduğu konu ile ilgili malzeme yığınını çeşitli tekniklerle saptadıktan, sınıflandırdıktan sonra değerlendirerek, yazım tekniklerini kullanarak literatüre katkı sağlar. Sanat tarihi yazım teknikleri, çoğu sosyal bilim alanlarıyla benzerdir. Ancak yukarıda açıklandığı şekliyle bir sanat eserini eksiksiz olarak anlatabilmek durumundadır. Bu yüzden sanat tarihçisi, diğer alan araştırmacılarının önem vermediği ama sanat eseri veya nesnesi ile ilgili önemli olan her

biçim bilgisini (nesnel yanını) diğeri ise yansıttığı anlama ilişkin her türden bilgiyi ifade etmektedir. Böylece sanat eserlerinin biçimine veya kompozisyonuna (içeriğine) bağlı olarak anlamı üzerine çalışmalar hayli önem kazanmış oldu. Bkz. E H. Gombrich, *Resimde Anlam Sorunu* (Haz.) Uşun Tükel, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1995.

8 Örnek olarak bkn. Strzygowski Metodu, Oktay Aslanapa, *Türkiye'de Avusturyalı Sanat Tarihçileri ve Sanatkârlar-Österreichische Kunsthistoriker Und Künstler in Der Türkei*, Eren Yayınları, İstanbul, 1993.

türlü bilgiyi mümkün olduğu kesinlikte ve doğru olarak aktarmak, kullanmak ve yorumlamak zorundadır.[9]

6. Ülkemizde sanat tarihinin akademik yapılanması nasıldır?

Ülkemizde çeşitli üniversitelerde sanat tarihi bölümleri ve bunlara bağlı Türk ve İslam sanatları, Batı veya Avrupa sanatı, Batı ve çağdaş sanatlar gibi anabilim dalları mevcuttur. Bunlar içinde sanat tarihi incelenmekte ancak doğal olarak Batı sanatı anabilim dallarındaki incelemeler de çoğu kere Türk sanatı alanında olmaktadır. Bazı sanat tarihçileri, Türk sanatının Batı etkilerine maruz kalmış ama yine de kendi anlayışına göre Batılı moda ve üslupların kendi versiyonunu yaratmış şeklini, Batı sanatları içerisinde görmek gibi bir yanlışa da düşmüşlerdir.

Bazı üniversitelerde bir ana bilim dalı olarak, "Bizans sanatı"nın da varlığını görüyoruz. Esasında Doğu Roma, yani Bizans sanatı büyük oranda Türkiye veya Türkleri de ilgilendiren topraklarda eserlerini bıraktığından, bu dalın gelişme göstermesi gereklidir. Türkiye'de Türk sanatı alanından sonra en çok Bizans sanatı alanında faaliyet gösterilmektedir. Türk sanatı alanı birçok üniversitede "Türk ve İslam Sanatı" başlığı altında incelenir. Esasında uygulama, verilen bir iki ders dışında Emeviler, Abbasiler vb. başka İslam toplumlarının alanlarını pek kapsamamaktadır. Şimdiye kadar Türkiye'de formasyonu, Emevi ya da Abbasi veya Kuzey Afrika İslam sanatı, Endülüs İslam sanatı olan hiçbir sanat tarihçisinin yetişmemesi de bunu göstermek-

9 Selçuk Mülayim, *Sanat Tarihi Metodu*, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1994; Selçuk Mülayim, *Sanat Tarihi Metninin Oluşumu – Araştırmacıya Notlar*, İstanbul, 2008.

tedir. Bununla birlikte Batılıların "İslam Sanatı" terimini çok kullanmalarının etkisiyle, aslında "Bizans Sanatı" dalı gibi ayrı olması, tek başına incelenmesi gereken "Türk sanatı", genelde daha çok isimde kalmak üzere Türk ve İslam sanatları başlığı altında yer almaktadır. Öte yandan kimi ideolojik düşünen çevreler, İç ve Orta Asya'dan Doğu Avrupa'ya yayılan, Öntürklerin ve İslamiyetin Asya'ya gelişinden önceki Müslüman olmayan veya daha sonra da başka dinlere mensup olan Türk kavimlerinin sanatlarını görmezlikten gelerek, Türk sanatı yerine "Türk İslam Sanatları" tamlamasını kullanmışlar, sadece İslami devirleri göz önüne almışlardır. İdeolojik gözlükle bilime bakmak yanlış sonuçlara yol açmaktadır. Bu nedenle sanat tarihinin ideolojik yaklaşımlara göre değil, bilimin getiridği bakış açısına göre incelenmesi gereklidir.

Türkiye'de bir sanat tarihçisi yukarıda söylenen bölüm ve anabilim dallarında yetişir. Dört yıllık temel eğitim süresince Doğu, Batı, Türk, yabancı ayırtetmeksizin sanat tarihinin ana devreleri, üslupları, sanat tarihinin ne olduğu, yöntemleri ve eser incelemesi için kazandırılması gereken özellikler öğrencilere aktarılmaya çalışılır. Ancak bu eğitim her yerde pek dengeli bir şekilde sürdürülememektedir. Çünkü eğitim ve öğretim, sanat tarihi bölümünün bulunduğu yerin özellikleri ve imkânlarına, öğretim üyelerinin ve öğrencilerinin niteliği gibi pek çok hususa bağlıdır. Dolayısıyla, (birkaçı müstesna) Türkiye'nin gelişmiş birkaç şehrindeki üniversitelerden yetişmiş sanat tarihçilerinin yapısı ile diğerlerinden yetişmiş sanat tarihçilerin yeterlilikleri ve nitelikleri birbirinden farklıdır.

7. Başarılı bir sanat tarihçisi nasıl olmalıdır?

İyi bir sanat tarihçisi, öncelikle bilimin ne olduğunu, ilke ve yöntemlerini bilmek zorundadır. Bundan sonra sanat tarihi alanının ortaya çıkışından itibaren bu alanın gelişimini takip etmelidir.[10] Kendi sahasındaki literatürü çok iyi bilmeli, sanat tarihi incelemelerinin gerektirdiği tüm bilim yöntemini, araştırma ve yazma tekniklerini uygulayabilmelidir. Kendi alanı ile ilişkili bilim alanlarının özellikleri ve yöntemlerinden haberdar olmalı, onlardan faydalanmasını bilmelidir. Özel olarak seçtiği çalışma alanının bütünle ilişkisini, çalıştığı bölge veya devrin, toplumun, başka çevreler ve toplumlarla karşılıklı ilişkilerini de dikkate almalıdır. Araştırmacı çalıştığı alanın sanat üsluplarından anladığı gibi, eğer Türk Sanatı alanında çalışıyorsa bu alanın bütün sanat üsluplarını ve türünü (Mimari, resim, heykel, çini, keramik, minyatür gibi) ayırtetmeksizin temel sanat alanlarının gelişimini yeteri düzeyde bilmelidir. Kendi çalıştığı alanı ise her türlü boyutu, ayrıntıları, özellikleri, çözümlenmesi gereken sorunları ile birlikte çalışabilmelidir.

Sanat tarihçisi olacak kişi bir araştırmacı olarak yetişir. Bunu meslek olarak yapması veya yapmaması ikinci plandadır. Bununla birlikte her sanat tarihçisi, alanında iş bulduğu takdirde o işin gerektirdiği vasıflara sahip olmak zorundadır. Dolayısıyla Türkiye ve Türk toplumunu ilgilendiren sanat tarihi alanlarının hepsi hakkında genel bilgiye, alanının özelliklerine ve yöntemlerine vakıf olarak öğrenimini tamamlamak zorundadır. Türkçe literatür dışında, alanında dünyanın ileri gelen ülkelerinin literatürünü takip edebilmek için en az bir yabancı dili bilmek-kullanabilmek durumundadır. Ayrıca başka diller bilmesi, mümkünse bir veya

10 Selçuk Mülayim, *Bilim Olarak Sanat Tarihi - Aklın İzleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2006.

iki ölü dili öğrenmesi faydalı olur. Bununla birlikte, bilimi, sanat tarihini, alanını iyi kavramış olan bir sanat tarihçisi, sadece bir yabancı dili kullanabilmekle, hatta bazı özel konularda hiç yabancı dil bilmese de başarılı sonuçlar ortaya çıkarabilir. Yani iyi bir sanat tarihçisi olmak sadece dil bilmeye ve kimi artı niteliklere sahip olmaya bağlı değildir. Nitekim birden fazla hatta yarım düzine dil bilse bile, bilim anlamında hiçbir bilgisi olmadığı için, o alanda bir şey üretemeyen pek çok akademisyen de vardır. Demek ki esas olan çalışılan alanı iyi bilmek, onun yöntemlerini, dallarını, özel durumlarını, sorunlarını iyi tanımaktır.[11]

Sanat tarihçisinin, teknik resim, rölöve ve restorasyon öğrenmesi, elindeki işi daha çabuk ve ayrıntılı yapabilmesi açısından onun vasıflarına artı değerler katacaktır. Ancak doğal olarak, bir sanat tarihçisi aynı zamanda bir tarihçi, bir epigraf, bir antropolog veya bir mimar vb. olmak zorunda değildir. Zaten bu pek mümkün de değildir. Bu nedenle başka alanların uzmanları ile koordineli şekilde ve zaman zaman da birlikte çalışmak gerekebilir. Bunlara ek olarak sanat tarihi öğrencisi, temel eğitimi esnasında zaman zaman müzelerde pratik yapmalıdır. Sık sık yer üstünde kalıntıları olan eserleri ziyaret etmeli, kazılara katılmalı ve kendi alanındaki literatürü takip etmelidir. Temel eğitiminin sonuna doğru, daha çok eğilim gösterdiği sanat tarihi alanını belirledikten sonra, mümkünse o alanda lisans tezi hazırlamalıdır. Temel eğitim aşamasını tamamlayarak akabinde yüksek lisans ve doktorasını yapan sanat tarihçisi, artık kendi alanında çalışma yapabilecek yetkinliğe erişmiş demektir.

11 Türkiye'de Türk Sanat Tarihi konusunda yapılan çalışmaların bir değerlendirmesi için bkz. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi - Türk Sanat Tarihi*, Cilt: 7, Sayı: 14, Bilim ve Sanat Vakfı-Türkiye Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2009.

MİMARLIK TARİHİ METODOLOJİSİ

Yaşar ÇORUHLU*

1. Mimarlık tarihi alanı nedir?

Mimari tarihi, sanat tarihinin içine giren temel konulardan biridir. Ancak bu alan akademik yapılanmada ayrı bir alan olarak işlem görmüştür. Sanat tarihi bu alanı bir sanat türü olarak görür ve diğer alanlarda uyguladığı yöntemleri bu alanda da kullanır. Yine mimari eserleri kronoloji içinde, dönem ve devirlere göre ele alır ama sadece bununla kalmaz. Her dönemin mimari üsluplarını, mimari eserlerin, plan, görünüş, biçimsel özelliklerini, süslemeleri ve çeşitli mimariye bağlı biçim ve süslemelerin anlamlarını, ikonografik ve ikonolojik özelliklerini de inceler.

2. Mimarlık Tarihi alanı nasıldır? Bu alanı diğer tarih alanlarından ayrılan önemli unsurları nelerdir?

Mimarlık tarihi, sanat tarihinden farklı olarak, sadece mimarinin sanat eseri olma özelliğini ön plana çıkarmak, mimari eseri bir sanat eseri olarak incelemek gayesinde değildir.[1] Bu alan *teknik bir yapı* olarak mimariyi kapsadığından

* Prof. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, ytcoruhlu@ttmail.com.

1 Bununla birlikte mimarlar az da olsa mimarlığın başka alanlarla ilişkili yönleri üzerinde de durmaya çalışmıştır. Örneğin Bkz. Mete Tapan, *Mimarlıkta Estetik Değerlendirme Üzerine*, Cemre Basın Yayın Hizmetleri,Bileşim Matbaası, İstanbul, 2010.

aynı zamanda statik, mukavemet, inşaat mühendisliği, şehir plancılığı, yapı fiziği, mühendislik gibi verilerle de tarihi yapıya bakmayı gerektirir. Dolayısıyla bir mimarlık tarihçisi, geçmişte yapılmış bir binayı mimarlık alanının yöntem ve disiplinlerine göre inceler. Bununla birlikte anıtsal mimari yapılarda sanat, sanat üsluplarının yansıması, süslemeler ve yapıda bunlarla ilgili kullanılan malzeme ve teknikler de çok önemli olduğundan mimarlık tarihçileri bu noktalarda sanat tarihinden yardım alır.

3. Bir mimarlık tarihçisi tam olarak ne iş yapar? Onu diğer tarihçilerden ayıran en önemli vasıfları nelerdir?

Mimarlık tarihçisi geçmiş dönemlerin mimarlık sanatı ve bilgisini öğrenmek ve mimarlara anlatmak suretiyle, çağdaş mimarlık uygulamalarında kullanabilecekleri verileri onlara aktarmayı amaçlar. Böylece çağdaş mimarlık usullerine bağlı olarak, kendi toplumlarının mimarlık verilerini de kullanmak suretiyle, geçmişle uyumlu ama çağdaş mimarlık eserleri yaratabilmeleri mümkün olabilecektir. Aksi takdirde Batılı mimarlık ekollerini taklit edilerek Türkiye'de yabancı bir unsur olarak göze batacak binalar üretilecektir.

Mimarlık tarihi daha çok mimarlar için vardır. Mimarlar kendi mesleklerini daha iyi uygulayabilmek ve toplumlarının sanatı ile uyum içerisinde bir mimari yaratabilmek için mimarlık tarihine ihtiyaç duymaktadır. Bir mimarlık tarihçisinin ille de mimarlık uygulaması yapması şart olmamakla birlikte, mimarlığı uygulama ve teknik anlamda bilmesi gerekir.

Mimarlık tarihçisi, mimari eserleri kronolojiye ve dönemlerine göre incelemek durumundadır. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi sanat özelliğinden ziyade mimarlık kav-

ramına giren malzeme, teknik ve planlama özelliklerini ön plana alan ve bunları çağdaş mimarlık açısından değerlendiren bir anlayışa sahip olması gerekir.

4. Ülkemizde mimarlık tarihinin akademik yapılanması nasıldır?

Mimarlık tarihi eğitiminin verilmesinde Avrupa'da oluşturulan akademik kurumlar önemli olmuş, Türkiye' de İstanbul Teknik Üniversitesi'nin kökeni olan Mühendishane-i Bahr-i Hümâyun (1773) ve bugünkü Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nin kökeni olan 1883'te kurulan Sanayi-i Nefîse Mektebi ile sanat ve sanat tarihi eğitimi yanında mimarlık-mimarlık tarihi eğitimi de başlamıştır.

Mimarlık tarihi literatürüne bakıldığında, bir kısmı sanat tarihçisi de olan, Celal Esat Arseven, Oktay Aslanapa, Semavi Eyice, Yıldız Ötüken, Suut Kemal Yetkin, Albert Gabriel, Ekrem Hakkı Ayverdi, Sedat Hakkı Eldem, Orhan Cezmi Tuncer, Aynur Durukan, Hakkı Önkal, Ayla Ödekan, Semra Ögel, Doğan Kuban, Sedat Çetintaş, Aptullah Kuran, Uğur Tanyeli, Mustafa Cezar, Zeki Sönmez, Ayda Arel, Metin Sözen, Günkut Akın, Gülru Necipoğlu, Gülsün Tanyeli, Zeynep Ahunbay, Tülay Artan, Afife Batur gibi araştırmacılar karşımıza çıkmaktadır.

Günümüzde Türkiye'de mimarlık tarihini bir sanat tarihçisi gibi algılayan mimarlık tarihçileri vardır. Bunun nedeni de mimarlık tarihinin baştan beri mimarlar arasında pek rağbet görmemesi ve mimari tarihini hep sanat tarihçilerinin, tabii kendi yöntem ve gereklerine, anlayışlarına göre incelemelerinden kaynaklanmaktadır. Böylece mimari tarih konuları, daha çok sanat tarihçilerinin çalıştığı ve işlediği konular olduğundan mimarlık tarihçiliği de sanat tarihi alanının

etkisi altında gelişmek durumunda kalmıştır. Mimarlık tarihçiliği adı altında Türkiye'de yapıla gelen çalışmaların aslında bir çeşit sanat tarihçiliği olduğu söylenebilir. Bu husus mimarlık fakültelerinde bir kısım derslerin neden sanat tarihçileri tarafından verildiğini de açıklamaktadır.

Türkiye'de mimarlık tarihinin gelişmesinin, bir anlamda sanat tarihine bağımlı olmaktan çıkarılmasına bağlı olduğu ileri sürülebilir. Tabii ki sanat tarihinden tamamen ayrı değil ama teknik özellik ve hususlar ön plana çıkarılırsa başlı başına ayrı bir alan olarak mimarlık tarihi varlığını sürdürebilir.

Türkiye'de mimarlık tarihi, ilgili fakültelerde pek ayrıntılı bilgileri içermeden genel bir gelişim halinde ikinci dereceden bir alan olarak öğretilmeye çalışılmaktadır. Belirtildiği üzere, mevcut akademik eğitim sistemi sanat tarihçiliğinden ayrı bir mimarlık tarihinin gelişmesine imkân yaratmamaktadır. Mimarlar içerisinde, restoratör olarak yetişmiş olanlar diğer mimarlara nazaran mimarlık tarihine biraz daha fazla eğilim göstermektedirler Ancak bunların da mimarlık tarihi bilgileri -kendini yetiştirmiş birkaç müstesna isim dışında- yetersiz görünmektedir. Dahası, birçok mimar, sanat tarihi açısından eski eserlerin özelliklerini bilmedikleri halde, sanat tarihçilerine danışmak gereğini duymamakta, bunun neticesinde de çoğu kere tarihi binaların yanlış restorasyonları ortaya çıkmakta ve tarihi eserler, sanat ve mimarlık özelliklerini kaybetmekte, iyi niyetli çabalar eserlerin aslında yok olmasına yol açmaktadır.

Mimarlık tarihi alanında, Türk mimari eserleri üzerine çalışmalar ve yayınlar yakın zamanlara kadar hep sanat tarihçileri tarafından yapılmıştır. Bu nedenle günümüzde ayrı bir alan olduğu ileri sürülen mimarlık tarihi ile ilgili, yeterli

bir yayın varlığını görülmez. Örneğin; Türk mimarlığı, başlangıcından bugüne kadar olan aşamalarıyla, (aslında mimarlık tarihçisinden ziyade bir sanat tarihçisi olan) Doğan Kuban dışında pek fazla kimsenin ilgisini çekmemiştir.

Günümüzde mimarlık fakültelerine bağlı kürsülerde yetişen mimarlık tarihçilerinin mimarlık tarihine bakışı artık daha farklı olmak durumundadır.[2] Türkiye üniversitelerinin mimarlık fakültelerinde yaygın olarak görülen bilim dalları, bina bilgisi, yapı bilgisi, koruma ve restorasyon ve mimarlık tarihi alanlarından oluşur. Bu alanlara zamanla şehir ve bölge planlama, iç mimarlık, peyzaj mimarlığı gibi sahalar da eklenmiştir. Bütün gelişmelere rağmen, mimarlık tarihi, doğrudan uygulamaya yönelik olmaktan ziyade, daha çok sosyal bilimlere yakın bir alan olarak karşımıza çıkmakta, bir görüşe göre mimarlık adına yapılan tüm faaliyetlerin tarihini içermektedir.[3]

Mimarlık tarihi araştırmacılığının birçok sorunları vardır. Bu sorunların bir kısmı Cumhuriyet döneminin gelişmekte olan toplumsal yapısına bağlıdır. Cumhuriyet'in başlangıcından bu yana ortaya çıkan siyasal ve ideolojik gelişimler bu alanın araştırmacılığını da etkilemiştir. Başlangıçta sanat ve mimarlık tarihçileri, Cumhuriyet'e özgü, onun ideallerini yansıtacak, ama bir yanıyla Türk mimarisinin geçmiş dönemlerine yaslanacak, bir yönüyle de çağdaş mimarlığın Türkiye Cumhuriyeti ekolünü oluşturacak bir mimarlık oluşturmaya ve bu mimarlık dilini geliştirmeye

2 Mimarlara göre mimarlık tarihi ve Türkiye'deki durumu için bkz. Anonim, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi -Türk Mimarlık Tarihi*, Cilt: 7, Sayı: 13, 2009, İstanbul, 2009.

3 Halil İbrahim Düzenli, *Fiziksel İnşadan Metinsel İnşaya: Türkiye'de Mimarlık Tarihi ve Tarihçiliğinin Serüveni*, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi-Türk Mimarlık Tarihi*, Cilt: 7, Sayı: 13, İstanbul, 2009, s.20, 21.

çalıştılar.[4] Bu çabaların, günümüze kadar da sürmekle birlikte çok etkili ve baskın ürünler verilmesine neden olduğu söylenemez. Yayınlanan çalışmaların, mimari eserleri uygulayanlar tarafından çok da dikkate alınmadığı, ortam şartlarının daha baskın olduğu görülür.

Türk mimarisi deyince akla uzun süre yalnızca Osmanlı devri Türk mimarisi geldi. Selçuklu mimarlığı sanat tarihçileri ve bir iki mimarlık tarihçisi dışında pek işlenmediği gibi, tarih boyunca Türklerin yayıldığı alanlardaki mimari miras, yine sadece birkaç sanat tarihçisinin kısmi ilgisini çekti.[5] Sonra Suut Kemal Yetkin, Hilmi Ziya Ülken (ve yeni nesilden bazı araştırmacılar) gibi araştırmacılar diğer dönemlerin yanında Asya'nın Türk İslam mimarilerine daha geniş anlamda ilgi duydular. İslam öncesi Türk mimarisine ise Emel Esin, Nejat Diyarbekirli, Yaşar Çoruhlu'dan başka pek yer veren olmadı. Dolayısıyla mimarlık tarihi alanında çalışanların birçoğu tarihi-kronolojik arka planda, Selçuklu ve hatta Osmanlı mimarisinden geriye pek gidememektedir. Bunlar Türklerin ilk ortaya çıktıkları ve bugün de çeşitli Türk devlet ve topluluklarının yer aldığı Orta ve İç Asya'dan, İran, Azerbaycan ve Kafkasya, Kuzey Karadeniz, Balkanlar ve Doğu Avrupa, daha güneyde Suriye-Irak,[6] Mısır, Cezayir, Tunus gibi çok geniş bir coğrafyada, Türklerin mimari mirası hakkında hemen hiçbir bilgiye sahip bulunmamışlardır. Bunun gibi Bizans mimarisi daha çok sanat ta-

4 Bkz. *Mimaride Türk Millî Üslubu Semineri, 11-12 Haziran 1984*, Atatürk Kültür Merkezi, İstanbul Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, (Seminer kitabının baskı yeri ve yılı belirtilmemiştir).

5 Celal Esat Arseven ve Oktay Aslanapa gibi araştırmacılar kitaplarının başlarına ya da makalelerin girişine Orta Asya'nın mimari mirasını birkaç cümle veya 20-30 sayfalık özet bilgi olarak koydular.

6 Bu bölgelerde yeni yeni Abdüsselam Uluçam, Ali Boran gibi bazı sanat tarihçileri çalışmaya başlamıştır.

rihçileri ve Roma ve daha eski Anadolu medeniyetlerinin mimarilerini ise, arkeologlar ve eskiçağ Tarihçileri ile prehistoryacılar çalışmıştır.

Türkiye'de mimarlık tarihi kürsülerinin bulunduğu üniversitelerin sayısı artmış olmakla birlikte, bunların en eskileri ve yapısı teşekkül etmiş olanları; İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi ve Yıldız Teknik Üniversitesi'dir. Burada sadece gelişimine ve derslerine kısaca yer vermek suretiyle üniversitelerde eğitim verilen bazı bölümlere göz atabiliriz.[7]

7 Ayrıntılı bilgi için bkz. İlknur Kolay-Zeynep Kuban, "İTÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı'nın Tarihi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi-Türk Mimarlık Tarihi*, Cilt: 7, Sayı: 13, İstanbul, 2009, s.673-683; Elvan Altan Ergut-Belgin Turan Özkaya, "Ortadoğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Tarihi Lisansüstü Programı", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi-Türk Mimarlık Tarihi*, Cilt: 7, Sayı: 13, İstanbul, 2009, s.685-690; Alev Erkmen, "YTÜ Mimarlık Bölümü'nde Bir Lisansüstü Programı Olarak Mimarlık(lar), Tarih(ler)i ve Kuramları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi-Türk Mimarlık Tarihi*, Cilt: 7, Sayı: 13, İstanbul, 2009, s.691-698.

ŞEHİR VE SEMT TARİHİ METODOLOJİSİ

Süleyman Faruk GÖNCÜOĞLU*

1. Şehir ve Semt tarihi alanı nedir?

Fiziki ve demografik değişimlerin sonucu yaşayanlarda aidiyet ve kimlik sorgulamalarının çoğalmasıyla ile birlikte şehir tarihi çalışmaları da artmıştır. İçerisinde yaşamakta olduğumuz semt, bölge ve şehri tanımaya dönük şehir tarihi çalışmalarının bir disiplin olarak çok yeni olduğu söylenebilir. Ülkemizde erken örnekleri olmakla beraber[1] son yıllara kadar çok dikkat çektiği, hele de bir disiplin olarak ele alındığı söylenemez. Bu sebepten, şehir ve semt tarihi çalışmaları akademik camiada bir metodolojiye oturtulamamıştır.

Son on-on beş yıl içinde, bağımsız kitaplar ve kitapçık şeklinde ele alınarak şehir ve semt tarihi incelemelerini kapsayan çalışmalar görülmüştür. Bu süreç Anadolu'daki belediyeler ile başlangıç kazanmış ve İstanbul merkezli Büyükşehir ve ilçe belediyelerinin bir kültür hizmeti kapsamı içerisinde de pek çok çalışmanın yayına kazandırılması sağlanmıştır.[2]

* Kültür Tarihi Araştırmaları Merkezi Yöneticisi, http://www.kulturtarihi.org, farukgoncuoglu@yahoo.com.

1 İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Ereğli Tarihi*, 1970; *Abideleri ve Kitabeleri ile Karaman Tarihi Ermenek ve Mut Abideleri*, 1967; *Abideleri ve Kitabeleri İle Konya Tarihi*, 1964; *Abideleri ve Kitabeleri İle Niğde Aksaray Tarihi 1-3 Cilt*, 1974; *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi I-II Cilt*, 1976-1977.

2 Konya ve İlçe Belediyeleri tarafından yayınlanan Kültür yayınları, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları içerisinde yer alan semt çalışmaları ve Kentim İstanbul Projesi içerisinde yayınlanan 100 İstanbul Semt Kitapçığı.

2. Bu alanları diğer tarih alanlardan ayıran önemli unsurlar nelerdir?

Ülkemizde şehir ve semt tarihi çalışmaları, bağımsız bir disiplin olarak ele alınıp araştırma metodolojisi tam oturtulmamış olsa da örnekleri bakımından zengindir. Fakat bu şehir tarihi çalışmaları, kültür çalışmaları ile birlikte farklı disiplinleri bir araya getiren sosyal tarihle, bir dönemin "***değişim***"ini gözler önüne seren, toplumsal hafızasını ortaya koyan *kimlik tarihi* çalışmaları değildir. Bunlar, yerleşim yeri olarak bir semt ve şehri oluşturan insanların varlık nedenini ortaya koymayan, o toplumun temel algılarını, zihniyetlerini, zevklerini, coğrafi sonuçlarını, kültürel hareketliliğin getirdiği siyasi yapılanma gibi mimari, sosyo-iktisadi yönünü göz etmektedir.

Bir sanat tarihçisinin şehir tarihi çalışırken, fiziki yapıları, içinde yaşayan insan unsurundan soyutlayarak incelemesi; bir coğrafyacının hem insan unsurunu göz ardı etmesi, hem de harita, plan gibi kaynaklardan başka bir kaynağa müracaat etmemesi,[3] o yerleşim alanına olan aidiyet duygularını sıradanlaştıran çalışmalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tarz çalışmaların şehir ve semt gerçeği göz önüne alındığında bütünü algılamadan uzak olduğu, şehir ve semti münferit boyutlarıyla ele almanın getirdiği eksik metodoloji dolayısıyla kültür tarihi çalışmalarını da bir anlamda yüzeyselleştirdiği düşünülmektedir. Bu sebepten bugün, bir şehri şehir yapan ana unsurlardan uzaklaşarak, kültür tarihinden arındırılmış, görmek istenilen veya yazanın elindeki kadar bilgi ile ifade edilmeye çalışılan şehir tarihleri kaleme alınmıştır.

3 Yunus Uğur, "Şehir Tarihi ve Türkiye'de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, VI. , 2005, s.17.

Bir şehir tarihi kaleme alınırken; şehrin tarihi topografyası, onun oluşumunun yön verdiği mimarisi,[4] iktisadi yapısının getirdiği sosyo-iktisadi oluşumuyla beraber dini yapılanması ve siyasi boyutları ele alınmadan bir şehrin varlığı ifade edilemez.[5] Aksi bir çalışma, basit bir kültür tarihi çalışmasından başka bir şey değildir.

3. Bir Semt ve Şehir tarihçisi nasıl çalışır?

Şehirlerin veya yerleşim alanlarının sahip olduğu kültür tarihi araştırmaları yapmadan önce şehrin ne olduğunu kavramak gereklidir. Şehir dendiğinde, orada ikamet etmiş toplumun ve milletin yüzyıllar boyunca koruduğu ortak yaşama biçiminin temsil edildiği yer diyebiliriz. Şehri, yüzyıllara, hatta binyıllara varan süreçte yaşattığı kültür varlıklarının biriktirilmesiyle bize geçmişi anlatan canlı bir organizma olarak da ifade edebiliriz. Bu anlaşılamadığı za-

4 Yedi Tepeli İstanbul; Bilindiği gibi İstanbul'un 7 tepesinin her birisinin üzerinde bir Selâtin Camii var. Ve bu tepeler de camilerin isimleriyle bilinmektedir. Ve en pratik şekliyle 7 tepe şu şekilde sıralanır: 1. Tepe: Sultanahmet ve Ayasofya, 2. Tepe: Beyazıt ve Nuruosmaniye, 3. Tepe: Süleymâniye, 4. Tepe: Fatih, 5. Tepe: Yavuz Selim, 6. Tepe: Cerrah Paşa, 7. Tepe: Mihrimah Sultan.

5 Bir külliye dahilinde olan ve çok büyük olmamasına rağmen, *İstanbul'un en önemli kara ve gümrük kapısı* olan Edirnekapı'dan geçen her yolcu, devlet erkânı, elçi ve kervanları bütün zarafeti ve ihtişamıyla karşılayan ve bir giriş kapısı olarak, Devlet-i Âli'nin gücünü temsil eden, Mimarbaşı Koca Sinan'ın eseri *Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii*'nin inşası ile ilgili yazılanlar o kadar sığdır ki, şehir yazılarının en olumsuz örneklerindendir. "*Şehirde başka bir tepe kalmadığı için, yerleşimin olmadığı bu yere mecburen yapıldığı*", ve "*Mimar Sinan'ın gizliden gizliye aşkı olan Mihrimah Sultan'a inşa ettiği iki eserde bunun nişanesi olduğu*" ifade edilirken, Üsküdar Mihrimah Sultan Külliyesi'nin *Anadolu Gümrüğü*'nün en önemli mevkisinde, Edirnekapı Mihrimah Sultan Külliyesi'nde İstanbul'un en önemli kara ve gümrük Kapısı'nda inşa edildiği tarihçi tarafından görülememektedir. Burada Osmanlı İstanbul'unun şehir imar programı hissi bir yaklaşımla anlaşılamadığı gibi sosyo-iktisadi tarih ve yapı tamamen göz ardı edilmektedir. Bu da beraberinde vahim tarihi yazım hatalarını getirmektedir.

man, "*yeni kimlik*" veya "*alt-üst kimlik*" gibi pek çok tartışma da çözümsüz kalacaktır.

Şehir tarihi çalışmalarının en gözden kaçırılan yönü, şehrin temel taşı olan semt tarihleridir. Bir şehri meydana getiren bulmaca parçaları gibi olan semtler, her biri diğerinden farklı karakteristik özellikler taşımakla beraber bir şehir kültürünün varlığını ortaya koymaktadırlar. Bir şehri meydana getiren semtlerin farklılıkları, tarihsel topografya, demografik yapı ve sosyal yapıyı biçimlendiren iktisadi konumundan kaynaklanır. Bunlar bir bütün olarak ele alındığında bir şehrin hafızasını tam olarak ortaya çıkarmak mümkün olacaktır. Böylelikle "*kanaatime göre*", "*... ifadesiyle*" şeklinde yanlış bilgilendirmeler ortadan kalkacak, hissi ve ön yargı içeren seyyah ve yabancı araştırmacıların ifadelerini temel alarak inşa edilen iddia ve söylemler de kaybolacaktır.

Semt tarihi ve monografyası üzerinde çalışmak gayet yorucu, zorlayıcı ancak bir o kadar zevklidir. Örneğin İstanbul şehir tarihi çalışmalarında Osmanlı arşivlerinden Bizans kroniklerine, hatıralardan karakol tutanaklarına, haritalardan 1850 yılından itibaren oluşan fotoğraf koleksiyonlarına, gazete arşivlerine kadar çok geniş bir yelpaze içerisinde çalışılması mümkündür. Bu kaynak zenginliği çalışan tarihçiye büyük bir bilgi birikimi sağlayacaktır. Tabii ki burada sözlü tarih çalışmalarından yararlanmaya da değinmeden geçmemek gerekir.

4. Semt ve Şehir Tarihini Zengin Kaynaklardan Çalışmak

Şehir tarihi çalışmalarının tek kaynağı Başbakanlık Osmanlı Arşivleri değildir. Seyahatnameler, gezi notları ve hatıralar diğer önemli kaynaklardır. Metinsel kaynaklar ya-

nında görsel veriler de dikkate değerdir. Şehir tarihi çalışmasının ana aksını arşiv belgeleri belirlerken, diğer kaynaklar araştırmayı zenginleştirir. Örneğin İstanbul'a "*şehir merkezli*" bakılacak olursa, 1850 tarihinden itibaren şehir dokusu sürekli fotoğraflandığından, kaynak olarak bundan yararlanmak iyi olacaktır. Çünkü şehrin mimarisi, yerleşim planı, insan profilleri ve yaşam biçimleri, fotoğrafik olarak belgelenmekte ve bir zaman makinesi gibi değişim ve süreklilikler takip edilebilmektedir. Buna karşılık, sadece fotoğraflara dayandırılarak bir şehrin kültür tarihi çalışmalarının ayrıntılandırılması ise araştırmayı sınırlamaktadır. Fotoğraf belgesi bu araştırmalarda bir yol haritası gibidir. Bilhassa Türkiye'de hatıralarda mekân ve yer tariflerinde vahim hatalar yer almaktadır. Fotografik belgeler hafızaların daha da canlanmasında yeni yeni bilgilerin ortaya çıkarılmasında öncü olmakta ve mekân ve yer koordinatlarındaki hataları en aza indirgemektedir.

Semt ve şehir tarihi çalışmalarında fotoğraf etkili ve önemli olmakla beraber, kendi başına kuru bir belge niteliğindedir. Geçmiş tarihli fotoğraflar sadece değişimin belgeleri olarak bakıldığında, "*eskiden ne güzelmiş, bomboş yeşil alanlar, köşkler vs.*" cümlelerinden öteye gidilmeyen nostaljik bir anlatım sağlar. Bu bakımdan, *fotoğraf okuma*[6] diye tanımlanan yaklaşımla fotoğraf karesinde gündelik hayatı veya bir tarihi dönemi gözleyebilmek gerekmektedir. Bunun için, o fotoğraf belgesinde geçmişe ilişkin görülen mimari örnekler veya yaşam şekillerinin sağlıklı biçimde seyredilebilmesi için efemera ve sözlü tarih çalışmalarından da yardım almak ge-

6 Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Fatma Acun, "Görselden Tarih Yazmak", *Türkiye'de Tarih Yazımı* (Ed.) Vahdettin Engin ve Ahmet Şimşek, İstanbul, 2011, s.421-435; Fatma Acun, "Görsellik ve Yakın Dönem Tarihi Araştırmalarında Kullanımı", *Kebikeç*, Sayı: 18 (2004), 95-118.

rekir. Bu üçleme sağlıklı bir şekilde kurulamadığı takdirde, bugünün düşünce gücü ve bilgi kapasitesi ile geçmişi biçimlendirmek gibi büyük bir yanlışa düşülür.[7]

Bir diğer görsel tarih verisi efemeradır. Kartvizitler ve antetli kağıtlar bu kapsamdadır. Sadece adresleri İstanbul Tarihi Yarımada'nın içinde bulunan doktor kartvizitleri ve antetli kağıtlar toplanmaya çalışıldığı takdirde bile pek çok bilgiye ulaşılabilir. Örneğin bu sayede bugünkü Sultanahmet semti sınırları içinde yer alan Çatalçeşme Sokak ve çev-

7 Fotoğraf çalışmalarıyla ilgili ilk başvurulacak arşivler için bkz.
a) Sultan II. Abdülhamid veya Yıldız Arşivi olarak bilinen fotoğraf arşivi
b) Sultan Abdülaziz döneminden beri oluşturulmuş olan Askeriye Arşivi (Genelkurmaylık Fotoğraf Arşivi)
c) Evkaf Arşivi (Vakıflar Genel ve Bölge Müdürlüklerinde yer alan arşivler) Bu arşiv tamamen sağlıksız ve kontrolsüz bir arşiv olup, bölge müdürlüklerindekiler de tamamen dağılmış durumdadır.
d) İstanbul Arkeoloji Müzesi Fotoğraf Arşivi (Encümen Arşivi)
e) Kültür ve Tabiat Varlıkları İstanbul IV. Nolu Koruma Kurulu bünyesindeki Encümen Arşivi
f) Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulları bünyesindeki Arşivler.
g) Alman Arkeoloji Enstitüsü Fotoğraf Arşivi
h) Almanya Berlin Fotoğraf Arşivi. Bu Arşiv Osmanlı-Alman ilişkileri içerisinde oluşturulmuş çok zengin bir arşivdir.
i) Fransız Balon Çekimleri Arşivi. İstanbul'un işgal yıllarından itibaren oluşturulmuş bir arşiv olup, Fransız Devlet Arşivleri bünyesindedir.
j) Tramvay Arşivi. Bugün İ.E.T.T Arşivi olarak yer alır.
k) Belediye Arşivleri. Bugün buna en güzel örnek İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda bulunan düzenli arşivdir.
l) Karayolları Arşivi.
m) İSKİ Arşivi. İstanbul çalışmaları için daha keşfedilmemiş bir arşivdir. Arşivi şahsi malı gibi gören şahısların kaprisleri aşıldığı müddetçe fikir verebilecek fotoğrafik dokümanlar bakımından zengindir.
n) Belediye fotoğrafçısı olarak çalışmış şahıs arşivleri. Buna en zengin örnek, İstanbul Belediye fotoğrafçısı Hilmi Şahenk Arşivi'dir.
o) Osmanlı-Cumhuriyet geçiş dönemi fotoğrafçılarının arşivleri. IRCICA ve Yapı Kredi Fotoğraf Arşivi bünyesinde bu dönem fotoğrafçılarına ait pek çok zengin koleksiyon bulunmaktadır.
p) Şahıs Arşivleri. Bu arşivler ihtisas arşivleri olabileceği gibi, tamamen karışık arşivler de olabilir. Şahıs ihtisas arşivlerine örnek, tarihçi Hayri Necdet İşli'nin mezartaşları ve mezarlıklara ait bir milyon kareye yakın arşivi Türkiye için önemli bir değerdir.

resinde geçmişte pek çok doktor muayenehanesi olduğu ve hatta pek çoklarının burada ikamet ettiği görülecektir. Bugün kendi haline terk edilmiş bir bina olan eski Sağlık Yurdu binası anlam kazanacaktır. Bu sokağın yakınında, yine Sultanahmet'te yer alan eski Sıhhiye Umum Müdürlüğü olan ve bugün Sağlık Müzesi olarak kullanılmakta olan binanın bölgenin kültürel ve yerleşim kapsamında geçmişte yaşama kattığı değer ve bunun anlamı ortaya çıkarılabilecektir.

5. İstanbul Şehir Tarihi Üzerinden Örnek bir Değerlendirme

İstanbul Tarihi Yarımada örnek çalışma alanı olarak alınacak olursa öncelikle yerleşimin tarihsel topografyasına hâkim olmak gerekir. Yahya Kemal, "Türk İstanbul" adlı makalesinde, Fatih Sultan Mehmet döneminde bugünkü tarihi yarımadayı kapsayan Fatih İlçesi'nin "*âdeta şehir içinde bir şehir*" olduğunu dile getirir.[8] Buradan da anlaşılacağı üzere; İstanbul Şehri'nin yerleşim düzeninde esas olan semtlerdir.

Semt isimleri; eski İstanbul hemşerilerinin de pekiyi bildiği ve kullandığı adlardır. Çünkü mahallelerin ve sokakların sınırları vardı, fakat semtlerin sınırları ise tam anlamıyla yoktu. Nereden başlayıp, nerede bittiği bilinmezdi. Yine de herkes oturduğu semtin adını söylerdi. Bazı mahalleler iki semtin de parçası olabilmekteydi. Eski bir ifadeyle "*Semt-i meşhurunuz neresi?*" diye sorarlardı. Eskilerin dilinde Fatih semti, Fatih Sultan Mehmet'ti. Beyazıt ismi de, Sultan Bayezit'ti. Eski İstanbul'da "*sokak adları*" diye bir şeyden bahsedilemez. Bu düzenleme 20. yüzyıldan itibarendir. Semtler mahallelerden meydana geldiğinden her

8 Süleyman Faruk Göncüoğlu, *İstanbul'un Kitabı FATİH*, İstanbul, 2011.

mahalle bir birim teşkil ederdi. Mahalleleri de oluşturan mescit veya camilerdi ki mahallenin merkezini oluştururlardı. Adresler de mahallenin mescidine göre ayarlanır, bir mahalle sakinini bulmanızda cami imamı bir nevi muhtar gibi size yardımcı olurdu. Semtlerin temelini oluşturan iskân ve şehirleşme yöntemi olan mescit inşası ve bu mescidin yanında yapılanan evlerden meydana gelen mahalle şeklindeydi. Aksaray Semti'ndeki mescitlerin mahallelerinin semt olarak Aksaray'ı meydana getirmesi buna örnektir. Bazen de "Hindiler Tekkesi" örneği gibi mahallesi oluşmamış mescit olduğu gibi "Ekşi Karadut" misali mescidi olmayan mahaller de İstanbul semtlerinde yer almıştır.

Semt çalışmalarında semtin sınırlarının tespiti önemli bir noktadır. Ancak bu pek mümkün olmaz. Örneğin İstanbul Tarihi Yarımada'yı kapsayan Fatih ilçesinin semt monografyaları hazırlanırken tarihi semtlerin sınırlarının belirlenmesi gerekmektedir. Ama bu alanda tarihi semt sınırlarının tam konturlarını belirleyen bir harita ve belgelerin mevcut olmaması buna en büyük engeldir. Tarihi semtlerin sınırlarını şehrin coğrafik konumu belirlemektedir. Bu sebepten örneğin Tarihi Yarımada Bizans döneminde Sur içi İstanbul 13 mahalleye bölünmüş idi. Osmanlı döneminde de çok az bir değişiklikle ana iskelet aynen korunmuştur. Zamanla bazı yeni bölümlenmeler ve yeni semtlerin oluşturulmasıyla karşılaşılır. Eskilerin ifadesi ile yeni bir semtin kurulması "bölgenin şenlendirilmesidir".[9]

9 İstanbul'un önemli tarihi semtlerinden biri olan "Şehremini" bölgesel olarak öne çıkarılmaktadır. İstanbul'un fethinden bu yana var olan bir semttir. Ve şehrin büyük ölçekli sınırlarına sahip semtlerden biri idi. Çünkü bugün birer semt olarak yer alan bugünkü Silivrikapı, Topkapı, Mevlanakapı ve çevreleri bostan alanları idi. Yoğun bir yapılaşma mevcut değildi. Ki bu özelliğini 1980'li yıların başına kadar korumuştur.

Tarihi yarımadayı oluşturan semtler incelenirken veya unutulmuş, ortadan kaldırılmış ve bugün isimlerinden başka bir şeyleri kalmamış semtler çalışılırken mahalle sınırlarının tarihi kimlik ve tarihi topografyası dikkate alınarak düzenlenmesi gerekir. Semtleri meydana getiren mahalleler ile ilgili, İstanbul Vakıflar Tahrir Defteri'ndeki mahalle isimleri ve sınırları esas alınabilir.[10] Buna bir örnek olarak, "Vatan Caddesi" boyunca yer alan bölgenin İstanbul'un fethinden bu yana "Yenibahçe" olarak adlandırıldığı bu kayıtlarda geçmektedir. Bugün Vatan Caddesi'nin geçtiği bu alan tekrar bu isimle tanımlanmıştır. Tarihi semtin içerisinde yer alan tarihi eserler de bu şekilde incelenmelidir.[11]

Yerleşim akslarının ana karakteristik özelliklerini gösteren demografik yapı ile ilgili ilk dönemden itibaren yapılan çalışmaların dikkate alınması şarttır. Bu durum, her Anadolu şehri için de geçerli temel belirleyici özelliklerden biridir. Örneğin fetih sonrası Fatih bölgesi, Anadolu'dan ge-

10 İbrahim Hilmi Tanışık'ın *İstanbul Çeşmeleri* adlı eserinde yer alan *İstanbul'un Alfabetik Semt Bölümlenmesi* de dikkate alınmalıdır. Ekrem Hakkı Ayverdi'nin yayınlamış olduğu *19. yüzyıl İstanbul Haritası* ve Süheyl Ünver'in makalelerinde belirlediği semt ve mahalle sınırları ile ilgili görüş ve düşüncelerine önem verilerek tarihi semtlerin konturlarının oluşturulabilinmesinde önemli kaynaklardır. Yine Ekrem Hakkı Ayverdi'nin Osmanlı dönemi ilk mahalleleri hakkında çalışmasını içeren *1958 basım tarihli Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu* başlıklı eser ile Sultan Abdülmecid (1839-1861) döneminde, Mühendishane-i Berri-i Hümayun tarafından hazırlanarak 1848 tarihinde taş baskı olarak yayınlanmış olan İstanbul cami ve mescidlerini gösteren haritadan da mahallesi olan cami ve mescitlerin tespiti yapılabilir.

11 Samatya bölgesi, Osmanlı döneminden de öncesinde var olan yerleşim alanlarından biridir. Bu bölge Osmanlı döneminden itibaren yakın tarihlere kadar Samatya olarak kullanıla gelmiş idi. Yedikule diye ne bir semt ne de bir bölge adlandırılmıştır. Yedikule adı surlardan ibaret alan için kullanılmıştır. Çünkü Yedikule surları içerisinde bir mahalle bulunmakta idi. Bugün hâlâ o mahalleden geri kalan camiinin minare kaidesi mevcut bulunmaktadır. Cumhuriyet dönemi ile bir semt, bir bölge adı olarak öne çıkmaya başlamıştır. Yedikule'yi de içerisine alan bu bölgenin adı *İmrahor* idi.

lenlerin yerleşimiyle hızlı bir nüfus artışı yaşamıştır. Konya, Niğde ve Karaman'dan gelenler ilk önce bugünkü Fatih Camii'nin kıble yönündeki alanlara yerleşmişlerdir. Ana caddenin olduğu yer ve civarı *Büyükkaraman* olarak adlandırılmış, Malta Çarşısı'nın olduğu yere ise, *Küçükkaraman* ismi söylenegelmiştir. Yine bu bölgeden getirilen nüfusun devamı bugünkü Aksaray Semti'ne yerleştirilmiştir. Bu ilk fetih yerleşimlerinin devamında, Antalya-Karahisar ve Antalya-Akşehir arasındaki önemli bir ticaret yolu üzerinde yer alan Karaman Çarşamba Suyu bölgesinden getirilen ticaret ehli Hıristiyan halk bugünkü İsmail Ağa ve Çarşamba Pazarı muhitine yerleşmişler, Bursa'dan getirilen Ermeniler Samatya merkez ve çevresine iskân ettirilmişlerdir.

Tarihi Yarımada Fatih bölgesinin yakın dönemini anlatan birçok edebi eserden ve hatıralardan da yararlanmak mümkündür. Örneğin *Safahat*'taki Bayrampaşa manzumesi Fatih'te geçmektedir. Safahat'in dördüncü kitabı "Fatih Kürsüsü" adını taşır. Hüseyin Rahmi, *Hakk'a Sığındık, Tesadüf* ve *Şıpsevdi* gibi romanlarında Fatih ve civarı semtlerinden bahseder. Halit Ziya Uşakligil'in hatıralarını içeren *Kırkyıl* adlı eseri Fatih'in unutulmuş semtlerini ve gündelik hayatı ayrıntıları ile aktarır. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.[12]

12 Semiha Ayverdi ise *İbrahim Efendi Konağı*'nda Fatih Camii ve civarından bahsederken, Fevzi Paşa güzergâhında kayısı bahçeleri olduğunu kaydeder. Peyami Safa'nın Fatih-Harbiye'si, Doğu-Batı çatışması üzerine kurulmuş bir romandır. Muhafazakâr Doğu'yu temsil eden Fatih, alafranga Batı'yı temsil eden Harbiye'dir. Fatih'te konak veya evler vardır. Harbiye'de ise apartman. Sokağa karşı cadde, kahvehanenin mukabilinde pastane, kedi beslemek yerine köpek yetiştirmek, hacı kokusu yerine parfüm, esas çatışma motifi olarak da Doğu ve Batı müziği. Zıtlıkların ilkleri için mekân Fatih'tir, ikincileri için Harbiye'dir. Tramvay ise roman içinde yer yer bu iki semt arasında ilişkiyi, gidiş-gelişleri kuran bir motiftir.

6. Bir Şehir ve Semt tarihçisi vasıfları nasıl kazanılır? İyi bir Semt ve Şehir tarihçisi olmak için neler yapmak gereklidir?

Bilim özveri, sevgi ve merak üzerine kuruludur. Şehir ve semt tarihi üzerine çalışmak da bundan farklı değildir. Semt olsun şehir olsun çalışılacak bölge ile duygusal bir bağ kurulmadığı, aidiyet duygusu sağlanamadığı müddetçe yapılan çalışmalar yüzeysel kalacaktır. Bir şehri tanımak, onun eski ve yeni kimliğiyle hemhal olabilmek için adım adım her sokağı, her ağacı, her çeşmesi vs. görsel hafızaya alınmalı ve bu görsel hafıza sözlü tarih çalışmalarıyla desteklenerek beslenmelidir. Şehir tarihi çalışacak olanların çalıştıkları semtle ilgili sürekli değişen ve çoğalan bilgi akışını, çevredeki sosyal hareketliliği gözlemlemeleri, görsel veya yazılı şehrin değişimini, hafızalarını ilgilendiren bütün kaynakları yakından takip etmeleri gerekir. Bu yüzden bir şehir ve semt tarihi veya monografyası çalışanların hissi değerlendirmelerden uzak durmaları ve iyi bir arşivci olmaları gerekmektedir. Arşiv edinebilmenin ötesinde arşivlere hâkim bir araştırmacı olması gerekmektedir. İyi bir dinleyici, gözlemci ve kayıt alıcı olmak şehir ve semt tarihi ile monografları üzerinde çalışanların vazgeçilmez bariz özellikleridir.

İKTİSAT TARİHİ'NİN METODOLOJİSİ

Rahmi Deniz ÖZBAY*

1. İktisat tarihi alanı nedir?

Doğuşundan bu yana iktisat tarihi, genel tarihin iktisadi olaylar bahsini inceleyen ve iktisat kuramının test edilmesini sağlayan bir alanı olarak görülmüştür. Oysa iktisat tarihi, iktisat biliminin konularını modern sorunlar olarak görmekten kaçınarak, insanların bu sorunları nasıl ele aldıkları ve nasıl çözmeye çalıştıklarını konu etmektedir.[1] Geniş bir kapsamda, iktisadi olaylar denebilecek her şey iktisat tarihinin konusu olabilir.[2]

2. İktisat tarihi alanı neyi, nasıl inceler? Bu alanı diğer tarih alanlarından ayıran önemli unsurları nelerdir?

İktisat tarihini geçmişteki iktisadi faaliyetlerin ve kurumların tarihi olarak anlamak da mümkündür.[3] Günümüzde iktisat tarihinin konuları, geçmiş iktisadi hayatın tüm görünümlerini (üretim, tüketim, değişim gibi tüm faaliyetleri) kapsamakla birlikte, bu bağlamda iki eğilimden söz edilebilir. İlki bir tür kurum tarihi olarak da değerlendiri-

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, rahmideniz@marmara.edu.tr

1 Erol Zeytinoğlu, *İktisat Tarihi*, İstanbul, 1993, s.3-4.

2 Halil Sahillioğlu, *İktisat Tarihi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, ty. s.3.

3 Lütfi Güçer, *İktisat Tarihi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1983, s.6.

len "işletmelerin tarihi"dir. İkincisi ise bütün iktisadi süreçlerin, büyüme veya gerileme dinamiklerinin açıklanması amacını taşımaktadır.[4]

Bir başka bakış açısı ise; temel bir disiplin olarak iktisat tarihinin, tarih ve siyasal ekonomi için incelenmesini zorunlu görenlerce onun sosyoloji ve coğrafyanın geçmişe doğru genişletilmiş bir anlatımı olarak değerlendirilmesidir. Hamitoğulları,[5] iktisat tarihinin uğraşılarını en geniş şekilde tarif etmiştir. Buna göre iktisat tarihinin hedefinin insan olduğu ve iktisat tarihi doktrinlerinin çıkış nedenleri ve insancı gelişimdeki etkilerinin önemi vurgulanmıştır. İktisat tarihinin genel gelişim çizgisinin maddesel ve insancı koşullar yörüngesinde, iktisadi olmayan iç ve dış politikaların, diplomasi ve savaşların oluşumundaki rolüne değinmesi gerektiği üzerinde de durulmuştur.[6] Bu anlamda iktisat tarihinin çalışma alanı; ekonomik yaşamın, tüm cephelerini aydınlatan, belge ve dokümanları bir diğerine ekleyen, bir koleksiyondan çok, sürekli bir veri olan, dönüşüm ve gelişimi, kısaca evrimi ve insancıl birliğin derinliklerini kavramaya çalışan canlı bir sentezi içerir.[7] Başka bir bakış açısı ise iktisat tarihinin temel görevini, ekonominin *performansı* ve *yapısı* ile bunlarda zaman içinde ortaya çıkan *değişimleri açıklama* çerçevesinde ele almıştır.[8]

İktisat tarihinin uğraşılarının tanımlanma zorluğu; "tanımlamaların yapılmaya çalışıldığı dönemlerde bile iktisat tarihinin hızlı bir gelişme içinde olması ve iktisat tarihçile-

4 Tosh, *a.g.e.*, s.93-94.

5 Beşir Hamitoğulları, *İktisat Tarihi Ders Notları,* Ankara, 1977. Bu "Notlar"da Türkiye'de üniversitelerde okutulan iktisat tarihi ders kitaplarının arasında, iktisat tarihine ilişkin olarak geniş değiniler ve tartışmaları ile dikkat çekici, 73 sayfalık kapsamlı bir "Giriş" yer almıştır.

6 Beşir Hamitoğulları, *a.g.e.*, s.72.

7 Hamitoğulları, *a.g.e.*, s.17-18.

8 Tevfik Güran, *İktisat Tarihi*, İstanbul, 1995, s.2-3.

rinin sürekli olarak yeni konuları araştırmaya girişip disiplinlerinin sınırlarını giderek genişletmeleri"nden kaynaklanmıştır.[9] Bu durum, kolaylıkla paylaşılabilecek bir tanımı engellediği gibi araştırma yöntemleri konusunda da farklılaşmalara yol açmıştır. İktisat tarihi çalışmaları gün geçtikçe artarak gelişirken, araştırmacılarının iktisat tarihi anlayışları da, çalışmalarının yöntem ve araçlarına şekil vererek, tarih ve iktisat bilimlerinin ilişkisini[10] yeniden biçimlendirmiştir. Bu yöntem çeşitlenmesinin diğer bir sebebi ise iktisat tarihi çalışan diğer sosyal bilim araştırmacılarının kendi bilim dallarının formasyonunu iktisat tarihi alanına taşımalarıdır.

İktisat ile tarihin etkileşimi yeni iktisat tarihi akımının etkisiyle farklı bir nitelik kazanmıştır. Kliometri Okulu'na bağlı araştırmacılar, iktisat tarihi konularını iktisat biliminin diğer alanlarına benzer şekilde, matematiksel modeller ve istatistik kullanarak ele almışlar, iktisat kuramını daha çok bir yöntem olarak kullanmışlardır. Bu okulun bağlılarının "iktisat kuramını (genellikle basit tarzda) ekonominin değil tarihin adına tarihi gerçeklere"[11] uygulamış iktisatçılar oldukları söylenebilir. Bu etkileşime farklı bağlamda bir yaklaşım ise, iktisadın temelinde matematik değil kültür (ve tarih) olduğunun kabul edilmesinin, özellikle iktisat tarihi çalışmalarının daha verimli ve özgün gerçekleştirilmesine katkı sağlayacağı yönündedir.[12]

9 Orhan Kurmuş, *Bir Bilim Olarak İktisat Tarihinin Doğuşu*, Savaş Yayınları, Ankara, 1982, s.22

10 Kurmuş, *a.g.e.*, s.25-26.

11 Ahmet Uzun, "Yeni İktisat Tarihi Akımı ve İktisat Tarihi Yazımına Katkıları", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, (2001), s.85.

12 Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2005, s.17.

3. Bir iktisat tarihçisi tam olarak ne iş yapar?

İktisat tarihi çalışmalarının amacı, tarihin bir döneminde, ekonominin büyüme veya gerileme gibi dinamiklerinin açıklanması olduğunda, bu hem uzman iktisatçılar hem de olmayan araştırmacılar için oldukça kapsamlı ve zor görülebilir. Daha çok iktisadi değişimin mekanizmaları ile ilgilenmeye yönelen iktisat tarihçileri, bir dönemin iktisadi hayatını canlı ayrıntılarla yeniden kurarken daha çok betimleyicidirler. 1960'lardan beri daha fazla tarihçi nicel tarih alanına yönelmiş ve araştırmalarında da tarihten çok iktisat kuramının belirlediği sorularla yöntemleri kullanır olmuştur.[13] Bu süreç belki de tarihçilerin disiplinler arasındaki engelleri kaldırması yönündeki başarısı sayılabilir. Benzeri bir durumun iktisat tarihini bağımsız bir disiplin olarak kabul etmelerinden bu yana iktisatçılar için de geçerli olduğu düşünülebilir.

4. Bir iktisat tarihçisi nasıl çalışır?

İktisat tarihinin tarih ve iktisat ile etkileşim içinde olmasının yanı sıra istatistik, matematik, ekonometri, demografı, sosyoloji, siyaset bilimi ve benzeri sosyal bilim alanları ile işbirliğinin artarak genişlemesinin[14] iktisat tarihinin tanım, konu ve yöntemine ilişkin olarak üretmiş olduğu avantaj ve zorluklar olabilir. İktisat tarihi bağımsız bir bilim dalı olarak gücünü sadece diğer sosyal bilimlerden almamaktadır. Aynı zamanda, soyutlamalar yoluyla çalışan ve sosyal bilimler içinde pozitif bilimlere en yakın olduğu düşünülen iktisat bilimi ile F.A. Hayek'in "teorik bir toplumsal bilimin ortaya çıkabileceği tek kaynak"[15] şeklindeki de-

13 Tosh, *a.g.e.*, s.96.
14 Kurmuş, *a.g.e.*, s.22.
15 Kurmuş, *a.g.e.*, s.24.

yişi ile tarihten de güç almaktadır. Belki de iktisat tarihi konularının sadece ekonomik veya teknolojik değil aynı zamanda toplumsal süreçleri[16] de kapsaması, bu işbirliğini zorunlu kılmaktadır.

İktisat tarihinin disiplinlerarası niteliğinin tarih araştırmalarının geleneksel olarak sosyal bilimlere karşı kapalılığının aşılmasında rol oynadığı düşünülebilir. Belki de bu yakınlaşma; tarih çalışmalarının yöntem, kavramlaştırma ve kuramsal düzeyini artırmanın[17] yanı sıra daha çok tarihçinin de iktisat tarihi alanında eser vermesine neden olmuştur. Bu bağlamda Ömer Lütfi Barkan'ın, Türkiye'de iktisat tarihinin bağımsız bir disiplin haline gelmesini sağlarken, "tarih araştırmalarını sosyal bilimlere daha çok yaklaşan bir ampirik disiplin seviyesine[18] yükselten çalışmaları hatırlanabilir. Diğer taraftan tarihçiliğin gelişmesiyle; onun sosyal bilimlerin esasını teşkil edebileceği ve çalışıldığı toplumun gerçeklerinden üretilen model ve kuramları oluşturulabileceği söylenmektedir.[19]

Yakın bir dönemde iktisat tarihi çalışmalarının, özellikle yeni iktisat tarihi okulu Kliometri'nin iktisat bilimi ile daha çok işbirliği yaptığı görülebilir. Buna karşın yeni iktisat tarihi akımı ve yöntemi tarihçilerin tepkisine neden olmuştur. Ancak iktisat tarihinin iktisat bilimi açısından öneminin iktisatçılar tarafından fark edilmesini de sağlamıştır.[20] "Bu başarısıyla birlikte okulun iktisat tarihini tarih disiplininden uzaklaştırmak anlayışına yönelmemesi onun geleceği açı-

16 Halil Berktay, *Kabileden Feodalizme,* Kaynak Yayınları, İstanbul, 1989, s.30.

17 Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ek*onomi, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2000, s.356-357.

18 Genç, *a.g.e.*, s.353.

19 Tabakoğlu, *a.g.e.*, ss.19-20.

20 Uzun, a.g.m., s.90.

sından oldukça önemli görünmektedir."[21] Benzer bir şekilde, 1990'lardan sonra gelişen karşılaştırmalı iktisat tarihi çalışmalarının, iktisat tarihinin çalışma alanını veya yöntemini hangi yönde etkileyebileceği üzerinde düşünülebilir. Sabri Ülgener ise; iktisat tarihçisinin sadece iktisadi teknik konularla ilgilenmesinin onu kendi sınırlarına hapsedebileceğini, bu nedenle özellikle düşünce ve zihniyet dünyasına ilişkin yeni araştırma sahalarına dikkat çekmiştir.[22]

5. İktisat Tarihinde başlıca araştırma yöntemleri nelerdir?

Bir bilim dalında çalışma yapanların temel nitelikleri arasında o bilim dalının temel varsayımlarına, kavramlarına ve araçlarının bilgisine sahip olmak bulunmaktadır. Aynı şekilde bilimsel araştırma yöntemlerinin de her bilim dalı için ortak özelliklerinin bulunduğu bilinen bir gerçektir. Örneğin sosyal bilimler veya doğa bilimleri alanında araştırmanın niteliğine göre tercih edilecek benzer yaklaşım ve araçların varlığından söz edilebilir. Ancak, disiplinler arası bir bilim dalı söz konusu olduğunda alt düzeyde kimi *tercihler* yaşanabilir. Bu duruma söz konusu alana bağlı araştırmacının sadece hangi bilim dalında yetkinleştiği ve formasyon kazandığı değil, aynı zamanda seçilecek araştırma yönteminin, o bilim dalında verilecek eserlerin oluşturulmasında ve niteliğinde doğrudan etkili olması yol açabilmektedir. Disiplinler arası bir bilim dalının bağımsızlığını kazanması, bağlılarının formasyon ve kullandıkları araştırma yöntemleri ile doğrudan ilgili görünmektedir.

21 Uzun, a.g.m., s.91.

22 Sabri Ülgener, *İktisadi İnhitat Tarihimizden-Ahlak ve Zihniyet Meseleleri*, İstanbul, 1951, s.10.

Bilim dalının doğduğu yıllarda iktisat tarihçilerinin araştırma tekniklerini tarihten, konularını ise iktisattan seçen[23] bilim adamları oldukları bilinmektedir. Oysa bu gün iktisat tarihçileri; ampirik verilerle çalışan tümevarımcı bir tarih yöntemi ile kuramsal ihtiyaçlar için, soyutlamalarla gelişen tümevarımcı bir iktisat yöntemi arasında kararsızdırlar. Bağımsız bilim dalı olmanın yanı sıra son derece geniş bir araştırma alanına sahip iktisat tarihinin araştırmayı veya çözümlemeyi hedeflediği olgular onun konusunu, araştırmacılarının bilimsel formasyonları ise yöntemini oluşturmaktadır. Bu gün iktisat tarihçilerinin, araştırma konusuna uygun olarak, sosyal bilimlerde kullanım alanı bulmuş yöntem ve teknikleri daha geniş bir ölçekte kullanmaları gerektiği söylenebilir.

İktisat tarihinde yaygın bir şekilde, iktisadi olayların gelişimini izlemek üzere genellikle birbirinden farklı yöntemlerden yararlanılmıştır. Bunlar arasında kronolojik yöntem, coğrafi yöntem, konulan inceleyen yöntem ve iktisadi olayları evrelere ayıran yöntem sayılabilir.[24] İktisat tarihi kaynaklarına ilişkin olarak 1980 yılında yayınlanan bir bibliyografya denemesinde, ağırlıklı olarak çeşitli arşiv kaynaklarına değinildikten sonra kaynakların analizi bölümünde; genel tarihler, ekonomi tarihi, istatistikler, ekonomik coğrafya, envanterler-izlenimler-genel değerlendirmeler, toprak ve tarım, endüstri, nüfus-işgücü ve emeğin örgütlenmesi, ulaşım, ticaret, maliye gibi başlıklar ile bir taraftan yararlanılacak diğer kaynak kategorilerine atıf yapıldığı bir yandan da iktisat tarihinin çalışma konularının sıralanmak istendiği anlaşılmaktadır.[25]

23 Kurmuş, *a.g.e.*, s.5.

24 Zeytinoğlu, *a.g.e.*, s.7.

25 Erdal Yavuz, Orhan Kurmuş ve Şevket Pamuk "19. Yüzyıl Türkiye İktisat Tarihi Kaynakları: Bir Bibliyografya Denemesi", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979-1980 Özel Sayısı, s.371.

6. Ülkemizde iktisat tarihinin akademik yapılanması nasıldır?

Doğuşu aşamasında tarihçilerin, gelişmesinde ise iktisatçıların rolü olan iktisat tarihi; üniversitelerde bilim dalı olarak iktisat bölümleri altında yer almakta ancak üniversitelerin farklı bölümlerinde iktisat tarihi çalışmaları ile de var olmaktadır. Türkiye'de de ilk iktisat tarihi derslerini, G. Keşler ve A. Von Rustov İstanbul Üniversitesi'nde okutmuşlardır. Keşler, iktisat ve sosyal siyaset, Rustov ise iktisadi doktrinler ve iktisadi coğrafya hocalarıydı. Bu anlamda, iktisat tarihi dersinin ilk Türk hocası ise, iktisat tarihini, tarihin içinde değerlendiren ünlü tarihçi Henri Pirenne'nin öğrencisi, Ömer Lütfi Barkan'dı.[26]

Türkiye'de iktisat tarihinin gelişimi anlamında 1980 öncesi ve sonrası süreçlerin belirleyici olduğu düşünülmektedir. 1980 öncesi birinci dönem; 1930 ve 1940'larda devletçilik politikalarının iktisat tarihin doğuşu için uygun bir ortam hazırlaması ve akabinde Ömer Lütfi Barkan'ın sürece öncülük etmesi ile başlamıştır. İkinci dönem ise 1960 ve 1970'lerde başlamıştır. Bu dönem politik iktisat paradigmalarının kurgulanışından merkez-çevre yorumlarına uzanan bir süreç olarak da değerlendirilebilir. Bu dönemde kantitatif çalışmalar Vedat Eldem ile gelişmiştir. Büyük ölçüde etkilerini halen yaşamaya devam ettiğimiz 1980 sonrası dönemde; önceki eğilimlerin aksine, "makro'dan mikro'ya, nicelik'ten nitelik'e, toplumsal'dan kültürel'e ve son olarak yapısal'dan anlatımsal'a kayış"[27] yaşandığı söylenmektedir.

26 Sahillioğlu, *a.g.e.*, s.2.

27 Zafer Toprak,"Türkiye'de İktisat Tarihi'nin Gelişimi", *Birinci İktisat Tarihi Kongresi Bildiri Özetleri*, Marmara Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İstanbul, 2007, s.112-113.

7. Başarılı bir iktisat tarihçisi nasıl olmalıdır?

İktisat tarihçileri, iktisadi olmayan bir olgunun da iktisadi anlamda sonuçlar doğurabileceğini ve iktisat tarihinin diğer disiplinler ile sürekli ilişki halinde olduğunu belirtmektedirler. İktisat tarihi çalışmalarının çok boyutlu olması, iktisat biliminin birikimlerinden yararlanarak araştırma hipotezlerinin belirlenmesi, olaylara ve olgulara çok boyutlu bakılmasının gerekliliği yönünde belirmiştir. Diğer bilim dallarının formasyonuna sahip ancak iktisat tarihi alanında çalışan akademisyenlerin iktisat tarihi bilim dalının disiplinler arası niteliğini güçlendirdiği söylenebilir.

Hiç kuşkusuz tüm iktisat tarihi araştırmacılarının ortak görüşleri ampirik çalışmalara verdikleri önemde buluşmaktadır. Bu önem, Türkiye'de gerçekleştirilen iktisat tarihi çalışmalarında, belki de bazen abartılı bir şekilde, arşiv belgelerinin neden bu kadar sıklık ve yoğunlukla kullanıldığını da açıklayabilir.

Türkiye'de iktisat tarihinin önemli bir malzemesi olarak arşiv çalışmalarının yeterli olmaması nedeniyle, bir taraftan bu konudaki çalışmalara olağandan daha fazla önem ve öncelik atfedildiği, diğer taraftan söz konusu bu eğilimin, iktisat tarihi adına, yeni varsayım, çözümleme ve modellerin eksikliğine yol açtığı düşünülebilir. "Bunun yanında iktisat tarihçisi yine bir tarihi tecrübe birikiminin ürünü olması gereken kuramı bilmelidir. Böylece hem tarihi belgeleri tutarlı bir şekilde yorumlayabilir, hem de kurama katkıda bulunabilir."[28] Ancak, filolojik bir alt yapı olmaksızın gerçekleştirilen ve belge yorumlarına dayanan çalışmaların, eksik kuramsal denemeler düzeyinde kalma ihtimali de bulunmaktadır.[29]

28 Tabakoğlu, *a.g.e.*, s.34.

29 Halil İnalcık, "Osmanlı'da İstatistik Metodu Kullanıldı mı: Tahrîr Sistemi", *Doğu Batı Makaleler II*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2008, s.281-323.

Diğer taraftan, cevabı aranan tarihi olgu ve olayların, arşivlerdeki binlerce belge içinde izlenmesi ve neden-sonuç ilişkilerinin kurulması amacıyla değerlendirilmesinin çeşitli güçlükleri ve birinci el kaynakların, iktisadi tarihin yeniden kurulmasını sınırlayan özellikleri de bulunmaktadır. Bu kaynaklar da çoğu kez ancak birkaç yüzyıl geriye gitmekte ve dağınık halde bulunmaktadır.[30] "Önce olgular arasında önem sırasına göre bir ayrıştırma yapmak gerekir. Daha sonra da olgular arasındaki neden-sonuç ilişkileri yeniden kurulacaktır. Ancak tarihçinin incelediği gelişmelere ilişkin olarak bir kuramı, bir başka deyişle soyut kavramlar kullanarak inşa edilmiş basit bir açıklaması yoksa önündeki binlerce olgu onun için bir anlam ifade"[31] etmeyebilir. Kuramların ise çalışılan özel mekân ve dönemin zenginlikleri ile özgüllüklerinin görülmesini engellememesi gereklidir.

30 Tosh, *a.g.e.*, s.94.

31 Şevket Pamuk, *Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, 3. Baskı, İstanbul, 2007, s.13.

Bölüm 14

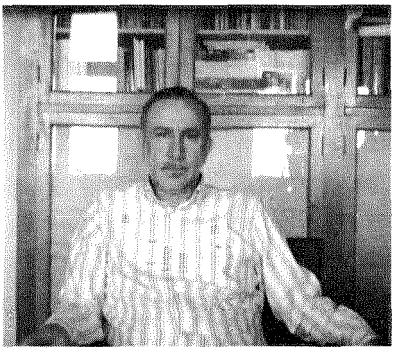
USTA TARİHÇİLER NASIL ÇALIŞIYORLAR?

Mehmet Suat BAL*
Mehmet Salih ERKEK**

Bu bölümde Türkiye'de her biri kendi alanında yıllardır araştırmalar yürüten, alanında uzman/ünlü tarihçiler ile yapılan röportajlara yer verilmiştir.[1] Burada eskiçağ, ortaçağ, yeni ve yakınçağ, Cumhuriyet tarihi, yakın dönem tarihi, iktisat tarihi ve kültür tarihi alanlarından uzman tarihçiler araştırmalarını nasıl yaptıklarını anlatmışlardır. Her biri farklı tarih çalışma alanında faaliyet gösteren bu hocalarımızın benimsedikleri tarih araştırma yöntemleri ve teknikleri ile çalışmaları sırasında karşılaştıkları zorlukların paylaşılması amaçlanmıştır.

* Yrd. Doç. Dr., Kahmanmaraş Sütçüimam Üniversitesi. suatbal@hotmail.com.
** Yrd. Doç. Dr., Dicle Üniversitesi, serkek@dicle.edu.tr.

1 Bu bölümde tarihçilerin tercih ettikleri üslup ve sözcük/kavramlara aynen yer verilmiş, kitabın bütününde birlik-bütünlük adına yapılan düzeltme burada yapılmamıştır.

Prof. Dr. Oğuz TEKİN

Ankara'da 1958 yılında doğdu. 1984 yılında Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı'na Araştırma Görevlisi olarak atandı. Edebiyat Fakültesi'nde klasik arkeoloji öğrenimi gördü. 1987'de "Perge Kazılarında Bulunan Sikkeler" başlıklı çalışmasıyla yüksek lisansını tamamladı. 1991'de "Aspendos Sikkeleri" adlı çalışmasıyla doktorasını tamamladı. 1991'de Yardımcı Doçent kadrosuna atandı. 1993'te Doçent unvanı aldı. 1999'da Profesörlüğe yükseldi. O. Tekin, antik numismatik sahasını Türkiye'de çalışma alanı haline getiren ve yaygınlaşmasını sağlayan önemli bir bilim adamımızdır. O. Tekin'in, son çıkan kitabı olan *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş* dışında Türkçe ve yabancı dillerde birçok yayını bulunmaktadır. Tekin halen İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesidir.

Görüşme Tarihi: 08.04.2011.
Görüşme Yeri: İstanbul Üniversitesi

1. Araştırma konularınızı nasıl belirlersiniz?

O. Tekin: Tarih bölümünde lisans öğrencilerine kaynaklarına rahat ulaşabileceği bilinen konular verilir. Yüksek lisans öğrencilerinin araştırma konuları belirlenirken derleme yapabileceği konular seçilirken, doktora öğrencilerinin araştırma konularının özgün olması beklenir. Kaynaklara ulaşmak eskiçağ tarihi açısından bir sorundur. Mesela numismatik konusunu seçerseniz, Roma ve Bizans sikkeleri konusunda Avrupa ve ABD'de birçok eser yazılmıştır ve kaynakları çok geniştir ancak Selçuklu ve Osmanlı sikkeleri konusunda yeterli araştırma yapılmamıştır ve kaynakları azdır. Eski Yunan, Roma ve Bizans dönemlerine ilişkin binlerce sikke yayımlanmıştır.

Yine bu konuda çalışanların kaynak dili olarak Latince ya da Yunanca bilgisi olması gerekir. Eskiçağ tarihi çalışacaklar bu kaynak dillerinden birini en azında temel düzeyde mutlaka öğrenmelidirler. Eski Yunan ve Roma dünyasında yazma geleneği olduğu için sayısız kaynak eser bulunmaktadır. Latince veya Yunancayı öğrenmeleri gerekir ama bir öğrenciden Sophokles veya Herodotos'un eserlerini okuyup anlayacak kadar ileri düzeyde kaynak dil bilgisi de beklenemez. Eskiçağ tarihi veya numismatik alanında çalışacakların bu kaynak dillerini önce belirli bir düzeyde bilmeleri ve daha sonra da geliştirmeleri beklenir.

İkinci olarak eskiçağ tarihçilerinin arkeoloji bilmeleri beklenir. Arkeolojik buluntulardan anlamaları gerekir. Bunun yanında tarihi coğrafya konusunda da bilgili olmanız gerekir. Sonuçta Türkiye'de dört dörtlük bir eskiçağ tarihçisi

bulmak kolay değil. Bu dünyada da böyledir tabi. Ancak bir eskiçağ tarihçisinin bütün yönleri tam olmasa da hiç olmazsa bir yönünün güçlü olması gerekir. Mesela eskiçağ tarihi alanında çalışan biri eski Yunanca ve Latince kaynakları okuyup anlamada yetersiz olabilir; ancak epigrafya bilgisi iyi olmalıdır veya numismatik bilgisi iyi olmalıdır. İdeal olanı ya da tam anlamıyla olması gereken, eskiçağ tarihçisinin hem antik kaynakları okuyacak ve anlayacak, hem epigrafik ve numismatik malzemeyi değerlendirebilecek, hem de coğrafi ve arkeolojik bilgiye sahip olması gerekir.

Türkiye şartlarında ne yapmalı? Bir araştırmacı hangi kaynak konusunda iyi bilgiye sahipse o kaynak çevresinde kendini geliştirmeli. Avrupa'da ve Amerika'da ilk ve orta öğretimde Latince okutuluyor. Ancak bu şans bizde yok. Mesela kaynak dilini iyi bilen birisi kaynaklar konusunda kendini geliştirmişse, ona neden numismatik konusunda iyi değilsin denmemeli. Çünkü hepsini aynı ölçüde bilmek kolay değildir.

Benim araştırmalarım tarihin numismatik alanındadır. Ben araştırmalarımın bir soruna yönelik olmasına ve bunun yanında pragmatik yani bir işe yarayacak olmasına özen gösteriyorum. Mesela bir kentin hiç bilinmeyen sikkelerini araştırıp yayınlamak hoşuma gidebilir. Bu özgün bir çalışmadır. Bunun dışında bir numismatik sözlüğü yapmak da hoşuma gidebilir. Genel anlamda "Numismatik Nedir?" konulu bir kitap yazmak da hoşuma gidebilir. Ne demek istiyorum? Artık ben, öğrendiğim bilgileri bu alanda çalışacaklara aktarmalıyım. Eğer bütün çalışmalarımı bilimsel nitelikte olarak yaparsam, bunlardan sadece bilim adamları yararlanır. Mesela eğitim fakültesinde uygarlık tarihi dersine girip numismatik anlatabilirim. Onlara paraların tarih için

neden önemli bir kaynak olduğunu anlatabilirim. Bu benim için büyük bir zevk olabilir. Bir akademisyen bilime katkı yapacak özgün eserler verir. Ayrıca, bu bilgilerin topluma aktarılmasında rol oynayacak eserler mutlaka verilmelidir diye düşünüyorum.

Temelde bir araştırmacı araştırmalarına başlarken, hatta ben bile bilmediğim bir konuyu araştıracaksam, önce ansiklopedi maddelerine ve genel başvuru kaynaklarına bakarım. Ardından bu kaynakların verdiği bibliyografyalara ulaşır ve o yayınlara bakarım. Bu temel eserlere bakılmadan yapılan çalışmalar eksik olur.

Tabii günümüzde Google'dan da yararlanılabilmektedir. İnternette bilgi kirliliği olduğu doğrudur. Ancak yabancı diliniz varsa, bilgisayardan iyi anlıyor ve ne yapacağınızı biliyorsanız, bu bilgiyi doğru şekilde kullanır, süzgeçten geçirerek doğru bilgiye ulaşabilirsiniz. Mesela ben bir sikkeyi internetten arayıp anında bulabiliyorum. Benim yoruma ihtiyacım yok; sikkelerin kendisini görmem yeterli olabiliyor. Özetle internetten ulaşılabilen bilgiyi ve internetin kendisini devre dışı bırakamayız. Ancak her şeyimizi de internete bağlamamalıyız.

2. Belirlediğiniz konuyu nasıl araştırırsınız? Araştırma süreci nasıl ortaya çıkar?

O. Tekin: Benim için kitaplık araştırması çok önemlidir. Fakat bizim kitaplıklarımız yeterli değil. İstanbul'da Alman Arkeoloji Enstitüsü, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, Hollanda Tarih Araştırmaları Enstitüsü, Koç Anadolu Araştırmaları Enstitüsü ve İstanbul Araştırmaları Enstitüsü kitaplıkları eskiçağ tarihi için oldukça önemli kaynakları barındırıyor. Ancak yine de ben bütün çalışmala-

rımda yurtdışındaki kütüphanelerden yararlanma ihtiyacı hissediyorum. Anadolu ve Türkiye ile ilgili her türlü kitapların bulunduğu milli bir kütüphanenin olmaması büyük bir eksiklik; Ankara'da var ama yetersiz. Paris'teki Bibliothèque Nationale ve Washington'daki Library of Congress ya da Yabancı Enstitülerin kitaplıkları gibi kitaplıklara ihtiyacımız var ama bu da para demek, biz kitaplık kuracak para bulamadığımız için ülkemizdeki para kaynağını hep dışarıya aktarıyoruz. Ben çoğu kez İstanbul Üniversitesi'nden aldığım destekle kitaplık çalışması yapmak için yurt dışına gidiyorum. Türkiye'deki para dışarı akıyor. Yurtdışı kitaplıklardaki eserler Türkiye'de olsa araştırmacılar, öğrenciler yurtdışına çıkmaz, hata yurtdışından ülkemize gelirler. Bu açıdan Türkiye'de taşrada görev yapan akademisyenlere, Avrupa ve ABD'ye gidemiyorlarsa, büyük kentlere, mesela İstanbul'a gelmeleri için destek verilmelidir. Oturduğumuz yerde kitaplık çalışması yapmadan araştırma yapmak mümkün değil. Önemli kitaplara ulaşmadan araştırma yapmanın yanında daha kötü bir durum var. O da, başarısız olduğunu, özgün araştırma yapmadığını fark edememek. İnsanın eksiklik hissetmediği şey, ihtiyacı da değildir. Ama araştırma ve yayınlar yaptığı zaman, bunun zevkini aldığında, akademik çıtayı nasıl yükselteceğini anlıyor.

3. Araştırma konunuzla ilgili veri toplama, analiz etme ve değerlendirme süreçlerini nasıl gerçekleştirirsiniz?

O. Tekin: Veri toplama ve değerlendirme sürecinde yararlandığım temel kaynak sikkeler olduğu için temel başvuru eserlerim kütüphanelerdeki numismatik kataloglarıdır. İstanbul dışındaki kütüphanelerde numismatik katalogları pek bulunmamaktadır. Ama mesela, Antalya'daki Suna-

İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırmaları Enstitüsü kitaplığı her geçen gün zenginleşiyor.

Tarihçiler olarak biz (Eskiçağ dışında) Selçuklu veya Osmanlı tarihçileri paraları kanıt olarak pek kullanmıyoruz. Halbuki Kayseri tarihi yazarken Kayseri'de basılmış paralar üzerinde çalışmadan Kayseri tarihi yazılamaz.

4. Eserlerinizi yazarken nelere dikkat edersiniz?

O. Tekin: Akademik yazılarımda bilimsel kurallara dikkat ederim; kaynakları olabildiğince kullanarak özgün eserler ortaya çıkarmaya çalışırım. Eğer popüler bir eser yazıyorsam insanların anlayabileceği şekilde sunmaya dikkat ederim. Ben, bilimsel yayınlarımın yanında halk için el kitapları; öğrenciler içinse yararlanılabilecek kaynaklar yazıyorum. Ayrıca, yapılan çalışmaların eleştirel gözle değerlendirilmesi gerekir. Türkiye'de eleştiri mekanizmasının çok iyi çalışmadığını düşünüyorum.

5. Çalıştığınız alanın zorlukları nelerdir? Bu zorlukları aşma konusunda mesleğe yeni girmiş tarihçilere neler önerirsiniz?

O. Tekin: Benim açımdan birinci derecede zorluk kütüphane olmamasıdır. İkinci zorluk, bir bilim adamının arkasında mutlaka maddi destek olmalı. Ben 15 yıldır İstanbul Üniversitesi Araştırma Fonu'ndan destekle yurtdışına gidiyorum; bu destek olmasaydı çalışmalarımı gerçekleştiremezdim. Mesleğe yeni girmiş olanlara yurtdışı ile irtibata geçmelerini ya da yurtiçinde alanında isim yapmış bilim adamları ile iletişim halinde olmalarını öneririm. Usta çırak ilişkisi gibi bir ilşki de olmalı. Bir araştırmada, sürekli farklı yerdeki kaynaklar ve bakış açıları değerlendirilmeli. Öğ-

rencilere veya genç araştırmacılara yurtdışı deneyimi kazanma yollarını araştırmalarını öneririm. Zira önümüze doktora veya doçentlik çalışmaları geldiği zaman bu hususstaki eksiklik belli oluyor.

6. Bir eserinizi nasıl yazdığınızı, eserin nasıl bir süreçle ortaya çıktığını anlatır mısınız?

O. Tekin: Benim *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş* adlı bir yayınım var. Bu yayın bir ders kitabı. Ben bu kitabı yazarken Amerika'da ve Avrupa'da üniversitelerde hangi kitaplar okutuluyor, onları inceledim. Kitabın bibliyografyasına baktığımızda 2000 yılından önceki döneme ait yayın pek göremezsiniz. Yeni yazılmış yayınları kullanmaya özen gösterdim. Bu konuda dünyadaki gelişmeleri takip etmek gerektiğini düşünmekteyim. Öğretim üyelerinin önemli bir eksiklerinden biri de bu tür güncelliği olan kitapları yazmamalarıdır.

7. Mesleğe başladığınızda yaptığınız ilk çalışmalar ile bugün geldiğiniz noktada yaptığınız çalışmalar arasında metodolojik olarak hangi farkların olduğunu düşünüyorsunuz? Birkaç örnek ile açıklar mısınız?

O. Tekin: Bu bir öğrenme süreci olduğu için çok farklar var. Önceleri kaynakları daha az kullanabiliyor, daha az yorumlayabiliyordum. Ama şimdi problem nerede diye çalışma yapmak durumundayız. Bu da bana keyif veriyor. Sikkeleri okumak bana büyük zevk veriyor. Öğrenme süreci bir türlü bitmiyor. Yurtdışı çalışmalarını bir bağımlılık olarak düşünmeyelim ama ben faydalı buluyorum. Yabancı meslektaşlarımızı ve yurtdışındaki kitaplıkları görünce eksikliklerimizi anlıyoruz. Dolayısıyla ilk başlarda yaptıklarım

ile son yaptıklarımı kıyaslayamıyorum. İlk çalışmalarımda çok eksiklikler görüyorum. Ama doktorayı bitirdikten sonraki çalışmalarımın çok daha nitelikli olduğunu düşünüyorum.

Genç araştırmacıların en az bir yabancı dili iyi bilmeleri gerekiyor. Orta derecede yabancı dil pek bir işe yaramıyor. Türkiye'de iyi bir dil okulu eksiği var. Profesyonelce iyi ve kaliteli yabancı dil öğretimi eksiği. Ayrıca, öğrencilerin çok fazla kitap okumasını öneririm. Öğrenciler okuduğu kitapların nasıl yazıldığını incelemeli, bibliyografya ve dipnotlarına dikkat etmelidir. Üçüncü olarak İstanbul'daki kütüphaneleri ve yabancı enstitülerin kitaplıklarını mutlaka görmeli ve incelemeliler. Bu işin bir yerde yurtdışı ayağının olmasını öneririm. Bir araştırmacı doktorayı bitirmeden mutlaka bir ay veya on beş gün bile olsa yurtdışında bir kitaplık görmeli.

Eskiçağağ tarihi yazımında bir zorluk da özel adların yazılmasıdır. Örnek olarak İstanbul'un adı bir dönemde Konstantinopolis imiş. İlk harfi 'K' ile yazanlar var 'C' ile yazanlar var. Bu karmaşa Roma döneminde yaşanmıştır. Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu konuda en başta kökenlerine (Yunanca veya Latince) dikkat ederek yazmak gerekir. Bir kişi sikkede, yazıtta veya kaynakta kendini nasıl ifade ediyorsa, yazıyorsa, bizim o kişiyi öyle isimlendirmemiz gerekmektedir. Ama 7-8 yüzyıldan sonra Latincenin yerini Yunancanın almasıyla karmaşa başlıyor, dil konusunda. İmparatorlar dahi kendi adlarının yarısını Yunanca yarısını Latince yazıyorlar. Konstantinus 'K' ile başlıyor, 'us' ile bitiyor. Olmaması lazım ya 'K' ile başlıyorsan 'os' ile bitireceksin ya da 'C' ile başlıyorsan 'us' ile bitireceksin. Mesela İslambol, bütün 18. yüzyılda da Osmanlı

sikkelerinde İslambol yazmaktadır. Bu devletin resmi parasıdır. Bu bir yüzyıl sürdü. Bu ne demektir? Dil içinde vakti zamanında kendi içinde bile bir değişiklik olabilmektedir. Ama bunun da farkında olmak lazım. Biz Eskiçağ tarihinde dil birliğine çok önem veriyoruz. Ancak Türkiye'de buna pek dikkat edilmiyor ve bu konuda büyük bir kirlilik var. Ancak bunu da anlayışla karşılıyorum. Eğer bir sözcük toplum hafızasında çok fazla yer etmiş ise o şekilde kullanılabilir. Mesela Efes adının yerine Ephesos dediğiniz zaman garip karşılanabiliyor.

Bunun yanında anlatma gücü de önemlidir. Ancak bu konuda özellikle insanların ilkokuldan üniversiteye kadar aldıkları eğitimin, okuduğu kitapların ve ailelerinin büyük etkisinin olduğunu düşünüyorum. Bu konuda yeterli olamayanlar düzgün cümleler kuramamakta, yazamamakta ve çok az sözcükle konuşmaktadırlar.

Prof. Dr. Ahmet Yaşar OCAK

1946 yılında Yozgat'ta doğdu. İlkokuldan sonra, sırasıyla Yozgat İmam-Hatip Okulu ve İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nde (şimdiki M.Ü. İlahiyat Fakültesi) okudu. 1967 yılında İlahiyat lisansını tamamladıktan sonra, tarih tahsili yapmayı çok istediğinden, hariçten lise sınavlarına girip İstanbul Bakırköy Lisesi'nden mezun oldu. Aynı yıl üniversite sınavını kazanarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde tarih lisansına başladı ve 1971'de mezun oldu. 1972'de Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi (şimdiki Edebiyat Fakültesi) Tarih Bölümü'ne asistan olarak girdi. Aynı yıl, İstanbul'dan da hocası olan Prof. Nejat Göyünç yönetiminde başladığı yüksek lisansını 1974'te bitirip Fransız Hükümeti'nin verdiği bursla Strasbourg Üniversitesi Beşeri Bilimler Fakültesi'ne gitti ve Türkloji Bölümü'nde Prof. İrene Melikoff yönetiminde doktora çalışmasına başladı. *1978'de La Revolte des Babais: Un Mouvement Socio-religieux en Anatolie au XIIIe Siecle* isimli teziyle doktora eğitimini tamamladı. 1983'te doçent, 1988'de profesör oldu. A. Y. Ocak'ın *Babailer İsyanı* adlı eseri başta olmak üzere birçok kitabı ve bilimsel yayını bulunmaktadır. Ocak halen Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesidir.

Görüşme tarihi: 07.04.2011
Görüşme Yeri: Hacettepe Üniversitesi

1. Araştırma konularınızı nasıl belirlersiniz?

A. Y. Ocak: Benim araştırma konularım, İlahiyatçı meslektaşların tasavvuf tarihi alanındaki araştırmaları rezervde kalmak kaydıyla, daha çok Türkiye'de merhum Fuat Köprülü ve Abdülbaki Gölpınarlı'nın açtıkları, kısaca Anadolu'nun İslamlaşması tarihi diyebileceğimiz bir alanı ilgilendiriyor. Ama onların seviyesinin benim için çok yükseklerde olduğunu itiraf etmeliyim. Yalnız Şeyh Bedreddin'e atfedilen şu sözle kendimi anlatabilirim: "Ben de halimce Bedreddinem". Bugün onların yerini dolduracak tarihçilerimiz yok maalesef. Kolay kolay olabileceğini de sanmıyorum. Bu sebeple şahsen bu alanda Türkiye tarihçiliğinde büyük bir boşluk olduğunu düşünüyorum. Tanzimat'tan günümüze kadar, özellikle de Cumhuriyet'le beraber Türkiye'de yaşadığımız, daha doğrusu bize yaşatılan kültürel ikilemin temelindeki ana problem İslam'la olan ilişkimizdir. Tartışmalar o mihver etrafında dönüyor. Temelde bu kültür çatışması ile ilgili sorunların İslam algılayışları ile alakalı olduğu görülüyor. Toplumumuzda laik, Batıcı, modernleşmeci bir kesim, İslam'ın sosyal hayatın hiçbir yerinde ve zamanında görünmemesini, sadece vicdanda kalmasını istiyor. Sosyolojik olarak baktığınızda, böyle bir şey olamaz. Diğer bir kesim inancını açıkça yaşamak, toplumsal hayatta görünmek, ülkenin yönetimine katılmak, ekonomisinden pay almak, kültürüne katkıda bulunmak istiyor. İşte çatışma, kabaca, birinci kesimin buna müsaade etmeye yanaşmamasından doğuyor.

Üniversitelerimizin beşeri bilimlerle ilgili bölümleri Türkiye'deki İslam'ı ve Müslümanları hiçbir zaman bilimsel araştırma konusu olarak ele almadı, almaz. Öyle bir peşin yaklaşım var bizim akademiada. Oysa biz, bir yanda laik, Batıcı, modernleşmeci bir kesim, diğer yanda muhafazakâr Müslüman bir kesim olarak bu iki kültürlülüğü sürdürüp götürüyoruz ve bunun yarattığı çatışmadan doğan şizofrenik zihniyet dünyamızın önümüze yığdığı problemlerle boğuşuyoruz şunca yıldır. Boğuşmaya da devam edeceğiz daha bir süre gibi görünüyor. İslam'la bu sorunlu ilişkimiz yalnız geçmişimiz açısından değil, günümüz ve geleceğimiz açısından da çok önemli bir tartışma alanı yaratıyor. Ben bu alanın tarihi boyutunu tercih ettim bir tarih araştırmacısı olarak. İşte beni konularımı seçmekte yönlendiren temel güdü bu. Bu problemin tarihi kökenlerini anlamaya çalışıyorum yapabildiğim kadarıyla. Bu, işin zihniyet yanı…Bu konuda teknik olarak ise size şunları söyleyebilirim:

Bu tarihi kökenleri anlamaya yönelik olarak konularımı seçiyorum. Bunlarla ilgili olarak kaynaklara mümkün olabildiğince vakıf ve hâkim olmak çok önemli. Ayrıca modern literatürü dikkatli bir şekilde takip etmek ve eleştirel gözle değerlendirmek son derece mühim. Birbirine paralel bu iki işlemi gerçekleştirirken dikkatimi çeken, daha önce üzerinde durulmamış, yahut durulmuş olsa bile yeterince irdelenmemiş birtakım konulara, meselelere rastlıyorum zaman zaman. Bunlara dair bir şeyler yazılmadığını görür ve o konuların önemine inanırsam, o konunun üzerine giderim. İşte benim konu seçim yöntemlerinden biri budur. Veya yazılmış olsa bile başka bir açıdan bakabileceksem, o zaman o konuyu araştırırım. Bir de tabii yaşadığımız hayatla, bu hayatın kültürel temelleriyle ilgili olması gerekir

çalışacağım konunun. Kısaca seçeceğim konu veya konuların yaşadığımız toplumla, onun kültürüyle canlı bağlantısı olmalı. Ben böyle seçmeye gayret ediyorum konularımı. Tabii onları yazıya dökerken ortaya koyduğum şey kendi versiyonum oluyor. Tarihçiliğin belki en zevkli yanlarından biri de bu… Her tarihçinin yazdığı eser onun kendi versiyonudur şüphesiz ve hiçbir tarihçi o versiyonun mutlak tarihi gerçek olduğunu iddia edemez. Belki gerçeğe çok yakın olabilir, ama mutlak gerçeklik olmayabilir de.

Benim ilgilendiğim alanın sosyo-kültürel tarih yaklaşımıyla Türkiye'de çok fazla çalışıldığı kanaatinde değilim. Şüphesiz çok değerli katkılar yapıldı bu alana bugüne kadar, gerek dünyada, gerekse Türkiye'de. Ama Günümüz Türkiye tarihçiliği hâlâ pek çok problemi bulunan bu alana pek itibar etmiyor artık. Yani ciddi bir boşluk bulunmaktadır. Türkiye'de bu alan Fuat Köprülü'yle başlayıp Abdülbaki Gölpınarlı'yla ve kısmen de Osman Turan'la atılım yaptı, fakat bugün hız kesmiş durumda yazık ki… Oysa bu alanın, içinde yaşadığımız hayatı, toplumu anlamak itibariyle tarihi arka plan bakımından çok önemli olduğuna inanıyorum. Buna rağmen, çalışılması zordur. Çünkü bu alanda çalışacak kimselerin en azından genel çizgileriyle de olsa ciddi bir İslam uygarlık tarihine, İslam ilahiyatı bilgisine ve kültürüne aşina olmaları, Müslüman halkı tanımaları, anlamaya çalışmaları, onlarla iletişim kurmaları, sosyolojiye, sosyal psikoloji nosyonuna sahip bulunmaları kaçınılmaz olduğu gibi, alanın kaynak dillerine (Arapça, Farsça, Osmanlı Türkçesi ve paleografyası), yazıp konuşabilecek kadar en azından bir, hiç olmazsa literatürü kullanabilecek kadar iki veya üç modern Batı diline de hakim olmaları gerekmektedir. Sanırım daha çok bu sebeple olsa gerek, günümüz genç

tarihçi adayları daha kolay formasyon isteyen alanları tercih ediyorlar. Biraz Osmanlı Türkçesi, paleografyası ve bir de şöyle böyle bir İngilizce ile yetiniyorlar genellikle...

2. Belirlediğiniz konuyu nasıl araştırırsınız? Araştırma süreci nasıl ortaya çıkar?

A. Y. Ocak: Tabii ki öncelikle kafanızı meşgul eden problematikler sizi yönlendirmeli. Kafanızda bilimsel takıntılarınız olmalı. Sonra o takıntıların peşinden gitmeli ve konularınızı ona göre seçmelisiniz. İlgilendiğiniz konuların kaynaklarını çok dikkatli bir biçimde okumak, sorgulamak gerekiyor. Satır aralarını okumak, yazılanlardan yazılmayanları sezmeğe çalışmak icap ediyor. İkinci aşamada mevcut modern literatürü olabildiğince-olabildiğince diyorum, çünkü muhakkak her zaman gözünüzden kaçabilenler olacaktır- eksiksiz bir şekilde taramak şart. Bu işlem sizin kaynaklara daha iyi nüfuz etmenize yardımcı olacaktır. Süreci aksi yönde de işletebilirsiniz. Yani önce modern literatürü tararsınız, sonra kaynaklara yönelirsiniz. İki yöntemin de kendine göre avantajları vardır. İşte bu sizin araştırma sürecinizdir. Bu arada bazı meseleleri meslektaşlarınızla tartışmak, onların görüşlerini almak da çok önemlidir; çünkü sizin fark etmediğiniz bazı noktalara dikkatinizi çekebilirler. Eskilerin dediği gibi, "el-ilmü bi'run ve'l-müzâkeretü delvuhâ", yani "ilim bir kuyudur, kovası tartışmadır". Ben bu söze çok inanırım. Yalnız, kimlerle görüşlerinizi paylaşacağınız, tartışacağınız önemlidir. Ardından bunların üzerine ben ne katkı yapabilirim diye düşünmeniz gerekir. Eğer bir katkı ortaya çıkacaksa o konuyu yazmak, aksi halde vazgeçmek lazım.

3. Araştırma konunuzla ilgili veri toplama, analiz etme ve değerlendirme süreçlerini nasıl gerçekleştirirsiniz?

A. Y. Ocak: Veri toplama süreci gerçekten çok önemlidir. Bu konuda araştırıcının önündeki en tehlikeli şey, kafasında peşin hükümle yola çıkmak, yanlış yaklaşımlara prim vermektir. Yani önceden kararlaştırılmış bir sonucu ispat veya tahkim için araştırma yapmak, asla kabul edilemez. Bu, araştırmacıyı seçiciliğe iter. Tezini destekleyeceğini düşündüğü verileri toplar, diğerlerini göz ardı ederse, o araştırma zaten daha doğmadan ölmüş demektir. Yani kafanızda böyle bir önyargı ile işe başlamak, sizin ideolojik saplantınız olduğunu gösterir. Böyle yapılmış bir araştırma zaten genel kabul görmeyecektir. Dolayısıyla kaynaklardan veri toplarken seçici olmamak lazım. Analiz safhası da tabii ki çok önemlidir. Bu aşamada da yine önyargı çok tehlikelidir şüphesiz. Analiz safhasında tarihin yardımcı bilimsel disiplinleri büyük önem taşır. Yan disiplinlerin sağladığı yaklaşım ve özellikle sosyolojik bakış açısı, analizlerinize derinlik katar, ikna edicilik kazandırır. Zaten disiplinler arası (interdisipliner) yaklaşım denilen şey de bir anlamda budur. Bana göre Türkiye'deki tarihçiliğin en büyük noksanlarından bir tanesi, henüz böyle bir zihniyetin içselleştirilememiş olması veya işin sadece görüntü ve teknik düzeyinde kalınmasıdır. Tek yönlü yaklaşımlar, analizlerinizi, yorumlarınızı kuraklaştırır, zevksiz hale getirir. İkna edici olamaz. En kötüsü de vardığınız sonuç gerçekle bağdaşmayan, ütopik bir sonuç olur.

Ben bu konuda kendime hep Annales mektebinin kurucularından meşhur Fransız tarihçi F. Braduel'in bir sözünü örnek almaya çalıştığımı söyleyebilirim. O, "La Méditerranée et le Monde Méditerranéen a l'Epoque de

Philippe II" isimli, dünya tarihçiliğinde çığır açan çok önemli kitabında "Ben bu kitabı yazarken Fransız ve Katolik olduğumu unutmaya çalıştım" diyor. Bu beni çok etkilemiştir. Tarih yazarlarının etnik ve dini kimliklerini olabildiğince geri plana alarak eserlerini yazmaları gerektiğini düşünüyorum. Ben de kendimce, yapabildiğim kadar bu tarzda yazmağa çalışıyorum.

4. Eserlerinizi yazarken nelere dikkat edersiniz?

A. Y. Ocak: Benim için önemli olan, her şeyden önce okuyucunun yazdıklarımı, beni doğru anlamasıdır. Ben okuyucuya kendimi yanlış anlatırsam, doğru kelimelerle, düzgün bir dille ve üslupla, anlaşılır bir şekilde yazmazsam, okuyucu tabii ki beni yanlış anlayacak ve yanlış değerlendirecektir. Nitekim zaman zaman benzer durumlarla az da olsa karşılaştım. Ama bu gibi durumlarda yazdıklarımın daha çok ideolojik yargılamalara, sert ve aşağılayıcı eleştirilere muhatap edildiğini gördüğümü üzülerek belirteyim. Bu sebeple ele aldığım meseleler çok hassas konular olduğu için kırk düşünüp bir yazıyorum. Az önce de söylediğim gibi bazı yazılarımın hiç düşünmediğim şekilde yorumlandığını görüyorum. Demek ki kullandığım dilde boşluklar var ve beni yanlış anlıyorlar deyip düzeltmeler yaparım. Bir de yazdıklarımı hemen yayınlamam, belli bir süre bekletip yeniden gözden geçirdikten sonra yayınlamaya dikkat ederim. Bu, yazarken farkına varmadığınız şeyleri sonradan fark etmenizi sağlıyor. Çünkü yazdıklarınız o sırada sizin halet-i ruhiyenizin bir ürünüdür. Bazı şeyler dikkat nazarınızdan kaçmış olabilir. Yerine göre birkaç ay bekletirim. Sonunda yazdığım metni tekrar okurum. Düzeltmeler yapar, sonra yayınlatırım. Hatta yayınlandıktan sonra da dı-

şarıdan biri gibi bakarak yeniden okurum. Tabii buna rağmen her zaman isabetli olduğumu iddia edemem.

5. Çalıştığınız alanın zorlukları nelerdir? Bu zorlukları aşma konusunda mesleğe yeni girmiş tarihçilere neler önerirsiniz?

A. Y. Ocak: Bu alanda karşılaşılabilecek en büyük zorluk, her şeyden önce zihniyet meselesidir. Demin de söylediğim gibi, Türkiye toplumu Cumhuriyet'le beraber yaşamaya başladığı kültürel travmadan henüz kurtulmuş ve sağlıklı düşünmeye, rasyonel düşünmeye alışmış bir toplum değil ne yazık ki... Muhafazakâr kesime mensup olanlar, tarihi gerçekliğe değil de, kafalarında kurguladıkları ütopik, sanal, "mukaddes tarih"e uygun eserler bekliyorlar. Siz bu tarihe itibar etmediğiniz, sorguladığınız zaman sizi kafalarında mahkûm edebiliyorlar. Diğer kesim (adına her ne derseniz) sizi farklı yerden mahkûm edebiliyor . Kısacası, ya zındık, nasipsiz, oryantalist kafalı veya gerici, inkılap düşmanı, şeyhülislam kafalı oluveriyorsunuz. İşte bizim ülkemiz...

Bu, dediğim gibi işin zihniyet ve bilimsel yaklaşım tarafı. Diğer yandan çalıştığım alanın teknik sıkıntıları da var. Özellikle Selçuklular dönemi için, çok iyi bilindiği üzere, kaynak sıkıntısı var. Bu dönem Osmanlı dönemiyle asla kıyas kabul etmeyecek yoksunlukla karşı karşıya. Osmanlı döneminde kopya edilmiş bazı vakfiyeleri saymazsak, dönemden kalma hiçbir arşiv belgesi yok maalesef. Selçuklular döneminde de yazılmış resmi belgeler mutlaka vardı, ama birtakım sebeplerle elimize geçmemiştir. O yüzden birkaç vekayiname dışında elimizde pek bir şey yok. Ama ben bu sıkıntının bir dereceye kadar menakıbnameler, ta-

savvufi eserler ve çeşitli edebi ürünlerle, belirli yöntemler kullanılarak bir ölçüde giderilebileceğini düşünüyorum.

6. Bir eserinizi nasıl yazdığınızı, eserin nasıl bir süreçle ortaya çıktığını anlatır mısınız?

A. Y. Ocak: Teknik olarak ben fiş sistemi ile çalışırım. Bibliyografya ve bilgi fişleri vardır. Bu sistemi 1963-64 senelerinde Türk Edebiyatı Tarihi Hocamız rahmetli Nihat Sami Banarlı'dan öğrendim. Bazı pazarlar onun Bebek'teki evine giderdik birkaç arkadaş. O bize hocası Fuat Köprülü'nün çalışma sistemini anlatırdı. Bu fiş sistemini o Fuat Köprülü'den öğrenmiş ve ben de ondan öğrendim. Çok esaslı bir hocaydı.

O zaman hazır fişler yoktu şimdiki gibi... Ben İstanbul Cağaloğlu'ndaki kâğıt hurdacılardan kilo hesabı ucuza aldığım ince kartonları matbaalarda bilgi fişi 12.5-20.5 ve bibliyografya fişi 7.5-12.5 ebatlarında (uluslararası standart boyut) olmak üzere kestirip kullanıyordum. Sonraları yurtdışına her çıktığımda kitabevlerinden sonra en çok zevkle dolaştığım kırtasiye mağazalarından hazır standart paketler halinde fişler ve kutular, karteksler alırım. Şimdi Türkiye'deki büyük marketlerin kırtasiye reyonlarında da her türlü kaliteli, estetik malzemeler bulabiliyorsunuz.

Çalıştığım konularla ilgili olarak okuduğum kitap ve makalelerdeki beni ilgilendiren, mühim bilgileri fişlere yazarım ve çalışırken bu fişleri masa üstüne yayıp çalışırım. Böylece hepsini bir arada görme imkânım var. Artık bilgisayarda bu konuda özel programlar var tabii. Onları kullanabilirsiniz, ama hepsini birlikte ekranda görme imkânınız olmaz. Bilgileri, fişlere kendi orijinal dillerinde, özetlemeden olduğu gibi aktarırım. Çünkü bu bilgiler daha sonra

başka çalışmalarda da kullanılabilir. Benim bütün kitaplarım ve makalelerim bu şekilde yazılmıştır.

7. Mesleğe başladığınızda yaptığınız ilk çalışmalar ile bu gün geldiğiniz noktada yaptığınız çalışmalar arsında metodolojik olarak hangi farkların olduğunu düşünüyorsunuz? Birkaç örnek ile açıklar mısınız?

A. Y. Ocak: Tabii ki acemilik yıllarındaki müktesebatınız ve tecrübeniz sınırlı olduğu için, o zaman yazdıklarınız bugün size basit gelebilir. Kavrayışınız, metodunuz kusurlu olabilir. Bu tabiidir ve bazı nadir istisnalar hariç, herkes için geçerlidir bence. Ama aradan geçen zaman sizi ilmen ve zihniyet olarak olgunlaştırır, müktesebatınız zenginleşir, metodunuz gelişir. İlk yazdıklarınızı beğenmeyebilirsiniz, beğenebilirsiniz de. Mesela ben böyle birkaç çalışmamı sonradan yeniden yazmışımdır sonradan. Babailer İsyanı, Emirci Sultan isimli çalışmalarımı örnek verebilirim. Bunları yeniden yazdım mesela... Çünkü Fransa'da yaptığım Babailer İsyanı ile ilgili doktora tezim sonradan bana çok eksik göründü. Bu tezi 1996 da yeniden yazdım Türkçe olarak ve epeyce de geliştirdim. Mesela sosyal taban meselelerinin eksik olduğunu gördüm. Ayrıca çalışmamda kullandığım kaynakların tercümelerini de koydum. Araştırmacılar ve okuyucular kaynağın kendisini görsün istedim. Oysa bu çalışma C. Cahen'in başkanlığını yaptığı jüri tarafından pekiyi derece ile çıktı savunmadan. Ben sosyal ve kültürel, dini, tasavvufi tarih araştırmalarında sosyal taban meselesine çok önem veriyorum. Çünkü sonuçta kültür tarihinden, din ve tasavvuf tarihinden bahsediyorsanız bunun ortaya çıktığı bir sosyal taban vardır. Bizde tasavvuf tarihçiliğini bu açıdan yetersiz buluyorum.

Annales Okulu'nun farkı da budur. Bu sebepten Kıta Avrupa'sı tarihçiliğinin Anglo-Sakson tarihçiliğinden daha iyi olduğunu düşünüyorum. Anglo-Sakson tarihçiliğinde gösterişli, çarpıcı başlıklar kullanan eserler görürsünüz ama çoğu zaman derinlikli analizlere rastlayamazsınız. Ayrıca zihniyet tarihçiliği gibi çok önemli bir tarihçilik alanı, bizde neredeyse merhum Sabri Ülgener'le son buldu gibi. Arkası gelmedi. Osmanlı tarihçiliği bu alanda bizde de dışarıda da çok zayıftır. Bu konuda yine Annalesçilerden meşhur L. Febvre'i tanımak gerekir. O bizde ne yazık ki tanınmadı. Büyük eksiklik diye düşünüyorum.

Son olarak bir de şunu söyleyeyim izninizle fazla uzatmadan. Ben her çalışmamda, kitap olsun, makale olsun, benden önce yapılan çalışmaların hakkını vermeye çalışırım. Çünkü hem bir kadirşinaslık borucudur, hem de bu araştırmacının lehinedir. Çünkü okuyucu bu çalışmaların üstüne onun ne koyduğunu görür. Ele aldığım konuları başka kültürlerle mukayeseli, genel olarak uzun soluklu tarihi arka plan çerçevesinde ele almağa çalışırım. Mesela *Zındıklar ve Mülhidler* kitabında sadece Osmanlı dönemini bahis konusu etmedim. Bu konuyu Emeviler döneminden günümüze kadar düşünsel, sosyal ve edebi olarak nasıl algılandığını ele alıp inceledim. Böylece Osmanlı toplumundaki bu muhalefet çevrelerinin zihniyet dünyalarının hangi köklerden beslendiğini anlamağa ve göstermeğe çalıştım. Orta ve Yeniçağ Avrupa'sındaki benzer ortamları yapabildiğim kadar incelemeğe gayret ettim, zihnimde bir mukayese yapabilmek için. Bunu kitapta pek göremezsiniz açık olarak, ama zaman zaman kısa atıflar gözünüze çarpabilir. Evet işte böyle…

Prof. Dr. Halil İNALCIK

Prof. Halil İnalcık, 7 Eylül 1916'da İstanbul'da doğdu. Yüksek tahsiline 1935'te Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde (AÜDTCF) başladı. 1942'de Türkiye'de sosyo-ekonomik tarih yazıcılığının ilk örneklerinden biri olan *Tanzimat ve Bulgar Meselesi* adlı teziyle doktor oldu. 1942'de AÜDTCF Yeni Çağ Kürsüsü'ne asistan olarak atanan İnalcık, 15 Aralık 1943'te *Viyana'dan Büyük Ricat'e Osmanlı İmparatorluğu ve Kırım Hanlığı* unvanlı teziyle doçentliğe atandı. İnalcık, 2 Haziran 1952'de *Viyana Bozgun Yıllarında Osmanlı-Kırım Hanlığı İşbirliği* teziyle profesörlük pâyesi aldı. İnalcık, 1972'de Chicago Üniversitesi tarafından imtiyazlı profesör önerisiyle bir davet aldı. Daveti kabul eden İnalcık, Tarih Bölümü'nde profesör olarak çalışmaya başladı. Halil İnalcık, 1992'de Bilkent Üniversitesi'ne döndü. Aynı yıl Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'na üye, Türkiye Bilimler Akademisi'ne (TÜBA) şeref üyesi seçildi. Harvard Üniversitesi'nde bir sömestr ziyaretçi profesör olarak Osmanlı Tarihi dersleri verdi. 1973'teki *Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Dönem (1300-1600)* kitabından başlayarak uluslararası yayınevlerinde pek çok kitabı yayımlandı. İnalcık halen Bilkent Üniversitesi, Osmanlı Çalışmaları Merkezi'nde (Center for Ottoman Studies) çalışmaktadır.

Görüşme Tarihi: 07.4.2011
Görüşme Yeri: Bilkent Üniversitesi

1. Araştırma konularınızı nasıl belirlersiniz?

H. **İnalcık**: Evvela Osmanlı Devleti'nin sosyal ve kültürel tarihi konusunda çalışmaya nasıl karar verdiğimi anlatmak isterim. Atatürk DTCF'ni kurduğunda kırk yatılı öğrenci alacaktı. Bu imtihanla fakültenin ilk öğrencilerinden oldum. Ata'nın özel önem verdiği bu fakülteye bilim adamları çağırılmış bulunuyordu. Orta Asya Türk tarihini araştırmamı önerdiler. Fakat ben kaynakları, araştırma imkânları çok olan Osmanlı Tarihi'ne yöneldim.

Tarihçi olmak isteyen biri temayüllerini, konusunu iyi belirlemeli. Her şeyden önce sevmediğiniz bir konuda çalışamaz ve ilerleyemezsiniz. Osmanlı Tarihi'nin bilinmeyen, yanlış yorumlanan bir tarih düşüncesi olduğunu düşünüyorum. Büyük bir özveriyle kendimi Osmanlı tarihi araştırmalarına verdim.

Tarihçi, toplumuna katkı yapacak olan konuyu iyi seçmeli. Fransa veya Roma tarihi gibi çok çalışılmış konular yerine Osmanlı Tarihi gibi sosyal hayatı, kültürü henüz tamamıyla araştırılmamış ve batılılar tarafından yanlış yorumlanan bir tarih konusu seçmek istedim.

Batılıların Osmanlı Tarihi'ne yaklaşımları önyargılıdır. Araştırıcı yanlış yorumlanmış bir konuyu saptamalı. İki yüzyıl önce yazılmış Hammer tarihinde büyük yanlışlar var ama biz hâlâ onu bir otorite sayarız. Avrupa'da Osmanlı'yı müspet yanlarıyla alan bir kitap çok satamaz. Tarihçi olmak isteyen biri başkalarının hata veya ön yargılarla ele aldıkları konular seçmeli ve öncelikle Milli Tarih konularına yönelmeli.

2. Belirlediğiniz konuyu nasıl araştırırsınız? Araştırma süreci nasıl ortaya çıkar?

H. İnalcık: Ele alacağınız konu hakkında o zamana kadar yazılmış, mevcut literatürü gözden geçirmeli ve neler yapılmış neler yapılmamış, saptamalıyız.

3. Araştırma konunuzla ilgili veri toplama, analiz etme ve değerlendirme süreçlerini nasıl gerçekleştirirsiniz?

H. İnalcık: Tarih metodolojisi üzerinde şu kitabı tavsiye ederim: "Ch.V. Langlois, Ch. Seignobos, Tarih Tetkiklerine Giriş, Çeviren: Galip Ataç, İstanbul, 1937". Tarih araştırmaları belli bir metot ve hazırlık ister. Öncelikle konuyu anlatan kaynakları arşivde bulmak gerek. Vakfiyeler, tahrir defterleri, kadı sicilleri gibi farklı kaynaklardan istifade ederim. 1953 fetih yılına hazırlık için 1947'den itibaren hazırlanmaya başladım. Fethin 500. yıl dönümünde mesela Fatih dönemini kaynaklara dayanarak açıklamak istedim. Batılı Hıristiyan yazarlar bu konuya bağnaz yaklaşıyorlar.

Fatih devri hakkında bulduğum on beş kadar tahrir defteri o dönem hakkında yeni önemli eserler ortaya çıkarmamı sağladı. Bunlardan biri Arvanid Defteri'dir.

Gençlere bir tavsiyem konu hakkında topladığınız kaynaklar yeterli değilse, konuyu değiştirebilirsiniz. Ayrıca araştırdığınız konu çerçevesinde elde ettiğiniz veriler hemen yeni eserler yazmayı sağlar. Örnek olarak benim Fatih devri konusunda yaptığım tetkiklerde Rumeli'de Hıristiyan timarlı sipahiler konusu karşıma çıktı ve o konuda bir makale yazdım. Bu makale Osmanlı Devleti'nin yerli Hıristiyan askeri birlikleri kendi ordusunda nasıl istihdam ettiğini göstermesi bakımından önem taşıyor.

Bir eseri analiz ederken öncelikle bu eser hangi yanlış bilgiler içeriyor diyerek inceleyebilirsiniz. Kaynağın sahibi Hıristiyan ise Müslümanlar hakkında bir önyargı ile konuyu kendi tarafına yontabilir. Yahut sultanın adamıdır. Sultanın rakibini kötüler. Buna tarih araştırmalarında iç tenkit denir. İç tenkitle, kaynağın tarafgirliği, gerçeği tam olarak yansıtmayan noktalar tespit edilir.

4. Eserlerinizi yazarken nelere dikkat edersiniz?

H. İnalcık: Benim eserlerimi okursanız kullandığım yöntemleri görebilirsiniz. Bu açıdan Halil İnalcık'ı dikkatle okumanızı tavsiye ederim. Konunun takdiminde şu husus çok önemlidir: Öncelikle ele alınacak konu hakkında daha önceden yapılan tetkiklerin neler olduğu, bunların nasıl ve ne düzeyde kullanıldığı, tarafgirlik yapılıp yapılmadığı hususlarına açıklık getirilmelidir. Buna Fransızcada "mise au point" denir.

Tarih ilminin zaman ve mekân olmak üzere iki ana çerçevesi vardır. Zamanı ve mekânı belirlenmeyen şey tarihi olay değildir. Sonra tarihi ben ve öteki gibi bazı sosyolojik kriterlerle değerlendirmek aldatıcıdır. Buna benzer şekilde merkez ve çevresi gibi ancak Amerikan tarihi için geçerli sosyolojik çerçeveler bizim tarihimizi değerlendirirken kullanılamaz.

Mesela, tımar sisteminin Osmanlı'da, Japonya'da ve Çin'de uygulamalarını karşılaştırarak ortak bir tasvir sosyoloji için geçerlidir. Çünkü tarihi olaylar belli bir toplumda, belirli bir zaman ve mekân içinde gerçektir ve anlam kazanmıştır. Olayları o mekândan ve zamandan ayırıp düşünürsen, o olay tarih konusu değildir.

Osmanlıca resmi divan dili Farsça örneklere göre gelişmiştir. Osmanlı divanında fermanlar Farsça örneklerin taklididir. Yazıcılar bu üslûbu medresede öğrenirdi. Bu arada Osmanlıca konusunda *Redhouse* ve İsmail Parlatır'ın hazırladıkları lügatleri tavsiye ederim.

M. F. Köprülü Hoca, en zor bilim, tarih bilimi derdi. Çünkü tarih yazmak için diller bileceksin, sentez için kabiliyetin sosyal bilimler hakkında genel bilgi sahibi olacaksın. Ben bir yıl Hukuk Fakültesi'ne devam ettim. Kanunnâmeler üzerine yazdıklarımı biliyorsunuz. Annales School tarihçiliği modern tarihçiliğe yön vermiştir.

Tarih yazıcılığı devirden devire değişir, bugün yazılan tarih elli sene sonra anlamsız olabilir. F. Braudel, nüfusun ve para hareketlerinin gelişmelerde esas önemi olduğunu belirtiyor. Jacques Le Goff da toplumu şekillendiren faktörün mantalite hareketlerinin gelişmelerde esas olduğunu düşünüyor. Tarihi olayları zihniyet, anlayışlar yönlendiriyor. Demek ki, tarih yorumunda kuramlar bize yol gösterebilir.

5. Çalıştığınız alanın zorlukları nelerdir? Bu zorlukları aşma konusunda mesleğe yeni girmiş tarihçilere neler önerirsiniz?

H. İnalcık: Osmanlı tarihini yazmak için en az beş dil öğreneceksiniz: Farsça, Arapça ilk bilgiler, literatürü izlemek için Fransızca, Almanca, İngilizce gereklidir. İlk devir için Bizans kaynakları Kantakuzenos ve Gregoras önemlidir, Almanca güvenilir çeviriler yaptı.

6. Bir eserinizi nasıl yazdığınızı, bu eseri nasıl bir süreçte ortaya çıkardığınızı anlatır mısınız?

H. İnalcık: 1950'den önce fakülteye yazıldığımda arşivlere inip doğru bilgelere ulaşmayı amaçladım. Batılıların Osmanlı tarihi üzerine yargısı genelde olumsuzdur. Ben siyasi tarih, devlet tarihi ve askeri tarih üzerinde değil, toplum tarihi çalışmaya karar verdim. Örneğin, Fatih devrinin para politikasını incelemeyi amaçladım. Para politikası ekonomi ve toplumda önemli sonuçlar doğurmuştur. Eski akçe bulabilmek için hanlarda tüccarlar aranıyor herkes şikâyetçi oluyordu. Fatih ölüp Beyazıt başa geçerken yeniçeriler başında durup yeni akça çıkarmamaya yemin ettirdiler. Beyazıt bunlara yemin ettiği için tahta geldi. Ayrıca o evkaf ve emlakı eski sahiplerine geri verdi.

7. Mesleğe başladığınızda yaptığınız ilk çalışmalar ile bu gün geldiğiniz noktada yaptığınız çalışmalar arasında metodolojik olarak hangi farkların olduğunu düşünüyorsunuz? Birkaç örnek ile açıklar mısınız?

H. İnalcık: Daha 1950'lerde F. Braudel'i keşfedince tarihçiliğimde bana kılavuz oldu. Osmanlı'nın medeniyet, kültür ve toplum tarihi üzerine çalışmaya karar verdim ve bu güne kadar da bu yolda çalışmaya devam ettim. Son eserlerim ekonomi, toplum tarihi ve kültür tarihi üzerinedir.

Prof. Dr. Mustafa YILMAZ

1956 tarihinde Ankara'da doğan Mustafa Yılmaz, ilk (1967), orta (1970) ve lise (1973) öğrenimini Ankara'da tamamladı. 1978 yılında Ankara Üniversitesi Eğitim Yönetimi Teftişi ve Planlaması Bölümü'nden mezun oldu. 1985 yılında Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde yüksek lisansını "Milli Mücadele'de Yeşil Ordu" adlı teziyle tamamlayan Yılmaz, Doktora eğitimini 1993 yılında "British Public Opinion and the Turkish Republic 1923-1938" adlı teziyle Manchester Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Bölümü'nde tamamladı. 1997 yılında Doçent, 2003 yılında Profesör olan Yılmaz'ın *İngiliz Basını ve Atatürk Türkiye'si* adlı kitabının yanı sıra Milli Mücadele ve Türk dış politikası ile ilgili bilimsel çalışmaları bulunmaktadır. Yılmaz, halen Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü görevini yürütmektedir ve Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü müdürüdür.

Görüşme Tarihi: 08.04.2011
Görüşme Yeri: Hacettepe Üniversitesi

1. Araştırma konularınızı nasıl belirlersiniz?

M. Yılmaz: Ben burada hem İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nün müdürü, hem de Atatürk İlkleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı Başkanıyım. Öyle olunca benim konuşmam genel manada tarih olmaktan öte yakın dönem hatta daha da spesifik anlamda Türkiye Cumhuriyeti Tarihi üzerine yapılacak araştırmalarla ilgili olacak. Şimdi araştırma konusunu nasıl belirlersiniz? Biz burada öğrencilere hiçbir hocanın kapısında "tez konusu dağıtılır" yazmaz diyoruz. Her öğrenci yaptığı okumalardan kendisine bir sorun belirlemeli diyoruz yani bir problemi olmalı araştırmanın. Şimdi tez yapacak insana sorulacak ilk soru derdin neydi? Niye yaptın bunu? Problematik ne, sorunsalın ne? oluyor. Öyle olunca bütün araştırmaların konusunun bu alanın içine girmesi, dönem olarak oraya girmesi, belli bir sorun etrafında şekillenmesi gerekiyor, mevcut bilgiye bir katkı yapmalı. İkincisi bir sorun problematik mi ona bir açıklık getirmeli. Tabii bu fen bilimlerinde olduğu gibi buldum buldum! deyip bağırarak dışarı çıkacak bir şey değil ama esası da bunun çalışılmamış bir konu olması lazım. Bizde çok sıkça karşılaşılıyor hatta biz espri yaparak diyoruz "artık kurtuluş günleri, yani şu şehrin kurtuluşu kalmadı, çağdaşlaşma/modernleşme bağlamında ilkeler inkılaplar kalmadı". Ama bunun yerine bu çağdaşlaşmanın topluma nasıl yansıdığı, insanların bununla ilgili olarak bugün ne düşündükleri önemli. Tabi burada tarihin diğer metotlarının da devreye girmesiyle ancak yararlanabileceğiniz bir şey. Bir kere

dediğim gibi konunun çalışılmamış olması, bir sorun, bir problematiğin etrafında şekillenmiş olması, onu bir sonuca ulaştırması ve mevcut bilgiye bir katkı sunması önemli, biz bunu salık veriyoruz. Başlangıçta bir konuya başlarken bu daha önce çalışıldı mı? buna bakması lazım. Bu zamanımızda teknolojiyle çok kolay. YÖK giriyor bütün tezleri verileri girmiyorsa ilgili üniversitenin sosyal bilimlerle ilgili veya Türkiye'de inkılap tarihi ile ilgili yapılan tezlere bakıldığında aslında insanlar bir kanaate ulaşılabilir.

2. Belirlediğiniz konuyu nasıl araştırırsınız? Araştırma süreci nasıl ortaya çıkar?

M. Yılmaz: Bizde tezde yeterliliği geçen insanlar -doktora tezi için konuşuyorum- altı ay içerisinde konusunu belirlemek zorunda. Konusunu belirledikten sonra; tabi belirlerken de, belirledikten sonra da bir yöntem takip edecek. Şimdi bahsettiğiniz şey o. Yani nasıl araştırırsınız veya diyelim yüksek lisansta tez önerisiyle ilgili olarak, tez önerisi konuşurken bunun nerelere bakması gerektiğini, nerelere bakmaması gerektiğini söylenilir. Burada sanırım temel soru: bu konunun kaynağı nedir? Bizim kaynaktan anladığımız nedir? Şimdi bu soruyu biz jürilerde çoğunlukla sorarız. Kaynak nedir?, Cumhuriyet tarihinin kaynakları nelerdir?, diye. Bir kere yapacağı çalışmaya bağlı olarak o insanın kaynakları bilmesi lazım. Bu kaynaklar, işte arşiv diyelim, hangi arşivde bununla ilgili malzeme bulunur. Osmanlı Arşivi, Cumhuriyet Arşivi, ATASE Arşivi, Cumhurbaşkanlığı Arşivi; sadece arşivde yetmez biliyorsunuz bununla ilgili basın; hangi gazete, hangisini nasıl seçeceğim işte bir iktidar, bir muhalefet mi seçeceğim, bir tane de başka bir şey mi seçeceğim, bağımsız varsa işte boyalı mı

olacak, ciddi mi olacak? yani bir kere konuya bağlı kaynaklar bu araştırmanın sürecini ortaya koyuyor. Bundan da öncelikli olarak tabi konunun adını koyma aşamasında, bizim o konuya bağlı yapılmış olan araştırma ve incelemeleri mutlaka okumamız, onların bilgisine sahip olmamız gerekiyor.

3. Araştırma konunuzla ilgili veri toplama, analiz etme ve değerlendirme süreçlerini nasıl gerçekleştirirsiniz?

M. Yılmaz: Ben mesela İngiltere'de doktora tezi olarak İngiliz kamuoyu ve Türkiye Cumhuriyeti'ni çalıştım. Şimdi bir kere kamuoyu nedir? Kamuoyunun bilgi kaynaklarını neler oluşturur? Bakın şimdi ben kaynaklarımı aynı zamanda sorguluyorum ikinci soruyla da ilgili bir şey bu. Öyle de olunca da bir: basın. Bu basını önce de söylediğim gibi kendi içinde nasıl tasnif edebilirim; işte ciddi olanı, boyalı olanı, iktidar yanlısı olanı, bağımsız olanı, liberal olanı, labor olanı, konservative olanı benim bunları mutlaka almam lazım çünkü farklı farklı görüşleri ihtiva ediyorlar. Bu kamuoyuna etki eden bir şey. Sonra o dönemle ilgili yazılıp çizilmiş her şey Türkiye ile ilgili bilgisine ulaşmak durumundayım. Sonra radyo mesela, radyodan Türkiye gündeme gelmiş mi? Bunlara bakmak zorundasınız. Şimdi o zaman ben ne yaptım bir: Türkiye ile ilgili 1923-1938'se incelediğim dönem o dönemle ilgili yapılmış araştırmaların bilgisine sahip olduktan sonra, o zaman iğneyle kuyu kazıyorsunuz siz o günlük gazeteler de Türkiye ile ilgili çıkan haberleri topluyorsunuz, şimdi topladınız bunlar ortaya çıktı. Süreçle ilgili olarak veri topladı, bu veriler yeterli mi? Aynı dönemin içinde yaşamış belli çekinceleri ortaya koyarak insanların yazdıkları hatıratlara bakmak zorundasınız,

yani siz tekrar geçmişi inşa edebilmek için tek bir şeyden hareketle yorum yapamazsınız, o geçmişin bilgisine sahip olacaksınız ve sonra da geçmişi inşa edeceksiniz." Burada az önceki örneğe dönecek olursak siz nasıl çalıştınız ben diyelim kamuoyu çalışırken yapılan araştırma, incelemeler, radyo, gazeteler, dergiler Türkiye ile ilgili bilgilerini topladıktan sonra kendi kendime şöyle bir soru sordum? Dedim ki benim bu bilgilerin resmi kanaldan da kontrol etme gibi bir durumum olmalı. Süreç biraz sosyal bilimlerde zannedildiğinden daha meşakkatli bir şey. Aslında geçmişi yeniden inşa etmek, onun bilgisine sahip olmak da o kadar kolay bir şey değil. O zaman bütün bu veri toplamayı sağlıklı bir şekilde yapmak zorundasın. Değilse sizi yanlış sonuçlara götürebilir çünkü eksik bir veri yapacağınız bir yorumu, değerlendirmeyi eksik bırakabilir. Biz aksi görüşlerinde farklı olabilecek değerlendirmeleri de dikkate alarak sonuca varmalıyız. Yoksa yanlış değerlendiririz. Araştırılmayan bir konu bulduk, onun sınırlılıklarını belirledik, kaynaklarını belirledik, kaynakları elde ettik, farlılıklarını da göze alarak sonra bilgisine ulaştık. Analiz ediyoruz. Adım adım bir gidişle ancak sağlıklı bir sonuca ulaşılabilir. Yani iğneyle kuyu kazmak aslında. Tabi herkesin bir yoğurt yiyişi var. Mesela biz deriz ki "hiçbir plan vazgeçilmez değildir", ama plansızda bir araştırma olmaz. Bir araştırmanın esası var. Bunun alt başlıklarını, oraya girecekleri, girmeyecekleri, sonradan bakarsınız buradan bir şey çıkmadı dersiniz ondan vazgeçersiniz, öbür taraf çok can alıcıdır onu daha da derinleştirir gidersiniz. O süreç biraz da malzemeye bağlı bir şey, sizi o yönlendirecektir, doğrusu da budur aslında. Biz kafamızdaki şablonu bir yere uygulamak durumunda değiliz.

4. Eserlerinizi yazarken nelere dikkat edersiniz?

M. Yılmaz: Şimdi bunu da konu belirler. Benim tez danışmanlığını yaptığım doktora tezinde çok farklı konular çalışılıyor. Mesela Amerikan sağlık misyonu. Şimdi bu söylediklerimizi uygulama alanına geçirerek söyleyecek olursak; birincisi böyle bir konu çalışılmamış, ikinci misyon, misyonerler, sahaya adanmış insanların bir görev yapması, işin bir ulvi tarafı bizi böyle bir konuya itti. Tarih metodolojisinde bir şey var "genel kabuller" diyor. "Herkesin hiç sorgulamadan kabul ettiği şeyleri araştırıcılar sorgulamadan kabul ederlerse aynı hataya onlarda düşmüş olurlar". Şimdi o zaman aynı şeyleri tekrar etmek yerine bir farklılık bulmalıyız. Yani şunu söylemeye çalışıyorum özetle; her zaman tetikte olup, her zaman bu tür soruları sorup, yazmalıyız. İkincisi de hep öğrencilerimize salık verdiğimiz bir şey var; tezin başlığını unutmayın. Tez bir bütün çünkü. Bu yazdığınızı biz hiç bilmeyene yazıyoruz. Hiç bilmeyen eline aldığında "hikaye buymuş ben bundan bir şey anladım, demek ki, böyleymiş" diyorsa tamam sorun hal olmuştur. Ama bunu demesi içinde paragrafların birbirine bağlı olması, örneklerin yeterli olması, her türlü kaynağın, kıyasın yapılarak olması gerekir. Böyle yapmazsanız dediğim gibi yazım sürecindeki hatalar orada kopukluklar meydana getirebilir, çıkarsamaların olmadığı bir şeyi meydana getirebilir ki sağlıklı değil diye düşünüyorum.

5. Çalıştığınız alanın zorlukları nelerdir? Bu zorlukları aşma konusunda mesleğe yeni girmiş tarihçilere neler önerirsiniz?

M. Yılmaz: Ben yakın dönemden ve çalıştırdığımız alanla ilgili konuşuyorum. Burada karşılaştığımız sorun-

lardan en önemlisi; iki yüzün üzerinde yüksek lisans, yüzün üzerinde doktora yaptırınca bir konu sıkıntısı başladı. Karşılaştığımız sorunlardan birisi bu konu bulma sıkıntısı. Bizim herhalde meslekteki insanlardan kaynaklanan bir şey var, başlık iddialı olmalı, bilmem ne kadar zamanı kapsamalı. Bu kaygılardan da kurtulmamız lazım, yani konu uzun dönemi kapsar diye bir şey yok, dar alanın geniş bir bilgisine de sahip olabilir. Özetle bence şunun yapılması gerekir: bir çalışılmamış konular, alanlar nelerdir? Devletin bu konuyla ilgili kaygı duyduğu, özellikle bilgisine sahip olmak istediği alanlarla ilgilide gerekli desteği sağlayarak çevremizdeki ülkelerin hepsi çalışılabilir. Bakın temadan falan söz etmiyorum. Böyle bir şeyden hareketle bunun bilgisine sahip olmanın başından planlanıp ya bir projeye dayalı veyahut ilgili birimlerin bir araya gelerek ortaklaşa bir şey tespit etmesi lazım. Konu sıkıntısının ancak öyle aşılabileceğini düşünüyorum. Başka bir sıkıntı, temel sıkıntı özellikle yakın dönemle uğraşıyorsanız kaynak ve onlara ulaşma sıkıntısı. Kaynakların tasnif edilmemesi, belli kurumların arşivlerini Başbakanlık Arşivi'ne devretme konusunda yaşadığı sıkıntılar, kaynaklara dayalı sıkıntılar. Yakın dönemle ilgili böyle bir sorun var. Tabi sadece kaynağa dayalıdan çıkarıp, sözlü tarih yöntemini kullanarak faydalanabileceğimiz alanlar var ama tabi bunun da bilgisine sahip olmadan sizi yanlış yerlere götürebilir. Yine tarihte kullanılmayan farklı yöntemlerin, diğer sosyal bilimlerde kullanılan yöntemlerin kullanılıp kullanılmamasıyla ilgili tartışmalar var. Yakın dönemle ilgili çalışacak insanların böyle bir sorunu var. Herkes hatıratını yazmıyor, herkes not tutmuyor, özellikle zamanımızdaki teknoloji de buna uygun bir alt yapı bırakmıyor. Mesleğe yeni girmiş arkadaşlara biz

şunu tavsiye ediyoruz: çalışacağı alanın bilgisine sahip olmakla birlikte mutlaka dil problemini halletmiş olması gerekiyor. Çalıştığınız yerin, bölgenin mutlaka dilini bilmek ve gidip orada kaynaklara ulaşmak durumundasınız. Oturduğunuz yerden çalışılacak bir şey değil bu aslında böyle bir sürü olumsuzluk söylüyormuş gibi olmayalım sosyal bilimlere eskisinden çok daha fazla destek veriliyor.

6. Bir Eserinizi nasıl yazdığınızı? Eserin nasıl bir süreçle ortaya çıktığını anlatır mısınız?

M. Yılmaz: Bazen sizi buna zorluyorlar. Mesela ben doçentliğe girdiğim zaman doçentlik tezi diye bir şey vardı. Şimdi sizin yazdığınız yazılar doktora alanıyla ilgili olmasın deniliyor. Bu tabii sizi onunla hiç ilgisi olmayan bir alana yönlendiriyor. Ben yasak yayınlara ilgi duymuştum. Dedim bir eser niye yasaklanır? Hep mi yasaklanır? Bununla ilgili olarak arşive gittim. Atatürk dönemi yasak yayınlar ile ilgili bir makale yazdım ben. Şimdi baktım ki burada yasaklanan konuların bir sayısı var. Ondan sonra dedim ki ben bunu devam ettireyim. İnönü dönemine baktım, sonra Menderes dönemine baktım. Ama önce makale çıktı, pek bir itiraz gelmedi hatta ilgi de çekti. Sonra dedik ki bunları bir kitap yapalım. Bize hocalarımızın söylediği bir şey vardı. Bir; eksik alan olmalı yani çalışılmamış olmalı, iki; sizin de ilginizi çekmeli sonuçta siz de insansınız. İlginizi çekmeli, buldum, buldum! diye bağırmasanız bile zevk almalısınız ondan. Bir eser oluşmadan önce onunla ilgili bir ciddi bir araştırmanın, hatta bir yayının olup ona gelebilecek tepkiler, eleştiriler ele alındıktan sonra bunun yapılması lazım. Öyle olunca bir kitabın hikâyesine geri dönecek olursak öyle bir yaz oturup, arşive gidip de ortaya konulmuş bir şey

olmaktan çıktı bakın. Niye işte beş altı yıllık bir malzemeye, yayına dayalı bir şeyin topluca değerlendirilmesi oldu bu. Genellikle insanların bizde ilk eserleri tezden oluyor. Yani çalışacağınız konunun iyi belirlenmesi, kaynaklarına iyi bakılması, ihtiyaca cevap vermesi lazım ama bir de popülerlik ve piyasa diye bir şey var. Tezlerin basılmamasının nedeni de bu.

7. Mesleğe başladığınızda yaptığınız ilk çalışmalar ile bu gün geldiğiniz noktada yaptığınız çalışmalar arasında metodolojik olarak hangi farkların olduğunu düşünüyorsunuz? Birkaç örnek ile açıklar mısınız?

M. Yılmaz: Bu insanların ufkuyla ilgili. Yazarken akla gelen bilgiler artık sizde belli konuları yazmakla ve daha çok pratik etmekle birlikte otomatik hale gelir. Belki danışmanın faydası da bu. Öğrenciye şuralara da bak, buralara da bak, burayı şöyle yapamaz mıyız diyor. bunlar daha sonradan sizde gelişiyor. İkincisi donanımınız daha sonra gelişiyor. Hem başka yerlere gidip kaynaklara ulaşmayla ilgili. Türkiye'de değişim çok hızlı yaşanıyor. Tarihe bakış açısı da her şeyle birlikte değişiyor. Daha açılıyor, farklı alanları kapsıyor, farklı kaygıları taşıyor, klasik tarih anlayışı dediğimiz anlayışın değiştiğini hepimiz görüyoruz. Bunu biz kendimizde de görüyoruz. Çalıştığımız alanlar, o alanların sorgulanması, onların farklı değerlendirilmesi gibi şeyleri gözlemek mümkün.

Prof. Dr. Çağrı ERHAN

1972 yılında İstanbul'da doğdu. 1993'te Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun oldu. Aynı üniversitede, 1996'da uluslararası ilişkiler yüksek lisansını, *Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu* başlıklı tezi savunarak tamamladı. 2000 yılında, *Osmanlı-Amerikan Siyasi İlişkileri* başlıklı teziyle, Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü'nde doktor unvanını aldı. 2003'te Siyasi Tarih Doçenti, 2009 yılında da profesör oldu. *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri* adlı eserinin yanı sıra Türk dış politikası ve uluslararası meseleler üzerine yazdığı çok sayıda kitabı ve bilimsel çalışması bulunan Erhan, Ekim 2000-Kasım 2003 arasında Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdür Yardımcılığı görevini yürütmüş, Aralık 2005'te ise aynı merkeze müdür olarak atanmıştır. Erhan halen Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Siyasi Tarih Anabilim Dalı Öğretim Üyesidir.

Görüşme Tarihi: 11.04.2011
Görüşme Yeri: Ankara Üniversitesi

1. Araştırma konularınızı nasıl belirlersiniz?

Ç. Erhan: Bütün araştırmacıların, bütün bilim adamlarının, bütün tarihçilerin bir ana araştırma konusu var. Bazıları dönemlere göre ayırıyor; bazıları da o dönemler içerisindeki konulara göre. Tarih dediğiniz zaman; o kadar muazzam bir alandan söz ediyoruz ki, bunu darlaştırıp "Yakınçağ" bile deseniz, "20. yüzyıl" bile deseniz, "Türk Dış Politikası tarihi" bile deseniz yine de bir ömürde oturup çalışılabilecek binlerce konu karşınıza çıkabilir. Aslında bazen hiç aklınızda olmayan bir konu da, birden bire sizin çalışma gündeminize geliyor. Genellikle tarihçinin, araştırmacının boş vakti olmaz ama bir kitabı, bir konuyu bitirdikten sonra acaba ne araştırayım diye düşündüğünüzde orada bütün verileriyle, ana başlıklarıyla var olan bir şeyi defterinizden çıkartıp yazıyorsunuz. Bir diğer mesele de tabii konferanslar yani etkinlikler. Gittiğiniz zaman her alanı kapsayabilmenize imkân yok. Bir bakıyorsunuz bir arkadaşınız bir konuda sunuş yapıyor ve birdenbire kafanızda tıpkı fen bilimlerindeki mucitlerde olduğu gibi bir ampul yanıyor. Yani o arkadaşınızın ortaya koyduğu perspektifin dışında da başka türlü bakılabileceği konusunda bir düşünce elde ediyorsunuz, gidiyorsunuz görüşüyorsunuz ve o da yeni bir konu olarak ortaya çıkabiliyor. Dolayısıyla esas itibariyle konu seçiminde üç ana etkenin olduğunu söylemem mümkün. Birincisi, ana bir konunuz vardır. O genellikle yüksek lisanstan başlar. İkincisi, başka konularda o konuda araştırma yaparken gözünüze çarpan konular olabilir. Üçüncüsü de, akademik etkinlikler esnasında yurtdışında,

yurtiçinde bazen de teklif olarak geldiğinde söz konusu olabiliyor. Yani bir toplantıya sizi davet ediyorlar şu konuda çalışır mısın diye o sizin ana konunuzun dışında da olabiliyor.

2. Belirlediğiniz konuyu nasıl araştırırsınız? Araştırma süreci nasıl ortaya çıkar?

Ç. Erhan: Tarihçi açısından geleneksel olarak söz konusu olan iki farklı yöntem var: Bazıları doğrudan girer, arşivlerde çalışıp gelirler; bazıları da evvela genel okumalarını bitirir ondan sonra arşive girerler. Ben ikincisini tercih ediyorum. Yani evvela şunu tespit etmemiz lazım: Hangi konu olursa olsun bu hiç araştırılmamış zannettiğiniz konuda bile daha evvel araştırma yapmış olan biri olabilir. Bu iki açıdan önemli: Bir, insanların emeğine saygı açısından önemli. Evvela sizden evvel o konuda biri çalışma yapmış ise o çalışmayı bulup, okuyup daha sonra siz çalışma yaparken eserinizi yazarken ona atıf yapmanın son derece önemli olduğunu düşünüyorum. İkincisi eğer zaten çok geniş bir araştırmanın bir boyutunu biri tamamladıysa, sizin oturup aynı konuyu bir daha gözden geçirmenize gerek kalmayabilir. Yani bir arkadaşımız gerçekten de yıllarını verip, arşivde belli bir konuyu baştan sona incelediyse artık birinci el kaynakları ancak kontrol etmek için incelersiniz siz de aylarınızı yıllarınızı arşiv de geçirmezsiniz. Fakat o arkadaşımızın çalışmasına atıf yaparsanız, o arkadaşımızı da bir yandan taltif etmiş olursunuz, emeğine saygı gösterirsiniz. Ama aynı zamanda kendi araştırma süreniz de kısalır. Dolayısıyla ben evvela genele bakıyorum. İşin içerisinde ansiklopediler de olabilir; ikinci el kaynaklar niteliğini taşıyan kitaplar da olabilir. Bu ikinci el kaynakları genel olarak kapsadıktan sonra tabii her tarihçinin yapması gereken şey

arşive girmek. Bu çerçevede de konu başlıklarını tespit ettikten sonra -tabii öncesinde yapılan genel okumalar aynı zamanda konunun da aşağı yukarı sınırlarının belirlenmesine yardımcı oluyor- yani hangi periyodu kapsayacaksanız ve hangi ana başlıklar orada yer alacak ona karar veriyorsunuz. Ondan sonra arşiv okumalarına başlıyorsunuz. Araştırmalarınızı yapıyorsunuz ve ikisi bir süre sonra paralel olarak gitmeye başlıyor, genel okumaların hepsini bitirmenize imkân yok. Bu arşiv çalışmasını da bitirdikten sonra ben genellikle okuma kısımlarını gerek arşiv olsun gerek kitap, makale okumaları olsun bitirdikten sonra yazmaya başlıyorum. Bazı arkadaşlarımız onu tercih etmiyorlar. İkisini beraber sürdürüyorlar ben onu yapmıyorum, yapamıyorum. Biraz daha 'klasik' kaldım herhalde. Mesela arşive gittiğiniz zaman bazı arkadaşlar laptoplarını getirirler o evraktan doğrudan yazmaya başlarlar. Ben onu yapamıyorum. Ben hâlâ klasik yöntemle; birtakım orta boy kartonlara yahut beyaz kağıda fiş şeklinde yazıyorum yazacağımı. Çok önemli bir belge ise, hemen orada okuyamıyorsam, birkaç tane belge arka arkaya varsa, fotokopisini almayı tercih ediyorum. Fakat benim yazmaya başlayabilmem için her şeyin elimin altında olması gerekiyor. Genellikle de büyük masalar kullanıyorum. Çünkü o fişlerimi hangi konu başlığımı yazıyorsam o konu başlığı ile ilgili fişleri kutudan çıkartıyorum önüme koyuyorum ve durmaksızın yazabiliyorum. Burada önemli olan benimsediğiniz metodu başından sonuna kadar götürebilmek. Yoksa "biraz bundan yapayım", "biraz şundan yapayım" dediğiniz zaman yazım süreniz kısalmaz, uzar. Bilim adamının bence yapması gereken en önemli şeylerden biri de sınıflandırma. Sonsuz bir umman içerisinde tarihçi eğer kendi sınırlarını

baştan iyi koymasa o zaman hiçbir kitap bitmez zaten. Ya da kitap biter ama okuyan da onun içinde kaybolur.

3. Araştırma konunuzla ilgili veri toplama, analiz etme ve değerlendirme süreçlerini nasıl gerçekleştirirsiniz?

Ç. Erhan: Konu başlıklarını tespit ettikten sonra o konu başlıklarıyla ilgili okumalarımızı yapıyoruz. Ben yine biraz klasik yaklaştığım için kitap ve makale arama dışında İnternet'i çok fazla kullanmıyorum. Ben bir araştırma yaparken internetten özellikle kaynak arama safhasında yararlanırım. Aynı şekilde mesela Milli Kütüphane'de kartoteksten arama yapacağıma evvela bilgisayardan aramamı yaparım Milli Kütüphane'de ve yahut ODTÜ Kütüphanesi'nde, Bilkent Kütüphanesi'nde, Siyasal Bilgiler Kütüphanesi'nde hangi kütüphaneye gideceksem evvela o kaynağı tespit ederim ondan sonra o kaynağa müracaat ederim. Aynı şey arşiv taramaları içinde geçerlidir. Şimdi bizim Osmanlı arşivi söz konusu olduğunda Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü web sayfasına girdiğinizde katalogları buluyorsunuz. Orada hepsi yok kuşkusuz, özetleri var. Evet kataloglar veyahut internet veritabanları, vesaireler bunlar bir çıkış noktasıdır. İşinizin bir kısmını görür. Fakat yine de o kütüphaneye gireceksiniz. Özellikle açık raf sistemi olan kütüphanelere gireceksiniz. Yine o arşiv dosyasını, o föyü getirteceksiniz. O belgeyi okuyacaksınız. Tabiatıyla bu vakit alan bir şey. Benim genç araştırmacılara öğüdüm bu olacak. Araştırma, yani özellikle tarih alanındaki araştırma kütüphane ve arşive girmeden yapılmaz. Yani bilgisayarın karşısında nasıl olsa burada her şey var, ben bunlara bakıyorum diyerek olmaz. Kütüphanelerin ve arşivin tozunu mutlaka yutmak gerekiyor.

4. Eserlerinizi yazarken nelere dikkat edersiniz?

Ç. Erhan: Her şey den önce, bilimsel ahlak ilkeleri çerçevesinde, mutlaka daha evvel benzer konularda çalışmış olan arkadaşlar varsa, onların da atıf yapılan eser olarak çalışmamda yer alması gerekir. Ona atıf yapmak sizin değerinizi azaltmaz; tam tersine o arkadaşın da verdiği destekle değerini daha fazla artırır. İkincisi, herkes her şeyi aynı anda yazamaz. Dolayısıyla periyotlarınızı çok net bir şekilde tespit edeceksiniz. Kullandığınız kaynakların da büyük ölçüde doğrudan o alanla ilgili olmasına dikkat edeceksiniz. Bitirdikten sonra, basılmadan önce, çalışmayı mutlaka sizden başka birilerinin de onu okuması lazım. Siz ne kadar okursanız okuyun, hele böyle tam konsantre olup, aylarca çalıştığınız bir metni bir daha, bir daha okuduğunuz da artık insan algıda seçicilik sebebiyle muhtemelen her halde bir hatayı göremiyor. Nokta-virgül hatası olabilir bu, aynı paragrafın başka bir yerde tekrar etmesi olabilir. Göremeyebiliyorsunuz; çünkü ormanın içinde kayboluyorsunuz. Her zaman için güvendiğiniz; yani hem fikri muhakemesine güvendiğiniz, hem Türkçesine güvendiğiniz farklı bir kişi tarafından okunması gerekiyor. Bir diğer konu da, yaptığınız çalışmanın bir yenilik getirmesi lazım. Görüyoruz bazen daha evvel yapılmış kendisinin yapmış olduğu çalışmayı aşağı yukarı içeriğini hiç değiştirmeden, sadece paragrafların yerlerini değiştirerek, içerdiği konu başlıklarının yerlerini değiştirerek yeni bir kitap gibi takdim edenler de çıkabiliyor. Aynı çalışma güncellenerek, ikinci baskısını da yapabilir, üçüncü baskısını da yapabilir. Bu doğal. Ama kişinin kendini tekrar etmemesi lazım. İnsan kendini tekrar etmeye başladıktan sonra zaten emekli olmalı; bu işlerle uğraşmamalı.

5. Çalıştığınız alanın zorlukları nelerdir? Bu zorlukları aşma konusunda mesleğe yeni girmiş tarihçilere neler önerirsiniz?

Ç. Erhan: Hep arşivden bahsediyoruz. Bizim siyasi tarih alanının en büyük zorluğu Türk arşivlerinin içinde bulunduğu durum. Ben yaklaşık on senedir bu işle uğraşıyorum. Yani arşivleri açtırmakla uğraşıyorum. İki arşivimiz var biliyorsunuz. Biri Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı, biri Cumhuriyet Arşivleri Daire Başkanlığı. Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı'nda Türk dış politikasını bir siyasi tarihçi gözüyle inceleyeceğiniz belgeler; Dışişleri Bakanlığı belgeleri, Genelkurmay belgeleri, Savunma Bakanlığı belgeleri maalesef bugün itibariyle araştırmacıya açık değil. Dışişleri Arşivi yeterli değildir; mutlaka ve mutlaka Savunma Bakanlığı Arşivi, Cumhurbaşkanlığı Arşivi gibi belgeler de açılmalı. O zaman insanın aklına iki soru takılıyor: Her şeye para ayırıyorsunuz da, bu kadar önemli bir şeye neden para ayırmıyorsunuz? Yani eğer eleman sıkıntısından oluyorsa bu. İkinci soru, acaba gizlediğiniz bir şeyler mi var? Onları ayıklamak için mi bu kadar vakit geçiyor. Yani ben bugün 2011 yılında, 1940'larda olan bir şeye ilişkin belgeyi bulamıyorsam, Türkiye ve İkinci Dünya Savaşı tarihini hakkıyla yazamam. Öyle bir şey olur mu? İkinci Dünya Savaşı'nın bitişi üzerinden 70 sene geçmiş. Bugün oturup da, biz Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nda nasıl ilişkiler kurdu Almanya'yla, İngiltere'yle, Fransa'yla, Amerika'yla bunun tarihini layığıyla yazamıyoruz. O zaman da ne oluyor? Tarihi değerini kuşkusuz inkar etmediğimiz ama daha çok gazeteci gözüyle yazılabilen dönemin gazetelerini araştırıyorsunuz. İşte "Ayın Tarihlerine" bakıyorsunuz. Yaşayan da kimse kalmadı ama hiç olmasa onları gören biri yaşıyorsa onlar size

anlatıyor. Fakat bu tarihçilik değil. Araştırmacı gazetecilik gibi bir şey. O zaman da, tarih kitabı zannettiğimiz kitaplar aslında arşive girilmeden, gazeteciler tarafından yazılmış kitaplar oluyor. Bunun en büyük vebali bu arşivleri açmayanların boynunadır. Diğer bir problem de maddi sorunlar. Sosyal bilimler alanında çalışanlara TÜBİTAK, TÜBA ve üniversitelerin daha fazla kaynak ayırmaları gerekmektedir.

6. Bir eserinizi nasıl yazdığınızı, eserin nasıl bir süreçte ortaya çıktığını anlatır mısınız?

Ç. Erhan: Hangi safhada yazdığımızla ilgili her şeyden evvel. Bir yüksek lisans çalışması, bir doktora çalışması yapıyorsanız orada sizin kadar, danışmanınızın da yönlendirmesi çok önemli oluyor. Ondan sonraki dönemlerde de, her şeyden evvel çalıştığınız konunun ana konunuzun içinde olması gerekiyor. Bir boşluk görmeniz gerekiyor. Daha evvel o konuyla ilgili yazmış olsanız bile, belki ortaya çıkan yeni belgeler çerçevesinde yeni bir şeyler yapılması kafanızda canlanabilir. Yani konu seçimi birinci aşama. Arkasından bir program yapmanız lazım. Her şeyde planlama olduğu gibi bir kitap, bir eser ortaya koyarken de bir planlama yapılmalı. Bu bir makale de olabilir, yazılı olarak basılmayacak, sadece 20 dakika sunulacak bir tebliğ bile olabilir. Nihayetinde bunlar hepsi eserdir, belli bir emeğin ürünüdür. 20 dakikalık basılmayacak tebliğinizi bile hazırlarken bir planlama yapmanız lazım. Konu tespiti, o konunun yeni bir şey olması lazım, orijinal olması lazım. Nerede araştırma yapacaksanız, benim o yukarıda anlattığım, benimsediğim ve bundan sonra da değiştirmeme imkân olmayan bir yöntem o, işte yazarsınız kartlara, fişlersiniz ve masanızda oturursunuz, yazarsınız. Sonra birinin onu sizin adınıza gözden

geçirmesi gerekir. İtimat ettiğiniz birinin bunu yapması lazım. Size birtakım öneriler getirir. Bir bilim adamının yapmaması gereken şey eleştirilere kapalı olmak. "Kendini ciddiye almama" aslında bilim adamına ilişkin bir haslettir. Yani şöyle ciddiye almama. Tabii ki, yaptığınız işi ciddiye alacaksınız, araştırmanızı ciddiye alacaksınız, ortaya koyduğunuz eseri ciddiyetle savunacaksınız. Fakat ben burada bunu koyuyorum, doğru olan da budur, bunu eleştiremezsin yaklaşımıyla bir bilimsel eser ortaya koyamazsınız. Hiç kimse "küçük dağları yaratamaz"! Her şey sorgulanabilir sonuçta tarihin kendisi sübjektiftir. Niye? Tarihi vakalar orda kendi başlarına duruyorlar ama onu bugüne aktaran tarihçinin kendisidir. Tarihçinin gözüyle aktarılıyor. Tarihçi kendi kişiliğini katarak bunu aktarıyor. Okuyucu, "burayı böyle demişsin ama aslında burası şöyle olmalıydı" dediğinde mutlaka bunu ciddiyetle dikkate almamalısınız. Eğer karşı argümanlarınız varsa tartışmalısınız ve bütün bu tartışmalar da eser basılmadan, bir tebliğ ise sunulmadan, bir makaleyse yayınlanmadan evvel olmalı. Çünkü o çıktıktan sonra artık onu kamuoyunun önüne sunuyorsunuz. Yayınlayana kadar sizin malınız olan eseriniz, yayınlanınca herkese ait oluyor. Okuyucudan gelecek tepkileri ancak ikinci, üçüncü baskılarda düzeltebilirsiniz ama hele bir de dergi makalesiyse onun ikinci, üçüncü baskısı da yok.

7. Mesleğe başladığınızda yaptığınız ilk çalışmalar ile bugün geldiğiniz noktada yaptığınız çalışmalar arasında metodolojik olarak hangi farkların olduğunu düşünüyorsunuz? Birkaç örnek ile açıklar mısınız?

Ç. Erhan: Ana ilkeler değişmiyor. Ben şunu görüyorum gerçekten de bu bir usta-çırak ilişkisi tarihçilik mesleği. Na-

sıl romancının yıllar içerisinde 17-18 yaşındayken yazdığı şeylerle 60 yaşında yazdığı eserler arasında bir farklılık vardır ama o üslup çok da değişmez, tarz çok değişmez ise tarihçinin de tarzı çok değişmiyor. Bütün bu söyleyişimiz çerçevesinde özetlediğim o metodolojiyi çok fazla bırakamıyorsunuz çünkü oturup yeni bir şeyler ikame edene kadar, "zaten iyi işleyen bir şey. Ben bugüne kadar da ne yazdıysam bu yöntemle yapmışım" deyip bunu devam ettiriyorsunuz. Mutlaka ama mutlaka vazgeçemediğim şey kütüphaneye ve arşive gitmek. Bu biraz da insanın içinden gelen bir şey. Ben alana, doğrudan doğruya metodolojik olarak orijinal bir katkı yaptığımı zannetmiyorum. Fakat tarih araştırma metodunu, o metodunu önemli isimleri ile belki de ilk dönemlerimde çalışmış olmanın getirdiği bir alışkanlıkla, sürdürüyorum. Bu anlamda biraz daha klasik bir araştırmacı olduğumu söyleyebilirim.

Prof. Dr. Eyüp ÖZVEREN

1959 tarihinde Ankara'da doğdu. İlköğrenimini İstanbul Levent İlkokulu'nda (1969), ortaokulu İstanbul İngiliz Ortaokulu'nda (1974) ve liseyi Robert Koleji'nde (1977) bitirdikten sonra girdiği Orta Doğu Teknik Üniversitesi Ekonomi Bölümü'nden 1981 yılında mezun oldu. 1986 yılında ABD New York Eyalet Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü'nde tamamladığı master eğitiminden sonra aynı üniversite ve aynı bölümde *The Making and Unmaking of an Otoman Port-city: Nineteenth Century Beirut, its Hinterland, and the World-Economy. [Bir Osmanlı Liman Kentinin Oluşum ve Çözülüşü: On Dokuzuncu Yüzyılda Beyrut, Ardülkesi ve Dünya-Ekonomisi]* adlı doktora tezi ile 1990 yılında doktor unvanı aldı. 1996 yılında Doçent, 2002 yılında Profesör olan Özveren'in, *Akdeniz'de Bir Doğu* adlı kitabının yanı sıra odağında Akdeniz dünyası olmak üzere iktisat ve iktisadi düşünce tarihi ile ilgili Türkçe ve İngilizce olarak yayınlanmış çok sayıda bilimsel çalışması bulunmaktadır. Özveren, halen Orta Doğu Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanlığı görevini yürütmektedir.

Görüşme Tarihi: 11.04.2011
Görüşme Yeri: Orta Doğu Teknik Üniversitesi

1. Araştırma konularınızı nasıl belirlersiniz?

E. Özveren: Öncelikle şunu söyleyerek başlayayım. Ben ender sayıda hem iktisat tarihi hem de iktisadi düşünce tarihi çalışan bilim insanlarından biriyim. Genellikle bunlardan biri üzerine yoğunlaşılır. Hatta son on yılda daha çok da iktisadi düşünce tarihine odaklandığımı söyleyebilirim. Şimdi bu iki alanın kullanılan metotları farklı olmakla birlikte ben bu soruları daha çok daha yaygın bir okur kitlesine hitap etmesi açısından iktisat tarihi bağlamında yanıtlayacağım. Dışarıdan izleyecek birisinin tereddüde düşmemesi için de şunu söyleyeyim, iktisat tarihi dünyada gerçekleşen iktisadi olarak anlam taşıyan çeşitli olayların tarihinden oluşur. İktisadi dünce tarihi bundan farklı olarak o olayların yorumu için geliştirilmiş kuramlardan, politikalardan oluşan bir bütündür. Şimdi böyle baktığınız zaman aslında iktisat tarihinin kendisi çok eski. Şimdi böyle geniş bir alanla ilgili çalışmalar söz konusu olduğu zaman araştırma konularını belirlemem bir anda, bir günde ya da kısa bir sürede olacak bir şey değil. Bunun arkasında çok geniş bir okuma etkinliği var. Kafamda herhangi bir konu yokken de etrafta yayınlanan bütün kitapları okurum. Okurken birtakım sorular kafamda oluşmaya başlar. Bunların üzerinde de düşünürüm. Şimdi bunların bir kısmını makul bir sürede araştırmaya dönüştürürüm yani konu olarak seçerim ama bir kısmı bazen kafamda on beş sene, yirmi sene kalabilir. Zaman zaman tekrar geri dönerim ve sonuçta belli bir noktada bunu yazma olgunluğuna gelirim. Bu iki şeye bağlıdır. Hem onun

o sırada benden istenip istenmemesine, hem de benim o noktada artık o konuda özgün bir şey söyleyebileceğim özgüvenine kavuşup kavuşmamama.

2. Belirlediğiniz konuyu nasıl araştırırsınız? Araştırma süreci nasıl ortaya çıkar?

E. Özveren: Bir konuda araştırma yapmaya karar verdiğim zaman, ki bu kararı vermem dediğim gibi ya benim o konuda artık farklı bir şey söyleyebileceğime inanmama ya da birilerinin benden o konuda bir şey yapmamı istemelerine bağlı olabilir; bu kararı verdiğim noktada artık o konuda mevcut olan aşağı yukarı her şeyi toplarım. O konuda yazılmış olan çalışmaların hepsini tarama ihtiyacını duyarım. Bu sadece dar anlamda o konuyla ilgili değil, aynı zamanda o konuya yakın düştüğünü, onunla etkileştiğini düşündüğün diğer konuları da kapsar ve farklı örnekleri de kapsar. Örneğin ben XIX. yüzyıl Osmanlı'yla ilgili bir şey yazacaksam aslında benzer açıdan XIX. yüzyıl Çin'ini, Avrupa'sını ele alan başka kaynaklara da bakarım. Yani onların orada ne yaptıklarına da bakarım. Onu gördükten sonra konuya yaklaşmak, tanımlamak isterim. Onun için araştırma sürecinin bir kere ilk aşaması genel bir okumadır. O genel okumadan sonra onun içinde dar bir alanı kendime ayırırım. Bu sefer o alanla ilgili okumaları tekrar gözden geçiririm. Şuna bakarım: o alanda farklı bir şey söyleme imkânı hâlâ var mı? Yani eğer bir eksik olduğunu düşünüyorsam o eksiği doldurmak üzere bir şey yazarım aksi takdirde sadece yapılan çalışmaları değerlendirmekle sınırlı kalacak bir çalışmayı amaç edinirim. Her alanda eksik var demek de doğru değil, yani bazı alanlarda çok değerli çalışmalar yapılmış olabilir ve çok yeni bir şey söylemenin gereği de ol-

mayabilir. Araştırma süreci bu durum saptamasından sonra ortaya çıkar. Orada da bunun kendi gelişim hızıyla ilgili sorunlar vardır, malzemenin nerede olduğu, neler kullanılacağı türünden... Bunlara göre bir takvim oluştururum ve veri toplama aşamasına, yorum aşamasına, yazım aşamasına göre bu takvimi uygularım. Yani takvim konusunda çok ciddi davranırım, mümkün olduğu kadar ona sadık kalmaya çalıştım. O açıdan gerektiği zaman belli bir aşamayı, takvim gerektirdiği için o noktada keser, bir sonraki aşamaya geçerim, hiçbir zaman şunu yapmam, iyi ama bütün verileri toplayamadım henüz diye takvimi çok geniş dirsekli şekilde sarkıtmam. Bir gün, iki gün, bir hafta olabilir ama makul sınırlar içinde kalmak üzere, fakat kesinlikle aşamaları izleme konusunda titiz davranmayı tercih ederim.

3. Araştırma konunuzla ilgili veri toplama, analiz etme ve değerlendirme süreçlerini nasıl gerçekleştirirsiniz?

E. Özveren: Veri tabii konuya göre belirlenen bir şey. Öyle konular vardır ki çok farklı verilere dayanır. Bunlar zaman zaman benim de yaşadığım sıkıntılar. Yazılı kaynakları kullanan çalışmalar olabilir, sözlü kaynaklardan medet uman çalışmalar olabilir. Bu, konudan sonra belirlenen bir şeydir. Bizim çok standart birtakım iktisat tarihi yöntemleri uygulayabilmemiz için elimizde eksiksiz veri setleri olması gerekir. Onun için sete bakıp hangi metotla onu yorumlayabileceğimiz konusunda bir şeyler yapmamız gerekir. Yapılması gereken, malzemeyi zorlayarak söylenebilecek en fazla şeyi söylemektir. Her konuda söylenebilecek bir şeyler vardır, ama ne kadar şey söylenebileceğini ve hangi yöntemle söylenebileceğini belirleyen, hareket ettiğiniz ve kullandığınız veri setinin niteliğidir. Değerlendirme sü-

reçleri de ortaya çıkan çözümlemenin sonucunda önemlidir. Veriler kendi kendilerine hiçbir zaman konuşmazlar. Yani verileri tekrar aktarmak tarihçilik olmaz ama yorumlanması çok önemlidir. Yorumlama da sadece verilerle olacak bir şey değildir. İnsanın zihninde belli çerçevelerin olması gerekir. Belli değişkenler arasında ne gibi ilişkiler olabileceği konusunda bir birikiminiz olması gerekir. Ancak onun ışığında o verilerle ilgili anlamlı bir şey söyleyip söyleyemeyeceğiniz noktasına gelebilirsiniz. Bu bakımdan son kertede yapılması gereken, bu daha kuramsal olan çerçevelerden türetilmiş hipotezlerle bakma ve elinizdeki malzemeyi gerçekten akla yatkın ve aynı zamanda bir özgünlüğü olan yorum getirip getiremeyeceğinize karar vermektir. Veri toplama kısmında bir iktisat tarihçisi verilerini nereden elde eder? Şimdi, çok farklı yerlerden edinilebilir bu veriler. Tabii ki, merkezi kayıtlar vardır, Osmanlı arşivi gibi, ama aynı zamanda başka kaynaklar da vardır, şirket tarihleri vardır, belgeleri vardır. Ticaret ile ilgili tutulmuş çeşitli kayıtlar vardır. Yabancı kaynaklar çok önemlidir bu konuda. Çünkü erken modern dönemde ve modern dönemde çok sayıda yabancı diplomasi ve ticareti birlikte yürüttüğü için bununla ilgili önemli kayıtlar tutmuşlar ve bunu da Avrupa'daki merkezlere aktararak oralarda bunların tasnifini başlatmışlardır. Bu bakımdan bu tür arşivler çok önemlidir ve tabii onları ilgilendiren daha çok kapasiteden ziyade iktisadi hayatın seyri, gidişatı olduğu için daha önce söylediğim teknik kapasite tanımlarının ötesinde aynı zamanda belli dönemlerdeki gidişatla ilgili yorum açısından bunlar tamamlayıcı önemde malzemelerdir. İnsanların gündelik hayatında gerçekleşen pek çok şey iktisadi hayata dayanan, insanların yaşamlarını sürdürebilmesi için verdikleri mücadele-

dir. Böyle olunca bir başka kaynak da sözlü tarihtir. Ama sözlü tarih yazık ki, yüz yıllık, bilemediniz bazen ikinci kuşak üzerinden veri toplarsanız yüz elli yıllık bir dönemi kapsayabilir, ama bu zamana karşı bir yarıştır aynı zamanda o bellek yok olmakta olduğu için. Bazı durumlarda da böyle yine mikro düzeyde sözlü tarihin konu aldığı türden şeyleri aynı zamanda mahkeme kayıtlarında da bulmak mümkündür.

4. Eserlerinizi yazarken nelere dikkat edersiniz?

E. Özveren: Şunu söylemekte belki baştan yarar var. İki dilde de eser yazıyorum. Türkçe de yazıyorum, İngilizce de yazıyorum. İkisinde de aynı şeyi yaptığımı söylemek çok doğru olmayacak. Onun için öncelikle Türkçe ile ilgili bir şey söyleyeyim. Türkçeyle ilgili, tarihle ilgili eserlerde özellikle dikkatimi çeken bir sorun var. Bu bizim Türkçeyi anadil olarak bilmemizden de kaynaklanıyor. Tarihçilerin kullandığı dili büyük ölçüde kullandıkları malzeme şekillendiriyor ve kısa bir süre sonra bizim tarihçilerin yazdığı şeylerin giderek konuşulan dilden uzaklaştığı, güncel dilden uzaklaştığı eserlerine yansıyabiliyor. Ben bunun bizim tarih yazıcılığımız açısından büyük bir eksi olduğunu düşünüyorum. Bu dilin zenginleşmesi değildir. Tam tersine giderek dilin yozlaşması ve okuyucuyu da sürükleyemeyecek bir niteliğe bürünmesidir. O açıdan kaynakların diliyle, ortaya çıkan eserin dili aynı dil olmamalıdır, farklı olmalıdır ve bugünkü yaşayan Türkçe olmalıdır en güzel haliyle. Öbürü de kullanılan malzemenin dilidir. Yani bizim Osmanlıca kaynaklara yaklaşımımız bizim Antik Yunan tarihi yapıyor olsaydık ona yaklaşımımız gibi olmalıdır. Herhalde oturup Antik Yunanca yazmayacaktık. İngilizce yazdığım eserlerde tabii böyle bir sorunla karşılaşmam söz ko-

nusu değil. Bence bir tarihçinin yazdığı yapıt rahat okunabilen, doğru bir dille yazılmış, okuyucusunu zorlamayan bir nitelik taşımalıdır ve o yapıtı okuyan birisi onun ne zaman yazıldığını, güncel olduğunu hemen tahmin edebilmelidir. Bence yine bir yapıtın başında o yapıtta o kişinin ne yapacağının bir yol haritası olmalıdır. Yani okuyucuyu nasıl bir yolculuğa çıkaracağına dair ipuçları olmalıdır. Nelerle ilgileneceği, neleri tarayacağı... Yolculuğun birlikte geçmesi açısından bu çok önemlidir ve yazan kişi de buna sadık kalmak zorundadır. Ben buna sadık kalmaya gayret ederim. Bu her zaman en çizgisel şekilde sunum yapacağım anlamına gelmez ama aşağı yukarı nasıl bir izlek üzerinden, nasıl bir yolculuk üzerinden, hangi sonuçlara varacağımı yazmaya başladığım zaman baştan bilirim ve onun ipuçlarını da gerekirse başta verebilirim. Yazının sonunda da o varmak istediğiniz noktaya, eserin sonunda varmış olmanız gerekir. Şimdi, bir eserin sonunda, bitirirken, yepyeni birtakım sorular ortaya atmak çok iyi bir fikir değildir. Yani öncelikle o eser nereden geldiğini hatırlamalı ve okuyucuya hatırlatmalıdır. Hangi sonuçlara vardığını özetlemelidir. Mutlaka sonuç çıkarmak gerçekleşmelidir. Bunun yanında o eserin eğer açtığı bir ufuk varsa, gündeme getirebileceği yeni sorular varsa bunlar da sıralanabilir ama bunlara da orada aceleci cevap vermemek gerekir. Onu daha sonraki çalışmalar için bir ön uyarı gibi okuyucuyla paylaşmak söz konusu olabilir. Sonuçta şuna da saygılı olmak gerekir, okuyucunun kendisinin de o eserden çıkaracağı çok farklı başka sonuçlar, başka açılımlar olabilir. O kişinin zihninde, eğer akademik eğilimli bir okuyucuysa, o eser çok daha farklı çalışmaları da tetikleyebilir. Bu bakımdan biraz açık uçlu davranmakta da yarar olduğunu düşünüyorum. Ama eserlerin mutlaka mümkün

olduğunca anlaşılabilir, okunabilir olmasında yarar vardır. Bu, düzeysiz olmaları anlamına gelmez, akademik amaçlı yazılabilir ama o gayreti gösterecek akademik birikimi olmayan birisi de o eseri takip edip, anlayabilmeli ve kendince ondan yararlanabilmelidir.

5. Çalıştığınız alanın zorlukları nelerdir? Bu zorlukları aşma konusunda mesleğe yeni girmiş tarihçilere neler önerirsiniz?

E. Özveren: İktisat tarihi daha çok veri üzerinden çalışan bir tarih. Bir de bu verilerin yorumlanması için gerekli ek yardımcı malzemelere ihtiyaç duyan bir tarih. Veri eksiklikleri büyük sorundur. Bunlar işte zaman zaman yolculuğu keser, yol değiştirip başka bir yoldan ilerlemeyi zorunlu hale getirebilir. Bunun yanı sıra verilerin güvenilmezliği durumu vardır. Yani hem o amaç için toplanmamış olmaları, hem bazen gereken titizlik gösterilmeden toplanmış olabilirler, bunun çıkarabileceği birtakım sorunlar vardır. Şimdi bu bakımdan yeni mesleğe başlayanların özellikle ilk buldukları veri setiyle bir hazine bulmuş gibi yola çıkmamalarında yarar var. Onunla sınırlı bir şey söyleyebileceklerini bilmelidirler. Benzer veri setleriyle başka kimin ne gibi sonuçlara ulaştığını bilmeleri bir çeşit denetim mekanizması da sağlar onların özgüvenlerinin gelişmesi sürecinde, çılgınca sonuçlara atlamamaları açısından. Buradan iktisat tarihine geri dönecek olursak bu bahsettiğim veri setlerindeki eksikliklerden, belli verilerin olmamasından kaynaklanan boşlukları zihinsel egzersizlerle doldurmak gerektiğini söyledim. Bu doğrudur ama bu zihinsel egzersizler iki şekilde gerçekleşebilir: biri benzer koşullar altında başka insanların yaptığı egzersizlerden yola çıkarak boşlukları dol-

durmaya çalışmak. İkinci yol da son belki on beş yirmi yılda çok yaygınlaşan, geçmişi bir malzeme olarak almak ve oyun-kuramsal yorumlara tabi tutmak, yani belli bir zaman kesitinde bakıyorsunuz kimler var sahnede, onların iktisadi dürtüleri neler olabilir ve buna göre tümüyle hipotetik, zihinsel bir oyun kurguluyorsunuz. Diyorsunuz ki mesela iaşeye yönelik ithalat yapan tüccarlar şu amaçlarla bu malları getiriyordu, tüketiciler bunun için bunu yapıyordu, devlet fiyat kontrolünü şunun için yapıyordu, bunların çıkarları çatışıyordu fakat her biri diğerinin getirdiği kısıtlardan kurtulmak için şöyle stratejiler geliştiriyordu. Bu zihinsel bir egzersiz olarak çok yararlı bir şey olabilir ama hiçbir zaman geçmişte ne olduğuna bizi yaklaştırma amacını güttüğünü söyleyemeyiz. Bu kurgusal bir şeydir. Şimdi iktisat tarihinde yakın zamandaki ayrışma bence bu eksende ortaya çıkıyor. Yani bir çizgide daha klasik, verilere daha sadık, onların boşluğunu doldurarak yorum yapmak isteyen bir grup var ama ikinci çizgide daha oyun-kuramsal yaklaşımları benimseyen, geçmişe sanki geri getirilebilse farklı oynatılabilecek bir film gibi bakan bu kurgusal mekanizmalara ağırlık veren ikinci bir yaklaşım daha var. Türkiye'de bu yaklaşım hızla gelişiyor, Osmanlı tarihi ile ilgili uygulamaları da yapılıyor, yani bu akıl yürütme tekniklerini geliştirmek açısından çok yararlı, satranç gibi bir şey ama hiçbir zaman da bunun geçmişte gerçekten olanı arama kaygısıyla problematik ilişkisini göz ardı etmemek gerekir. Yani kurguyu bir noktada olup biter zannetmeye başlarsak o zaman tabii ki çok daha sıkıntılı bir noktada buluruz kendimizi.

6. Bir eserinizi nasıl yazdığınızı, eserin nasıl bir süreçle ortaya çıktığını anlatır mısınız?

E. Özveren: Bu bağlamda daha yararlı bir örnek olacağı düşüncesiyle doktora tez konuma dönmek istiyorum. Ben tezimi, on dokuzuncu yüzyılda Beyrut, Lübnan ve dünya ekonomisi üzerine yazdım. Çıkış noktam on dokuzuncu yüzyılda Doğu Akdeniz'de liman kentleri ile ilgili bir ortak çalışma projesiydi ve ben aslında İskenderiye üzerine çalışmak istiyordum. Ancak başka bir araştırmacı İskenderiye'yi kapınca ben Beyrut'u ele almak zorunda kaldım. Beyrut'un İskenderiye'den farklılıkları benim tezimi de zamanla kafamdaki ilk sorunsaldan oldukça uzaklaştırıp başka bir niteliğe kavuşturdu. Beyrut ta İskenderiye gibi, hatta İzmir gibi, Trabzon gibi, Selanik gibi bir liman kenti. Ama hepsinden farklı olarak Beyrut yirminci yüzyılda bir başkente dönüşmüş. Başkentliğini üstlendiği Lübnan ise diğer ulusdevletlerden çok farklı, daha çok Osmanlı İmparatorluğu'nu anımsatır bir sosyal yapıya sahip. Üstelik yapay, Türkiye'den, Yunanistan'dan, Suriye'den, Mısır'dan çok İsrail'i çağrıştırıyor. Bu oluşumun ardında yatan politik iktisat beni ilgilendirdi. Lübnan'da on dokuzuncu yüzyılda dışa bağımlı hızlı bir sanayileşme vardı ipek iplikçiliği ekseninde. Gerek Beyrut gerekse Lübnan bu süreçte köklü bir dönüşüm yaşıyorlar. İpek eksenli bu süreci anlamak için Osmanlı ipek endüstrisini, örneğin Bursa'yı, Halep'i de bilmek şart. Ben önce bütün bunları öğrendim. Sonra Beyrut ve Lübnan'la ilgili Türkçe ve Batı dillerindeki bütün malzemeyi topladım. Ulaşabildiğim bütün arşiv malzemelerini toplayıp sınıflandırdım. Onları kullanarak tezimin analitik ve kronolojik kurgusunu oluşturdum. Bir kez malzemeyi elimin altında bulundurunca, zaman içinde tekrar tekrar farklı

açılardan bu konuyu çeşitli yazılarımda ele alabilecek hale geldim. Tabii zaman zaman farklı arşivlerden yeni malzeme edindiğim oldu. Örneğin Marsilya Ticaret Odası Arşivi'nden... Tezimden farklı olarak, kurumsal yaklaşımla bütün bu malzemeyi yorumladığım yazılarım oldu. Şimdi de oyun-kuramsal bir çalışma için aynı kaynakları tekrar kullanıyorum. Baştan malzemeyi iyi toplamak çok önemli. Bu, kaynak israfını engelliyor. Temel bir malzemeden yarım yamalak yorumlarla tek bir çalışma çıkarmak düpedüz savurganlık. Bundan uzak durmak gerek.

***7. Mesleğe başladığınızda yaptığınız ilk çalışmalar ile bu gün geldiğiniz noktada yaptığınız* çalışmalar arasında metodolojik olarak hangi farkların olduğunu düşünüyorsunuz? Birkaç örnek ile açıklar mısınız?**

E. Özveren: Kesinlikle görüyorum. Burada benim çalışmalarım açısından iki noktanın önemli olduğunu düşünüyorum. Birincisi, şimdi yaptığım çalışmalar çok büyük ölçüde uzun dönemli süreçlerin önemini vurguluyor ve uzun dönem süreçlerin, çok uzun dönemde sabit kalan şeylerin önemini öne çıkararak ele almayı yeğliyorum. Burada süreklilikler kesintilerden daha çok öne çıkabiliyor. Bu benim ilk bu konulara merak saldığım zamanla uzaktan yakından benzerliği olmayan bir tablo. İkinci önemsediğim değişiklik de gene bu süreklilik belli eksenlerde yoğunlaşır, o bakımdan benim şimdi iktisat tarihinde yazdığım çalışmaların içinde çok öne çıkan kavram kurum kavramıdır, kurumsal sürekliliklerdir, kurumsal değişmenin yavaşlığı ve niteliği üzerine çalışmalardır. Bu bakımdan tabii kurumsal iktisat bağlamındaki çalışmalardan yararlanıyorum. Ama erken dönem çalışmalarımda çok daha başka kavramların

arasında bu kurum ekseni kayboluyordu. Şimdi geriye dönüp baktığım zaman bunu görebiliyorum. Buna karşılık son on yılda yazdığım şeylerde önemli bir odak kurum kavramıdır ve bu kurumların insanların davranışlarını, tercihlerini, düşüncelerini, zihniyetlerini nasıl biçimlendirdiği üzerine çalışmalar benim açımdan daha çekici. Bu konulara yönelmeyi yeğliyorum.

Prof. Dr. Salim KOCA

Konya'nın Beyşehir ilçesine bağlı Yeşildağ kasabasında 1952 yılında doğdu. 1975 yılında, Ankara Üniversitesi'ne bağlı Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nin Genel Türk Tarihi Kürsüsü'nden mezun oldu. Selçuklu tarihine üzerine hazırladığı tezini 1989 yılında tamamlayarak, tarih doktoru payesi aldı. 1990 yılında *Genel Türk Tarihi*'nden doçent, 1996 yılında da *Ortaçağ Tarihi*'nden profesör unvanlarını kazandı. Halen Gazi Üniversitesi'nin Fen-Edebiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapan Prof. Dr. Salim Koca, Almanca, Fransızca ve Farsça bilmektedir. S. Koca'nın *Türk Kültürünün Temelleri I-II* adlı eserinin yanında Türk tarihi ve kültürü üzerine birçok çalışması bulunmaktadır.

Görüşme Tarihi: 07.04.2011
Görüşme Yeri: Gazi Üniversitesi

1. Araştırma konularınızı nasıl belirlersiniz?

S. Koca: Araştırma konusunun belirlenmesinde, kaynaklarda yer alan bilgilerin hepsi ayrı ayrı rol oynar. Daha kesin bir ifade ile söylemek gerekirse, araştırma konusunu, tarihçinin kendi arzusu değil, kaynaklardaki bilgilerin niteliği ve özelliği tayin eder. Bu bilgiler de hiç kuşkusuz, beşeri faaliyetlerinin siyasi, askeri, sosyal, ekonomik, dini, kültürel, medeni, edebi ve bedii gibi çeşitli cepheleriyle ilgilidir. Bu duruma göre, beşeri olayların ve faaliyetlerin hangi cephesi ele alınacaksa, araştırma konusu da odur.

2. Belirlediğiniz konuyu nasıl araştırırsınız? Araştırma süreci nasıl ortaya çıkar?

S. Koca: Bu safhada şu işler yapılır: 1) Önce araştırma konusunun kaynakları tespit edilir ve bu kaynaklardaki araştırma konusu ile ilgili bütün bilgiler dikkatle okunur. 2) Bundan sonra ele alınan konuda, daha önce doğrudan ve dolaylı olarak araştırma yapılıp yapılmadığı belirlenir. Eğer yapılmışsa, bu çalışma, hiç kuşkusuz araştırıcıyı birçok zahmetten ve yükten kurtaracağı gibi, onun yapacağı birçok gereksiz tekrarı da önlemiş olacaktır. Ele alınan konuda daha önce bir araştırma yapılmamışsa, araştırıcı bu defa orijinal bir çalışma yapacak demektir. Dolayısıyla onun, araştırmada kullanılan "statik, jenetik ve komparatif" gibi metotların hepsini çok iyi bir şekilde bilmesi ve uygulaması gerekir. Çünkü bu ilk araştırma, daha sonra aynı konuda yapılacak araştırmalara temel olma gibi bir fonksiyonu yerine

getirecektir. Bunun için ele alınan meselenin iyi tanımlanması, kaynak bilgilerinin doğru yorumlanması, kullanılan terminolojinin isabetli olması ve varılan sonuçların da akla, mantığa ve kaynak bilgisine uygun bulunması gerekir.

Eğer ele alınan konuda daha önce doğrudan veya dolaylı bir araştırma yapılmış ise, bu defa farklı bir yol izlenir: Önce bu araştırma dikkatle okunarak, nelerin ortaya konmuş olduğu, nelerin de eksik kalmış olduğu tespit edilir. Ayrıca yapılan yorumların ve varılan sonuçların doğru ve isabetli olup olmadıkları beyan edilir. Başka bir deyişle, söz konusu araştırma kaynak, bilgi, metot ve varılan sonuç bakımından esaslı bir eleştiriye tâbi tutulur. Konunun eksik kalmış, ihmal edilmiş ve unutulmuş olan cepheleri belirlenir. Bundan güdülen amaç, bilimin belirli bir konuda o zamana kadar gelmiş olduğu seviyeyi tespit ve tayin etmektir. Araştırıcı bu tespit ve tayini yaptıktan sonra kendisinin bu yeni araştırma ile neler yapacağını, özellikle olayın hangi cepheleri üzerinde duracağını, hangi metodu uygulayacağını, araştırma için özel ve genel kaynakların neler olduğunu ve bunların da güvenilirlik derecesini, yani değerini belirtmek suretiyle işe başlar.

3. Araştırma konunuzla ilgili veri toplama, analiz etme ve değerlendirme süreçlerini nasıl gerçekleştirirsiniz?

S. Koca: Bu faaliyet genellikle uzun bir süreyi gerektirir. Çünkü tarihin kaynakları, farklı zamanlarda, değişik dillerde ve anlayışlarda yazılmışlardır. Bu da tarihçinin üzerinde çalıştığı sahanın kaynak dillerini öğrenmesini gerektirmektedir. Öte yandan kaynak eserlerin, hem okunması hem de anlaşılması çok zordur. Zira tarihçi, bu eserlerde, bugün kullanılmayan birçok kelime ve kavram ile kar-

şılaşacaktır. Ayrıca o, bazı kelime ve kavramların da bugünkü anlamlarda kullanılmadığını görecektir.

Veri toplamada, önce kaynak ve araştırma eserlerdeki ele alınacak konu ile ilgili bilgiler tespit edilir. Bu bilgiler tercüme edilerek veya edilmeden fişlere alınır. Her bilginin üzerine de, daha sonra yapılacak tasnifi kolaylaştırmak için o bilgiyi tanıtan veya tanımlayan küçükbaşlıklar konulur. Bu bilgilerin altına da o sırada akla gelen yorumlar yazılır. Veri toplama işlemi bittikten sonra fişler tasnif edilir. Tasnifin, mutlaka tahlili olarak yapılması gerekir. Çünkü tasnif, yapılan işin, yani araştırmanın yarısıdır. Burada yapılan iş, bilgileri, belirli başlıklar altında yerli yerine koymaktır (mise au point). Araştırıcının başarısı, özellikle yapmış olduğu tasnifte kendisini gösterir. Tasnif ne kadar esaslı yapılmışsa, makale ve eser de o derece kuvvetli ve sağlam olur.

Son safhada, tasnif edilmiş bilgiler akıl makinesinde değerlendirilmeye tâbi tutulur. Bu bir bakıma tarihi bilgileri yorumlamak ve yerli yerine oturtmaktır. Çünkü kaynaklardaki tarihi bilgi, ham malzemedir. Bu bilgilerin çoğu bazen anlamsız, anlaşılmaz ve önemsiz bilgiler olup bazen de birbiriyle çelişir bir haldedir. Bunlar, tarihçinin yapacağı değerlendirme ve yorumlarla ancak anlaşılır ve anlamlı hale getirilebilir. Tarihçinin görevi önemsiz, ufak tefek ve anlamsız bilgileri kaydetmek değildir.

Yapılacak bütün değerlendirmeler ve yorumlar, tarihi bilginin özüne ve zamanın anlayışına uygun olmalıdır. Başka bir deyişle değerlendirme ve yorum, bugünün fikir ve anlayışına göre değil, olayın geçtiği zamanın fikir ve anlayışına uygun olarak yapılmalıdır. Aksi takdirde tarihi olayın gerçek mahiyetini ve değerini ortaya koymak mümkün olamayabilir. Bu hususta tarihin kaynaklarında geçen her-

hangi bir özel ismi, unvanı, deyimi ve kelimeyi bile göz ardı etmemek gerekir. Çünkü bunların hepsi, üzerlerinde önemli birer bilgi taşımaktadırlar.

Araştırıcı, değerlendirme ve yorumlarını mutlaka eleştirici ve sistemleştirici bir anlayışla yapmalıdır. Çünkü tarihi bilgiye bilim niteliği kazandıran husus, eleştiri ve sistemleştirmedir. Dolayısıyla eleştiriye tâbi tutulmamış, test edilmemiş, doğrusu yanlışından ayrılmamış, dağınık olarak verilmiş, yani sistemleştirilmemiş olan hiçbir bilgi ilmi sayılmaz. Hatta bu bilginin bilim bakımından pek fazla değeri ve önemi de yoktur. Tarihçi burada, sadece nakilcilik yapmış olur. Nakle dayanan bilgilerin de, malzeme koleksiyonu olmaktan başka bir değeri ve önemi bulunmamaktadır.

4. Eserlerinizi yazarken nelere dikkat edersiniz?

S. Koca: Malzemesi toplanmış ve tasnifi yapılmış bir konuyu yazarken, dili doğru, yalın, berrak, sade, fakat etkili bir şekilde kullanmak gelir. Okuyucu tarafından anlaşılmayan ve nakledilemeyen bilginin hemen hemen hiçbir faydası ve değeri yoktur. Bir eserin değeri de, onun anlaşılabilirlik ve nakledilebilirlik derecesiyle ölçülür ve değerlendirilir.

İlmi bir eserde iki temel özellik aranır. Bunlardan biri iyi bir analiz (tahlil), diğeri ise iyi bir terkip, yani tasvir yapabilmektir. Bunlar birbirine sıkıca bağlı olan faaliyetlerdir. İyi bir analiz yapabilen tarihçi, iyi bir tasvir de yapabilir. Bunun tamamen tersi de olabilir. İyi bir analiz yapamayan tarihçi, iyi bir tasvir de yapamaz. İyi bir tasvir yapabilmenin temel şartı, dili ustalıkla kullanmaktır. Bu hususta en etkili vasıta, retorik (belagat) sanatıdır. Tarihçi de tıpkı bir roman yazarı gibi retorik sanatını iyi bilmeli ve onu ustalıkla kullanmalıdır.

Tarihçinin eserini yazarken dikkat etmesi gereken bir husus da şudur: Tarihin kaynaklarında bazen aynı olay farklı rivayetler halinde nakledilmiştir. Tarihçi önce farklı rivayetlerden hangisinin doğru ve gerçek olduğunu tespit eder. Başka bir deyişle o, doğru ve gerçek bilgi hususunda bir yargıya varır ve bir seçim yapar. Diğer rivayetlerin içinde de doğru bilgi varsa, bunları seçer ve alır. Bu bilgileri, kronolojik sıra ile bir hikâye içinde birleştirerek, bunları bir bütün halinde ortaya koyar. Farklı rivayetleri de ihmal etmez, bunları da dipnotlarda zikreder.

Tarihçi, bütün farklı rivayetleri bir metin içinde ele almak isterse, bu defa farklı bir yöntem izleyebilir. O da şudur: Tarihçi farklı rivayetleri maddeler halinde özetler. Bunları eleştiriye tabi tutar. Bu eleştiri sonucunda da doğru ve gerçek olan rivayeti delilleriyle belirtir. Yanlış ve uydurma olan rivayetleri de yine delilleriyle gösterir. Bu hususta tarihçi, eleştirinin yanı sıra komparatif (karşılaştırma) metodunu da kullanır.

Tarih araştırmalarında, tarihi bir olayı ve olguyu, diğer olay ve olgulardan soyutlayarak, tek başına ele almak doğru değildir. Çünkü tarihi olaylarda ve olgularda bütünlük ve devamlılık vardır. Hemen hemen her tarihi olay ve olgunun, vuku bulduğu çağdaki ve hatta bunun öncesindeki ve sonrasındaki çağlarda meydana gelmiş diğer birçok olay ve olgularla uzak veya yakın ilgisi ve onlarla bir iç bağı bulunmaktadır. Tarihçinin en önemli görevi, tarihi olayların ve olguların birbiriyle olan ilişkisini ve bağını bulup göstermektir. Bu ilişkiler ve bağlar gösterilebildiği ölçüde tarihi olayın ve olgunun gerçek mahiyeti ve değeri ancak anlaşılabilir.

Tarihçi, tarihi bir olayı bütün cepheleriyle ve en ince ayrıntısına kadar incelememden, sebep ve sonuçlarını belir-

lemeden onu ele almamalıdır. Çünkü o, tıpkı bir felsefeci gibi zaman zaman "tümevarım" ve "tümdengelim" metotlarını kullanacaktır. Başka bir deyişle o, bazen sebeplerden sonuca bazen de bunun tam tersi olarak sonuçlardan sebebe ulaşacaktır. Bunun için onun, öncelikle ele aldığı tarihi olayın veya olayların sebeplerini ve sonuçlarını belirlemesi gerekir. Tarihi olayların bir değil, birçok sebebi ve sonucu olur. Dolayısıyla tarihçi her şeyden önce, çok sebeplilik ilkesini benimsemeli, maddî sebeplere olduğu kadar manevi ve psikolojik sebeplere de aynı derece önem ve değer vermelidir.

5. Çalıştığınız alanın zorlukları nelerdir? Bu zorlukları aşma konusunda mesleğe yeni girmiş tarihçilere neler önerirsiniz?

S. Koca: Ortaçağ Türk tarihinin ve tarihçilerinin en önemli meselelerinin başında, hiç kuşkusuz kaynak ve dil meselesi gelmektedir. Çünkü Türkler, Osmanlı devrine kadar "yazıt, sözlük, destan, dini ve edebi metinler" dışında doğrudan kendi tarihleriyle ilgili Türkçe eser hemen hemen hiç yazmamışlardır. Türk tarihine dair doğrudan ve dolaylı olarak bilgi veren eserler ise, genellikle Türklerin komşuları olan ve Türk devletlerinin çatısı altında yaşayan milletler tarafından kaleme alınmıştır. Bu eserlerin de bugüne kadar ne tam bir tespiti ne de tercümeleri yapılabilmiştir. Bu hususta pek az kaynak eser yayınlanıp tercüme edilebilmiştir. Bu yüzden Türk tarihçilerinin işi, daima zor ve külfetli olmuştur. Çünkü Türk tarihi üzerinde çalışmak, bir benzetme ile "iğne ile kuyu kazmak" gibidir.

Tıpkı İslamiyet'ten önceki Türk tarihinin kaynak yazarları gibi Selçuklu devri Türk tarihinin kaynak yazarlarının da birçoğu, Türklere düşmanca duygular içinde olan ki-

şilerdir. Buna rağmen onlar, çoğu kere doğruyu ve gerçeği söylemekten geri durmamışlardır. Hatta onlardan bazılarının eserleri, Fuad Köprülü'nün dediği gibi Türklerin lehine "muhayyirü'l-ukûl", yani "akıllara durgunluk ve şaşkınlık veren olağanüstü olaylar"la doludur. Fakat yine de bu eserlerin hemen hemen hepsinin yazarları tarihi olaylara, mensup oldukları milletlerin cephesinden ve belirli bir anlayışa dayanarak bakmışlardır. Dolayısıyla bugünkü Türk tarihçileri, onların verdikleri bilgileri daima ihtiyatla ve dikkatle kullanmak ve değerlendirmek zorundadırlar.

Kaynak eserlerde karşımıza çıkan bir diğer önemli problem de, bu eserlerde zikredilmiş Türkçe kökenli isim ve kelimelerin yazılışlarında kendisini göstermektedir. Kaynak eserler hangi dille yazılmışlarsa, Türkçe isim ve kelimeler de o dilin ses ve imla yapısına uydurularak kaydedilmiştir. Böylece, Türkçe isim ve kelimelerin ses yapıları ve özellikleri de bir hayli değişmiştir. Bu durum ise, Türkçe isim ve kelimeleri eski Türklerin söylediği gibi okuyup yazma hususunda bugünkü Türk tarihçilerinin ve dilcilerinin önüne büyük bir zorluk çıkarmaktadır. Bu zorluk, başta Çince olmak üzere Grekçe, Latince, Rusça ve Ermenice gibi Türkçenin ses özelliklerini yazmaya elverişsiz dillerde daha da artmakta ve içinden çıkılamaz bir hal almaktadır.

Arap ve özellikle Fars dilleri ise, diğer dillere göre Türkçenin isim ve kelimelerini Türklerin söyledikleri şekilde yazmaya daha elverişli bulunmaktadır. Buna rağmen bu dillerde de Türkçe isimler ve kelimeler az da olsa bir miktar ses değişikliğine uğramıştır.

6. Bir eserinizi nasıl yazdığınızı, eserinizin nasıl bir süreçle ortaya çıktığını anlatır mısınız?

S. Koca: Bu soruya özel olarak cevap vermem gerekiyor. Dolayısıyla bu soruyu cevaplandırırken eylemin (fiil) öznesi olarak kendimi göstermek zorundayım: Yıllar önce, hem halkın hem öğrencilerin kolayca okuyup anlayabileceği ve faydalanabileceği bir Selçuklu Tarihi yazmak istedim. Önce eserimin ismi üzerinde durdum. Bu hususta daha önce eser yazmış olanların kullandıkları isimleri gözden geçirdim. Fuad Köprülü, Mükrimin Halil Yinanç, Gordlevski ve Osman Turan gibi bilim adamları, eserlerine isim verirken bazen coğrafyayı bazen de coğrafya ile birlikte hanedanı ve olayların geçtiği devri esas almışlardır. Mesela Türkiye Tarihi, Anadolu Selçuklu Tarihi, Selçuklular Zamanında Türkiye gibi. Selçuklu devrinin büyük uzmanı Mehmet Altay Köymen, eserine isim verirken genellikle siyasi teşekkül veya tarihte rol oynayan kişi adı ile devir adını birlikte zikretmiştir. Mesela Selçuklu Devri Türk Tarihi, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Tuğrul Bey ve Zamanı, Alp Arslan ve Zamanı gibi. Eserinin ismi olarak Cl. Cahen, coğrafyayı, Faruk Sümer de sadece topluluk adını kullanmayı tercih etmiştir. Mesela Osmanlılardan Önce Türkiye (Pré-Ottoman Turkey), Oğuzlar (Türkmenler) gibi. İbrahim Kafesoğlu ise hanedan adını kullanmıştır. Selçuklu Tarihi, Harezmşahlar Tarihi gibi. Ali Sevim ve Erdoğan Merçil gibi tarihçiler de, coğrafya ile hanedan ismini birlikte kullanmayı tercih etmişlerdir. Suriye Selçukluları, Kirman Selçukluları, Türkiye Selçukluları gibi.

Ben ise, bu son bilim adamları gibi eserimin ismini coğrafya ile hanedan kavramlarını birlikte kullanmak suretiyle oluşturdum. Bu isim *Türkiye Selçukluları Tarihi*'dir. Eserimi

beş cilt halinde planladığım için de her cilde ikinci birer isim daha verdim. Bunlardan birinci cilt için *Dandanakan'dan Malazgirt'e (1040-1071)*, ikinci cilt için *Malazgirt'ten Miryokefalon'a (1071-1176)*, üçüncü cilt için *Miryokefalon'dan Kösedağ'a 1176-1243)*, dördüncü cilt için *Kösedağ'dan Anadolu Türk Beyliklerine 1243-1608)*, beşinci cilt için de *Anadolu Türk Beyliklerinden İstanbul'un Fethine (1335-1453)* gibi isimler kullandım. Çünkü bu büyük tarihi olaylar, Türk tarihinin akışını belirleyen önemli dönüm noktalarıdır.

Eserlerimi yazmaya başlamadan önce her kitap için tarihi malzemenin tahlilî birer tasnifini yaptım. Bu tasnifle ana bölümleri, bu bölümlerin kısımlarını ve bunların da alt başlıklarını belirledim. Başlıkları tespit ederken bunların olayın ruhuna ve zamanın anlayışına uygun olmasına dikkat ettim. Mesela, Miryokefalon Savaşı'na "Bizans'ın En Uzun Günü" dedim. Savaş bir günde olup bitmiş ise de, bu yirmi dört saatlik zaman Bizans için en uzun gün olmuştur. Mesela Sultan I. Alaeddîn Keykubâd'ın zehirlenmesi olayını da "Menfur Cinayet" olarak nitelendirdim.

Her bölümün başında veya sonunda Selçuklu tarihinin en önemli meselelerini ele aldım. Mesela Türkmenler meselesi, Hanedan üyeleri meselesi, Batınîlik meselesi, Anadolu'nun Türk vatanı haline gelmesi ve Türkleşmesi meselesi, Halife-Sultan ilişkisinden doğan iktidar meselesi, Kutalmışoğullarının Anadolu'ya nasıl geldikleri meselesi, Türkiye Selçuklu Devleti'nin vassalığı meselesi, Babaîler İsyanı gibi. Bunları birer birer tartışmaya açtım. Bir meseleyi bütün cepheleriyle incelemeden veya tartışmadan bir hükme varmadım.

Her tarihi olayı, özel sebepleri ve şartları içinde inceledim ve değerlendirdim. Bu olayların kendilerinden önceki

ve sonraki olaylarla bağları varsa, bunlara da atıflarda bulundum. Her kısmın sonunda da özet halinde sonuçlar çıkardım.

Tarihte rol oynayan hemen hemen her hükümdar için ayrı ayrı "karakter veya tip tahlili" yaptım. Böylece onların karakter özelliklerini, ruh yapılarını, duygu ve inançlarını, özel yeteneklerini belirleyerek, devlet yönetiminde, askeri faaliyetlerde, iç ve dış siyasette, sosyal ve ekonomik politikalarda, kültürel ve medenî faaliyetlerde, adalet ve eğitim meselelerinde ne derece başarı gösterebildiklerini ortaya koymaya çalıştım. Burada hemen belirteyim ki, "karakter veya tip tahlili" yapmak, tarihçiliğin en zor işlerinden biridir. Memleketimizde bu konuda çalışan ve yazan da bulunmamaktadır.

7. Mesleğe başladığınızda yaptığınız ilk çalışmalar ile bu gün geldiğiniz noktada yaptığınız çalışmalar arasında metodolojik olarak hangi farkların olduğunu düşünüyorsunuz? Birkaç örnek ile açıklar mısınız?

S. Koca: Ben, araştırmaya ve yazmaya, lise çağında başladım ve hâlâ devam etmekteyim. Bu uzun süreyi dönemlere ayıracak olursam, ilk safhayı lise ve fakülte çağı oluşturmaktadır. Bu ilk dönemde yazdıklarım, çocukça duygular ve düşünceler içinde, fakat heyecanla kaleme almış olduğum küçük fikir yazıları ve roman denemeleri idi. Bu yazılarımı, uzun bir süre sakladıktan sonra âdeta yazdıklarımdan utanmış gibi bunların hepsini imha ettim. Çünkü bunların, benim için pek fazla değeri kalmamıştı.

Araştırma faaliyetlerimin ikinci safhasını da yüksek lisans ve doktora dönemi teşkil etmiştir. Doktora tezimi hariç tutacak olursam, bu dönemde yazdıklarım Türk tarihi

ve kültürü üzerine özel araştırmalar olup, bunların bir kısmı orijinal, diğer kısmı da kompilasyon (derleme, toplama) idi. Bunlar; kaynak, yorum ve değerlendirme bakımında zayıf ve yetersiz olmakla birlikte metot bakımından oldukça iyi çalışmalardır. Bu çalışmalarımı, "çıraklık dönemi yazılarım" olarak nitelendirebilirim.

Meslek hayatımın üçüncü safhasını, öğretim üyesi olarak (doçent ve profesör) görev yaptığım dönem oluşturmaktadır (1992-2011). Hayatımın bu uzun döneminde Türk tarihinin Hunlar'dan Osmanlılar'a kadar olan kısmında, Türk kültürü ve tarihi üzerine birçok araştırma yaptım. Bunların bir kısmı toplu eserler (kitap), bir kısmı da makaleler halinde yayınlandı. Bütün bu çalışmalarımı "kalfalık devri çalışmalarım" olarak değerlendiriyorum. Bunların hemen hemen hepsi "kaynak, tasnif, terkip, değerlendirme, yorum ve sonuç çıkarma" bakımından iyi ve faydalı çalışmalardır.

Geriye "ustalık devri eserim veya eserlerim" kaldı. Şu anda tezgâhımda altı adet bitmek üzere olan çalışmam bulunmaktadır. Bunları tamamladıktan sonra Allah sağlık ve ömür verirse, yıllardır düşündüğüm ve hayal ettiğim "ustalık devri eserimi yazmaya başlayacağım. Bundan sonra da "şaheser" gelmektedir ki, bunu şimdilik hayal bile edemiyorum.

EK

ARŞİV VE YAZMA ESER KÜTÜPHANELERİNDEN YARARLANMA KILAVUZU

Mehmet Suat BAL[*]
Fethullah UÇAR[**]
Tuğrul ÖZCAN[***]

Kitabın bu bölümünde eskiçağ dışındaki tarih kürsülerinde çalışan tarih araştırmacılarının yazma ve arşiv kaynaklarını nasıl bulacağı ve bu kaynakları nasıl elde edeceği konusuna değinilecektir.

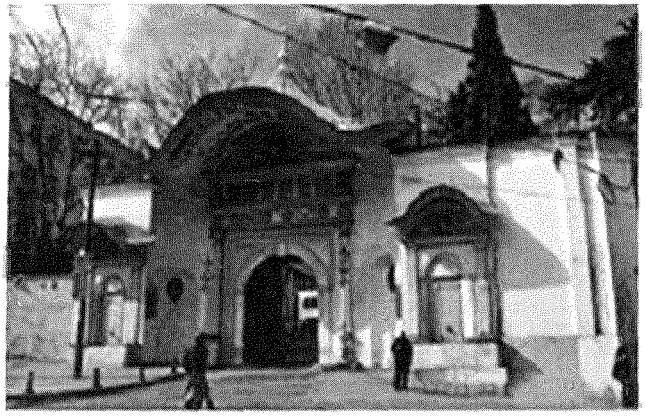
I. Arşiv Kaynakları

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hakkında Genel Bilgiler

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren resmi belgeleri muhafazaya büyük önem vermiş; bürokrasinin her kademesindeki yazışmaları kayıt altına alarak milyonlarca belge ve defterden oluşan bir hazineyi günümüze ulaştırmıştır. Bu hazinenin büyük bir kısmı bugün Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı bünyesinde araştırmacıların hizmetine sunulmaktadır.

* Yrd. Doç. Dr. Kahramanmaraş Sütçüimam Üniversitesi. suatbal@hotmail.com
** Kahramanmaraş Sütçüimam Üniversitesi Doktora Öğrencisi. fethullah.ucar@hotmail.com
*** Yrd. Doç. Dr. Kahramanmaraş Sütçüimam Üniversitesi. tugrulozcan55@hotmail.com

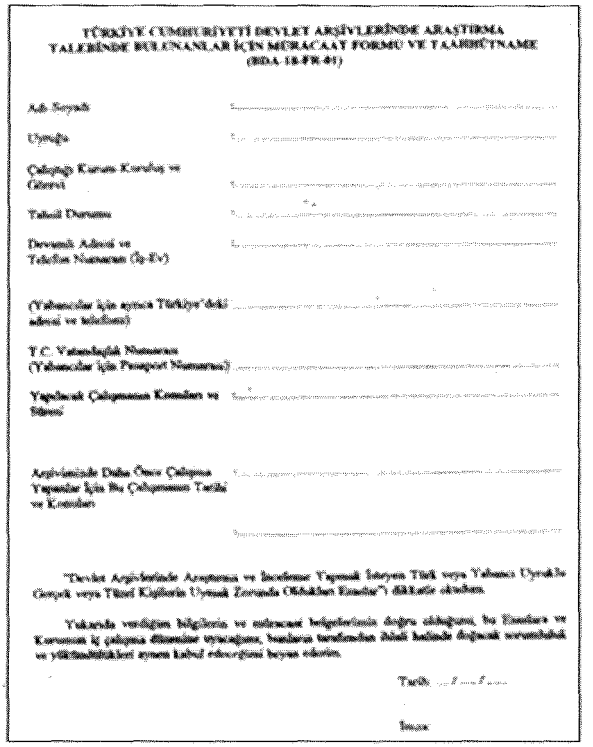
İstanbul Valiliği Giriş Kapısı (Babıâli)

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı merkezi Sultanahmet'te olmasına rağmen geçici olarak İstanbul Valiliği Kampüsü'nde hizmet vermektedir. Osmanlı arşivleri kısa bir zaman sonra Kâğıthane'de yapımı hızla devam eden hizmet binasına taşınacaktır. Bina bittiğinde ülkedeki bütün Osmanlı arşivleri tek bir merkezde toplanmış olacaktır. Böylelikle araştırmacılara daha iyi şartlarda araştırma imkânı sunulacaktır.

Bir araştırmacının sunulan imkânlarla birlikte neyi, nerede, ne şekilde araştıracağını bilmesi oldukça önemlidir. Burada bir araştırmacının arşivlerden nasıl yararlanacağı adım adım anlatılmıştır.

1. Adım: *Araştırma İzni Alınması ve Araştırmacı Kimlik Kartı Çıkartılması*: Arşivden yararlanmak isteyen bir araştırmacı, araştırma izni almak için arşiv müracaat bürosuna başvurur. Başvuru için T.C. kimlik belgesi ile bir fotoğraf yeterlidir.

Araştırma talebinde bulunan kişi, talep formuna araştırma konusunu yazmak zorundadır. Müracaatı değerlendirildikten sonra uygun görülenlere araştırmacı kimlik kartı

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLET ARŞİVLERİNDE ARAŞTIRMA
TALEBİNDE BULUNANLAR İÇİN MÜRACAAT FORMU VE TAAHHÜTNAME
(BDA.18.FR.01)

Adı Soyadı
Uyruğu
Çalıştığı Kurum Kuruluş ve Görevi
Tahsil Durumu
Devamlı Adresi ve Telefon Numarası (İş-Ev)
(Yabancılar için aynen Türkiye'deki adresi ve telefonu)
T.C. Vatandaşlık Numarası (Yabancılar için Pasaport Numarası)
Yapılacak Çalışmanın Konuları ve Süresi
Arşivlerimizde Daha Önce Çalışma Yapanlar İçin Bu Çalışmanın Tarihi ve Konuları

"Devlet Arşivlerinde Araştırma ve İncelemeler Yapmak İsteyen Türk veya Yabancı Uyruklu Gerçek veya Tüzel Kişilerin Uymak Zorunda Oldukları Esaslar"ı okudum.

Yukarıda verdiğim bilgilerin ve müracaat belgelerimin doğru olduğunu, bu Esasların ve Kurumun iç çalışma düzenine uymağımı, bunlara temelinden ihlal halinde doğacak sorumluluk ve yükümlülükleri aynen kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: ../../....

İmza

Araştırma Müracaat Formu

verilir. Araştırmacı, söz konusu kimlik kartını arşivlerden yararlandığı sürece yanında bulundurmak zorundadır. Emanet dolabı temini, belge alımı ve teslimi gibi işlemler bu kimlikle yapılabilmektedir.

2. **Adım:** *Arşiv Salonundaki Bilgisayarlar Üzerinden Katalog Taranması:* Katalog tarama salonundaki bilgisayar ortamına aktarılan belge ve defterler araştırmacılar tarafından doğrudan incelenebilir ya da hemen istenebilir. İstenen belgeler CD şeklinde araştırmacıya teslim edilmektedir.

Araştırmacı Kartı

Bilgisayar üzerinden bulunulan belge taleplerinin dışında doğrudan bankodan günlük 25 belge ve 4 defter istenebilir. Araştırmacı, elinde defter veya belge varken başkalarını isteyemez. Ancak mevcut defter veya belgeleri bankodaki görevlilere teslim ettikten sonra yenilerini talep edebilir.

3. Adım: *Belge İnceleme:* Talep edilen belgelerden gelmiş olanlar, şu anki mevcut araştırma binasının ikinci katında bulunan *Belge Teslim ve İnceleme Salonu*nda teslim alınmaktadır. Alınan belgeler veya defterler, söz konusu salonun dışına çıkarılmadan incelenebilmektedir.

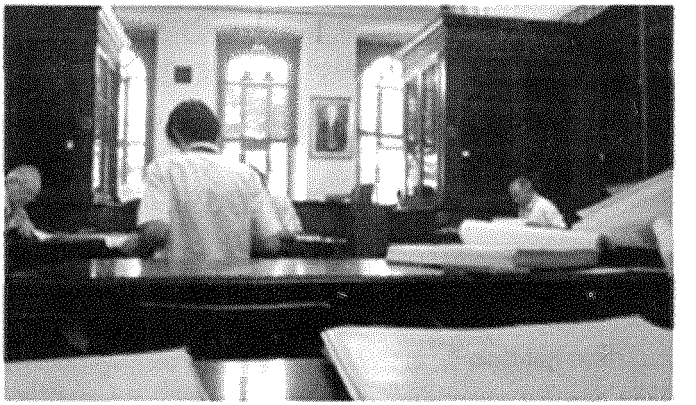
İncelemenin uzun sürmesi durumunda araştırmacı elindeki belgeleri soy isimlerin baş harflerine göre düzenlenmiş ortak dolaplarda görevlilerin nezaretinde bekletebilmektedir.

Belgeler veya defterler teslim alınırken her belge için bir *Belge İstek Formu* doldurulur. Bilgisayar çıktısı şeklindeki *Belge İstek Formu*nda araştırmacının istediği belge veya defterin katalog bilgileri ve araştırmacının adı soyadı yer almaktadır. Belgeler dosya gömlekleri içinde, defterler kutularda teslim edilmektedir.

4. Adım: *Belgeyi Kopyalama:* Alınan arşiv malzemesinin kopyasının istenmesi durumunda bir adet *Araştırmacı Fotokopi Çekim Formu* doldurularak bankodaki görevliye verilir. Bu form bankodan temin edilir. Arşivde gerekli olan matbu formlar genelde banko üzerinde bulundurulmaktadır. Araştırmacı istediği formu banko üzerindeki ilgili kı-

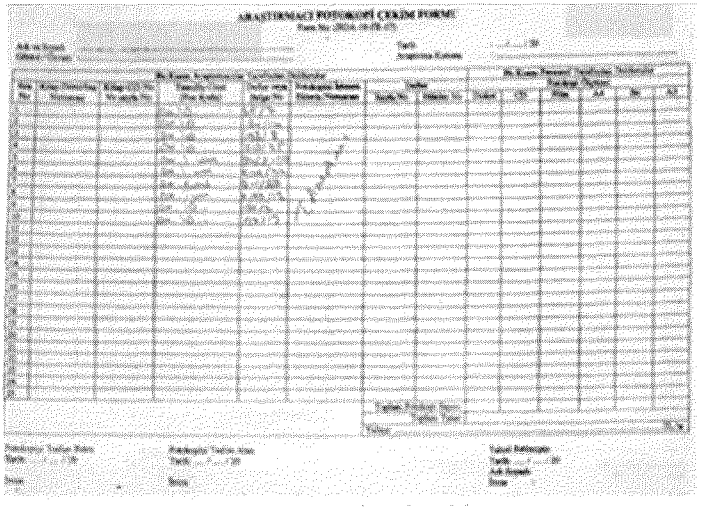
Belge Teslim ve İnceleme Salonu

Belge Teslim ve İnceleme Salonu

sımdan doğrudan temin edebilir. Bu formla birlikte söz konusu belgeleri tekrar aynı bankoya teslim eder.

Kopyası istenen malzemeler ertesi gün CD ortamına aktarılmış olarak gelmektedir. Araştırmacı teslim bankosu masasındaki soy isimlerin baş harflerine göre düzenlenmiş küçük raftan vezne fişinin gelip gelmediğini ve CD'sinin hazır olup olmadığını kontrol edebilir. Eğer CD'si hazırlanmışsa fişle birlikte binanın bahçe zeminindeki vezneden ödeme ya-

Araştırmacı Fotokopi Çekim Formu

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
ARAŞTIRMACI BELGE İSTEK FORMU

Fon Kodu	BEO	Talep Eden
Dosya No	37	
Gömlek No	2763	
Tarih	17-08-2009 10:02	

Belge İstek Formu

par. Ödeme yapıldıktan sonra belge teslim salonuna gidilir. Buradaki görevlilere ödeme fişi gösterilerek asıllarıyla birlikte arşiv belgelerinin CD'si alınır. Eğer belge veya defterlerin işlemleri bitmişse araştırmacılar bunları görevlilere teslim ederek üzerinden düşürtmelidir. Belgelerin teslimatı esnasında muhakkak *Belge İstek Formu* her belgenin dosya gömleğine eklenmelidir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde araştırma yapmadan önce TC Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün internet sayfasında bulunan yayınlar sekmesinden e-kitap olarak tam metin indirilebilen "Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi" adlı çalışma muhakkak indirilerek incelenmelidir. Bu eserde, söz konusu arşiv bünyesindeki tüm tasnifler ve içerikleri hakkında ayrıntılı bilgiler verilmektedir.

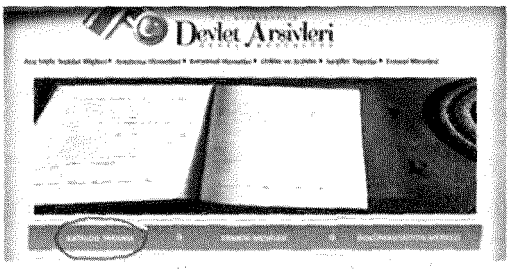
Ayrıca Osmanlı Arşivi'nde araştırmacıların dinlenebilmeleri için gün boyunca kantin hizmeti de verilmektedir.

2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde İnternet Üzerinden Katalog Tarama

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde katalog tarama yapmak için www.devletarsivleri.gov.tr web adresinden TC Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün internet sitesine erişim sağlanmalıdır. Söz konusu sitede hem Osmanlı arşivleri hem de Cumhuriyet arşivlerine erişim yanı sıra kurumun hazırladığı birçok yayına ücretsiz ulaşılabilmektedir. Ayrıca kurumdan alınacak araştırma izinleri için gerekli formlar da kullanıcılara sunulmaktadır.

Öncelikle araştırmacı ya da kurumun ana sayfasından katalog tarama sekmesine tıklayıp bir kullanıcı adı ve şifre belirleyerek ücretsiz üyelik oluşturmalıdır. Üyeliğin oluşturulup araştırmacının kendi kullanıcı adı ve şifresiyle giriş yapmasıyla site kullanıcıdan Osmanlı Arşivi kataloglarında mı yoksa Cumhuriyet Arşivi kataloglarında mı çalışacağını belirlemesini istemektedir.

Araştırmacı, Cumhuriyet Arşivi ya da Osmanlı Arşivi Katalogları bölümünden *Kataloglara Giriş* sekmesiyle katalog tarama sayfasına geçiş yapmalıdır. Karşısına çıkan ka-

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü İnternet Sitesi

talog tarama sayfasında istendiği takdirde hem *fon adına göre* hem de *indeks adına göre* tarama yapılabilmektedir. Burada ayrıntıya girilmeden en kolay konu tarama işlemi anlatılmıştır: Örneğin konu olarak Ankara sancağının bir kazası olan Haymanateyn ele alınmış olsun. Öncelikle belirlenen konu *Aranacak İfade* bölümüne yazılmalıdır. Ardından *Fon Adı* ve *Alt Fon Adı* bölümlerinden *Tümü* seçeneği belirlenmeli, *Yıl Aralığı* bölümü ise boş bırakılmalıdır. Bu işlemlerden sonra *Bul* butonuna basılarak tarama başlatılmalıdır. Araştırmacı ortaya çıkan arama sonuçlarını isterse seçerek *Belge Listesi Bölümüne* ekleyebilir. Bu daha sonraki çalışmalar için kolaylık sağlar.

İnternet üzerinden maalesef belgelerin içeriklerine ulaşılamamakta veya belirlenen arşiv malzemeleri talep edilememektedir. İlerleyen yıllarda söz konusu arşivin çevrimiçi olarak veya posta yoluyla belge temini işlemine izin vermesi durumunda ülkemizde Osmanlı araştırmalarının daha da artacağı söylenebilir.

3. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Katalog Tarama[1]

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki katalog tarama bilgisayarlarında bir tarama işlemi için öncelikle araştırmacının görevlilerden bir kullanıcı adı ve şifresi alması gerekmektedir. Bu alındıktan sonra araştırmacı şu yolları izleyerek tarama işlemini yapabilir.

a. Katalog Taraması Yapma

• ***Fon Kodu Esaslı Tarama:*** Seçilmiş bir fon ya da tüm fonların içerisinde anahtar kelime veya kelimeler kullana-

1 Bu bölüm Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin hazırladığı *Araştırmacı Otomasyon Kılavuzu*'ndan faydalanılarak hazırlanmıştır.

rak yapılır. Böylelikle malzemenin bilgisine veya varsa sistemdeki dijital görüntüsüne ulaşılır. Bu tarama biçiminde arşiv malzemesine ait *Fon Kodu*, *Alt Fon Kodu*, *Katalog* ve *Tarih* bilgileri girildikten sonra *Ara* butonuna tıklayarak tarama yapılır. Örneğin burada *Fon Kodu* olarak **Yıldız,** *Alt Fon Kodu* olarak **Mütenevvi Maruzat**, *Katalog* olarak da **Yıldız mütenevvi maruzat evrakı cilt;** 03 belirlenerek, eğer belli bir tarih aralığı düşünülüyorsa *Tarih* butonu aktif hale getirilerek ilgili tarih aralığı girilir. Ardından araştırmacı araştırmak istediği konuyu yazarak *Ara* butonuyla taramayı gerçekleştirir. Eğer araştırmacı konusunu nerede araştıracağını bilmiyorsa veya konuyla ilgili tüm arşiv malzemelerine erişmek istiyorsa *Fon Kodu* ve *Katalog* bölümlerinin *Tamamı* butonunu aktif hale getirmelidir. Böylece istediği konuyla ilgili olarak tüm arşiv malzemesini tarama imkânına kavuşacaktır.

• ***Kimlikten Yararlanarak Tarama:*** *Kimlikten Ara* kutucuğu işaretlenerek arşiv malzemesinin kimlik bilgileri (gömlek, dosya, harita, defter numaraları vb.) girilmek suretiyle söz konusu malzemenin katalog bilgisine veya varsa sistemdeki görüntüsüne ulaşılır. Bu yöntem araştırmacının inceleyeceği malzemenin dosya ve gömlek numarasını biliyorsa kullanacağı bir yöntemdir. Örneğin araştırmacının konusuyla ilgili malzemenin **Dosya Numarası 50, Gömlek Numarası** ise **89** olsun. Bu bilgiler ilgili yerlere girildiğinde istenilen arşiv malzemesi anında bulunabilmektedir.

b. Taramada Çıkan Sistemde Mevcut Dijital Görüntünün Temini

Sistemde dijital görüntüsü araştırmacılara açılmış arşiv malzemesini göstermek üzere katalog bilgisinin önündeki

işaret kutucuğunun başında gri renkte damga bulunur. Yapılan tarama sonrası ulaşılan dijital görüntüsü mevcut arşiv malzemeleri, üzerleri çift tıklanarak görüntülenebilir. Dileyen araştırmacı bu tip arşiv malzemelerinin dijital görüntülerini, açılacak penceredeki *Talep Et* butonlarını kullanarak seçip araştırma hizmetleri görevlisine başvurarak CD ortamında olmak üzere alabilir.

c. Portföy Oluşturma

Tarama sonucu ulaşılan arşiv malzeme bilgileri, önlerindeki kutucuklar işaretlenerek kısmen veya tamamen araştırmacı tarafından kişisel portföyüne kaydedilebilir. Kayıt işlemi için madde seçimi yapıldıktan sonra *Portföye Kaydet* butonunu tıklamak yeterlidir. Böylece araştırmacı arşiv süresince yaptığı taramaları, taleplerini ve aldığı malzemeleri portföyünde görerek belli bir düzende çalışma imkânına kavuşurken karışıklıkların da önüne geçmiş olur.

Her araştırmacı için her biri 500'er kayıt alabilen 15 tane kişisel portföy bulunmaktadır. Oluşturulan portföydeki kayıtlar, *portföy göster* butonuyla görüntülendikten sonra dileyen araştırmacılar söz konusu portföylerine birer isim verip not iliştirebilmektedir.

d. Portföydeki Kayıtları Farklı Portföylere Aktarma

Öncelikle talep edilecek arşiv malzemelerinin portföy bilgileri işaretlenir. Ardından *Port-Föye Taşı* butonu tıklanır. Son olarak ise istenilen portföy seçilerek *Kaydet* butonu kullanılır.

e. Portföyden Yararlanma

Araştırmacı dilediği takdirde araştırma hizmetleri görevlisinden talep ederek portföyündeki katalog bilgilerinin dökümünü alabilir.

Araştırmacı sistemde dijital görüntüsü olmayan arşiv malzemelerini, portföyündeki arşiv malzemesinin kimlik bilgilerini kullanarak araştırma hizmetleri kanalıyla talep edebilir. Bu işlem için önce talep edilecek arşiv malzemelerinin portföy bilgileri işaretlenerek *Talep Et* butonu tıklanır.

f. Portföy Butonları

• ***Tüm Portföy:*** Portföye kaydedilmiş tüm katalog bilgi kayıtlarını gösterir.

• ***Bekleyenler:*** Araştırmacı tarafından araştırma hizmetlerinden talep edilmiş ama araştırıcının henüz teslim alamadığı malzemelerin katalog bilgilerini gösterir. Bu bilgiler sarı zemin üzerinde belirtilmiştir

• ***Elimdekiler:*** Araştırmacının talebi üzerine araştırma hizmetleri tarafından kendisine teslim edilmiş arşiv malzemesini belirtmekte olup bu bilgiler yeşil zemin üzerinde gösterilmiştir.

• ***Talep Edilmeyen:*** Araştırmacının henüz talep etmediği portföyünde kayıtlı arşiv malzeme bilgisini gösterir. Buradaki belgeler sonradan yapılacak işlemler için bekletilir.

• ***Redler:*** Bu portföy, araştırmacı tarafından istenmiş olmasına rağmen henüz kendisine teslim edilmeyen arşiv malzemelerini içerir ve bilgiler kırmızı zemin üzerinde belirtilir.

• ***İadeler:*** Araştırmacının iade etmiş olduğu arşiv malzemesinin katalog bilgisini gösterir. Araştırmacılar iade sırasında daha önce belirttiğimiz gibi bu malzemeleri teslim

ederken mutlaka beraberinde aldıkları *Belge İstek Formunu* da vermek zorundadırlar.

• ***Süresi Bitenler:*** Araştırmacının elinde olan, araştırma hizmetlerine iade etme süresi gelmiş arşiv malzemesinin katalog bilgisini göstermektedir. *Belge İstek Formu*'nda belgelerin en son hangi tarihe kadar elde tutulabileceği yazılıdır.

g. Portföy İçi Arama

Araştırmacı portföyünün içerisindeki kayıtları kapsar. Sözcük taraması yapılabilir. Bunu yapabilmek için *Portföy İçinde Ara* kutucuğunu işaretlemek yeterlidir.

B. Ülkemizdeki Diğer Bazı Arşivler

1. Cumhurbaşkanlığı Arşivi: Çankaya Köşkü Arşivi olarak da bilinen bu arşiv Çankaya Kampüsü'nde hizmet vermektedir. Bu arşiv Cumhurbaşkanlığı makamının görev ve yetkileri sonucu ortaya çıkan arşiv malzemesini barındırmaktadır.

2. Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi: Kuruluşundan itibaren TBMM'nin gerçekleştirdiği her türlü yasama ve yargı etkinliklerine dair belge ve bilgileri içerir. Araştırmacılara açıktır. Bu arşivde *Yasama Arşiv Malzemesi*, *Yönetim Arşiv Malzemesi* şeklinde bir tasnif yapılmıştır. Bu tasnifin de alt gruplamaları bulunmaktadır.

3. Genelkurmay -Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi: ATASE Arşivi'nde Kırım Savaşı'ndan (1853-1856) başlayan bir seride arşiv belgeleri bulunmaktadır.

4. Türk Tarih Kurumu Arşivi: Tarih, arkeoloji ve antropoloji alanında Türkiye'nin en büyük ihtisas kütüpha-

nesine sahip olan kurumun aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına ve Türk devrimi ve sonrasına ait belgeler ve anılarla birlikte toplam 21.708 fotoğrafın bulunduğu zengin bir arşivi bulunmaktadır.

5. Vakıflar Genel Müdürlüğü, Vakıf Kayıtları Arşivi: Selçuklular, Beylikler, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemine ait vakıfların hukukî dayanağını teşkil eden belgelerin toplandığı en büyük arşivdir. Bu arşivde vakıf gayrimenkullerinin tapusu, yapılacak hizmetlerin nicelik ve niteliklerini içeren vakfiye, ferman, hüccet, berat gibi vakıflarla ilgili belgeler bulunmaktadır. Söz konusu arşivde 2.370 vakfiye ve kütük defteri bulunmaktadır.

6. Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Tapu Arşiv Dairesi Başkanlığı: Yurt içi ve dışındaki tapu kayıt ve belgeleri ile ilgili merkezi ve taşra arşivleme hizmetlerini düzenlemek, kayıt ve belgeleri değerlendirmek, kopyalarını çıkarmak, eski yazılı tapu kayıtlarını gerektiğinde yeni yazıya çevirmek bu kurumun görevidir. Bu iş ve işlemlere ait belgeler Genel Müdürlük bünyesinde oluşturulan arşivde mevcuttur.

7. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi: Türk inkılabıyla ilgili 90.000 belge, 7.000 civarında fotoğraf, 8.000 kadar kitap, zengin gazete koleksiyonları, bazı film şeritleri ve tamamı sergide büyük miktarda objeye sahip bir arşivdir. 1995'ten beri araştırmacılara açıktır.

II. Yazma Eserler ve Yazma Kütüphane Kaynakları

A. Yazma Eserlerin Bulunduğu Kütüphaneler

Kültür mirasımızın önemli ürünleri olan el yazması eserler; tarih, din, dil, felsefe, coğrafya, astroloji, fen bilimleri gibi çeşitli konularda, yazıldığı dönem ve yere ait te-

mel bilgileri bünyesinde toplayan bilim ve sanat dünyasının ilk elden kaynaklarını oluşturmaktadır. Çoğunluğu Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde yazılan eserler farklı dil ve yazı çeşitleri ile meydana getirilmiştir. Türkiye'de Yazma Eserlerin Bulunduğu Kütüphaneler aşağıda verilmiştir. Bu kütüphanelerin iletişim adresleri için yazmalar.gov.tr sayfasında kütüphane adının üstüne tıklamak yeterlidir.[2]

YAZMA ESER BULUNAN KÜTÜPHANELER VE ESER SAYILARI			
İli	**İlçesi**	**Adı**	**Kitap Sayısı**
Amasya	Merkez	Beyazıt İl Halk Kütüphanesi	2340
Antalya*	Akseki	Yeğen Mehmet Paşa İlçe Halk Kütüphanesi	322
Balıkesir	Merkez	Balıkesir İl Halk Kütüphanesi	1451
Burdur*	Merkez	Burdur İl Halk Kütüphanesi	625
Bursa	Osmangazi	İnebey Yazma Eser Kütüphanesi	8389
Çorum	Merkez	Hasan Paşa Halk Kütüphanesi	3692
Çorum	İskilip	İskilip İlçe Halk Kütüphanesi	529
Diyarbakır	Merkez	Ziya Gökalp Yazma Eser Kütüphanesi	1984
Edirne	Merkez	Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi	2600
Erzurum	Merkez	Erzurum İl Halk Kütüphanesi	651
İstanbul	Merkez	Atıf Efendi Yazma Eser Kütüphanesi	3228
İstanbul	Merkez	Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi	72839

2 Bkz. https://www.yazmalar.gov.tr/kutuphane.php. 20. 07. 2011'de indirildi. Yukarıdaki kütüphanelerden ayrı olarak Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları Kütüphanesi gibi 165 farklı kütüphanede bulunan elyazması eser kaydı da yazmalar.gov.tr adresinde yer almaktadır. Yazma eser kütüphanelerinin hizmet sunma şekillerinin farklılık göstermesinden dolayı sistemde dijital kopyası olmayan eserler için aranan eserin bulunduğu kütüphane yetkilileri ile bizzat görüşmek gerekmektedir.

YAZMA ESER BULUNAN KÜTÜPHANELER VE ESER SAYILARI			
İli	İlçesi	Adı	Kitap Sayısı
İstanbul	Merkez	Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi	2775
İstanbul	Fatih	Millet Yazma Eser Kütüphanesi	6998
İstanbul	Merkez	Ragıp Paşa Yazma Eser Kütüphanesi	1274
İstanbul	Merkez	Beyazıt Devlet Kütüphanesi	11120
İstanbul	Üsküdar	Hacı Selim Ağa Yazma Eser Kütüphanesi	2887
İstanbul	Merkez	Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi	5053
Kastamonu	Merkez	Kastamonu İl Halk Kütüphanesi	4185
Kayseri	Melikgazi	Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi	2000
Konya	Meram	Bölge Yazma Eser Kütüphanesi	13987
Konya	Karatay	Yusuf Ağa Yazma Eser Kütüphanesi	3186
Kütahya	Merkez	Vahid Paşa İl Halk Kütüphanesi	3185
Kütahya	Tavşanlı	Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi	1291
Manisa	Merkez	Manisa İl Halk Kütüphanesi	8048
Nevşehir*	Hacıbektaş	Hacıbektaş İlçe Halk Kütüphanesi	320
Sivas	Merkez	Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesi	776
Trabzon	Merkez	Trabzon İl Halk Kütüphanesi	475

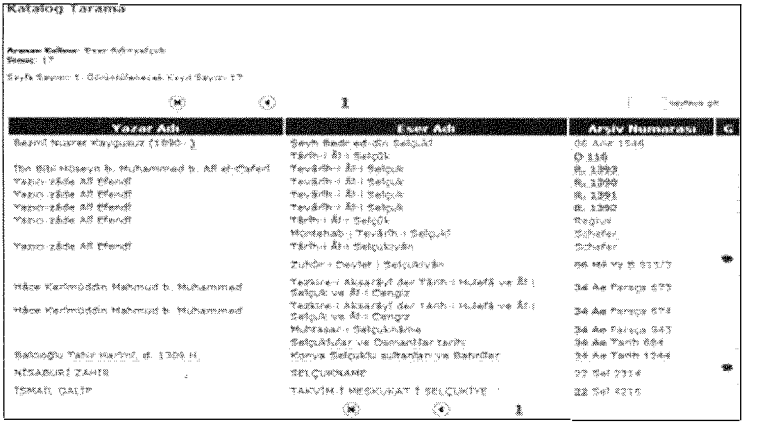
B. Yazma Eserlerin Bulunduğu Kütüphanelerdeki Katalogların Taranması

Türkiye'de Yazma Eserlerin Bulunduğu Kütüphane Katalogları https://www.yazmalar.gov.tr/ adresinde bulunmaktadır. Bu adrese girilip katalog tarama bölümünden eser araması yapılabilir. Bu internet sitesine üye olmadan

katalog taraması yapılabilir ancak kontör yüklenemez ve eserin dijital kopyası alınamaz.

Örnek olarak Selçuklu tarihi konusundaki yazma eserleri inceleyen bir araştırmacı, eser adına *Selçuk* yazarak arama yapabilir.

1. Adım: **Selçuk** adı ile arama yapılınca aşağıdaki ekran çıkar. Bu ekranda hangi eserlerin olduğu, bu eserlerin hangi yazarlara ait olduğu, bu eserlerin hangi yazma eser kütüphanesinde olduğu ve eserin dijital kopyasının olup olmadığı görülür. Aşağıdaki ekranda görüldüğü üzere sadece iki eserin dijital kopyası mevcuttur. Burada *Nişaburi Zahir'in Selçukname* adlı eserini isteyelim. Bunun için eserin arşiv numarası üzerine tıklanmalıdır.

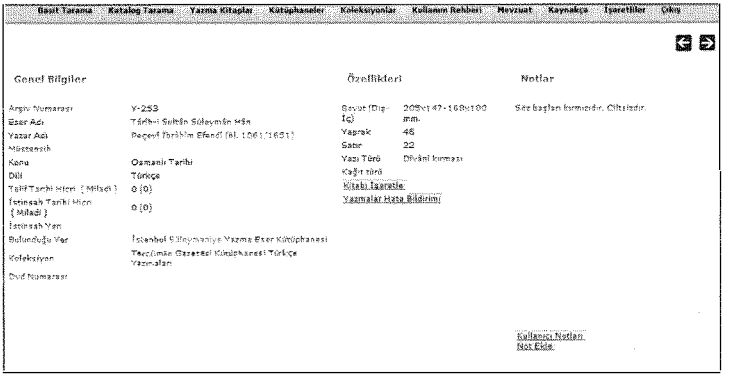

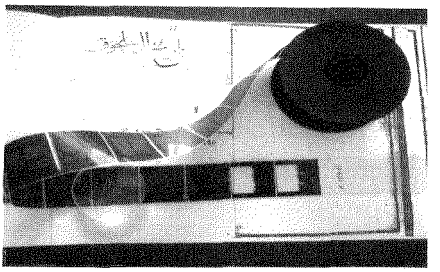
2. *Adım:* **Nişaburi Zahir'in** *Selçukname* adlı eseri üzerine tıklanınca aşağıdaki ekran karşımıza çıkar. Aşağıda görüldüğü üzere bu eserin dijital kopyası alt kısımda küçük boyutta belirir. Eserin hangi sayfalarını almak istiyorsak sayfa aralığını yazarız ve "Bilgisayarıma indir" butonuna basarız. Yeterli kontörümüz varsa eser artık elimizdedir.

Eğer yeterli kontörünüz yoksa ana sayfadan kontör yükleme bölümünden kredi kartı ile kontör yüklenebilir.

3. Adım: Dijital kopyası *yazmalar.gov.tr* adresinde olmayan eserin alınması için eserin bulunduğu kütüphane belirlenmelidir. Eserin dijital kopyası internet üzerinde yok ise araştırmacıların iki farklı yoldan kitabın dijital kopyasını elde etme imkânı vardır. Birinci olarak araştırmacı bizzat eserin bulunduğu kütüphaneye başvurup form doldurarak (Ek-1) kitabın dijital kopyasını alabilir. İkinci olarak e-mail yolu ile kitap istenebilir. İstenilen kitap konusunda kütüphane görevlileri ücret hesaplaması yapar. Araştırmacı parayı Kültür Bakanlığı'nın istenilen hesap numarasına yatırınca dijital kopya adresine postalanır.

Örnek olarak İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde bulunan Peçevî İbrahim Efendi'nin (öl. 1061/1651) *Târîh-i Sultân Süleymân Hân* adlı eserini ele alalım. Aşağıda görüldüğü üzere eserin dijital kopyası bulunmamaktadır. Araştırmacı ek-1'deki formu doldurarak bizzat veya internet üzerinden Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi görevlilerine ulaştırıp ücretini ödeyerek kitabın dijital kopyasını alabilir.

4. *Adım: Katalog tarama:* Yandaki resimde ise yazma eser kütüphanelerinin bilgisayar destekli dijital sisteme geçmeden önce oluşturdukları mikro film kopya görülmektedir. Örnekte yer alan eser Yazıcızade Ali'nin, *Tevârîh-i Âl-i Selçuk* adlı eseridir ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, (Revân) Ktp. no.1390. da bulunmaktadır. Araştırmacılar önceki sistemde aldıkları mikrofilmleri özel cihazlarla fotokopiye dönüştürür ve kullanırlardı. Siyah beyaz olan mikro filmlerin özellikle renkli sayfa başları ve şerhlerini okunmak hayli zordu.

Ek-1 Yazma Eser Tespit Fişi

GENEL BİLGİLER			
Kütüphane Adı:		Koleksiyon Adı:	
Kütüphanenin Bulunduğu İl:		İlçe:	
Kitabın Adı:		Demirbaş/Taşınır No:	
Yazar Adı, Doğum ve Ölüm Tarihi:		Yazıldığı (istinsah)Tarih:	
Müstensih (Hattat) Adı:		Yazıldığı Yer:	
ÖZELLİKLER			
Dili:	Yazı Türü:	Kağıt Türü:	
Kağıt Boyutu:	Yazı Alanı Boyutu:	Cilt No:	
Satır Sayısı:	Yaprak Sayısı:	Konu No:	
Konu Başlığı:			
Cilt Özellikleri:			
Tezhip Özellikleri:			
Minyatür, Şekil, Resim, Plan, Harita Bilgisi ve Diğer Fiziksel Özellikler: (Hangi yapraklarda kaç adet bulunduğu belirtilecektir)			
Kitabın Değeri:			
KAYIT BİLGİLERİ			
Geldiği Tarih:		Eski Kayıt No:	
Sağlanma Şekli	Satın Alma?	Bağış?	Devir?
GENEL BİLGİ VE DÜŞÜNCELER			

Hazırlayanın Adı, Soyadı: İmzası:

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA[1]

Kitaplar

ACUN Fatma, *Yakın Dönem Tarihi Metodolojisi*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2008.

AÇIKGÖZ Halil, *İlmî Araştırma Yazılarında Uyulacak Esaslar*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, nr. 48, İstanbul, 1988.

AĞARI Murat, *İslam Tarihine Metodolojik Bir yaklaşım: Tarihte Yer ve Zaman Sorunu, Bilge Adam, İstanbul, 2004.*

AKBAYRAK Hasan, *Milletin Tarihinden Ulusun Tarihine İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Kurumsal Tarih Çalışmaları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009.

AKKAYA M. Şükrü, *Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Metodu ve Felsefesi Notları*, Ulus Basımevi, Ankara, 1938.

ALTUN Ara, *Dipnotu ve Bibliyografya Esasları*, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, nr. 3389, İstanbul, 1986.

AMİN Samir, *Avrupamerkezcilik: Bir İdeolojinin Eleştirisi*, Çev. Mehmet Sert, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul, 2007.

ARMAY Ulay, *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, Der Yayınları, İstanbul, 1998.

ARSLANTÜRK Zeki, *Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2001.

ATAÖV Türkkan, Bilimsel Araştırma El Kitabı, Ankara, 1969.

ATSIZ Hüseyin, Nihal *Türk Tarihinde Meseleler*, 4. Baskı, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1997.

1 Bu kaynakçanın hazırlanmasında kitabımızın bölüm yazarlarının yararlandıklarından ve ülkemizde tarihyazımı ve metodolojisine ilişkin yayınlanmış eserlerden Türkçe olanlara yer verilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda şu bibliyografya denemesinden de yararlanılmıştır: Funda Alaslan Koca ve Tercan Yıldırım, "Tarih Yazımı/Metodolojisi/Felsefesi Üzerine Türkçe Bibliyografya Denemesi", *Türkiye'de Tarihyazımı*, (Ed.) Vahdettin Engin ve Ahmet Şimşek, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011, s.585-637.

AYSEVENER Kubilay; BARUTÇA E. Müge, *Tarih Felsefesi*, Cem Yayınevi, İstanbul, 2003.

BAĞCE Emre, *Frankfurt Okulu*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2006.

BALCI Ali *Sosyal Bilimlerde Araştırma, Yöntem, Teknik ve İlkeler*, Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2001.

BARUT Ferit, *Marksist Yöntem ve Tarih Anlayışı*, Belge Yayınları, İstanbul.

BARZUN Jacques; GRAFF Henry, *Modern Araştırmacı*, TÜBİTAK, 2. Basım, Ankara, 1997.

BAYKARA Tuncer, *Tarih Araştırma ve Yazma Metodu*, İrfan Kültür ve Eğitim Derneği Yayını, İzmir, 1995.

BERLIN Isaiah, *Tarih ve Kuram: Bilimsel Tarih Anlayışı*, Çev. Yahya Sezai Tezel, Ankara, 1989.

BERNHEIM E., *Tarih İlmine Giriş: Tarih Metodu ve Felsefesi*, Çev. M. Şükrü Akkaya, Devlet Basımevi, İstanbul, 1936.

BIÇAK Ayhan, *Tarih Bilimi*, Çantay Kitabevi, İstanbul, 1999.

BIÇAK Ayhan, *Tarih Düşüncesi 1: Tarih Düşüncesinin Oluşumu*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2004.

BIÇAK Ayhan, *Tarih Düşüncesi 2: Felsefe ve Tarih*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2004.

BIÇAK Ayhan, *Tarih Düşüncesi 3: Tarih Felsefesinin Oluşumu*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2004.

BIÇAK Ayhan, *Tarih Düşüncesi 4 (Tarih Metafizikleri)*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005. BİLGİSEVEN

BLOCH Marc, *Tarihin Savunusu ya da Tarihçilik Mesleği*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara, 1994.

BRAUDEL Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1989.

BRAUDEL Fernand, *Maddi Uygarlık, Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII. Yüzyıllar: Dünyanın Zamanları*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara, 1993, C.1, Çevirenin Önsözü.

BORATAV Ali, *Kollektif Tarih ve Tarihçi Annales Okulu İzinde*, Kırmızı Yayıncılık, İstanbul, 2007.

BRAUDEL Fernand, *Akdeniz İnsanlar ve Miras*, Aykut Derman, Metis Yayınları, İstanbul, 1995.

BRAUDEL Fernand, *Tarih Üzerine Yazılar*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 1992. BREISACH Ernest, *Tarihyazımı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.

BULAÇ Ali, *Tarih, Toplum ve Gelenek*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997.

BURKE Peter, *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*, Çev. Mehmet Küçük, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2002.

BURKE Peter, *Afişten Heykele Minyatürden Fotoğrafa Tarihin Görgü Tanıkları*, Çev. Zeynep Yelçe, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003.

BURKE Peter, *Annales Okulu*, Çev. Mehmet Küçük, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2002.

BURKE Peter, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, Çev. Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

CALLINICOS Alex, *Toplum Kuramı: Tarihsel Bir Bakış*, Çev. Yasemin Tezgiden, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

CARR Edward Hallett, *Tarih Nedir?*, Çev. Misket Gizem Gürtürk, 10. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

CARR Edward H.; FONTANA, J., *Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık*, İmge Kitabevi, Ankara, 1992.

CAUNCE Stephen, *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi*, Çev. Bilmez Bülent Can, Alper Yalçınkaya, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001.

CEBECİ Suat *Bilimsel Araştırma ve Yazma Teknikleri,* Alfa Yayınları, İstanbul 2010.

CHARTIER Roger, *Yeniden Geçmiş*, Çev. Lale Arslan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998.

COHEN Gerald A., *Karl Max'ın Tarih Teorisi,* Çev. Ahmet Fethi, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998.

COLLINGWOOD Robin George, *Tarih Tasarımı*, Çev. Kurtuluş Dinçer, 2. Baskı, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996.

COLLINGWOOD Robin George, *Tarihin İlkeleri ve Tarih Felsefesi Üstüne Başka Yazılar*, Çev. Ahmet Hamdi Aydoğan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.

COLLINGWOOD Robin George; DEBBINS William, Yay. Haz., *Tarih Felsefesi Üzerine Denemeler*, Çev. Erol Özvar, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2000.

ÇAMUROĞLU Reha, *Tarih, Heterodoksi ve Babailer*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2005.

ÇANDARLIOĞLU Gülçin, *Tarih Metodu: (Araştırma-Yazma)*,Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2003.

DAL Kemal, *Sosyal Bilimlerde Metod,* Ankara İktisadi ve Ticari İlişkiler Akademisi Neşriyat ve Yardım Bürosu, Ankara, 1977.

DANACIOĞLU Esra, *Geçmişin İzleri Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz*, Tarih Vakfı Yurt Yayınlar, İstanbul, 2001.

De CERTEAU Michel, *Tarih ve Psikanaliz*, Çev. Ayşegül Sönmezay, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009.

DESCARTES Rene, *Metot Üzerine Düşünme,* Çev. Mehmet Karasan, MEB Yayınları, İstanbul, 1967.

DILTHEY Wilhem, *Hermeneutik ve Tin Bilimleri*, Çev. Doğan Özlem, Paradigma Yayınevi, İstanbul, 1999.

DOSSE, François, *Ufalanmış Tarih,* Çev. Işık Ergüden, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2007.

DURANT ARIEL Will, *Tarih Üzerine*, Çev. Hüseyin Zamantılı, Hülbe Yayınları, İstanbul, 1983. DUVERGER Maurice, *Metodoloji Açısından Sosyal Bilimlere Giriş*, Çev. Ünsal Oskay, Bilgi Yayınevi, Ankara,1990.

ELIADE Mircea, *Ebedi Dönüş Mitosu*, Çev. Ümit Altuğ, İmge Kitabevi, Ankara, 1994.

ELIAS Nobert, *Uygarlık Süreci*, 2 cilt, Çev. Ender Ateşman, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

ELTON G. Rudolph, *The Practice of History*, Blackwell Publishers Ltd., Oxford, UK, 2002.

ENGİN Vahdettin; ŞİMŞEK Ahmet, Ed. *Türkiye'de Tarihyazımı*, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul, 2011.

ERCAN Yavuz, *Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknik,* Turhan Kitabevi, Ankara, 2010.

ERGUN Doğan, *Sosyoloji ve Tarih*, İmge Kitabevi, Ankara, 2005.

ERSANLI-Behar Büşra, *İktidar ve Tarih: Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşması* (1929-1937, AFA Yayıncılık, İstanbul, 1996.

EVANS Richard, *Tarihin Savunusu*, Ankara, İmge Yayınları, 1999.

FAROQHI Suraiyya, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir? Kaynaklara Giriş*, Çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007.

FOUCAULT Michel, *Bilginin Arkeolojisi*, Çev. Veli Urhan, İstanbul, Birey Yayınları, 1999.

FREUND Julien, *Beşeri Bilim Teorileri*, Çev. Bahaddin Yediyıldız, TTK Basımevi, Ankara 1991.

GADAMAR Hans Georg, *Hakikat ve Yöntem*, C.1-2, Çev. Hüsamettin Arslan ve İsmail Yavuzcan, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2008.

GILDERHUS Mark T., *Tarih ve Tarihçiler. Tarih Yazıcılığına Giriş*, Çev. Emine Sonnur Özcan, Birleşik Dağıtım Kitabevi, Ankara, 2011.

GINZBURG Carlo, *Peynir ve Kurtlar*, Çev. Ayşen Gür, Metis Yayınları, İstanbul, 1996.

GOODY J., *The Theft of History*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.

GÖNCÜOĞLU Süleyman Faruk, *İstanbul'un Kitabı FATİH*, İstanbul, 2011.

GRAFTON Anthony, *Kalpazanlar ve Eleştirmenler: Batı Tarihçiliğinde Yaratıcılık ve Sahtekârlık*, Çev. Emre Yalçın Ankara, Dost Yayınları, 1998.

GUHA Ranajit, *Dünya - Tarihin Sınırında Tarih,* Metis Yayınları, İstanbul, 2006.

GÜLER Aydemir, Türkiye Sol Tarihinde Yöntem ve Tartışmalar, Yazılama Yayınevi, İstanbul, 2010.

GÜRSAKAL Necmi, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı, Bursa, 2001.

HALİL İmamüddin, *İslamın Tarih Yorumu*, Çev. Ahmet Ağırakça, Risale Yayınları, İstanbul, 1988.

HALKIN Léon E., *Tarih Tenkidinin Unsurları*, Çev. Bahaeddin Yediyıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

HARTOG François, *Herodotos'un Aynası*, Çev. Emin Özcan, Dost Kitabevi Yayınevi, Ankara, 1996.

HEGEL G. W. F., *Tarihte Akıl*, Çev. Önay Sözer, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1995.

HEGEL Georg, Wilhelm Friedrich. *Tarih Felsefesi*, Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 2006.

HENRY Rosovsky, *Üniversite, Bir Dekan Anlatıyor*, Çev. Süreyya Ersoy, Tübitak, Ankara, 1994.

Hermeneutik (Yorum Bilgisi) Üzerine Yazılar, Der. ve Çev. Doğan Özlem, Ark Yayınları, Ankara 1995,

HERODOTOS, *Tarih*, Çev. Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010.

HİZMETLİ Sabri, *İslam Tarihçiliği Üzerine,* Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

HOBSBAWM Eric, *Tarih Üzerine*, Çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999.

HODDER Ian; HUTSON Scott, Yay. Haz: *Geçmişi Okumak*, Çev. Burcu Toprak, Emre Rona, Phoenix Yayınevi, İstanbul, 2010.

HODGSON Marshall; GOODWIN Simms, *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek*, Çev. Ahmet Kanlıdere, Ahmet Aydoğan, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 2001.

HUMPHREYS R. Stephen, *İslam Tarih Metodolojisi: Bir Sosyal Tarih Uygulaması*, Çev. Murtaza Bedir ve Fuad Aydın, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2004.

IGGERS George G., *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

İBN-İ Haldun, *Mukaddime* Cilt I, Çev. Z. Kadiri Ugan, MEB Yayınları, İstanbul, 1954.

İSLAMOĞLU-İnan Huricihan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

İNALCIK Halil, *Tarih ve Akademi*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2002.

JENKINS Keith, *Tarihi Yeniden Düşünmek*, Çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997.

KAFADAR Cemal, *Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun*, Haz. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2010, Sunuş.

KAFADAR Cemal, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*, Yay. Haz: Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2009.

KARASAR Niyazi, *Araştırmalarda Rapor Hazırlama*, 10. Basım, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2000.

KARPAT Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

KASABA Reşat, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi*, Çev. Kudret Emiroğlu, Belge Yayınları, İstanbul, 1993.

KEJANLIOĞLU Beybin, *Zamanın Tozu: Frankfurt Okulu'nun Türkiye'deki İzleri*, De Kİ Yayınları, Ankara, 2011.

KELEŞ Ruşen, *Toplum Bilimlerinde Araştırma ve Yöntem*, Ankara, 1976.

KHELLA Karam, *Tarihin Yeniden Keşfi, Üniversalist Tarih: Avrupamerkezli Tarihsel Bilincin Yıkımı*, Çev. İsmail Kaygusuz, Su Yayınevi, İstanbul, 2005.

KIZILÇELİK Sezgin, *Sosyal Bilimleri Yeniden Yapılandırmak*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2004.

KIZILYAPRAK Zeynel Abidin, Yay. Haz: *Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.

KOZAK Nazmi, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Anadolu Üniversitesi Turizm ve Otel İşletmeciliği Yüksekokulu, Eskişehir, 2001.

KURTKAN Amiran, *Sosyal İlimler Metodolojisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1989.

KUTUB Seyyid, *Tarihte Düşünce ve Metod*, İstanbul, 1980.

KÜTÜKOĞLU Mübahat S., *Tarih Araştırmalarında Usûl*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1991.

KYVIG David E.; MARTY Myron A., *Yanıbaşımızdaki Tarih*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

LANGLOIS Charles; SEIGNOBOS Victor, *Tarih Tetkiklerine Giriş*, Çev. Galip Ataç, İstanbul, 1937.

LEE E. Richard; WALLERSTEIN Immanuel, *İki Kültürü Aşmak: Modern Dünya Sisteminde Fen Bilimleri İle Beşeri Bilimler Ayrılığı*, Çev. Aysun Babacan, Metis Yayınları, İstanbul, 2007.

LEWIS Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK Yayınları, Ankara, 1984.

LEWINS Frank, *Sosyal Bilim Metodolojisi,* Çev. Vahap Taştan, Lotus Yayınevi, Ankara, 2011.

MALINOWSKI Bronislaw, *İlkel Toplum*, Çev. Hasan Portakal, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1999.

MALLORY J.P., *Hint-Avrupalıların İzinde-Dil, Arkeoloji ve Mit,* Çev. Müfit Günay, Dost Kitabevi, Ankara, 1989.

MARDİN Şerif, *Siyasal ve Sosyal Bilimler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.

McCARTHY Thomas, "Eleştirel Kuram ve Felsefe İle İlişkisi Üstüne" *Frankfurt Okulu*, Yay. H. Emre Bağce, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2006.

MEMİŞ Ekrem, *Tarih Metodolojisi*, Konya, Öz Eğitim Yayınları, 2005.

MONOD Gabriel, *Tarihte Usul*, Çev. Kazım Şinasi Dersan, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul,1938.

MUNSLOW Alun, *Tarihin Yapısökümü*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1997.

MÜLAYİM Selçuk, *Bilim Olarak Sanat Tarihi - Aklın İzleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2006.

MÜLAYİM Selçuk, *Sanat Tarihi Metninin Oluşumu - Araştırmacıya Notlar*, İstanbul, 2008.

MÜLAYİM Selçuk, *Sanat Tarihi Metodu*, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1994.

NIETZSCHE F., *Tarih Üzerine*, Çev. Nejat Bozkurt, Say Yayınları, İstanbul, 1994.

OCAK Ahmet Yaşar, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992.

OPPERMAN Serpil, *Postmodern Tarih Kuramı: Tarihyazımı, Yeni Tarihselcilik ve Roman*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2006.

ORTAYLI İlber, *Tarih Yazıcılık Üzerine*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2009.

Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Efsaneler ve Gerçekler, Panel Bildirileri, Ankara, 19 Mart 1999, İmge Kitabevi, Ankara 2000.

ÖZBARAN Salih, *Tarihçilik Üzerine Bazı Çağdaş Görüşler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1979.

ÖZBARAN Salih, *Tarih, Tarihçi ve Toplum*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.

ÖZÇELİK İsmail, *Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler*, Gündüz Eğitim Yayıncılık, Ankara, 2001.

Özel, Oktay, *Dün Sancısı: Türkiye'de Geçmiş Algısı ve Akademik Tarihçilik*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009.

ÖZLEM Doğan, *Tarih Felsefesi*, 8. Baskı, Cem Kitabevi, İstanbul, 2004.

ÖZTÜRK, Mustafa, *Tarih Felsefesi*, Başbakanlık Basımevi, Elazığ, 1999.

PITERBERG, Gabriel, *Osmanlı Trajedisi: Tarih Yazımının Tarihle Oyunu*, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2005.

PANOFSKY Erwin, *İkonografi ve İkonoloji: Renaissence Sanatının İncelenmesine Giriş*, Çev. Engin Akyürek, İstanbul, 1995.

REYHAN Cenk, *Osmanlı'da Kapitalizmin Kökenleri: Kent-Kapitalizm İlişkisi Üzerine Tarihsel-Sosyolojik Bir Çözümleme*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008.

RINGER Fritz, *Weber'in Metodolojisi: Kültür Bilimleri ile Sosyal Bilimlerin Birleşmesi*, Çev. Mehmet Küçük, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2006.

ROSENTAL J. *A, History of Muslim Histography*, Leiden, 1952.

SAID Edward, *Oryantalizm-Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, Çev. S.Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul, 1989.

SCHEDE Martin, A*nadolu'daki Yunan ve Roma Harabelerini Araştırma Metodu,* Devlet Basımevi, İstanbul, 1937.

SEYİDOĞLU Halil, *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, Güzem Can Yayınları, İstanbul, 2003.

SEZER Baykan, "Türk Sosyolojisinin Tarihle İlişkileri", *Tarih ve Sosyoloji Semineri Bildirileri,* İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991.

SIDDIKÎ Abdülhamid, *Tarihin Yorumu*, Çev. M. Beşir Eryarsoy, Düşünce Yayınları, İstanbul, 1978.

SİVASLIGİL Ahmet Cemal, *Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Teknikleri ve Temel İstatistik Bilgileri*, İzmir, 2003.

SÖNMEZ Erdem, *Annales Okulu ve Türkiye'de Tarihyazımı*, Daktylos Yayınevi, İstanbul, 2008.

STANFORD Michael, *An Introduction to the Philosophy of History*, Blackwell Publishers, Oxford, 1998.

SWAIN Harriet, *Tarihin Büyük Soruları*, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2005.

ŞENCAN Hüner, *Sosyal ve Davranışsal Bilimlerde Bilimsel Araştırma Sürecinin Temel Ögeleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2007.

ŞEŞEN Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İSAR Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.

ŞİMŞEK Ahmet; SATAN Ali, *Türkiye'de Milli Tarihin İnşası*, Tarihçi Yayınevi, İstanbul, 2011.

TEKELİ İlhan, *Birlikte Yazılan ve Öğrenilen Bir Tarihe Doğru*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007.

TEKELİ İlhan, *Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek*, Dost Kitabevi, Ankara, 1998.

THOMSON Davit, *Tarihin Amacı*, Çev. Salih Özbaran, İzmir, 1983.

THOMPSON Paul, *Geçmişin Sesi*, Çev. Şehnaz Layıkel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

TOGAN Zeki Velidi, *Tarihte Usul,* Enderun Kitabevi, İstanbul 1985.

TOSH John, *Tarihin Peşinde Modern Tarih Çalışmasında Hedefler, Yöntemler ve Yeni Doğrultular,* Çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008.

TUGAÇ Ahmet, *Sosyal Bilimler Araştırmalarının ve Bilgi Akımının Örgütlenmesi*, DPT, Ankara, 1977.

TULUM Mertol, *Tarihi Metin Çalışmalarında Usul Menâkıbu'l Kuddusiye Üzerine Bir Deneme*, Deniz Kitabevi, İstanbul, 2000.

Tunçay, Mete, *Eleştirel Tarih Yazıları*, Yay. Haz. H. Bahadır Türk, H. Emrah Beriş, Liberte Yayınları, Ankara, 2006.

TÜRKDOĞAN, Orhan, *Türk Tarihinin Sosyolojisi,* IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003.

TÜTENGİL Cavit Orhan, *Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metod*, Ayko Yayınları, Ankara, 1981.

UÇAR Şahin, *Tarih Felsefesi Yazıları*, Domino Yayınları, İstanbul, 2007.

ÜLGENER Sabri F., *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, Der Yayınları, İstanbul, 1981.

VASSAF Gündüz, *Tarihi Yargılıyorum*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

VERGİN Nur, *Siyasetin Sosyolojisi,* Doğan Kitap, İstanbul, 2008.

VOLKAN Vamık D.; ITZKOWİTZ Norman, *Ölümsüz Atatürk,* Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2008.

WALLERSTEIN Immanuel, *Gulbenkian Komisyonu: Sosyal Bilimleri Açın*, Çev. Şirin Tekeli, Metis Yayınları, İstanbul, 2008.

WALLERSTEIN Immanuel, *Yeni Bir Sosyal Bilimler İçin*, 2. Baskı, Çev. Ender Abadoğlu, Aram Yayıncılık, İstanbul, 2005.

WASH William Henry, *Tarih Felsefesine Giriş*, Çev. Yusuf Ziya Çelikkaya, Hece Yayınları, Ankara, 2006.

WHITE Hayden, *Metatarih: Ondokuzuncu Yüzyıl Avrupa'sında Tarihsel İmgelem*, Dost Kitabevi, Ankara, 2008.

WÖLFFLIN Heinrich, *Sanat Tarihinin Temel Kavramları,* Çev. H. Örs, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1973.

YILDIRIM Ali; ŞİMŞEK Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2006.

YILMAZ Levent, *Le Temps Moderne,* Gallimard, Paris, 2004. Türkçesi, *Modern Zamanın Tarihi*, Çev. M. Emin Özcan, Metis Yayınarı, İstanbul, 2010.

YUVALI Abdülkadir, (Yay. Haz.), *Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu: 21-26 Mayıs 1984*, Bildiriler, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 1990.

YÜCEL Tahsin, *Yapısalcılık (İnceleme)*, Ada Yayınları, İstanbul Matbaası, İstanbul, 2005.

YÜCESOY Sabir, *Sokratik Konuşma Tarih-Kuram-Uygulama*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.

ZIMMERMAN Carle, *Le Play ve Sosyal İlimler Metodolojisi*, Çev. Oğuz Arı, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1964.

Makaleler

ACUN Fatma, "Görselden Tarih Yazmak", *Türkiye'de Tarih Yazımı*, Ed. Vahdettin Engin ve Ahmet Şimşek, İstanbul, (2011), s.421-435.

ACUN Fatma, "Görsellik ve Yakın Dönem Tarihi Araştırmalarında Kullanımı", *Kebikeç*, 18, (2004), s.95-118.

ACUN Fatma, "Küresel Rekabette Dijital Kültür", *Türkiyat Araştırmaları*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Sayı: 9, (2008), s.9-46.

AKÇURA Yusuf, "Tarih Yazmak ve Tarih Okutmak Usullerine Dair", *I.Türk Tarih Kongresi Zabıtları*, Matbaacılık ve Neşriyat A.Ş., İstanbul, (1932), s.597-602.

AKGÜN Seçil, "Metod", *Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kolokyumu*, Fırat Havzası Araştırma Merkezi, Elazığ, (1990), s.191-202.

AKSOY Mustafa, "Tarih ve Sosyoloji ya da Bir İmkân Olarak Tarihsel Sosyoloji", *Türkiye'de Tarihyazımı*, Ed. Vahdettin Engin ve Ahmet Şimşek, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, (2011), s.501-519.

ALKAN Necmettin, "Tarihin Çağlara Ayrılmasında "Üçlü" Sistemin "Hıristiyan Batı Avrupa" Kökleri", *Türkiye'de Tarih Yazımı*, Ed. Vahdettin Engin/Ahmet Şimşek, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, (2011), s.285-299.

ALTINTAŞ Hayrani, "Tarih ve Psikoloji", Ed. Abdülkadir Yuvalı, *Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu, 21-26 Mayıs 1984*, Fırat Havzası Araştırma Merkezi Yayını, Elazığ, (1990), s.99-102.

ARTAN Tülay, "Mahremiyet: Mahrumiyetin Resmi", *Defter*, Bahar/Yaz, Sayı: 20 (1993), s.91-115.

ASLAN Erdal, "Yerel Tarihin Tanımı, Gelişimi ve Değeri", *Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar- Küreselleşme ve Yerelleşme*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, (2000), s.195.

ASLAN Zuhal, "Kuhn, Popper ve 'Sosyal' Bilimler", *Pivolka*, (2003), Cilt: 2, Sayı: 5, s.4.

ASLANAPA Oktay, "Strzygowski Metodu", *Türkiye'de Avusturyalı Sanat Tarihçileri ve Sanatkârlar-Österreichische Kunsthistoriker Und Künstler in Der Türkei*, Eren Yayınları, İstanbul, 1993.

ATABEK Ümit, "İnternet ve Sosyal Bilimlerde Metodoloji", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 31, Sayı: 1, s.51.

AVCILAR Suna Başak, "Asya Tipi Üretim Tarzı'na Veda", *Bilig*, Sayı: 22, (2002), s.1-28.

AYSEVENER Kubilay, "Bir Tarih Yöntemi Olarak Soru ve Yanıt Mantığı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 40, Sayı: 3-4, (2000), s.37-49.

AYSEVENER Kubilay, "Tarih ve Döngüsellik", *Felsefe Dünyası*, Sayı:3, (1992), s.81.

AYSEVENER Kubilay, "Tarihte Yöntem Sorunu ve Fenomenoloji", *Araştırma Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*, Cilt:15, (1994), s.23-30.

AYSEVENER Kubilay, "Tarihi Yeniden Canlandırmak", *Araştırma Dergisi*, Sayı:2, (1997), s.17-28.

BARKAN Ömer Lütfi "Tahrir Defterlerinin İstatistik Verimleri Hakkında Bir Araştırma", *IV. Türk Tarih Kongresi (Tebliğler)*, Ankara, (1952), s.290-291.

BAYKARA Tuncer "Yakın Tarihin Sözlü Kaynakları", *Tarihi Boyunca Türk Tarihinin Kaynakları Semineri*, *Bildiriler*, İstanbul, (1997), s.155-166.

BAYRAKTAR Bayram, "Çağdaş Tarihçilik Açısından Türk Tarih Tezi" *Türkiye Günlüğü,* Sayı:48, (1997), s.66-76.

BAYRAM Uzi; CARROL Lynda, "Osmanlı Geçmişinin Geleceği", *Osmanlı Arkeolojisi*, Ed. Uzi Bayram, Lynda Carrol, Kitap Yayınevi, İstanbul, (2004), s.26.

BERATLI Nazım, "Bilim mi- Sanat mı- Propaganda mı? Tarih Nedir?", *Kıbrıs Yazıları,* Sayı:3, (Yaz-Güz 2006), s.3-20.

BIYIKLI Mustafa, "Kronoloji/Zamanbilimi ve Tarih Metodu ve Araştırma Yöntemlerindeki Yeri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı:168, (2007), s.89-106.

BİRİNCİ Hatice G., "Tarihçilerin Bilgi Arama Davranışları," *Türk Kütüphaneciliği*, Cilt: 21, Sayı: 1, (2007), s.29-44.

BLOCH Marc, "Avrupa Toplumlarının Karşılaştırmalı Tarihi İçin", *Tarih ve Tarihçi*, Der: Ali Boratav, Kırmızı Yayınları, İstanbul, (2007), s.33-82.

BRAUDEL Fernand, "Tarih ve Toplumsal Bilimler", *Tarih ve Tarihçi,* Der. Ali Boratav, Kırmızı Yayınları, İstanbul, (2007), s.115-154.

BURKE Peter, "Modern Avrupa'nın İlk Dönemlerinde Toplum ve Ekonomi'ye Giriş", *Tarih ve Tarihçi,* Çev. ve Der: Ali Boratav, Kırmızı Yayınları, İstanbul, (2007), s.19-32.

CHAUNU Pierre; VILFREDO Cahiers, "Nicel Tarih veya Dizisel Tarih", Çev. Nihat Acar, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı:1, (1983), s.145-155.

ÇAKIR Coşkun, "Türk Tarihyazıcılığı ve İktisat Tarihi", *Türkiye'de Tarihyazımı,* Ed. Vahdettin Engin ve Ahmet Şimşek, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, (2011), s.521-540.

ÇAMELİ Tuba, "Çağdaş Eğitime Geçişin Tüm Aşamalarının Tanığı Hüseyin Hüsnü Cırıtlı'nın Yaşam Anlatısı", *Toplumsal Tarih*, Mart, (2005), s.90.

ÇELEBİ Nilgün, "Millenium'un Bilimleri Bağlamında Sosyoloji ve Tarih: Ne Nasıl?", *Prof. Dr., Eyüp Kemerlioğlu'na Armağan*, Önder Matbaası, Sivas, (2000), s.85-94.

DAVUDOĞLU Ahmet, "Genel Dünya Tarihi İçinde Osmanlı'nın Yeri: Metodolojik Meseleler ve Osmanlı Tarihinin Yeniden Kurulması", *Osmanlı Ansiklopedisi,* Cilt: 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, (1999), s.674-680.

DAVUTOĞLU Ahmet, "Tarih İdraki Oluşumunda Metodolojinin Rolü: Medeniyetler Arası Etkileşim Açısından Dünya Tarihi ve Osmanlı", *Divan*, Cilt:7, (1999), s.1-63.

DEMİREL Ahmet, "Tarih Biliminde Olgular ve Tarihçinin Objektifliği", *Toplumsal Tarih Dergisi,* Sayı:18, (2002), s.70-71.

DİNÇER Kurtuluş, "Tarihte Açıklama ve Anlama", *Türkiye'de Tarihyazımı* Ed. Vahdettin Engin ve Ahmet Şimşek, Yeditepe Yayınları, İstanbul, (2011), s.257-271.

DÜZENLİ Halil İbrahim, "Fiziksel İnşadan Metinsel İnşaya: Türkiye'de Mimarlık Tarihi ve Tarihçiliğinin Serüveni", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi-Türk Mimarlık Tarihi*, Cilt:7, Sayı:13, İstanbul, (2009), s.11-50.

DURALI Teoman, "Tarih ve Felsefe", *Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihi Meseleleri Kollokyumu*, Elazığ, (1990), s.77-82.

Duralı Teoman, "Tarihin Dayanılmaz Ağırlığı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:40, (1999), s.117-126.

DURUKAN Kaan, "Modern Türk Tarihçiliğinin/Tarihyazımının Sorunları Üzerine Bazı Düşünceler", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 91, (2002), s.295-307.

ECO Umberto, "Yorum ve Tarih", Çev. Yurdanur Salman, *Kuram,* Sayı:3, (Eylül 1993).

ERDOĞAN Necmi, "Devleti İdare Etmek ve Maduniyet ve Düzenbazlık" *Toplum ve Bilim*, (2000), s.83, s.8-31.

ERDOĞDU Teyfur ,"Ehil Tarihçi (I-V)", www.liberalsescom.

ERDOĞDU Teyfur, "Tarih Bilim midir? (I- XV)", www.liberalsescom.

ERDOĞDU Teyfur, "Tarihfelsefesi (I-III)", *www.liberalsescom.*

ERDOĞDU Teyfur, "Tehlikeli Belgeler: Tarihçi Nasıl Çalışır? (I-III)", www.liberalses.com.

ERDOĞDU Teyfur, "Tarihyazıcılığında Gerçek (Realitas)-Hakikat (Veritas) Sorunu", *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu*, (18 Mart 2010), Türk Tarih Kurumu, Ankara.

ERKAL Mustafa E., "Tarihçilerin ve Sosyologların Kaçınmaları Gereken Bazı Metod Hataları", *Tarih ve Sosyoloji Dergisi Semineri*, (28-29 Mayıs 1990), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, (1991), s.17-26.

FEBVRE Lucien, "Başka Bir Tarihe Doğru", *Tarih ve Tarihçi*, Der. Ali Boratav, Kırmızı Yayınları, İstanbul, (2007), s.83-114.

GADAMER Hans, G. "Tarih Bilinci Sorunu", *Toplum Bilimlerinde Yorumcu Yaklaşım*, Çev. Taha Parla, Der. P. Rabinow ve W. Sullivan, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, (1990), s.186-187

GÖKA Erol, "Tarih ve Psikolojik Bilimler: Bir İmkân Olarak Sosyal Psikoloji ve Psikodinamik Yaklaşım", *Türkiye'de Tarihyazımı*, Ed. Vahdettin Engin ve Ahmet Şimşek, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, (2011), s. 471-484.

GÖLE Münir; "Doğru Olmadığını Biliyorum Ama Öyle Hatırlıyorum", *Cogito* "Bellek: Öncesiz, Sonrasız", S.50, (2007), s.26.

Göyünç, Nejat, "Tarihçiliğimizin Dünü ve Bugünü", *Felsefe Kurumu Seminerleri (Türkiye'de Tarih Eğitimi)*, Ankara, (1977), s.240-254.

GÜMÜŞ Fatih, "Yeni Yöntem ve Yaklaşımlara Açık Bir Ruh: Annales Okulu", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 91, (2002), s.308-322.

GÜMÜŞÇÜ Osman, "Türkiye'de Tarihyazımı ve Tarihi Coğrafya", *Türkiye'de Tarihyazımı*, Ed. Vahdettin Engin ve Ahmet Şimşek, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, (2011), s. 555-570.

GÜNALTAY Şemseddin, "İslam Tarihinin Kaynakları: Tarih ve Müverrihler", Yay. Haz: Yüksel Kanar, Kitabevi, İstanbul, (1991), s.17-22.

GÜNEŞ Ahmet, "Tarih, Tarihçi ve Meşruiyet", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı:17, (2005), s.1-48.

HALİL Berktay, "Tarihçilikte Değişen Yaklaşımlar" *Toplumsal Tarih*, Sayı:112, (2003), s.40-45.

HANİOĞLU Şükrü, "Atatürk İlkeleri Anabilim Dalı: Kavramlar, Kaynaklar ve Metodoloji Sorunları", *I. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Semineri*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Basımevi, Samsun, (1985), s. 40-45.

HOCAOĞLU Durmuş, "Orada Öylece Duran", Tarih, *Bilgi ve Düşünce*, Sayı: 4, (2003), s.82-87.

HUMPHREYS R. Stephen, "İslam Tarih Metodolojisi. Bir Sosyal Tarih Uyarlaması", Çev. Murtaza Bedir ve Fuat Aydın, Litera Yayınları, İstanbul, (2004), s.97-123.

HOLROYD Michael, "Çağdaş Tarihin Çağdaş Yazında Yansıyışı", Çev. Serhan Keser, Metis Çeviri Dergisi, Sayı: 6, (Kış 1989), s.102-104.

İLYASOĞLU Aynur, "Yerel Tarih Gruplarıyla Tanışırken: Konular, Sorunlar", *Yerel Tarihçilik, Kent, Sivil Girişim: Yerel Tarih Grupları Deneyimi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, (2001), s.38.

İNALCIK Halil, "How to Read Ashikpashazade's History", *Essays in Ottoman History*, İstanbul, Eren Yayınları, (1998), s.31-50.

KAFESOĞLU İbrahim, "Tarih İlmi ve Bizde Tarihçilik", *Tarih Dergisi*, Sayı: 17-18, (1963), s.1-16.

KANT Immanuel, "Dünya Yurttaşlığına Yönelik Genel Bir Tarih Anlayışı", Çev. Uluğ Nutku, *Yazko Felsefe Yazıları Dizisi 4*, (1982).

KAYALI Kurtuluş, "*Annales Hareketinin Türkiye Serüveni O Kadar Açıklayıcı ki*..." Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu, Peter Burke, Doğu Batı Yayınları, Çev. Mehmet Küçük, s.7-20.

KAYIRAN Mehmet, "Tarih Metodolojisi Üzerine Düşünceler", *Lefke Avrupa Üniversitesi, 2-3 Nisan 2003, Bildiriler*, 2003, s.18-37.

KAYIRAN Mehmet, "Tarih Metodolojisi ve Araştırma Yöntemleri İçin Seçme Bibliyografya", *Anadolu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı:, 1989, s.315-335.

KILIÇ Aykut Tunç, "Türkiye'de Tarih ve Tarihçilik", *Toplumsal Tarih Dergisi*. Sayı: 113, (2003), s.102-103.

KILIÇBAY Mehmet Ali, "Tarihçilik Geçmişin Tanzimidir", *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 10, (1990).

KODAMAN Bayram, "Tarih Araştırmalarında Metot Meselesi", *Akademik Açı*, Sayı: 2 (1997), s.1-8.

KÖKSAL Hüseyin "Tarih Neydi, Niçin Yazılıyor ve Nasıl Eleştiriliyordu?-Antikçağ'dan Bilimsel Tarihe Kadar", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 5, (2009), s.1604-1625.

KÖYMEN Mehmet Altay, "Türk Tarihinde Araştırma Medotu", *Millî Kültür*, Sayı: 81, 1991, s.12-22.

MARTAL Abdullah, "Yerel Tarih Yazımında Kaynak Kullanımına İlişkin Sorunlar", *Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar- Küreselleşme ve Yerelleşme,* Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, (2000), s.248.

ORTAYLI İlber, "Resmi Tarihçilik Sorunu Üzerine" *Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan*, Cem Yayınevi, İstanbul, (1992).

ÖGEL Bahaeddin, "Türk Askeri Tarih Araştırmalarında İzlenecek Metot Hakkında Birkaç Not", *Askeri Tarih Bülteni,* Cilt: VIII, Sayı: 15, (1983), s.1-6.

ÖKE M. Kemâl, "Atatürk İlkeleri Anabilim Dalı: Kavramlar, Kaynaklar ve Metodoloji Sorunları", *I. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Semineri*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Basımevi, Samsun, (1985), s.13-17.

ÖZBARAN Salih, "Tarih Nedir?" *Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihi Meseleleri Kollokyumu*, Elazığ, (1990), s.1-7.

ÖZBEK Nadir, "Alternatif Tarih Tahayyülleri: Siyaset, İdeoloji ve Osmanlı-Türkiye Tarihi", *Toplum ve Bilim*, Ankara, Sayı: 98, (2003), s.234-54.

ÖZEL Oktay; ÇETİNSAYA Gökhan, "Türkiye'de Osmanlı Tarihçiliğinin Son Çeyrek Yüzyılı: Bir Bilanço Denemesi" *Toplum ve Bilim*, Sayı: 91, (2002), s.8-38.

SAKAL Fahri, "Folklor Ürünlerinin Tarih Araştırmalarında Kaynak Olarak Kullanılması" *Millî Folklor*, Sayı:77, (2008), s.50-60.

SAKAL Fahri, "Türk Demokrasi Tarihi: Lüzumu ve Metodolojisine Dair" *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, Cilt:8, Sayı: 2, (2006), s.77-92.

SANDER Oral, "Tarihte Yöntem", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 1, (1973), s.59-71.

SKOCPOL Theda, "Karşılaştırmalı ve Tarihsel Sosyolojinin Yöntemleri Üzerine Açıklamalı Kaynakça", *Tarihsel Sosyoloji: Block'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler*, Çev. Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, (1999), s.363.

SÖNMEZ Erdem, "Annales Okulu ve Türkiye'de Sosyal Tarihçilik", *Türkiye'de Tarihyazımı*, Ed. Vahdettin Engin, Ahmet Şimşek, Yeditepe Yayınları, İstanbul, (2011), s.383-405.

ŞİMŞEK Ahmet; BERİTAN Fatma, "Tarihyazımında Avrupamerkezciliğin İzleri", *Türkiye'de Tarihyazımı* Ed. Vahdettin Engin ve Ahmet Şimşek, Yeditepe Yayınları, İstanbul, (2011), s.301-315.

TEKELİ İlhan, "Bireyin Yaşamı Nasıl Tarih Oluyor", *Toplumsal Tarih*, Kasım Sayısı, (2001), s.15.

TEKELİ İlhan, "Tarih Metodolojisi Üzerine", *Bilim ve Sanat*, Sayı: 21, (1982), s.42-48.

TEKELİ İlhan, "Tarih Yazımında Gündelik Yaşam Tarihçiliğinin Kavramsal Çerçevesi Nasıl Genişletilebilir?" *Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar: Küreselleşme ve Yerelleşme, Üçüncü Uluslar arası Tarih Kongresi*, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, (2000), s.42-60.

TEKELİ İlhan "Tarih Yazımında Kuram ve Dilin Kullanımı Üzerine", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 17, (1995), s.6-10.

TUNCAY Mete, "Tarihyazımının Bazı Sorunları Üstüne Düşünceler", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 91, (2002), s.280-284.

TÜRKDOĞAN, Orhan, "Türk Tarih Araştırmalarında Metod Tartışmaları", *Millî Kültür*, Sayı: 81, (1991), s.26-30.

USLU Cennet, "Tarih Tezi Penceresinden Osmanlı'ya Bakmak" *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 58, (1999).

UÇAK N. Özenç; BİRİNCİ H. Gülşen, "Bilimsel Etik ve İntihal" *Türk Kütüphaneciliği*, Cilt: 22 Sayı: 2, (2008), s.189.

UĞUR Yunus, "Şehir Tarihi ve Türkiye'de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: VI, (2005), s.17.

WHITE Hayden, "Önsöz: Ranciére'in Revizyonizmi", *Tarihin Adları Bilgi Poetikası Alanında Bir Deneme*, Der. Jacques Ranciére, Metis Yayınları, İstanbul, (2011), s.18-19.

YEDİYILDIZ Bahaeddin, "Metodolojik Çağdaş Tarihçilik", *Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu*, Haz. Abdulkadir Yuvalı, Elazığ, (1990), s.25.

YEDİYILDIZ Bahaeddin, "Çağdaş Tarihçilik", *Töre*, Sayı: 14, (1984), s.158,

YILDIRIM, Umut. "Tarihyazımına Farklı Bir Öneri: Mâduniyet Çalışmaları Projesi" *Toplum ve Bilim*, Sayı: 91, (2002), s.334-343.

YILMAZ Fikret, "16. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırları" *Toplum ve Bilim*, Sayı: 83, (2000), s.111-132.

Tezler

ARIKAN Gülizar, *İslam Tarih Yazıcılığında Metodoloji Problemi (571-632)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı, 2003.

BARUTCA Müge E., *Tarih Yazımında Nesnellik ve Nedensellik İlişkisi Üzerine Eleştirel Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.

SEVER İlker, *Türkiye'de Ortaçağ Tarihçiliği Dünü, Bugünü ve Sorunları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

ORAL Mustafa, *İmparatorluktan Ulus Devlete Türkiye'de Tarih Anlayışı (1908-1937)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2002.

VONA Ayşe Gül, *İslam Dünyasında Tarih Metodu Çalışmalarına Bir Örnek: Hamîdetu'l-Usûl*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

Arşiv ve Kütüphane Kaynakları

www.akademik.destek.net.
www.apikam,org.tr.
www.arkeolojidunyasi.com
http://www.belgeler.com/

http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html
www.clir.org
www.gorselarsiv.org.
www.historycooperative.org
www.hun.edu.tr
www.journalofamericanhistory.org
www.jstor.org
http://libweb.anglia.ac.uk/referencing/harvard.htm
www.makaleler.com
www.sayisalyontemler.com
www.tarihvakfi.org.tr

DİZİN

I. Alaeddîn Keykubâd (Sultan), 432.
II. Abdülhamid, 232, 344.
II. Felipe, 111, 234.
IV. Türk Tarih Kongresi, 247.
27 Mayıs Anayasası Hatırası, 140.

Abacı, Nurcan, 17, 259.
Abbasiler, 326.
Abdullah Cevdet, 99.
Abdullah Efendi b. Lutfullah, 264.
Abdülaziz (Sultan), 344.
Abdülmecid (Sultan), 347.
Acun, Fatma, 16, 119, 131, 134.
Ad, 29.
Adapazarı, 233.
Adorno, Teodor, 114.
Afrika, 57, 156, 205, 206, 326, -lı, 57.
Ahmet Cevdet Paşa, 12, 48.
Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi (APİKAM), 219.
Ahmet Vefik Paşa, 12, 98.
Ahunbay, Zeynep, 333.
Akçura, Yusuf, 49, 51.
Akdağ, Mustafa, 111, 236.
Akdeniz, 111, 167-168, 234-235, 237, 368, 411, 420.
Akın, Günkut, 333.
Aksaray, 346, 348.
Ali Reşat Bey, 49.
Alkan, Necmettin, 15, 21.
Allah (Tanrı), 26-29, 31, 94-96, 104, 312, 434.
Almaṇ Arkeoloji Enstitüsü, 344, 366, - Fotoğraf Arşivi 344.
Alman, 12, 43, 45-46, 48, 50, 58, 71, 87, 98-99, 196, 199, 261, 313, 344, 366.
Almanca, 81, 190, 389, 423.
Almaṇya, 46, 50, 58, 114, 344, 407.
Almanya Berlin Fotoğraf Arşivi, 344.
Alp Arslan, 431.
Alpargu, Mehmet (Prof. Dr.), 19.
Althusser, L., 107.
Amerika Birleşik Devletleri, 41, 46, 48, 53, 57, 92, 112, 180, 194, 203, 204, 214, 323, 364-365, 367, 369, 407, 411.

Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi, 194.
Amerikan sağlık misyonu, 396.
Anadolu, 165, 233, 245-246, 252, 270, 288, 337, 339, 341, 347, 366-367, 374, 431-432.
Anderson, Perry, 176, 229.
Andre Gunder Frank, 115.
Anglo-Sakson, 383.
Anılır, Yaşar, 246.
Ankara, 52, 134, 148, 308, 363, 367, 385, 391, 401-402, 411, 423, 442.
Ankara Üniversitesi, 286-287, 385, 391, 401-402, 423, - Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, 287, 385, - Eğitim Yönetimi Teftişi ve Planlaması Bölümü, 391, - Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, 401.
Anlamacı (yorumcu) tarihçilik, 76, 101-102.
Annales, 17, 54-56, 59, 81, 108, 109, 110, 111-112, 176, 199, 224, 234, 236, 245, 301, 307, 310, 379, 383, 389.
Annales Okulu, 17, 54, 56, 59, 108-112, 212, 224, 234, 236, 245, 301, 310, 383.
Annalesçiler, 68, 81, 87.
Antakya, 217.
Antalya Kent Müzesi, 219.
Antalya, 219, 348, 367, 448.
Antikçağ, 24, 306.
Arap, 430.
Arapça, 80-81, 195, 376, 389.
Arel, Ayda, 333.
Arıburnu, 238, 239, 240, - Cephesi, 238.
Aristokratik kültür, 313.
Aristoteles, 94, 316.
Arseven, Celal Esat, 333, 336.
Arşiv, 17, 19, 45, 51, 55, 72, 74, 84, 90, 123-124, 129-135, 137, 139, 167, 169, 179, 181, 183-184, 188-190, 192-194, 197, 201, 216, 219, 290, 296, 343-344, 349, 357, 359, 380, 393, 403-405, 420, 435-438, 440, 442-447, 450, -ler, 128, 130-132, 134, 179-180, 189, 192, 344, 397, 415, 446.
Artan, Tülay, 167, 333.
Arvanid Defteri, 387.
Âsar-i İslamiye ve Millîye Tetkik Encümeni, 51.
Aslanapa, Oktay, 333, 336.
Asur kralları, 245.
Asya Tipi Üretim Tarzı, (ATÜT), 107-108, 112, 165.
Asya, 34, 107, 108, 112, 165, 237, 320, 323, 327, 336, 386.
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 391.
Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 385.

Atıf Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, 448.
Augustinus, St., 34, 93.
Avam Kamarası, 164.
Avcıoğlu, Doğan, 107.
Avrupa Birliği, 90, 192-193.
Avrupa, 32, 34, 36, 40-41, 45-46, 48-49, 52-53, 79, 84-85, 94-95, 116, 156, 170, 180, 192-193, 203, 212-213, 237, 246, 279, 306, 323-324, 326-327, 333, 336, 364-365, 367, 369, 383, 386, 401, 413, 415.
Avrupamerkezci, 34, 64, 104, 116, - tarih, 34, 104.
Ayasofya, 341.
Ayaşlı Hüseyin Çelebi, 166.
Aydınlanma, 11, 32, 40, 114, -cı, 15, 21, 31-37, 99.
Ayverdi, Ekrem Hakkı, 333, 347.
Azerbaycan, 336.

Babailer İsyanı, 288, 373, 382, 432.
Babıâli, 436.
Babil kralları, 245.
Bacon, F., 97, 102.
Bağımlılık Okulu, 16, 104, 115-116.
Bakhtin, M., 113.
Bakırköy Lisesi, 373.
Bal, Mehmet Suat, 19, 361, 435.
Balıkesir, 219, 448.
Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, 448.
Balıkesir Kent Arşivi, 219.
Balkanlar, 233, 246, 336.
Banarlı, Nihat Sami, 381.
Barkan, Ömer Lütfi, 111, 236, 247, 355, 358.
Barok devir, 324.
Barthes, Roland, 113.
Barzun, 297.
Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 189-190, 435.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 168, 174, 189, 342, 397, 435, 440-442.
Batı, 32, 34, 36, 40-41, 45-46, 48-49, 51-53, 65, 80, 94-98, 102, 104, 111, 114-116, 165, 167, 171-174, 207, 229, 233, 271, 302, 314-316, 323-324, 326-327, 348, 377, 420, -lılaşma, 12.
Batı Anadolu, 233.
Batı Avrupa, 32, 34, 36, 40-41, 45, 48-49, 52-53, 323.
Batı Ege Bölgesi, 164.
Batur, Afife, 333.
Baykal, Bekir Sıtkı, 99.
Bayrampaşa, 348.
Bedi Nuri, 98.
Ben-i İsrail, 26-27.
Berkes, Niyazi, 107, 112, 294.
Bernheim, 12-13.
Beyazıt Devlet Kütüphanesi, 449.

Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, 448.
Beyazıt, 191, 341, 345, 390, 448-449.
Beyrut, 411, 420.
Beyşehir, 423.
Bibliothèque Nationale, 367.
Bilgin, Arif, 19.
Bilimsel tarih, 39, 41, 46, 48-49, 58-59.
Bilkent Kütüphanesi, 405.
Bilkent Üniversitesi, 385-386.
Birinci Dünya Savaşı, 58, 79, 184.
Birinci el kaynaklar, 16, 44-45, 48, 53, 122-124, 130, 133, 151, 160-161, 192, 202, 209, 360, 403.
Biruni, 96.
Bishop, M. C., 179.
Bizans, 326-327, 336, 342, 346, 364, 389, 432, - mimarisi, 336, - sanatı, 326-327.
Bloch, Marc, 108-111, 176, 234, 255.
Boğazlar, 237.
Bolu, 233.
Bon, Gustave Le, 99.
Boran, Ali, 336.
Boran, Behice, 107.
Boşnaklar, 232.
Braudel, Fernand, 68, 81, 109-112, 176, 223, 232-235, 255, 301, 389-390.
Brenner, Robert, 165.
Britanya, 175, 229.
British Museum, 164.
Bulgar Meselesi, 385.
Bulgaristan Milli Kütüphanesi, 192.
Burdur İl Halk Kütüphanesi, 448.
Burdur, 448.
Burke, Peter, 153-155, 176, 231.
Bursa, 17, 172, 174-175, 215-216, 219, 263-264, 269, 271, 348, 420, 448.
Bursa Kent Müzesi, 219.
Bursa Para Vakfı Defterleri, 175.
Bursa Şer'iyye Sicilleri, 17, 263.
Büyükkaraman, 348.

Cahen, Claude, 382, 431.
California Eyalet Kütüphanesi, 194.
Callinicus, 155.
Candan, Ahmet Sait, 18, 281.
Carlyle, Thomas, 106.
Carr, Edward H., 33, 61, 67, 159, 166.
Carter, Howard, 253.
Cavit Bey, 98.
Céline, 312.
Cerrah Paşa, 341.
Ceyhun Nehri, 229.
Cezar, Mustafa, 333.
Cezayir, 336.
Cezzar, Yavuz, 111.
Chakrabarty, D., 117.

Chartier, 82, 308, 310.
Chatterje, Partha, 116.
Chayanovcu yaklaşım, 165.
Churchill, Winston, 136
Cicero, 25.
CNN, 142.
Collingwood, Robin G., 58-59, 93, 105, 154, 159, 160, 289.
Colombo, Cristoforo, 310.
Columbia Üniversitesi, 203.
Comte, Auguste, 34, 42, 34, 93, 87, 94, 97-98, 102.
Conkbayırı, 239.
Cordoso, Fernando, 115
Croce, Benedetto, 58-59, 105b
Cumhurbaşkanlığı Arşivi, 393, 407, 446.
Cumhuriyet, 13, 18, 50-52, 99, 100, 131, 134, 139-141, 143, 148, 189, 191, 206, 216, 242, 290, 295-296, 335, 344, 347, 361, 374, 380, 393, 407, 441, 447.
Cumhuriyet Arşivi, 290, 296, 393, 407, 441.

Çadırcı, Musa, 111.
Çanakkale, 217, 237-238.
Çandarlı, Gülçin, 14.
Çankaya Köşkü Arşivi, 446.
Çarşamba Pazarı, 348.
Çarşamba Suyu, 348.
Çatalçeşme Sokak, 344.
Çelebi, Funda, 218.
Çelebi, Ömer, 265-266.
Çerkezler, 232-233.
Çetintaş, Sedat, 333.
Çin, 40, 79, 320, 388, 413.
Çince, 430.
Çoruhlu, Yaşar, 319, 331, 336
Çorum, 165, 448.

Darülfünun, 12, 50-52.
Darwin, Charles, 33.
Davis, Nathalie Zemon, 311.
Demir Bank, 206.
Derrida, J., 113.
Derviş, 166, 300, 309.
Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 131, 189-190, 405, 435, 440-441.
Dışişleri Bakanlığı, 407.
Dijital (İnternet) tarihçilik, 17, 131, 170, 181-185, 187, 188-190, 192-193, 195-197, 450-452, 448.
Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, 52, 423.
Dilthey,W., 87, 102
Dimitri, 17, 259, 262-268, 270, 272, 279.
Dipnot gösterme, 18, 281, 290-296, 311.
Disiplinlerarası, 17, 54, 70, 114, 158, 176, 201, 223, 225-227, 236, 243, 248, 254-255, 259, 355.
Divan-ı Hümayun, 166.
Divitçioğlu, Sencer, 108
Diyarbakır, 448.
Diyarbekirli, Nejat, 336.

Doğu, 167-168, 289, 323, 326-327, 336, 348, 391, 411-412, 420.
Doğu Akdeniz, 167, 168, 420.
Duby, Georges, 109.
Dumont, Louis, 315.
Durant, Will, 77.
Durkheim, Emile, 98.
Durukan, Aynur, 333.
Dünya tarihi, 65, 103, 116, 212, 246.

Ebulgazi Bahadır Han, 98.
Edirne, 448.
Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii, 341.
Edirnekapı Mihrimah Sultan Külliyesi, 341.
Efes, 371.
Ege Bank, 206.
Einstein, 39.
Ekonomik ve Sosyal Araştırma Konseyi (ESRC), 193.
Eldem, Sedat Hakkı, 333.
Eldem, Vedat, 358.
Elektronik Tez Arşivi, 190.
Elias, Norbert, 176, 313
Emeviler, 326, 383.
Emirci Sultan, 382.
Endülüs İslam sanatı, 326.
Erdoğan, Necmi, 117
Ergenç, Özer, 111
Erhan, Çağrı (Prof. Dr.), 401, 403, 405-409.
Ermenice, 430.
Ermiri Köyü, 264.
Erzurum İl Halk Kütüphanesi, 448.
Erzurum, 448.
Esin, Emel, 336.
Eskiçağ, 18, 337, 361, 363-366, 368, 371, 435.
Essex Üniversitesi, 193, 205.
Eşzamanlılık (karşı anakronizm), 16, 78-79.
Evans, 56, 63, 154, 156
Evrim Kuramı, 33, 155.
Eyice, Semavi, 333.

Faroqhi, Suraiya, 111, 133, 232, 236.
Fars, 430.
Farsça, 195, 376, 389, 423.
Fatih, 341, 345-348.
Fatih Camii, 348.
Fatih Sultan Mehmet, 345, 387, 390.
Febvre, Lucien, 108, 111, 225, 234, 241, 308, 310, 313, 383.
Fichte, 99.
Foucault, Michel, 113, 161-162, 310.
Frankfurt Okulu, 16, 113-114.
Frankfurt Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü, 113.
Frankfurt Üniversitesi, 113.
Fransa, 33, 46, 54, 58, 98, 111, 212-215, 230, 309, 382, 386, 407.
Fransız, 12, 46, 48-49, 98-99, 108, 127, 167, 193, 199,

215, 230, 254, 260, 262, 301, 309, 344, 366, 373, 379.
Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, 366.
Fransız Balon Çekimleri Arşivi, 344.
Fransız İhtilali, 127, 309.
Fransız Metodik Okulu, 48, 49.
Fransız Milli Kütüphanesi, 193.
Fransızca, 81, 190, 388, 389, 423.
Friuli, 312.

Gabriel, Albert, 333.
Gadamar, 102.
Gazi Üniversitesi, 423-424
Gaziantep Kent Müzesi, 219.
Gelibolu Askeri Harekâtı, 238.
Genç, Mehmet, 111, 236, 247.
Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, 393, 446.
Genelkurmaylık Fotoğraf Arşivi, 344.
Gibbon, 87.
Ginzburg, Carlo, 215, 311-315.
Goff, Jacques Le, 109, 111, 389.
Google, 179, 195, 366, - Kitap Analoğu, 195.
Gordlevski, 431.
Göçek, Fatma Müge, 169, 171-174.
Göka, Erol, 243.
Gökalp, Ziya, 13, 98, 100, 448.
Gökbilgin, Tayyip, 111.
Gökçümen, Ömer, 251-252.
Gökdemir, Oktay, 199.
Gölpınarlı, Aldülbaki, 374, 376.
Göncüoğlu, Faruk, 18, 339.
Gönderme yapma, 290.
Göreceli tarih, 63.
Görsel kaynaklar, 119, 128, 136, 141, 189.
Görsel Tarih Arşivi, 137, 140, 191.
Göyünç, Nejat (Prof.), 373.
Graff, 297.
Gramsci, 107, 116.
Gregoras, 389.
Grek, 15, 21, 25-26, 35-36, 104, -Roma, 15, 21, 25, 35-36.
Grekçe, 287, 430.
Guha, R., 116.
Guizot, 99-100.
Gültekin, Timuçin, 251-252.
Güran, Tevfik, 111.

Habsburg Hanedanlığı, 170.
Hacettepe Üniversitesi, 92, 191, 269, 373-374, 391-392, 401, - Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 391, - Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi, 373.

Hacı Selim Ağa Yazma Eser, 449.
Hacıbektaş İlçe Halk Kütüphanesi, 449.
Haçlı Seferleri, 243.
Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, 191.
Halep, 420.
Haliç, 237.
Halikarnassoslu, 302.
Halk Evleri, 71.
Halk kültürü, 306, 308, 312-313.
Halkevleri, 141, 216.
Hartog, 301.
Hasan Paşa Halk Kütüphanesi, 448.
Hatun, 167, 300, 309.
Havass, Zahi, (Mısır Eski Eserler Yüksek Kurulu Başkanı), 253.
Hayek, F. A., 354.
Hayrullah Efendi, 12.
Hegel, George Wilhelm Friedrich, 33, 87, 103-107.
Heidelberg Üniversite Kütüphanesi, 196.
Hendek, 233.
Herder, J. G., 99, 101-102.
Herodotos, 11, 25, 94, 202, 245, 302-303, 364.
Hıristiyan, 34, 40, 93-95, 269, 312, 348, 387-388, - Katolik Kilisesi, 34, - Ortaçağı, 40.
Hıristiyani, 15, 21, 26-28, 31, 33-36.
Hilav, Selahattin, 108.
Hilmi Şahenk Arşivi, 344.
Himmelfarb, Gertrude, 179.
Hindiler Tekkesi, 346.
Hindistan, 116.
Hint, 40, 315, 320.
Hollanda, 46, 366.
Hollanda Tarih Araştırmaları Enstitüsü, 366.
Homeros, 302-303.
Homo Antropos, 101.
Horkheimer, 114.
Human, 101.
Hume, 102.
Huntington, Samuel, 115.
Hüseyin Rahmi, 348.
Hz. İsa, 28-29, 268, 312.

Iggers, 62.
Irak, 141, 336.

İbn-i Fadlan, 229.
İbn-i Haldun, 44, 80, 87, 96, 102.
İbn-i Miskaveyh, 96.
İbrahim Veli Efendi, 215.
İdealist tarih, 103.
İkinci Dünya Savaşı, 55, 79, 110, 114, 203, 205, 407.
İkinci el kaynak, 16, 122, 133, 151, 161, 181, 183, 196, 276, 403.
İkinci Meşrutiyet, 48-49, 51-52.

İktisat tarihi, 18, 166, 245, 247, 317, 351-359, 361, 412, 414, 418,
İlyada, 302.
İnalcık, Halil, 18, 108, 111-112, 232, 236, 293, 385-390.
İncil, 306.
İndiana Üniversitesi, 204.
İnebahtı Deniz Savaşı, 234.
İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, 448.
İngiliz Hükümeti Web Arşivi, 193.
İngiliz kamuoyu, 394.
İngilizce, 80, 133, 190, 272, 299, 377, 389, 411, 416.
İngiltere, 33, 46, 48, 131, 164, 166, 193, 203-205, 213-214, 230, 394, 407.
İngiltere Data Arşivi, 164, 193.
İngiltere Parlamentosu, 164, - Avam Kamarası 164.
İnter Bank, 206.
İnternet Arşivi (IA), 194.
İran, 320, 336.
İskenderiye, 420.
İSKİ Arşivi, 344.
İskilip İlçe Halk Kütüphanesi, 448.
İslam, 40, 44, 94-96, 179, 232, 266, 269, 288, 325-327, 336, 373-376.
İslambol, 370-371.
İslami, 15, 21, 29-31, 35, 94-95, 195, 327.
İslami El Yazmaları, 195.
İslamoğlu, Huricihan, 108, 112, 164-165, 244, 368.
İsmail Ağa, 348.
İsmet İnönü, 398.
İspanya, 230, 234.
İsrail, 26-27, 420.
İstanbul, 52, 166, 168, 216, 237, 246, 260, 287, 289, 326, 333, 336-337, 339, 341-347, 358, 363-364, 366-368, 370, 373, 381, 385, 387, 401, 411, 432, 436, 448-449, 451.
İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 366.
İstanbul Arkeoloji Müzesi Fotoğraf Arşivi, 344.
İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, 344.
İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 339.
İstanbul Teknik Üniversitesi, 333, 337.
İstanbul Üniversitesi, 52, 287, 358, 363-364, 367-368, 373, - Araştırma Fonu, 368, - Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, 363, 373.
İstanbul Vakıflar Tahrir Defteri, 347.
İstanbul Valiliği, 436.
İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü, 373.
İstiklal Savaşı, 237.
İsveç, 230.

İş Bankası, 206.
İşli, Hayri Necdet, 344.
İtalya, 205, 230, 312.
İtilaf Devletleri, 239-240.
İyon, 302.
İzmir, 164, 168, 175, 219, 420.
İzmir Büyükşehir Belediyesi, 219.

Jenkins, Keith, 62, 88.
JSTOR, 195.

Kadın çalışmaları, 56, 201, 205.
Kadın Eserleri Kütüphanesi Sözlü Tarih Koleksiyonu, 205.
Kafadar, Cemal, 18, 166-167, 299-302, 304-309, 311-312, 314-316.
Kafesoğlu, İbrahim, 14, 431.
Kafkasya, 336.
Kaireios Kütüphanesi, 192.
Kant, Immanuel, 33, 103.
Kantakuzenos, 389.
Karabağ, Gülin, 17, 223.
Karacaoğlan, 300, 302.
Karadeniz, 237, 336.
Karahisar, 348.
Karal, Enver Ziya, 99, 296.
Karaman, 348.
Karamanoğulları, 168.
Karayolları Arşivi, 344.
Karpat, H. Kemal, 232, 236
Karul, Necmi (Doç. Dr., Arkeologlar Derneği İstanbul Şube Başkanı), 246.
Kasaba, Reşat, 112-113.
Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, 449.
Kastamonu, 449.
Kautsky, 155.
Kayalı, Kurtuluş, 112.
Kaynak gösterme, 92, 281, 285, 290.
Kaynar, Reşat, 99
Kayseri, 368, 449.
Kemal Tahir, 108.
Kennedy, David, 179
Kentim İstanbul Projesi, 339.
Keşler, G., 358
Keyder, Çağlar, 108, 112.
Kırım, 236-237, 385, 446, - Hanlığı, 236, 385, - Savaşı, 446.
Kızıltan, Zeynep (İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü), 246.
Kiriş, Ayten, 19.
Kirman Selçukluları, 431.
Kitab-ı Mukaddes, 28, 31, 34.
Kliometri, 353, 355.
Koca, Salim (Prof. Dr.), 18, 295, 423-425, 427, 429, 431, 433.
Kocaçimentepe, 239.
Koç Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, 366.
Konstantinopolis, 370.
Konstantinus, 370.
Konya, 339, 348, 423, 449.
Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, 449.

Köprülü, Fuat, 12, 50, 51, 99, 112, 236, 245, 307, 374, 376, 381, 389, 430-431, 449.
Körfez Savaşı, 141-142.
Ksenophanes, 94, 103.
Kuban, Doğan, 333, 335.
Kuran-ı Kerim, 29.
Kuran, Aptullah, 333.
Kurmuş, Orhan, 164
Kutalmışoğulları, 432.
Kuzey Afrika İslam sanatı, 326.
Kuzey Amerika, 41.
Küçükkaraman, 348.
Küçükömer, İdris, 108
Kültür tarihi, 321-322, 340-341, 343, 361, 390.
Kültür ve Tabiat Varlıkları İstanbul IV. Nolu Koruma Kurulu, 344.
Kültür ve Turizm Bakanlığı, 190, 206, 336.
Kütükoğlu, Mübahat S., 14, 111, 133.

Lacan, Jacgues, 113.
Laduire, Emmanuel Le Roy, 109, 176, 215.
Lafarge Aslan Çimento, 206.
Lami Çelebi, 215.
Langlois, Charles Victor, 13, 46-47, 387.
Latince, 307, 312, 364, 365, 370, 430.
Lerner, Daniel, 115.
Levent İlkokulu, 411.
Lipset, Seymor Matin, 115
Locke, 102.
Lukacs, 107.
Lût, 29.
Lübnan, 420.

M.Ü. İlahiyat Fakültesi, 373.
Maanzade Hüseyin Efendi, 202.
Macaristan, 246.
Machiavelli, Nicollo, 105, 304.
Maduniyet Çalışmaları, 16, 116-117, - Okulu, 104, 116-117.
Malazgirt Ovası, 237.
Malazgirt Savaşı, 237.
Malinowski, 22.
Malta Çarşısı, 348.
Malthusçu yaklaşım, 165.
Manchester Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Bölümü, 391.
Manisa, 168, 174, 449.
Manisa İl Halk Kütüphanesi, 449.
Manisa Şeriyye Sicilleri, 168.
Marcuse, Herbert, 114.
Marks, Karl, 34, 87, 106-107, 314.
Marksist, - kuram, 156, - tarih, 106-107, 117.
Marmaray Projesi, 246.
Marsilya, 167, 168, 421.
Marsilya Ticaret Odası Arşivi, 421.

Materyalist (Marksist) tarihçilik, 87, 106-107, 112, 114, 117, 156.
Mauro, Frédéric, 254.
McNeill, 116.
Mehmet Reşat (Sultan), 50
Melikoff, İrene (Prof.), 373.
Menderes, Adnan, 398.
Menocchio, 215, 311-312.
Merçil, Erdoğan, 431.
Meriç, Cemil, 99.
Mersin, 217.
Mesleki etik (karşı intihal), 16, 67, 89, 281.
Metodik Okulu, 46, 48-49.
Metodoloji dersi, 12, 50, 273.
Mısır Eski Eserler Yüksek Kurulu, 253.
Mısır, 253, 323, 336, 420.
Michelet, 80, 87, 99, 233, 310.
Michigan Üniversitesi, 91.
Mihrimah Sultan, 341.
Mikro tarih, 57, 201, 221.
Millet Yazma Eser Kütüphanesi, 449.
Milli Eğitim Bakanlığı, 85, 100, 190.
Milli Kütüphane, 189, 190, 405.
Milli Mücadele, 134, 138-39, 391.
Milli tarih, 13, 52-53, 85, 387.
Millî Tetebbular, 51.
Mimar Sinan, 333, 337, 341.
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 333, 337.
Mimarlık tarihçiliği, 333-334.
Mimarlık tarihi, 18, 214, 321, 331-337.
Miryokefalon Savaşı, 432.
Mommsen, 262.
Mordtmann, J. H., 12, 50.
Mussolini, 205.
Mustafa Ali (Gelibolulu), 202.
Mustafa Kemal Atatürk, 100, 134, 138-140, 143, 242-244, 287, 336, 344, 385-386, 391-392, 398.
Mühendishane-i Bahr-i Hümâyun, 333.
Mühendishane-i Berri-i Hümayun, 347.
Müslüman (Müslim), 94-96, 232, 266-270, 327, 375-376, -lar, 263, 267, 269, 388.

Nagata, 168-169.
Naima, 202.
Namık Kemal, 100.
Naşit, Adile, 273.
Necipoğlu, Gülru, 333.
Nevşehir, 449.
New York, 114, 411, - Eyalet Üniversitesi, 411.
Newton, 39.
Nicel tarih, 354.
Niebuhr, 262
Nietzsche, 58, 75, 105-106.
Niğde, 348.
Niksar, 165.
Nişaburi Zahir, 450.
Noble, David, 179.

Nuruosmaniye, 341.
Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, 449.

Ocak, Ahmet Yaşar, 18, 112, 117, 373.
ODTÜ Kütüphanesi, 405.
Oğuzlar, 229, 231, 431.
Orhonlu, Cengiz, 111.
Orta Balkanlar, 246.
Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 337, - İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 411.
Ortaçağ, 18, 34, 79-80, 94, 111, 170, 196, 230, 309, 361, 429.
Ortaylı, İlber, 25, 39, 234, 289.
Ortodoks, 117.
Osmanlı, 12, 48-52, 74, 79-80, 98-100, 107-108, 111-113, 116-117, 123, 131, 133-134, 139-140, 156, 158, 164-175, 189-192, 202, 206, 209, 216-217, 232-234, 236-237, 247, 249-250, 260-261, 268-270, 273, 275, 286-289, 300, 305-316, 320, 336, 341-342, 344, 346-447, 364, 368, 370, 376-377, 380, 383, 385-390, 393, 401, 405, 407, 411, 413, 415, 419-420, 429, 435-436, 440-442, 447-448, - Devleti, 50, 189, 190, 309, 386-387, 435, 447, - İmparatorluğu, 98, 108, 111, 113, 116, 173-174, 237, 273, 286, 385, 420, - pozitivistleri, 99, - Türkçesi, 376.
Osmanlı Arşivi, 133, 168, 174, 189, 393, 405, 415, 435-436, 440-442.
Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı, 407.
Osmanlı Bankası, 206.
Osmanlı Çalışmaları Merkezi, 386.
Osmanlıca, 195, 389, 416.

Ödekan, Ayla, 333.
Ögel, Semra, 333
Önkal, Hakkı, 333.
Ötüken, Yıldız, 333.
Özbay, Rahmi Deniz, 18, 351.
Özcan, Tuğrul, 19, 435.
Özkaya, Yücel, 111.
Özkul, Münir, 273.
Öztürk, İbrahim Hakkı, 16, 39.
Özveren, Eyüp (Prof. Dr.), 18, 411-414, 416, 418, 420-421.

Pamuk, Şevket, 236, 249.
Panofsky, E., 324-325.
Panzac, 168-169.
Paris, 99, 170, 212, 367.
Parlatır, İsmail, 389.
Peçevî İbrahim Efendi, 202, 451.
Perks, Rob, 218.
Peyami Safa, 348.
Pirenne, Henri, 358.
Platon, 103.

Popper, Karl, 83
Popüler kültür, 36, 300, 306-308, 310-313.
Postmodern, 16, 39, 60-62, 153, - tarih, 60-62.
Postmodernist, 63.
Pozitivist, 42-43, 48, 97-99, 102, 113-114, 305, - tarih 42-43, 97.
Pozitivizm, 42, 48, 97-98.
Pragmatik tarih, 105-106.
Pragmatik tarihçilik, 13, 36, 105-106, 365.
Princeton Üniversitesi, 195, 311, - Kütüphanesi Dijital Koleksiyonları, 195.
Public Record Office, 168.

Ragıp Paşa Yazma Eser Kütüphanesi, 449.
Ranciere, 81.
Ranke, Leopold von, 12, 43-45, 64, 68, 71, 76, 87, 99, 199, 262.
Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, 449.
Redhouse, 389.
Reyhan, Cenk, 16, 151, 174.
Rıza Tevfik, 98.
Ricoeur, 81.
Robert Koleji, 411.
Rockefeller Vakfı, 217.
Roma, 11, 15, 21, 25-26, 34-36, 40, 87, 104, 310, 326, 337, 363-364, 369-370, 386, - İmparatorluğu, 26
Romantik tarih, 99-101.
Rönesans, 31, 40; 45, 95, 111, 306, 324.
Rumeli, 270, 387.
Rusça, 430.
Rustov, A. von, 358.

Sabahattin (Prens), 98.
Safahat, 348.
Sağlık Müzesi, 345.
Sahillioğlu, Halil, 111.
Said, Edward, 116.
Sakal, Fahri, 16, 67.
Sakarya Nehri, 237.
Salih Erkek, Mehmet Salih, 361.
Samatya, 347-348.
Samir Amin, 115.
Samsun Kent Arşivi, 219.
Samsun, 219.
San Francisco, 194.
Sanat tarihçisi, 144, 223, 321, 322-323, 325-328, 329, 333-336.
Sanat tarihi, 227, 319-329, 331, 333-334.
Sanayi Devrimi, 41.
Sanayi-i Nefîse Mektebi, 333.
Sarıbayır, 238.
Sâtı, Mustafa, 98.
Scandella, Domenico, 312.
Schelling, 99.
Seignobos, Charles, 12-13, 46-47, 49, 387.
Selanik, 420.
Selâtin Camii, 341.

Selçuklu, 320, 336, 364, 368, 423, 429, 431-432, 448, 450, -lar, 380, 431, 447.
Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi, 448.
Semt tarihi, 18, 339-340, 342, 349.
Semud, 29.
Sencer, Muzaffer, 108.
Sevim, Ali, 431.
Seyyid Hasan, 166, 311.
Sıhhiye Umum Müdürlüğü, 345.
Sınıf kültürü, 313-314.
Simbiyotik tarihçilik, 152-153, 156, 163-164, 167, 169, 171, 175-177.
Sivas, 449.
Siyasal Bilgiler Kütüphanesi, 405.
Somel, Akşin, 218.
Sophokles, 309, 364.
Sosyal tarih, 57, 109, 210, 231-232, 248.
Sosyo-ekonomik tarih, 111.
Sönmez, Zeki, 333.
Sözen, Metin, 333.
Sözlü kaynaklar, 128, 146-147.
Sözlü tarih, 146, 182, 200-201, 203-207, 209-211, 218, 342-343, 349, 397, 416.
Strasbourg Üniversitesi Beşeri Bilimler Fakültesi, 373.
Strauss, C. Levi, 113, 305-306.
Suad, Mustafa, 216.
Sultanahmet, 341, 344-436.
Sun'ullah Çelebi b. Cafer, 264.
Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırmaları Enstitüsü, 367-368.
Suriye, 336, 420, 431, - Selçukluları, 431.
Suudi Arabistan, 179.
Suvla Ovası, 239.
Süleymâniye, 341, - Yazma Eserler Kütüphanesi, 448, 451.
Sümer, Faruk, 431.

Şehir tarihi, 339-343, 345, 349.
Şehremini, 346.
Şems İci, 96.
Şer'iyye Sicilleri, 17, 263.
Şerif Mardin, 112, 116.
Şevket, Şakir, 215.
Şeyh Bedreddin, 374.
Şimşek, Ahmet, 11.
Şirin, İbrahim, 16, 93.

Tanışık, İbrahim Hilmi, 347.
Tanpınar, A. Hamdi, 98.
Tanrı bkz. Allah.
Tanyeli, Gülsün, 333.
Tanyeli, Uğur, 333.
Tanzimat, 48, 168, 295, 374, 385.
Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Tapu Arşiv Dairesi Başkanlığı, 447.
Tarde, Gabriel, 171.
Tarık Zafer Tunaya, 99, 289.

Tarih araştırmaları, 46-48, 55, 58, 63, 72, 110, 120-121, 146, 149, 179-181, 187, 203, 206, 219, 260, 366, 387.
Tarih felsefesi, 12-14, 95, 98.
Tarih Vakfı, 205-207, 217-218, 296, - Sözlü Tarih Arşivi, 205, 206
Tarih-arkeoloji, 110, 214, 225, 227, 244-245, 251, 319, 321-323.
Tarih-coğrafya, 52, 237, 423.
Tarih-i Osmanî Encümeni Külliyatı, 51.
Tarih-i Osmanî Encümeni, 50, 51.
Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, 51.
Tarih-psikoloji, 240, 242.
Tarih-sosyoloji, 229, 231.
Tarihsel anlatı, 167, 201, 212.
Tarihsel, - belge (doküman), 44, 47, 63, 158, 183, 189, 201, 208, - empati, 88, - kaynak, 127, 171, 209, - olgu, 159, - yorum, 176, 261.
Taylor, A. J. P., 204.
TC Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 440, 441.
Tekel, 206.
Tekin, Oğuz, 18, 363
Teolojik tarih, 93.
Tereke Defterleri, 169-170, 172, 174-175.
Terentius, 304.
Thiers, 99.
Thomas, Keith, 156
Thompson, E. Paul, 156, 205, 207, 218.
Thukydides, 25, 44, 202.
Togan, A. Zeki Velidi, 13-15, 96, 227, 233.
Tokat, 165.
Tokyo Uluslararası Çalışmalar Üniversitesi (TUFS), 191.
Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, 168.
Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, 452.
Toplumsal kuram, 16-17, 151, 153, 155-157, 163, 169, 171, 175-176.
Toplumsal Tarih Dergisi, 206.
Toplumsal tarih, 55-56, 59, 112, 212, 224, 235.
Tosh, John, 154-155, 157, 207, 249.
Trabzon, 215, 420, 449.
Trabzon İl Halk Kütüphanesi, 449.
Tramvay Arşivi (İ.E.T.T Arşivi), 344.
TRT Ankara Radyosu, 148.
Tukidides, 80, 87, 94.
Tuncer, Orhan Cezmi, 333
Tunus, 336.
Turan, İbrahim, 17, 179
Turan, Osman, 376, 431.
Tutankamon (Mısır firavunu), 253-254, 257.
TÜBA, 91, 385, 408.

TÜBİTAK, 91, 137, 191, 238, 408.
Tüccar, 300, 309.
Türk, 13, 15, 51, 52, 80, 100, 112, 116, 156, 187, 190, 195, 206-207, 229, 236, 240, 244-245, 247, 271, 273, 275, 291, 295-296, 319-320, 325-329, 334, 335-336, 345, 358, 381, 386, 391, 401-402, 407, 423, 429-434, 446-447, -ler, 232, 295, 312, 319, 429, - sanatı, 319-320, 325- 328, - tarih tezi, 13, 100.
Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi, 447.
Türk İslam Sanatları, 327.
Türk Sanat Tarihi, 320, 329.
Türk Tarih Kurumu, 52, 190, 296, 446, - Arşivi, 190, 446, - Kütüphanesi, 190.
Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, 13, 52.
Türkçe, 13, 15, 17, 133, 153, 190, 207, 271, 272, 296, 299, 321, 328, 363, 382, 411, 416, 420, 429, 430, 448.
Türkdoğan, Orhan, 229.
Türkiye, 12-13, 17-19, 48, 50, 52, 79, 91, 98-100, 107, 111-112, 115, 117, 131, 134, 137, 145, 153, 164, 190-191, 205-207, 215, 216-219, 221, 232, 236, 238, 245, 247, 249, 252, 262, 269, 286, 289, 294-295, 310, 313, 324-329, 332-335, 337, 343-344, 352, 355, 358-359, 361, 363-365, 367-368, 370-371, 374-376, 378, 380-381, 385, 391-395, 399, 407, 419-420, 431-432, 446, 448-449, - Cumhuriyeti, 134, 190, 335, 392, 394, - Selçukluları, 431.
Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu-Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi (ULAKBİM), 191.
Türkiye Büyük Millet Meclisi, 131, 446.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, 446.
Türkmenler, 431-432.

Uçar, Fethullah, 19, 435.
Uluçam, Abdüsselam, 336.
Uludağ Üniversitesi, 273.
Ulumu İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası, 98.
Ulusal Tez Merkezi, 190.
Ulusal Toplu Katalog (TOKAT), 190.
Uşaklıgil, Halit Ziya, 348.

Ülgener, Sabri, 84, 112, 310, 356, 383.
Ülken, Hilmi Ziya, 112, 336.
Ülkü, 71.
Üniversitelerarası Yüksek Kurul, 91.
Ünye, 217.

Üsküdar Mihrimah Sultan Külliyesi, 341.
Üsküplü Asiye Hatun, 167.

Vahid Paşa İl Halk Kütüphanesi, 449.
Vakanüvis, 12, 15, -lik, 12, 52.
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 168, 447.
Vatan Caddesi, 347.
Venedik, 71, 166.
Vernant, Jean-Pierre, 315.
Veyne, Paul, 304.
Viyana, 325, 385.
Vygotsky, Lev, 240.

Wallerstein, Immanuel, 108, 112, 115, 174, 176.
Washington, 367.
Weber, Max, 84, 87, 174.
White, Hayden, 61, 86, 113, 153.
Winckelmann, J. J., 323.
Wölfflin, Heinrich, 324.

Yahudi, 15, 21, 26-28, 31, 33, 35-36, 312, -Hıristiyani, 15, 21, 26, 28, 31, 33, 35-36.
Yakın dönem, 18, 122, 123, 128, 132, 134, 138, 140-142, 144-147, 285, 361, 392.
Yakınçağ, 18, 361, 402.
Yalçın, Semih, 134.
Yapı Kredi Fotoğraf Arşivi, 344.
Yapısalcı tarih, 16, 113.
Yavuz Sultan Selim, 341.
Yazıcızade Ali, 452.
Yazma Eserler, 447-449, 451.
Yedikule, 347.
Yediyıldız, Bahaddin, 111.
Yenibahçe, 347.
Yeniçağ, 18, 260, 383.
Yeniçeri, 166, 300, 309.
Yenikapı Metro İstasyonu, 246.
Yerel tarih, 199, 211-214, 216-221.
Yeşildağ, 423.
Yetkin, Suut Kemal, 333, 336.
Yıldız Arşivi, 344.
Yıldız Teknik Üniversitesi, 337.
Yılmaz, Levent, 18, 299.
Yılmaz, Mustafa (Prof. Dr.), 18, 391-394, 396, 398-399.
Yinanç, Mükrimin Halil, 431.
Yozgat İmam-Hatip Okulu, 373.
YÖK, 190, 271, 393, - Ulusal Tez Merkezi 190.
Yön Dergisi, 107.
Yunan, 40, 44, 65, 94, 237, 245, 309, 315, 323, 363-364, 369, 416, -lılar, 246, 302.
Yunanca, 364-365, 370, 416.
Yunanistan, 192, 420.
Yusuf Ağa Yazına Eser Kütüphanesi, 449.

Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi, 449.
Zımmiler, 263.
Ziya Bey Yazma Eser Kütüphanesi, 449.
Ziya, Mustafa, 216.
Znaniecki, Florian, 203.